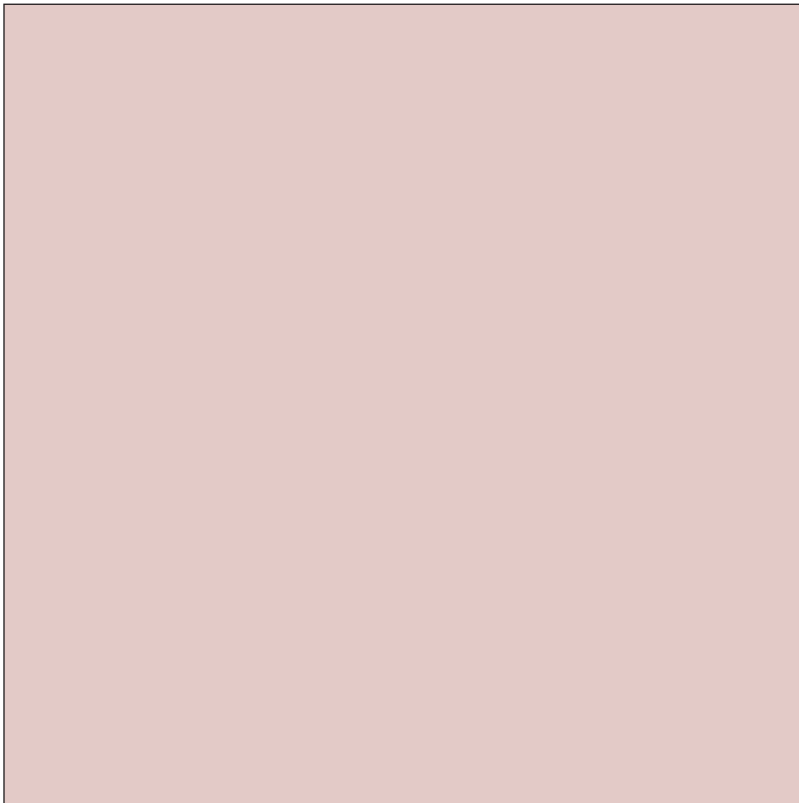

SB

UNIVERZITNÁ KNIŽNICA V BRATISLAVE

Studia 2010
Bibliographica
Posoniensia

Studia
Bibliographica
Posoniensia
2010

Univerzitná knižnica v Bratislave
2010

© Univerzitná knižnica v Bratislave, 2010

Zostavovateľka

Mgr. Miriam PORIEZOVÁ, PhD.

Lektori

PhDr. Viliam ČIČAJ

Doc. Gabriela Žibritová, CSc.

Redakčná rada

PhDr. Zuzana HUDECOVÁ, Mgr. Michaela SYBILOVÁ, PhD.,

PhDr. Klára MĚSZÁROSOVÁ, Mgr. Miriam PORIEZOVÁ, PhD.,

Dr. Jozef M. RYDLO, PhDr. Lýdia SEDLÁČKOVÁ

Obálka a grafický návrh

Akad. maliar Ladislav VANČO

CIP – katalogizácia v knihe – Univerzitná knižnica v Bratislave

Studia bibliographica Posoniensia 2010 / zost. Miriam Poriezová. –
Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2010. – s. 232.

ISBN 978-80-89303-24-3

ISSN 1337-0723

MDT

01(082)

* bibliografia

* štúdie

* zborníky

Obsah

Contents

- 9 Miriam PORIEZOVÁ
Úvod / *Introduction*
- 11 Lucia LICHNEROVÁ
Niekoľko príkladov k vývoju autorského práva v dejinách knižnej kultúry 16. – 18. storočia v slovenskom kontexte: od chaosu cez vydavateľské a autorské privilégiá k platným nariadeniam / *Several Examples of the Copyright Development in the History of the Book Culture During 16 – 18th Century Within the Slovak Context: from Chaos Through Editorial and Authors' Privileges Towards Valid Regulations*
- 31 Marta ŠPÁNIOVÁ
Spis o duchovi a iné katolícke bestsellery 17. storočia: Z vydavateľskej produkcie bratislavských typografov (2. časť)¹ / *The Writing on the Spirit and Other Catholic Bestsellers of the 17th century: The Editorial Production of Bratislava Typographers*
- 50 ANGELA ŠKOVIEROVÁ
Slovenský preklad súborného diela benediktínskeho opáta L. Blosia (vo vzťahu k historickým katalógom kníh kamaldulských pustovní na Zobore a v Lechnici) / *Slovak Translation of the Collected Works by the Benedictine Abbot L. Blosio (In Relation to Historic Catalogues of Books of Camaldulsiian Hermits on Zobor and Lechnica)*
- 65 Ivona KOLLÁROVÁ
„Niet pochýb, že táto kniha sa bude dobre predávať“
Vydavateľské projekty evanjelických intelektuálov a bariéry recepcie náboženských kníh / *„No Doubt, The Book Will Sell Well“
The Editorial Projects of the Lutheran Intellectuals and Barriers to the Perception of Religious Books*

¹ Prvá časť príspevku *Katolícke bestsellery v literatúre 17. storočia* : Z vydavateľskej produkcie bratislavských typografov bola uverejnená v zborníku *Studia Bibliographica Posoniensia*, 2009, č. 1, s. 27 – 48.

- 86 Peter SABOV
Symbolika slobodomurárstva v tlačiach Šimona Petra Webera /
Symbolism of Freemasonry in Prints by Šimon Peter Weber
- 93 Petronela BULKOVÁ
Kultúrne a ekonomické aspekty prenumerácie. Biografia panovníčky
Márie Terézie od Johanna Rautenstraucha (1779, 1780) /
*Cultural and Economic Aspects of Prenumeration. Biography of Empress
Maria Theresa by Johann Rautenstrauch (1779, 1780)*
- 114 Eva FRIMMOVÁ
Vydavateľská činnosť Daniela Basilia a Petra Fradelia na pražskej Karlovej
univerzite / *Editorial Activities of Daniel Basilio and Peter Fradelio at the Prague
Charles University*
- 127 Milota FLOREKOVÁ
K publikovaniu historických diel v druhej polovici 18. storočia:
Vydavateľské aspekty diela historika Karola Wagnera /
*Publishing of Historical Works in the Second Half of the 18th Century:
Editorial Aspects of Works by Karol Wagner, the Historian*
- 137 Karol HOLLÝ
Vydávanie, hodnotenie a popularita historických prác Franka Víťazoslava
Sasinka na prelome 19. a 20. storočia. Náčrt problematiky a jej (možná)
interpretácia / *The Issue, Evaluation and Popularity of Historical Works
by Franko Vítazoslav Sasinek at the Turn of the 19th and 20th century. Outline
of the Topic and Its (Possible) Interpretation*
- 149 Agáta KLIMEKOVÁ
Bratislavský kníhtlačiar Ján Pavol Royer a jeho aktivity pri vydávaní novín
a kalendárov / *The Bratislava Book Printer Ján Pavol Royer and His Activities
in Releasing the Newspapers and Calendars*
- 161 Patrik DERFIŇÁK
Úradné noviny Šarišskej stolice (1896 – 1918) /
The official newspaper of the Šariš county (1896 – 1918)
- 173 Lívia KURUCOVÁ
Odras rozširovania tlači v slovenčine na stránkach dobových periodík
v druhej polovici 19. storočia / *Reflection of the Slovak language printings'
spread on pages of contemporary periodic journals in the second half
of the 19th century*

- 182 Ján GAŠPAR
Slezsky vydavateľ pohľadníc Edward Feitzinger /
Edward Feitzinger, the Silesian Publisher of Postcards
- 188 Milada PÍSKOVÁ
Příspěvek k bibliografii Jaroslava Vlčka / *Contribution to the Bibliography
of Works by Jaroslav Vlček*
- 196 Vlasta OKOLIČÁNYOVÁ
Positiva a negativa pretače – polemiky o neoprávnenej dotlači v 18. storočí /
Pros and Cons of Reprints – Controversy on Illegal Reprints in the 18th Century

Recenzie / Reviews

- 219 Ivona KOLLÁROVÁ
Kalendár – ego-prameň v kultúrnych dejinách
Tersch, Harald. Schreibkalender und Schreibkultur.
Zur Rezeptionsgeschichte eines frühen Massenmediums. Graz :
Wolfgang Neugebauer Verlag, 2008. 120 s. ISBN 978-85376-283-7
- 222 Miriam PORIEZOVÁ
Problematika historických a vzácných knižných fondů 2009.
Sborník z 18. odborné konference. Ed. Rostislav Krušínský.
Olomouc : Vědecká knihovna v Olomouci; Brno : Sdružení českých
knihoven, 2010. 264 s. ISBN 978-80-7053-258-0
- 225 Petronela BULKOVÁ
Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert : Das Beispiel der
Habsburgermonarchie / Herausgegeben von Johannes Frimmel und
Michael Wögerbauer. – Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2009. – 401 s. –
(Buchforschung : Beiträge zum Buchwesen in Österreich, B. 5). –
ISBN 978-3-447-05918-3
- 230 Zoznam autorov / *The List of Authors*

Úvod

Miriam Poriezoová

Piaty ročník zborníka *Studia bibliographica Posoniensia* 2010 nadväzuje tematicky na predchádzajúce číslo. Na prvý pohľad užšie vymedzená téma „Vydavateľsko-distribučné pozadie typografického média“ priniesla v minulom roku súbor štúdií, ktorých inšpiratívny obsah bol odrazom analýz a interpretácií rozmanitých prameňov.

Rozhodnutie pokračovať v načrtnutej línii sa ukázalo ako správne smerovanie. Peripetie spojené s realizovaním vydavateľských zámerov a následne so šírením produkcie v konkrétnych spoločensko-kultúrnych podmienkach vytvárajú bohatý priestor pre ďalšie bádanie.

Výsledkom interdisciplinárneho prístupu k téme je séria štúdií pomerne homogénneho obsahu, zasadená do chronologického diapazónu viac ako štyroch storočí. Tak ako i v minuloročnom zborníku, stanovenie objektu výskumu odhalilo popri hlavnej téme i málo prebádané, alebo v dôsledku rôznych príčin opomínané či len čiastočne načrtnuté otázky dejín knižnej kultúry.

Autori vo svojich štúdiách rozvíjali zložité aspekty vydavateľského procesu, rekonštruovali vydavateľské pozadie tlačených médií (monografie, periodiká, kalendáre, pohľadnice), pričom prihliadali aj na ekonomické činitele, ktoré doň významnou mierou zasahovali. V rámci skúmania vydavateľských, distribučných a propagačných aktivít otvorili aj otázky formovania autorských práv, nelegálnej dotlače a jej dobového vnímania, či fenoménu predplatiteľstva na knižnom trhu. V týchto súvislostiach sa dotkli i problematiky recepcie a súdobého prijatia a vnímania vybraných diel.

Spoločne tieto štúdie odrážajú hĺbku vzájomných vzťahov parciálnych zložiek v komplexnom vnímaní problematiky vydavateľstva, posúvajú doterajšie poznanie a naďalej inšpirujú k ďalším výskumom.

Na záver štúdií sme zaradili príspevok, ktorý síce nie je klasickou štúdiou, ale prekladom časti dobového periodika sprístupňuje a čiastočne komentuje vnímanie a ohlasy k problematike neoprávnenej dotlače na stránkach dobového periodika.

Publikačný priestor zborníka ako zvyčajne dopĺňajú recenzie titulov, tentoraz, výhradne zahraničnej proveniencie. Pomerne útlá monografia Harald Terscha predstavuje na svojich stránkach výsledky bádateľského úsilia, v ktorého centre sa ocitol „Schreibkalender“ (tzv. poznámkový kalendár), ako jedinečný prameň pre výskum dejín médií, dejín čitateľskej kultúry, písania či dokonca historicko-antropologických tém. Viac ako tri desiatky štúdií prináša zborník *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert* o šírení poznania a distribúcií informácií v krajinách habsburskej monarchie. V šiestich tematických okruhoch: knižná produkcia a kul-

túrny transfer, vydavateľstvo a obchod, nákup kníh a recepcia literatúry, cenzúra, osвета, periodiká ako médiá sprostredkovania poznania, na základe rozmanitých prameňov, odkrývajú málo prebádané oblasti knižnej kultúry. Tretia recenzia informuje a približuje najnovšie výsledky výskumov historických knižných fondov. Jednotlivé príspevky poskytujú pestrý pohľad na osudy, súčasný stav a spracovanie osobných, šľachtických a inštitucionálnych zbierok či ich torz z územia Čiech, Moravy a Slovenska.

V súvislosti s témou vydavateľských aktivít sa v niektorých štúdiách operuje termínmi ako nelegálna, neoprávnená pretač alebo dotlač. Použitie konkrétneho označenia sme ponechali na autoroch. Dôvodom nášho rozhodnutia je skutočnosť, že momentálne neexistuje v našej odbornej literatúre jednotne používaný a všeobecne akceptovaný termín pre tento jav. Jeho pomenovanie vyplýva najčastejšie z variant nemeckého prekladu a subjektívneho názoru autora. Táto situácia je zároveň príležitosťou otvoriť otázku odbornej terminológie v oblasti dejín knižnej kultúry s cieľom ujasniť a definovať používanie správnych termínov.

Niekoľko príkladov k vývoju autorského práva v dejinách knižnej kultúry 16. – 18. storočia v slovenskom kontexte: od chaosu cez vydavateľské a autorské privilégia k platným nariadeniam*

Lucia Lichnerová

Stručný vývoj autorského práva v Európe

Základnou podmienkou pre vznik a formovanie autorského práva a autorských zákonov je existencia autorského povedomia ako percepčia nároku na dielo vo forme práva na autorstvo či rozmnožovanie diela jeho pôvodcom. Predpoklady pre vznik autorského povedomia sa etablovali v staroveku a v stredoveku v čase rukopisnej knihy prostredníctvom reakcií na autorské pirátstvo realizujúce sa v oblasti nerešpektovania nepísaného práva na autorstvo či odmenu za napísané dielo. Prvé spôsoby riešenia autorských práv saturovali majetkové, ale aj osobnostné práva autora na dielo. Predformami autorského práva sa tak stali honoráre od mecenášov, či autorské kľatby proti pirátom preventívne uverejnené vo vzniknutom diele. Vznik kníhtlače a rýchlo sa šíriace kníhtlačiarske pirátstvo v podobe neoprávnených dotlačí zahrnuli do procesu formovania autorského práva aj vydavateľa knihy ako ďalšieho pôvodcu knihy. Ako predforma pôvodcovských práv sa realizovali autorsko-vydavateľské zmluvy, vydavateľské a autorské privilégia, ktoré aspoň čiastočne regulovali pirátstvo a limitovali porušovanie pôvodcovských práv. Tento proces na jednej strane urýchlil vznik právnych nariadení regulujúcich vydavateľskú činnosť, na druhej strane však spomalil vznik *skutočného* autorského práva. Až koncepcia o duševnom vlastníctve autora ako jediného majiteľa práva na duševný obsah diela v 18. storočí viedla k prvému autorskému zákonu v Európe – Copyright Act,¹ ktorého filozofiu v analogickej podobe prijali aj ďalšie európske krajiny.

* Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu KEGA 3/7275/09.

* Príspevok nadväzuje na štúdiu LICHNEROVÁ, L. Manifestovanie autorského práva v dejinách knižnej kultúry 15. – 18. storočia v európskom kontexte. In *Studia bibliographica Posoniensia* 1/2009. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2009, s. 162 – 174.

¹ Vydané v r. 1709, platné od r. 1710 pod názvom *An Act for the Encouragement of Learning*“.

Osobitosti v genéze autorského práva v Európe prejavujúce sa v predformách autorského práva, v motívoch vedúcich k ich vzniku, ako aj v spôsoboch ochrany mohli, ale nemuseli mať paralelu aj na slovenskom území. Chronologickú a obsahovú paralelu alebo diferenciu ukáže až konfrontácia s dobovými zachovanými prameňmi z oblasti dejín knižnej kultúry na našom území. Analýza prameňov tak potvrdí alebo vyvráti,

- či aj na území Slovenska existovali po vynájdení kníhtlače vydavateľské a autorské privilégia,
- či bol zmysel a stimul ich vydávania analogický zahraničiu,
- či existujúce právne formy skutočne súviseli s vývojom autorského práva tak, ako to bolo v európskom kontexte.

Absencia vydavateľských a autorských privilégií: 16. storočie

V európsko-slovenskej konfrontácii zisťujeme v súvislosti so vývojom autorského práva chronologickú diskrepanciu už v 16. storočí. V Európe sa práva na knihu v tomto čase realizovali smerom k obom pôvodcom knihy: k autorovi aj tlačiarovi. Práva autora boli saturované prostredníctvom **autorských privilégií** udeľovaných už koncom 15. storočia² a práva tlačiaru pomocou **vydavateľských privilégií**. Tým, že sa kníhtlač na našom území udomácnila a rozvinula v porovnaní s Európou značne neskôr – až koncom 16. storočia,³ nemožno logicky očakávať existenciu týchto právnych nástrojov aj u nás v čase, keď v zahraničí kníhtlač už bežne fungovala.

Vydavateľským privilégiám v európskom meradle predchádzali **autorsko-vydavateľské zmluvy**, na ktorých konci boli **autorské honoráre** (často v podobe počtu výtlačkov). Vyplatenie honoráru zároveň znamenalo pre autora stratu akýchkoľvek nárokov na dielo a jeho rozmnožovanie. Pri porovnaní s európskym modelom vývoja autorského práva Kuzmík⁴ napríklad uvádza, že hoci v zahraničí sa zaviedli autorské honoráre za tlačené knihy, otázka majetkových autorských práv v tejto forme u nás nebola na úrovni zahraničia. Nepísané **autorsko-vydavateľské zmluvy** môžeme u nás len predpokladať, avšak len v prípadoch vydávania lukratívnych titulov, ktorých v slovenskej produkcii 16. storočia bolo len málo (napr. kalendáre). Podobne viac-menej absentovali aj **vydavateľské privilégia**.

Príčiny absencie nástrojov európskeho formátu súvisiacich s riešením práv na knihu (autorsko-vydavateľské zmluvy, autorské privilégia a vydavateľské privilégia) možno vidieť:

² Pozri LICHNEROVÁ, L. Manifestovanie autorského práva v dejinách knižnej kultúry 15. – 18. storočia v európskom kontexte.

³ Odhliadnuc od existencie tlačiarne „Confessionale“ v Bratislave z r. 1477, ktorá mala len krátke (a sporné) trvanie.

⁴ KUZMÍK, J. Knižná kultúra na Slovensku v stredoveku a renesancii.

- v nízkom počte tlačiarov koncom 16. storočia – konkurencia je nízka, potreba uzatvárať zmluvu s autorom ako formu ochrany pred konkurenciou je irelevantná,
- v absencii publikačných aktivít *dobových* a *lokálnych* autorov = v absencii finančnej ujmy zo strany autorov aj vydavateľov = existovala nepísaná prax tzv. voľnej dotlače lukratívnych zahraničných vydaní v duchu hesla teritoriálne výhodnej vzdialenosti („nie je tu autor, nie je tu pôvodný vydavateľ – nie je problém“),
- v diferentnej vydavateľskej motivácii „slovenských“ tlačiarov a autorov na rozdiel od zahraničia prejavujúcej sa v šírení náboženských ideí, presadzovaní vlastných názorov prostredníctvom tlače na úkor zisku, v chápaní tlače ako prostriedku udržiavania spoločenskej prestíže a kontaktov, v realizácii profesijných pohnútok atď.

Z týchto dôvodov nevznikalo autorské povedomie o práve na dielo, na jeho rozmnožovanie, či o práve na revíziu textu. Absencia potreby vydavateľských privilégií do konca 16. storočia bola v korelácii s tunajšími špecifikami typografickej produkcie a autorstva orientovaného z hore uvedených príčin nie na zisk ako primárny dôvod zostavenia diela.

Absencia konkurenčného napätia medzi tlačiarňami 16. storočia z dôvodov odlišnej konfesionalnej príslušnosti a zamerania vydavateľského plánu bola pravdepodobne najdôležitejšou príčinou nízkej aktivity typografov pri žiadaní o vydavateľské privilégiá, ktoré by im zabezpečilo výlučnosť tlače a dotlače. Koncom 16. storočia sa objavujú privilégiá na fungovanie, či založenie tlačiarne, ktoré boli udeľované na pozadí náboženského vierovyznania panovníka a cenzúry v zmysle náboženských konfliktov v krajine. Mali charakter povolenia prevádzkovať oficínu ako takú, nie vždy však aj charakter **vydavateľských práv**. Zakladanie protestantských tlačiarňí v Uhorsku bolo dôvodom pre katolíckeho panovníka zaviesť systém privilégií, ktoré však slúžili najmä ako nástroj cenzúry a umožňovali tlačiť len vybraným tlačiarňam. V roku 1533 bolo na šopronskom sneme vydané rozhodnutie o schvaľovaní a rozširovaní kníh. Jeho primárnym cieľom však bolo privilegovať len katolíckych tlačiarov v zmysle cenzorských snáh panovníka eliminovať protestantské tlačiarne. Až sekundárne sa do rozhodnutia dostali aj jednotlivé privilégiá na vydanie určitých titulov kníh. Napr. „viedenská tlačiareň Hoffhalterova mala privilégiá na dobu desiatich rokov vydávať Verböczyho Tripartitum, tlačiareň Singreniova dostala na dobu päť rokov povolenie tlačiť prácu Gabriela Pathiho Nový zákon“⁵ atď.

⁵ VALACH, J. Staré tlačiarne a tlačári na Slovensku, s. 59.

Osobitným prípadom majúcim aj charakter vydavateľského privilégia je dekrét Rudolfa II. zo 14. augusta 1584.⁶ Išlo o povolenie činnosti *katolíckej* Kapitulskej tlačiarne Mikuláša Telegdiho v Trnave a zároveň o zákaz činnosti tlačiarňam, ktoré privilégium nedisponovali. *Povolenia na založenie tlačiarne* však nemali primárny význam pre dejiny autorského práva, pretože boli de facto nástrojom a taktikou katolíckeho panovníka regulovať knižný trh v súlade s vlastnou konfesijnou príslušnosťou. Pre dejiny autorského práva je však podstatnejšia tá časť dekrétu, ktorá sa svojím charakterom približuje privilégiu impressorii: podľa nej mal dekrét chrániť Telegdiho tlač pred akýmikoľvek napodobeninami, čím bola preventívne zabezpečená obava pred možnými pirátskymi vydaniaми. Konkrétnym dôkazom disponovania Telegdiho Kapitulskej tlačiarne privilégium je tlač z r. 1584 *Decreta*,⁷ v ktorej imprese je uvedené, že bola vydaná „*Cum sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis gratia Et Priuilegio*“ – „vytlačené s povolením jeho jasnosti rímskeho cisára“. V slovenskom kontexte bolo privilégium prvým prejavom ochrany pred neoprávnenou dotlačou a zároveň dôkazom, že dielo prešlo cenzúrou.

Tak ako by sme v dejinách knižnej kultúry 16. storočia márne hľadali vydavateľské privilégiá, pretože chýbalo právne povedomie na tlačnú knihu zo strany vydavateľov, autorská základňa vyvíjala v tomto smere ešte menšiu iniciatívu. V slovenskom kontexte môžeme upozorniť skôr na opačný prípad, keď bolo vydanie slovenskej proveniencie dotlačené v zahraničí. Vyššia úroveň autorského povedomia v Nemecku pravdepodobne spôsobila upozornenie na vznik nepôvodného diela v prípade evanjelického spevníka *Das Buch Tobiae* od Magdalény Heymairovej.⁸ Spevník bol prvýkrát vydaný v bardejovskej tlačiarne Dávida Gutgesela v roku 1580. O 6 rokov neskôr vyšiel aj v Nemecku na neznámom mieste bez uvedenia tlačiara. Absencia vydavateľských údajov súvisela s najväčšou pravdepodobnosťou práve so skutočnosťou, že dielo bolo dotlačené. V snahe dementovať neoprávnenú dotlač bolo v spevníku uvedené, že bol „*prepracovaný* jedným dobrosrdečným kresťanom a *nanovo* s inými piesňami vyhotovený do tlače.“⁹

Hoci v 16. storočí fungovalo len málo tlačiarní a ich produkcia bola väčšinou pôvodná, dôkazom chýbajúceho fungujúceho inštitútu vydavateľských privilégií je niekoľko vydaní, ktoré boli na našom území nie výnimočne pretláčané bez prejavu

⁶ Okrem toho, aj produkcia tejto tlačiarne nebola voľná: 3 exempláre výtlačkov museli byť zasielané kráľovskej kancelárii na kontrolu. Protestantské tlačiarne napriek snahám panovníka a vďaka benevolentnej cenzúre tlačili ďalej aj bez privilégia. Príkladom je bardejovská tlačiareň Dávida Gutgesela (1577 – 1599), ktorá v roku 1584 síce obmedzila svoju produkciu z pôvodných minimálne 5 titulov ročne na jeden titul, avšak od roku 1584 svoju produkciu znova zvyšuje na pôvodných v priemere 5 titulov ročne.

⁷ *Decreta, Constitutiones Et Articuli Regum Inlycti Regni Hungariae... . Tirnaviae :*

Cum sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis gratia Et Priuilegio, 1584. 752, [XLVII] s.

⁸ HEYMAIROVÁ, M. *Das Buch Tobie... Gedruckt zu Bartfeld : durch Dauid Gutgesel, 1580. [C], 103, [XXXVII] s.*

⁹ „...jetz aber durch einen gut Hertzigen Christen gebessert unnd gemehret, und von newem mit anderen ein verleibten Gesängen in Truck verfertigt.“

nesúhlasu zo strany „poškodeného“. Koniec 16. storočia tak „vdaka“ nefungujúcemu systému práva na knihu znamená začiatok „éry dotlačí“, ktorá sa naplno rozvinula v 17. storočí. Veľavravným príkladom je viacjazyčný slovník rektora školy v Blatnom Potoku **F. B. Szikszaiho** *Nomenclatura*,¹⁰ ktorý vyšiel ako pôvodné latinsko-maďarské vydanie v roku 1590 v **Debrecíne**. Dotlačený a doplnený o nemecký ekvivalent bol v r. 1592 u Dávida Gutgesela v **Bardejove**. Ďalšie trojrečové vydanie vyšlo v **Sárvári** v r. 1602, ktoré bolo dotlačením Gutgeselovho vydania.¹¹ Vzhľadom na lukratívnosť slovníka pre laickú verejnosť a pre školy bolo toto vydanie výhodným artiklom aj pre neskoršie nepôvodné vydania pre bardejovského tlačiaru **Jakuba Klösa ml.**, ktorý pôvodné Gutgeselove trojrečové vydanie skrátil a vydal v rokoch 1616 a 1630. Slovník vyšiel dokonca aj vo Viedni v roku 1641 u Gregora Gelbhaara ako štvorjazyčné latinsko-nemecko-česko-maďarské vydanie a v 17. storočí v Bardejove bez uvedenia tlačiaru na titulnom liste, keď bol rozšírený od vyššie spomenutých o 70 strán.

Ideálny priestor pre neoprávnené dotlače: 17. storočie

Okolnosti pre vývoj autorského práva v 17. storočí sa formovali v atmosfére podobnej predchádzajúcemu obdobiu. Ojedinelé privilégia udeľované tlačiarňam mali charakter povolení, ba dokonca aj príkazov vytlačiť istý titul súvisiaci predovšetkým s praktikami katolíckeho panovníka v čase protireformačných úsilí. Právne povedomie na knihu sa etablovalo len veľmi pozvoľne. Fikciou nie je konštatovanie, že u autorov ho nemožno sledovať takmer vôbec a vo vydavateľskom sektore bola situácia takpovediac – až na výnimky – obdobná. Dôvody možno interpretovať na základe niekoľkých súvislostí:

- konkurencia na vydavateľskom trhu bola regulovaná najmä prostredníctvom logicky prirodzeného rozdelenia vydavateľských kompetencií na základe náboženského a teritoriálneho princípu – z tohto dôvodu takmer vôbec vo vydavateľskej sfére nedochádza ku konkurenčným sporom (katolícke tlačiarne majú monopolné postavenie),
- vznik lokálnych a nekomerčných diel (pohrebných a svadobných veršov, kázní atď.) nepredpokladal obavu z potenciálnej dotlače ani zo strany autorov, ani tlačiarov,
- obsah vtedajšej tlačenej produkcie naznačuje, že väčšina diel nemohla byť predmetom sporov, s výnimkou logicky rentabilných vydaní, akými boli napr. kalendáre, učebnice atď.,
- podkladom pre dotlače sa stávajú najmä zahraničné komerčné vydania, ktoré v prípade oneskoreného dovozu neznamenajú pre pôvodného zahraničného vydavateľa riziko novej konkurencie – ide o „voľné diela“,

¹⁰ SZIKSZAI, Fabricius Balázs. *Nomenclatura : Seu Doctionarivm Latino Hungaricum. Barpthae : execudebat Daudid Gutgesell, 1592.* [2], 190 s.

¹¹ ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*, s. 64.

- typickým spôsobom regulácie trhu a konkurencie bola aj skutočnosť, že „až do konca 18. storočia v mestách bývalého Uhorska mohla pôsobiť len jedna tlačiareň“.¹²

Prirodené a neriadené rozdelenie vydavateľských kompetencií

V korelácii s vývojom autorského práva nemožno v 17. storočí sledovať autorské honoráre, ani autorské privilégia. Zbytočne by sme očakávali vydavateľské privilégia v zmysle ochrany pred neoprávnenou dotlačou, nakoľko konkurencia na knižnom trhu bola regulovaná na základe konfesijného a teritoriálneho princípu, ako aj na základe prirodeného rozdelenia kompetencií na vydávanie určitej skupiny diel. Môžeme sa tak domnievať na základe analýzy produkcie, podľa ktorej mohlo ísť o zabehnuté (aj keď pravdepodobne nevedomé) rozdelenie práv na vydávanie určitého diela, resp. skupiny diel.

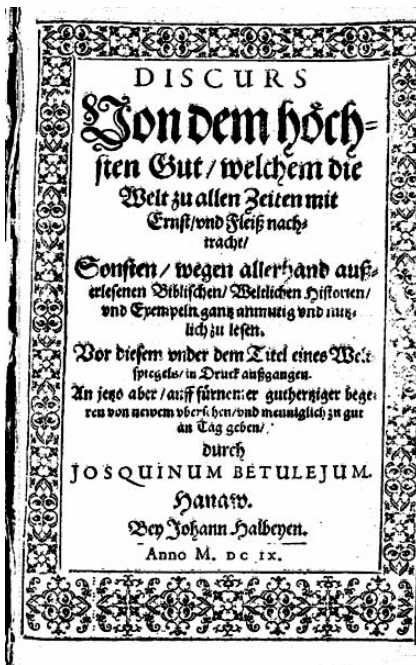
Prototypom takéhoto usmerňovania je napr. **bratislavská tlačiareň Bohumíra Gründera a levočská Brewerovská oficína**. Ich tlačaná produkcia evidentne dovoľuje skonštatovať, že v Gründerovej oficíne vychádzali diela učiteľov a rektorov tamojšieho lýcea Dávida Titia, Jána Buringera, Daniela Podhoranského, Eliáša Thomaea a Jána Konráda Bartha, kým Levoča bola doménou pre publikačné aktivity autorov lokálne bližších: levočských, prešovských, kežmarských a iných spišských kazateľov: Jána Sartoria, Bartolomeja Kleina, Jána Webera, Ondreja Lucaea, Kristófa a Daniela Kleša a Kristiána Seelmana.

Neoprávnené dotlače: oficiálne, skryté, falšované a nekomerčné dotlače

S čím sa v 17. storočí bežne stretávame, je zabehnutý inštitút dotlači. Pokiaľ by išlo o lokálne konkurujúce, domáce dotlače, celkom iste by na ich konci stáli vydavateľské privilégia. Podkladom pre dotlač sa však nestávajú domáce vydania, ale **zahraničné lukratívne diela**, medzi ktoré patrili najmä slovníky, učebnice a modlitebné knihy. Dovozy týchto, z chronologického pohľadu často už „voľných“ diel zo zahraničia, sa stal negatívnym a spomaľujúcim aspektom vo vývoji autorského práva. Vznikajúca suma dotlači bez konzekvencií mala len minimálny vplyv na formovanie pôvodcovsko-právneho povedomia na strane vydavateľov. Analýza vydavateľskej praxe v súvislosti s nepôvodnými vydaniaми preukazuje niekoľko spôsobov realizácie pretlačí. Prvým bola tzv. „*utajená dotlač*“, ktorá vznikla ako produkt najväčšej odvahy tlačiara. Druhý spôsob realizácie možno pomenovať „*falšovaná dotlač*“. Išlo o snahu obísť riziko odhalenia neoprávnenej dotlače pomocou radovo ďalších, doplnených a skrátených vydaní, pričom táto skutočnosť bývala v tlači uvedená. „*Oficiálna dotlač*“ sa objavuje ojedinele, ale patrí medzi najserióznejšie spôsoby vydávania, keď je táto skutočnosť explicitne v tlači aj uvedená. Vzorom takéhoto činu sú

¹² BREZA, V. Tlačiarne na Slovensku : 1477 – 1996, s. 14.

evanjelické meditácie *Discurs Von dem höchsten Gut* od nemeckého autora **Juraja Zieglera** (1551 – 1633). Prvé vydanie meditácií vzniklo pravdepodobne v nemeckou Hanaue v roku 1609¹³ a bolo prekladom pôvodného latinského originálu *De incertitudine rerum humanarum discursus*. Po ňom nasledovalo ďalšie nemecké vydanie z Frankfurtu nad Mohanom z roku 1616. Druhé nemecké vydanie sa stalo podkladom pre dotlač slovenskej proveniencie, ktorá vznikla u levočského tlačiara **Daniela Schultza**.¹⁴ Vzhľadom na finančný potenciál meditácií mala tlač aj svojho nakladateľa – majiteľa smolníckych baní **Antona Kramera**. Ak možno v 17. storočí konštatovať najmä utajené a falšované dotlače, vydanie týchto meditácií dokumentuje solídnejší prístup vydavateľa a nakladateľa k otázke dotlače, keďže v tlači sa objavuje formulácia, že je „nanovo vydaná a dotlačená“.¹⁵

Obr. 1 Titulný list evanjelických meditácií Juraja Zieglera
Discurs Von dem höchsten Gut (1609)

¹³ ZIEGLER, J. Discurs Von dem höchsten Gut.... An jetzo aber ... von newem ubersehen und ... an Tag geben durch Iosquinum Betuleium. : , 1609. [8] l., 438 s., [8] l. Ref. VD17 23:285333T. Jediné vydanie týchto meditácií poznáme na základe evidencie v databáze VD 16 a VD 17 z roku 1609, hoci aj tu je uvedené, že dielo už predtým vyšlo pod názvom „Weltspiegel“. Poznáme však až neskoršie vydania „Weltspiegel“.

¹⁴ ZIEGLER, J. Discurs Von dem höchsten Gut : welchem die Welt zu allen Zeiten mit Ernst, vnd Fleiß nachtracht... [Levoča] : Jm Verlag Herrn Antonii Kramers, [1618] (Levtsch : Durch Danielem Schultz, 1618. [16], 636, [20] s.

¹⁵ Jetzo aber von Newen,...aufgelegt und Nachgedruckt...

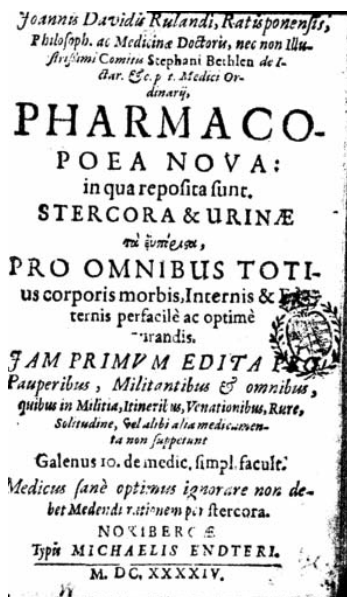
Dôkazom – aj keď síce zriedkavého, ale predsa len sa formujúceho právneho povedomia na dielo – je snaha tunajších tlačiarov nevydávať len „neetické“, originálu verné dotlače, ale aj o čosi hodnotnejšie zmenené dotlače: skrátené či doplnené vydania exkluzívnych diel. Medzi pravidelných vydavateľov nepôvodných vydaní patrili **Vavrinec a Samuel Brewer v Levoči** spravujúci jednu z najrentabilnejších a najstálejších tlačiarní na slovenskom území. Azda najmarkantnejším príkladom ich pirátskej aktivity bola **Komenského** učebnica *Janua Lingvarum reserata Aurea*¹⁶ – zásadný pilier učebnicovej lektúry na evanjelických školách. Učebnica sa používala najmä v Levoči, v Prešove, Kežmarku a v Bardejove. Nemecko-latinská *Janua* vyšla po prvýkrát v Levoči u **Vavrinca Brewera** v roku 1644 ako nepôvodné, deviate vydanie zdokumentované v tlači ako „die Neunde Ausfertigung“. Ďalšia dvojjazyčná verzia vyšla v roku 1655. Dopyt po učebnici dokumentujú aj ďalšie početné nepôvodné vydania, ktoré boli dopĺňané o novú jazykovú mutáciu. Tak poznáme z Brewerovej tlačiarne niekoľko, v tomto prípade oprávnených „auto-dotlačí“: trojjazyčné latinsko-nemecko-maďarské vydanie z roku 1648, ktoré bolo neskôr doplnené o český variant, a tak vznikli dve štvorjazyčné učebnice v r. 1655 a 1660. Vo vydávaní učebnice pokračoval aj syn Vavrinca Brewera Samuel, ktorý vydával už len štvorjazyčné vydania: v r. 1670 a 1685 v kombinácii s češtinou a v r. 1696 a 1699 so slovenčinou. V niektorých prípadoch ide o evidentne „utajené“ dotlače, s výnimkou „falšovaných dotlačí“, keď bolo uvedené, že ide o 9. a 10. vydanie. V čase, keď Komenského učebnicu vydávala Brewerovská tlačiareň, sa na vzniku ďalších vydaní podieľali aj ďalšie dve konkurujúce tlačiarne. Do svojho vydavateľského plánu zahrnul v r. 1690 vydanie Komenského *Janua lingvarum* aj žilinský tlačiar **Ján Dadán ml.** Z jeho exulantskej kníhtlačiarne vychádzali prevažne slovenské tituly. Z tohto dôvodu Dadán dotlačil aj štvorrečové vydanie Komenského učebnice, ktorá obsahovala aj *slovenskú* časť. Ako základ použil predchádzajúce levočské vydania Vavrinca Brewera z r. 1655, 1660 a iné, ktoré skombinoval a vytvoril viacrečové vydanie. Približne v rovnakom čase pirátskemu vydaniu neodolal ani **Nikodém Čížek** z Trenčína – vytlačil trojrečové *Vestibulum* v rokoch 1655–1663. Jednotlivé jazykové varianty Komenského učebnice boli identické. Jedinou zmenou bolo doplnenie slovenských jazykových tabuliek. Nie je známe, že by jeden z týchto tlačiarov disponoval vydavateľským privilégium na tlač diela.

Kontroverzným príkladom dotlače z dielne **Vavrinca Brewera** je latinská medicínska príručka *Pharmacopoea Nova* od **Jána Dávida Rulanda**,¹⁷ lekára z Wittenbergu, neskôr mestského lekára v Bratislave. V diele boli uvedené „výkaly a moče pre všetkých, ktorí nimi liečia ľahko a výborne všetky choroby ľudského tela, von-

¹⁶ KOMENSKÝ, J. A. J. A. Comenii Janua Lingvarum Reserata Aurea : Sive Seminarium Lingvarum ... : cum versione Germanica. Die Neunde Ausfertigung. Gedruckt zur Leutschaw : bey Lorentz Brewern, 1644. [16], 204, [4] s.

¹⁷ RULAND, J. D. Joannis-Davidi Rulandi... Pharmacopoea Nova. Leutschoviae : [Brewer], 1644.

kajšie i vnútorné". Bolo určené „pre chudobných, vojakov a všetkých, ktorí si nemôžu zaopatriť na vojenčine, na cestách, pri poľovačke, na vidieku alebo na samote potrebné lieky". Liekopis, nariadený v Uhorsku na používanie od štátnych orgánov, sa tak stal lákavým artiklom na zrealizovanie tlačeného vydania. Ostáva však otázkou, ktoré vydanie možno považovať za prvé, keďže liekopisy existujú dva. Oba sú z roku 1644, pričom jeden pochádza z typografickej dielne kníhkupca a tlačiaru **Michaela Endtera v Norimbergu** a druhý z dielne **Vavrinca Brewera v Levoči**. V oboch vydaniach je uvedené, že ide o prvé vydanie. V tlači slovenskej proveniencie je uvedený aj dátum, keď Ruland dielo napísal: 25. októbra 1641, v nemeckom vydaní tento údaj chýba. Prisúdiť prvenstvo v tomto prípade možno hypoteticky skôr Vavrincovi Brewerovi: na titulnej strane jeho vydania sa nachádza údaj, že nakladateľom diela je samotný autor, čo evokuje predpoklad priamej spolupráce tlačiaru a autora (ktorý, napokon, v tom čase na našom území aj pôsobil). Zodpovedať otázku, ako a kde sa nemecký tlačiar Endter dostal k Brewerovmu dielu, nie je úplne nereálne. Je viac ako pravdepodobné, že táto skutočnosť korešponduje s Brewerovými čulými obchodnými kontaktmi v Nemecku. Hypotézu potvrdzuje aj fakt, že s rodinou Endterovcov v Norimbergu vyvíjal bohatú spoluprácu aj Brewerov syn Ján: „Významným spolupracovníkom Jána Brewera bol Martin Endter. Pravdepodobne sa s ním Ján zoznámil v Nemecku, pretože v roku 1699 pôsobil v Norimbergu. Predpokladáme, že v určitom období bol aj jeho spoločníkom, a pod jeho menom vyšlo v Levoči niekoľko kníh“.¹⁸

Obr. 2 Medicínska príručka Jána Dávida Rulanda *Pharmacopoea Nova* (1644)

¹⁸ VALACH, ref. 5, s. 139.

Typickým produktom aspirujúcim na dotlač boli kalendáre. Možno im vďačiť za jeden z prvých konkrétnych prejavov pôvodcovsko-právnej percepcie v 17. storočí. Príkladom spomenutej iniciatívy je košický tlačiar a kníhkupec Valentín Gevers. Z jeho trojročného účinkovania v Košiciach poznáme najmä kalendáre a drobné tlačce. Zdrojom konfliktu sa stal nemecký kalendár z roku 1654 od **Krištofa Neubarta**, astronóma zo sliezskej Boleslavy. Venoval ho Bardejovu, ale slúžil aj pre Sedmohradsko a celé Uhorsko. Vydanie kalendára však kolidovalo s vydavateľskými aktivitami levočského tlačiara Vavrince Brewera, ktorý v tom čase pôsobil tiež aj ako kníhkupec a v kalendároch videl významný rentabilný produkt. Konkurenčný potenciál videl Brewer v Geversovi pravdepodobne na základe skutočnosti, že uvedený kalendár vytlačil Brewer ako prvý (v maďarčine). Hoci sa „mestská rada v Košiciach zastávala Geversa proti Brewerovým výpadom“,¹⁹ kauza bola vyriešená evidentne v Brewerov prospech, nakoľko neskôr Neubartove kalendáre vychádzali už len z jeho oficíny.

Vzhľadom na perspektívny komerčný potenciál kalendárov disponovala Akademická tlačiareň v Trnave evidentne aj vydavateľským privilegiom. Z jej produkcie pochádza niekoľko kalendárov, tzv. trnavských (*Calendarium Tyrnaviense*), ktoré boli vydávané v poslednej tretine 17. storočia. Kalendár slúžil nielen pre obyvateľov mesta, ale aj širšieho okolia. Kalendár vychádzal v latinčine (*Calendarium Tyrnaviense*) a v nemčine (*Tyrnauerischer Schreib-Calendar*). Jeho vydávanie začalo v roku 1675 a na vydaniach z 90. rokov sa stretávame aj s privilegiom – *Cum Privilegio Caesareo*. Autorom kalendára bol padovský astronóm, autor mnohých trnavských kalendárov a prognóz **Andrej Argoli**. Bol zostavený podľa trnavského meridiánu a každé vydanie bolo doplnené o kroniku Európy po príslušný rok, o rôzne predpovede, zoznam jarmokov, obeh planét a o cirkevné dejiny.

Osobitným prípadom nepôvodných vydaní je tzv. „*nekomerčná dotlač*“, pri ktorej realizácii neboli podnetom najmä finančné dôvody, ale predovšetkým iné, nekomerčné motívy. Najvhodnejším príkladom takéhoto počínania je katolícky polemický spis *Beschreibung einer wunderlichen That* (Popis jednej zvláštnej udalosti), ktorý vyšiel v roku 1643 aj v latinčine, slovenčine a maďarčine.²⁰ Autorom diela je Michal Kopčáni, bratislavský prepoš. Dielo nevzniklo na jeho podnet; iniciátorom tlačeného vydania bol arcibiskup Juraj Lipai a protireformačný spis vznikol dokonca na jeho žiadosť: „*Mit Autoritet vnd Befelch dess ... Herrn Georg Lippai...*“ (s povolením a na žiadosť arcibiskupa Juraja Lippaia). Obsah diela poslúžil ako vhodný nástroj pre pokus katolíckej cirkvi zainteresovať sa aktívne do protireformačného boja. Spis vyšiel prostredníctvom **Tlačiarne jezuitského kolégia** založenej P. Pázmaňom v **Bratislave**, tlačiarne v rukách katolíckej cirkvi. Spis bol ako provokácia venovaný evanjelikovi Gašparovi Iľešházinu, zemepánovi Zachariáša Lániho, trencianskeho

¹⁹ VALACH, ref. 5, s. 123.

²⁰ KOPČÁNI, Michal. *Beschreibung einer Wunderlichen That, die sich zue Pressburg hat zugetragen* : Von einem Geist, welcher Getruckt zu Pressburg : [s.n.], 1643.

Obr. 3 Spis *Beschreibung einer wunderlichen That* Michala Kopčániho z roku 1643

superintendenta. Vzhľadom na búrlivú reakciu na tento katolícky spis zo strany evanjelikov²¹ nielen na území Slovenska, ale aj v zahraničí, vznikla aj potreba jeho zahraničnej nekomerčnej dotlače. Preto okrem tunajších, existuje aj poľský a taliansky preklad spisu a nemecká dotlač z roku 1643 z Augsburgu.²² Ide o identickú, nezmenenú dotlač pôvodného bratislavského vydania, ako je to aj v tlači uvedené: „Nachgedruckt und verlegt zu Augspurg nach dem presburgischen Exemplar“ (dotlačené a vydané v Augsburgu podľa bratislavského exemplára).

²¹ Reakcia vyšla ešte v tom istom roku v slovenčine v trencianskej tlačiarni ako Pseudo spiritus Posoniensis a v latinčine z pera Lániho, ale Iešháziho nákladom. Jeho stanovisko k prípadu bolo pokročilejšie: celé zjavenie považoval za poveru a klamstvo. Poburujúci obsah Kopčániho spisu prinútil apelovať naň aj varaždínskeho rektora **Benjamína Szilághiho**, ktorý ho ešte v roku 1643 poslal **Gisbertovi Voetiusovi**, ktorý ho spolu s vyvracajúcim odpoveďami v roku 1654 v Utrechte nechal znova vytlačiť.

²² KOPČÁNI, Michal. *Beschreibung einer Wunderlichen That, die sich zue Pressburg hat zugetragen* : Von einem Geist, welcher... Augspurg : Aperger, 1643. [1] l., 29 s.

Od sústavy vydavateľských privilégií k prvým právnym nariadeniam: 18. storočie

Vydavateľské privilégiá ako nástroj práva na knihu

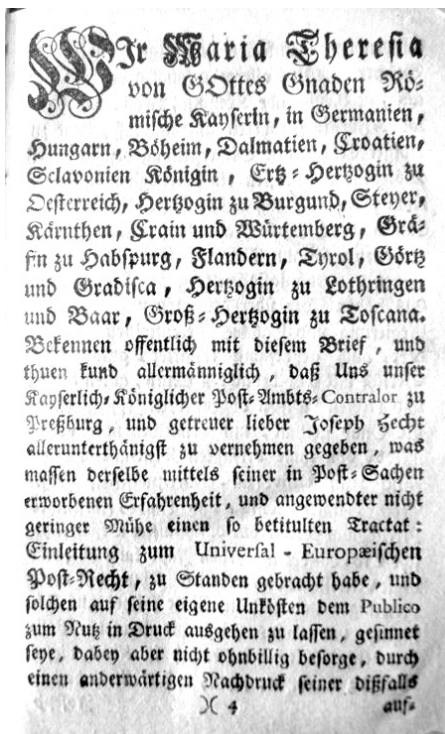
Pokiaľ 16. a 17. storočie vidíme v reláciách absencie skutočných autorských a vydavateľských privilégií, nárast konkurencie medzi typografickými oficínami v 18. storočí prináša v oblasti vývoja autorského práva pozitívnu konšteláciu. Výrazný posun smerom k autorskému právu nastáva v 18. storočí za vlády Márie Terézie, Jozefa II. (v 80. rokoch 18. storočia) a Františka II. Významnú úlohu v tomto smere zohráva vznik nového prototypu tlačiarov – tzv. konfesionalne neutrálnych tlačiarov – podnikateľov, čoho logickým dôsledkom bol konkurenčný potenciál prajúci vývoju právneho povedomia. Vydavatelia sa stávajú významným medzičlánkom vo vývoji autorského práva, aj keď sa v prevažnej miere realizuje len právo pôvodcovské – vydavateľské, nie autorské. Spôsobom realizácie osobnostného a majetkového práva na knihu sa stáva inštitút vydavateľských privilégií rôznych druhov. Súčasné chronologické a geografické pôsobenie tlačiarov, ako aj ich podnikateľské zameranie na komerčné vydania má pozitívny vplyv na vznik konkurenčného prostredia a potrebu jeho regulácie. Prvé opatrenia vo forme vydavateľských privilégií sú udelené za vlády Leopolda I. a Márie Terézie. Realizovanie udelenia privilégia môžeme demonštrovať na viacerých príkladoch, tejto problematike sa podrobne venuje I. Kollárová.²³ Pre stručnú ilustráciu spomeňme napr. **Akademickú tlačiareň v Trnave**, ktorá získava viaceré privilégiá aj z toho titulu, že patrí medzi tlačiarne svojou produkciou naklonené katolíckemu panovníkovi. Trnavská tlačiareň získava v roku **1741 súborné privilégium** na tlač diel profesora Martina Sentivániho, na tlač tzv. *Articuli diaetales* – snemových zákonov a v roku **1743** na tlač Uhorského zákonníka *Corpus iuris Hungarici*. Netreba azda zdôrazňovať, že vydavateľské privilégiá sa udeľovali na tlače, ktoré sa potenciálne mohli stať príčinou konkurenčného napätia: patrili sem okrem iného aj učebnice. Príkladom takejto praxe je udelenie súborného privilégia na tlač učebníc pre ľudové školy bratislavskému tlačiarovi Jánovi Pavlovi Royerovi panovníkom Karolom III. v roku **1720** a Jánovi Michalovi Landererovi, ktorý okrem iného získava aj privilégium na tlač „*Regulamentum militare*, rozsiahleho nariadenia reglementujúceho fungovanie vojska, na tlač urbára, snemových zákonov *Arcituli diaetales* a na tlač uhorského zákonníka *Corpus Iuris Hungarici*“.²⁴

Do procesu vzniku práva na knihu sú v 18. storočí zahrnutí takmer bez výnimky len vydavatelia. Z toho vyplýva, že kľúčovým prvkom vo vývoji autorského práva v slovenskom kontexte sa nestáva súbežné formovanie vydavateľského a autorského právneho povedomia na knihu. Vydavateľské privilégiá dokumentujú,

²³ KOLLÁROVÁ, I. Kapitoly z dejín knižnej kultúry : hypertextová čítanka.

²⁴ KOLLÁROVÁ, ref. 23.

že právne povedomie sa na našom území formovalo len v sfére kníhtlačiarскеj. Autori ostávajú z toho procesu pravdepodobne dobrovoľne vylúčení – nebadať prejavy ich právnej percepcie, čoho dôkazom sú, napokon, mnohé vydania a dotlače ich diel v produkcii slovenskej proveniencie. V takomto prostredí je preto udelenie autorského privilégia priam unikátom. Stretávame sa s ním v polovici 18. storočia, čo dokumentuje takmer 300-ročný časový posun od zahraničnej praxe. Autorské privilégium vo forme typu „*privilegium impressorium privativum*“, bolo udelené Josefovi Hechtovi, poštovému kontrolórovi v Bratislave na jeho dielo *Einleitung zum universal europaeischen Post-Recht*.²⁵ V úvode do univerzálneho európskeho poštového práva autor uvádza všetky vtedajšie poštové linky a oboznamuje čitateľov a používateľov s právnym postavením pošty. Autorské privilégium naň mu udelil v roku 1745 cisár František Lotrinský a o štyri roky neskôr – v roku 1749 aj Mária Terézia. O monopol požiadal sám autor, nakoľko sa obával finančnej ujmy z možnej neoprávnenej dotlače diela, ktoré plánoval vydať na vlastné náklady. Privilégium ochraňovalo jeho dielo na obdobie 10 rokov: Hecht ho mohol nechať tlačiť, vydávať a predávať sám ale-

Obr. 4 „*Privilegium impressorium privativum*“ udelené Josefovi Hechtovi Máriou Teréziou v roku 1749

²⁵ HECHT, J. *Einleitung Zum Universal Europaeischen Post-Recht*. Pressburg : gedruckt bey Franz Anton Royer, 1749. Ref.: Petrik III 89, Sig.: Ob 277.

bo prostredníctvom ním poverených osôb. V prípade porušenia privilégia mal Hecht a jeho dedičia právo skonfiškovať pirátske dotlače a z ustanovenej pokuty za porušenie vo výške 5 mariek zlata získať polovicu, pričom polovicu mala získať kráľovská komora. Hecht svoje práva predisponoval na ním vybraného tlačiaru – bratislavského typografa Jána Pavla Royera už v roku udelenia privilégia Máriou Teréziou.

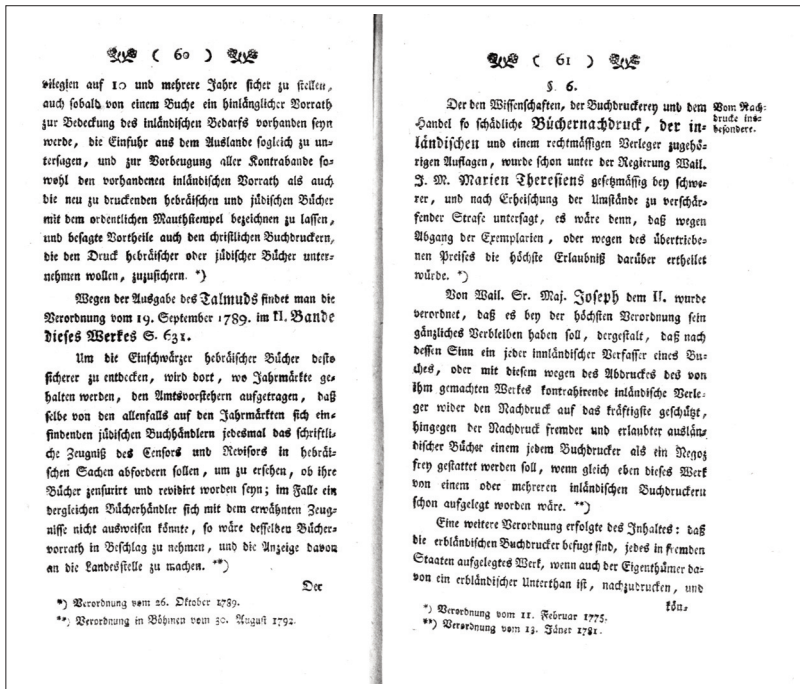
Nariadenia regulujúce dotlače a prvé autorskoprávne úpravy

Privilegium impressorium udeľované za vlády Márie Terézie patrilo medzi jedinečné nástroje regulovania konkurencie vo vydavateľskej sfére. V súlade s jej presvedčením o škodlivosti dotlače pre vedu a oprávnených vydavateľov, ktorým prislúchajú pôvodné vydania, bola za jej vlády neoprávnená dotlač pokutovaná. 80. roky 18. storočia však prinášajú za vlády Jozefa II. prirodzenú reguláciu trhu na základe jeho pozitívneho stanoviska k slobodnému a voľnému trhu. „Z tohto dôvodu prestal privilégiá udeľovať.“²⁶ Dôkazom je aj jedno z jeho nariadení z **12. marca 1782**, ktorým ruší „privilégium na vydávanie francúzskych novín, ako aj všetky privilégiá na vydávanie krakovského kalendára (Krakauer Kalender), čo znamená, že tento kalendár už nesmie obsahovať v názve „privilegovaný kalendár“.

Preto okrem systému vydavateľských privilégií od tohto času participujú na poli vydavateľskej súťaže aj nezanedbateľné počty kráľovských nariadení,²⁷ upravujúcich konkurenčný trh všeobecnými zásadami. Ich význam sa zintenzívnili najmä v čase Jozefa II. a neskôr za vlády Františka II. **Postavenie autora** sa v systéme právnych nárokov na knihu manifestuje v **80. rokoch 18. storočia**. Prvým nariadením regulujúcim právo na knihu a problematiku dotlače je pravdepodobne nariadenie Jozefa II. z **13. januára 1781**, podľa ktorého bola zakázaná pirátska dotlač diela už objednaného v *oprávnenom* tunajšom vydavateľstve. Z nariadenia logicky vyplýva, že išlo o prvé právne úpravy regulujúce konkurenciu medzi vydavateľmi v podobnom zmysle, ako boli zahraničné **autorsko-vydavateľské zmluvy** (u nás „oprávnené“ vydavateľstvo, vydavateľ, ktorý získava výlučné právo na knihu od autora). Podľa znenia nariadenia bola konkurencia regulovaná tým spôsobom, že na zmluvou zaviazané dielo nemohol dostať „*imprimatur*“ iný tlačiar. Spôsob uplatnenia práva v prípade nepovolenej dotlače sa však realizoval v duchu hesla, že „každý sa má sám brániť proti škodám, ak sa tak stane“. Zmysel tohto ustanovenia pre dejiny autorského práva je však podstatný z iného dôvodu. **Prvýkrát v histórii dejín knižnej kultúry zmieňuje autora ako možného vlastníka práv na knihu**. Konkrétne znenie hovorí, že „kaž-

²⁶ KOLLÁROVÁ, ref. 23.

²⁷ Nariadenia boli zozbierané a publikované tlačou v KROPATSCHEK, J. (zost.). Sammlung aller k.k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780, die unter der Regierung der Regierung des Kaisers Joseph des II....(1786) a KROPATSCHEK, J. Sammlung der Gesetze welche unter der glorreichsten Regierung des Kaisers Franz des II. ...(1794) a v digitálnej podobe sú dostupné na web-stránkach Rakúskej národnej knižnice v databáze ALEX – Historische Rechts- und Gesetzestexte Online.

Obr. 5 Nariadenie Jozefa II. z 13. januára 1781

dý tunajší autor knihy, alebo ním *kontrahovaný* (zmluvný) tunajší vydavateľ má najvyššiu ochranu pred (pirátskou) dotlačou diela“. Dotlač *zahraničných* kníh je však povolená pre každého tlačiaru, aj keď už toto dielo bolo niekedy tunajším tlačiarom vydané.

Radikálna a neprehľadná politika Jozefa II. vo vydávaní množstva zákonov²⁸ však už o rok spôsobila paradoxnú situáciu. Nariadením z **31. mája 1782** bol povolený voľný knižný trh: všetkým tlačiarom a kníhkupcom je dovolené predávať knihy v krajine, aj v zahraničí, ako aj „vylepšovanie a rozmnožovanie literatúry“, čím sa de facto pôvodné nariadenie spreď roka minulo svojmu účinku. Autor tak stráca osobnostné právo na autorský dohľad diela a podobne aj vydavateľská činnosť je vystavená princípom voľnej súťaže. O dva roky neskôr však nasledovalo nariadenie z **29. marca 1784**, ktoré aspoň do istej miery riadi právo autora na autorský dohľad (kontrolu diela), ktorého sa tak vehementne dožadoval už Martin Luther. Autorovi prináša pozitívum v tom zmysle, že chráni akékoľvek „vylepšovanie jazyka“ a „nezmysly“ v knihe – dielo sa má v prípade ich objavenia označiť ako „*Typum non meretur*“.

Predpisom zo **17. októbra 1787** sa demonštrovalo nariadenie z roku 1782: tunajším tlačiarom je naďalej povolené pretláčať zahraničné vydania (aj ak je autor tu-

²⁸ Jozef II. vydával množstvo zákonov a nariadení – kým Mária Terézia vydala za štyridsať rokov štyri zväzky, Jozef ich stihol za desať rokov vydať osemnásť.

najší). Autor má v súlade s týmto nariadením nárok na ochranu pred neoprávnenou dotlačou len v tom prípade, ak dielo nechá vydať na našom území (zmluvným vydavateľom).

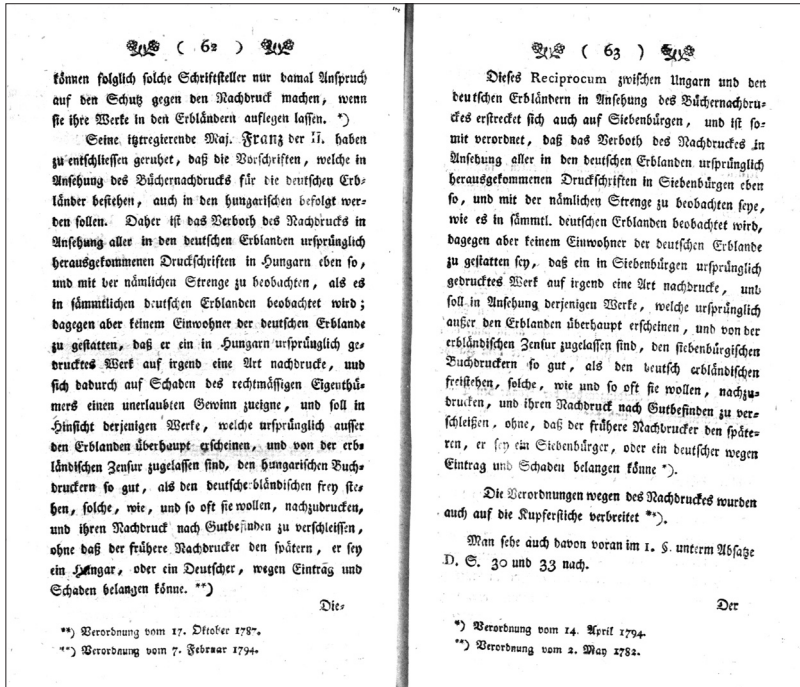
S ďalšími právnymi úpravami súvisiacimi s vývojom práv na knihu sa stretávame v **90. rokoch 18. storočia** za vlády **Františka II.** Medzi najvýraznejšie patrí nariadenie z **18. júla 1792** proti zahraničným dotlačiam diel vzniknutých v krajine označených ako *Transeat* alebo *erga Shedam*. O dva roky neskôr (**7. februára 1794**) je vydaný v Uhorsku zákaz dotlače diel pôvodne vydaných v nemeckých dedičných krajinách a **naopak**. Žiadnemu obyvateľovi nemeckých krajín nie je povolené dotláčať diela pôvodne vzniknuté v Uhorsku žiadnym spôsobom a tým si pripísať zisk na úkor pôvodného vlastníka. Diela, ktoré vznikli mimo Uhorska a nemeckých krajín a boli cenzúrou povolené ako voľné, môžu byť dotláčané nemeckým aj uhorským tlačiarom tak často, ako chcú, bez ohľadu na prvého „dotlačáča“ a bez nároku na vyrovnanie škody. Táto reciprocita medzi Uhorskom a nemeckými dedičnými krajinami o dotlači sa 14. apríla 1794 rozširuje aj na Sedmohradsko.

Nariadenia, riešiace súbežne otázky dotlačí, cenzúry a práv na knihu, sa vyformovali o rok neskôr do predpisu z **22. februára 1795**.²⁹ Predpis, riešiaci aspekty predkladania spisov na cenzúru³⁰ nepriamo reguloval aj záležitosti dotlačania a autorských nárokov na dielo. Kým v predchádzajúcich obdobiach (za vlády Jozefa II.) bola „dotlač neškodných kníh prichádzajúcich do krajiny povolená a chápaná ako predmet komercie, označený ako „*reimprimatur*“, podľa tohto predpisu sa malo uviesť miesto vydania a k tomu odkaz: nachádzajúce sa vo Viedni, Prahe, Linzi atď. – „und zu finden in Wien, Prag, Linz.“ Dotlač bola zásadne v rukách vydavateľa: stačilo, ak sa obrátil na *Hofstelle* o povolenie na dotlač knihy. Od februára 1795 sa rukopisy museli odovzdať v 2 exemplároch, pričom mohlo byť požadované uviesť zadováženie knihy, **autor a okolnosti prepustenia duplikátov** – každé falšovanie originálu v štýle, vylepšení, atď. sa chápe ako podvod – *Falsum*. Každý, kto má náklady spojené s knihou, či to je kníhkupec, kníhtlačiar, vydavateľ alebo **autor**, musel uviesť do manuskriptu meno, charakter a bydlisko, alebo, ak išlo o dotlač, či ďalšie vydanie, aj originál“ Zároveň, tak ako na tlač nových, aj na tlač dotlačí bolo treba požiadať o „*imprimatur*“ alebo „*reimprimatur*.“ Kto chcel vydávať zoznamy svojich vytláčených kníh, musel zoznam odovzdať revíznemu úradu a ten musel obsahovať pravdivé meno autora, miesto tlače a rok vydania bez falšovania. Ak niekto vytlačil dielo spadajúce do skupiny *erga shedam* a k tomu uviedol falošné meno, dostal pokutu vo výške 50 zlatých.

Nariadenia vydávané v 18. storočí patrili okrem vydavateľských privilégií k významným nástrojom regulácie konkurenčných tenzií medzi vydavateľmi komerčných vydaní, medzi ktoré patrili napr. tzv. „notoriká“ alebo „tlače obživy“, ako

²⁹ Nariadenie je publikované v *Zensur in Österreich : 1795 – 1848* (dátum neznámy).

³⁰ Podľa predpisu z 26. 8. 1794 musia tlačiarri každé dielo **pred novým vydaním** predložiť cenzúre.

Obr. 6 Nariadenie z roku 1794

ich nazýva I. Kollárová.³¹ Naše územie však nebolo výnimkou v schopnosti nariadenia obchádzať – aj na území dnešného Rakúska existovali rôzne cenzúrne opatrenia dokonca oveľa skôr, napriek tomu bolo len nepatrné množstvo kníh privilegovaných – asi 1 percento.³² Takisto aj v súvislosti s autorskými právami bola situácia podobná: oproti privilégiám pre kníhtlačiarov a kníhkupcov sa len jedna štvrtina až tretina týkala autorov, čím sa malo zabrániť dotlačiam, dovozu a použitiu falošného impresu.³³ Nariadenia, hoci sa nevyrovnávajú zahraničnému modelu a nemajú charakter autorského práva, podobne, ako to bolo zakotvené v Copyright Act (1709), zabezpečujú uznanie právneho nároku na dielo nielen vydavateľom, ale aj autorom. Hoci chýbajú aspekty aspirujúce na skutočný autorský zákon v podobe chronologického vymedzenia práva, resp. dedenia práva, nariadenia prvýkrát ustanovujú nárok autora na rozmnožovanie diela a zásahy doň (úpravy) a právo autora „kontrahovať“ ľubovoľne zvoleného tlačiara, aj keď je zrejmé, že autorské právne úpravy na dielo sú v nariadeniach popri regulovaní vydavateľskej konkurencie riešené skôr sekundárne.

³¹ KOLLÁROVÁ, ref. 23.

³² BACHLEITNER, N., EYBL, F.M., FISCHER, E. Geschichte des Buchhandels in Österreich, s. 25.

³³ BACHLEITNER, EYBL, FISCHER, ref. 29., s. 25.

Zoznam bibliografických odkazov

ALEX – *Historische Rechts- und Gesetzestexte Online* [online]. Wien : Österreichische Nationalbibliothek, c2003 [cit. 2010-01-14]. Dostupné na internete: <<http://alex.onb.ac.at/>>.

BACHLEITNER, N., EYBL, F. M., FISCHER, E. *Geschichte des Buchhandels in Österreich*. Wiesbaden : Harrasowitz Verlag, 2000. 413 s. Geschichte des Buchhandels, Bd. 4. ISBN 3-447-04129-3.

BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku : 1477 – 1996*. Bratislava : Univerzitná knižnica Bratislava ; Matica slovenská, 1997. 214 s. ISBN 80-85170-25-6.

ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700. Diel I*. Martin : Matica slovenská, 1972. 555 s.

Geschichte der Zensur : 1700 – 1926. In *Virtuelle Schule Deutsch* [online]. Linz : Education Highway, [2004] [cit. 2009-02-14]. Dostupné na internete: <http://deutsch.pi-noe.ac.at/inetsem/zensur_g.htm>.

KOLLÁROVÁ, I. *Kapitoly z dejín knižnej kultúry : hypertextová čítanka* [online]. Verzia 2.0. 2008 [cit. 2010-06-09]. Dostupné na internete: <<http://knizna-kultura.webnode.sk/ucebnice/kapitoly-z-dejin-kniznej-kultury/>>.

KROPATSCHKEK, J. (zost.). *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780, die unter der Regierung der Regierung des Kaisers Joseph des II. theils noch ganz bestehen, theils zum Theile abgeändert sind, als eine Hilfs- und Ergänzungsbuch zu dem Handbuche aller unter der Regierung des Kaisers Josephs des II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer chronologischen Ordnung*. 8. Bde. Wien : 1786.

KROPATSCHKEK, J. *Sammlung der Gesetze welche unter der glorreichsten Regierung des Kaisers Franz des II. ... erschienen sind : Enthalt das Jahr 1794*. Bd. 4. Wien : Johann Georg Moesle, [1794]. [2], 80, 1094 s.

KUZMÍK, J. *Knižná kultúra na Slovensku v stredoveku a renesancii*. Martin : Matica slovenská, 1987.

LICHNEROVÁ, L. Manifestovanie autorského práva v dejinách knižnej kultúry 15. – 18. storočia v európskom kontexte. In *Studia bibliographica Posoniensia*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2009, s. 162 –174.

RUPPELT, G.. Verbrannte und verfemte Bücher-Merkwürdigkeiten aus der Zensurgeschichte In *BIT online* [online]. Heft 2/2008 [cit. 2009-04-21]. Dostupné na internete: <<http://www.b-i-t-online.de/archiv/2008-02-idx.html>>.

VALACH, J. *Staré tlačiarnie a tlačiari na Slovensku*.
Martin : Matica slovenská, 1987. 215 s.

WITTMAN, R. *Buchmarkt und Lektüre im 18. und 19. Jahrhundert*.
Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1982.

Zensur in Österreich : 1795 –1848 [online].Wien; Innsbruck : Institut für Vergleichende Wissenschaft; Institut für Germanistik, dátum neznámy [cit. 2009-01-14]. Kapitola Zensurvorschrift vom 22. Februar 1795. Dostupné na internete: <<http://zensur.literature.at/febr1795.html>>.

Several Examples of the Copyright Development in the History of the Book Culture During 16 – 18th Century Within the Slovak Context: from Chaos Through Editorial and Authors' Privileges Towards Valid Regulations

Lucia Lichnerová

The analysis of the book culture sources demonstrates several examples how in the period after the book printing invention and up to the end of 16th century it was impossible within the Slovak context to search for similar tools to apply rights towards books as it was customary in Europe. The authors' privileges were fully missing, even the editorial privileges rarely appear. Neither 17th century brought any significant move in the development of the copyright. The absence of a working legal tools created an ideal space for reprints, even though some examples of the local provenience show that the awareness of the legal right to the book at least in the field of book printing gradually grew. The period of 18th century is a strategic milestone in the development of copyright. The system of editorial privileges was constituted, fundamentally regulating the competition perception of commercially oriented book printers. The regulations issued during the reign of Joseph II and especially Francis II are crucial for the copyright development: apart from the book printer the legal side of the editorial process for the first time includes the author. Author however does not own the same rights as it is anchored in the first „European“ Copy-

right Act, since the regulations do not deal with the chronological and other relevant aspects of the copyright duration. The basis of the regulations however lies in the perception of the author as a candidate for the intellectual property right including the right to transpose the work to the chosen publisher as well as the right to a reprint or a personal supervision.

Spis o duchovi a iné katolícke bestsellery v literatúre 17. storočia: Z vydavateľskej produkcie bratislavských typografov

(2. časť)¹

Marta Špániová

„Existujú knihy, v ktorých poznámky pod čiarou alebo komentáre naškrabané rukou nejakého čitateľa na okraji sú zaujímavejšie než text. Jednou z takých kníh je svet.“

George Santayana, 17. storočie

Príspevok sa venuje katolíckym bestsellerom – t. j. najčastejšie vydávaným, či prekladaným dielam z produkcie bratislavských katolíckych tlačiarň, ktoré boli predmetom čitateľského záujmu nielen v 17. storočí, ale sú ním dodnes. Najvydávanějšími knihami v Bratislave v 17. storočí boli:

- katolícke náboženské spisy – polemiky (najmä Pázmáňov Kalauz, ktorému sa venuje 1. časť príspevku),
- meditácie a modlitby pre potreby jednotlivcov a náboženských spolkov,
- kniha o zjavovaní sa ducha mapujúca skutočnú udalosť, ktorá vyvolala a dodnes vyvoláva pozornosť čitateľov, historikov, teológov, psychológov aj psychotronikov.

Meditácie a modlitby na pestovanie mariánskeho kultu

Časté vydania a preklady katolíckej meditačnej literatúry súvisia s pôsobením jezuitov a ich mariánskych kongregácií, ktoré ich používali. Pri jezuitských kolégiách ich okolo roku 1648 pôsobilo v Aachene 8, Augsburgu 4, Kolíne 9, Mníchove 6, vo

¹ Prvá časť príspevku Katolícke bestsellery v literatúre 17. storočia : Z vydavateľskej produkcie bratislavských typografov bola uverejnená v zborníku Studia Bibliographica Poseniensia, 2009, č. 1, s. 27 – 48.

Viedni 11.² Na území nemeckej asistencie bolo v 17. storočí spomedzi členov kongregácií 4 000 študentov, 18 000 domácich remeselníkov, obchodníkov a malých úradníkov a 36 000 osôb patriacich do vyšších vzdelanostných vrstiev. Náboženské spolky zakladali aj ženy, ženské kongregácie pôsobili na vidieku i v mestách. Všetci potrebovali literatúru na posilnenie ducha, nehovoriac o tom, že jezuitská kongregačná literatúra bola určená aj deťom a mládeži na jezuitských školách, pri nej došpievali, pri nej sa formovala ich mienka. Práve deti tvorili tú čitateľskú skupinu, ktorej bol obsah efektívne prezentovaný spôsobom exempli, detská literatúra 18. storočia je bohatou pramennou základňou pre výskum dejín príkladov.³

Mravoučná, meditačná jezuitská spisba vo všeobecnosti známa svojou protireformačnou funkciou, silne podnecovala náboženskú literárnu tvorbu 16. – 18. storočia. Dosiaľ vieme iba málo o pôsobení a vplyve rétoriky jezuitských meditácií v dejinách rekatolizácie. Jezuitské meditácie plnili svoj náboženský cieľ aj vďaka prvkom krásnej literatúry a básnickej prózy, ktoré využívali, na citový svet čitateľa pôsobili náladovými elementmi a exemplami, nie teologickou argumentáciou. V tejto literatúre sa odzrkadľujú dejiny jezuitskej spirituality.

Začiatky vývoja jezuitskej meditačnej literatúry siahajú k duchovným cvičeniam *Exercitia spiritualia* Ignácia de Loyolu (1491 – 1556), ktoré položili základ ich rétorike, a od ktorých sa odvíjal jezuitský učiteľský a výchovný program.⁴ *Exercitia spiritualia* nepredstavovali jednoznačne meditačnú príručku, ale scenár asketických a mystických cvičení, ktoré mali podľa regúl Spoločnosti Ježišovej členovia rehole – vrátane novicov – pravidelne vykonávať na dosiahnutie vnútornej duchovnej očisty. Čítanie asketickej a meditačnej literatúry predpisoval jezuitský školský poriadok *Ratio studiorum*. Duchovné cvičenia, s ktorými používanie meditačnej spisby súvisí, mali od začiatku v Spoločnosti Ježišovej silnú tradíciu. Predpokladáme, že rovnako exercíciá ako iná meditačná literatúra našli svoje uplatnenie aj na pôde jezuitských gymnázií, kde školský poriadok odporúčal umocňovať účinok výučby náboženstva duchovnými rozhovormi a čítaním.⁵

Nami sledované meditácie patria do skupiny literatúry „ars moriendi“ – eschatologickej spisby, ktorá slúžila k príprave na šťastnú smrť. Eschatológia (z gréckeho „eschatos – posledný a „logos“ – slovo, náuka) je učenie o posledných veciach človeka (vrátane posmrtného života) a sveta. Ide o teologickú náuku, ktorá sa zaoberá poslednými otázkami človeka, najmä témami ako smrť, nesmrteľnosť ľudskej duše, osobný súd, posledný súd, posmrtný život, nebo, peklo, očistec, parúzia, vzkriesenie z mŕtvych.

Eschatologické moralistické príručky odporúčajú v rámci prípravy na šťastnú smrť okrem iného čítať náboženské knihy, byť členom náboženskej kongregácie, ale

² TŮSKÉS, G. A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai, s. 176.

³ TŮSKÉS, ref. 2, s. 178.

⁴ TŮSKÉS, ref. 2, s. 29 – 30.

⁵ FÓRIŠOVÁ, M. Náboženská literatúra v zbierkach jezuitských knižníc na Slovensku, s. 224.

bo v stredu a v piatok nejest mäso. Čítanie takejto literatúry odporúčal v prvej polovici 17. storočia aj pápež Urban VIII. v niekoľkokrát potvrdených pápežských dekrétach. Údaj o tom, že texty sú v súlade s pápežovými dekrétmi zastupuje na jednotlivých tlačiarňach údaj o cenzúre.

Z hľadiska dejín mecenášstva je zaujímavé sledovať úvodné dedikácie, podľa ktorých boli mecenášmi meditačnej spisby v prvom rade príslušníci uhorskej cirkevnej hierarchie, na druhom mieste rímsky kardinál a viedenský biskup, na treťom členovia Spoločnosti Ježišovej a na štvrtom príslušníci uhorskej šľachty, niektorí z nich boli sami členmi kongregácií.⁶

Význam eschatologických meditácií a modlitieb pre barokového čitateľa vystihujú citáty s obľubou používané na ruboch titulných listov kníh s cieľom navodiť správnu atmosféru: „Učiť žiť sa musíme po celý život a čo vás udiví ešte viac, po celý život sa musíme učiť zomierať (Seneca, O krátkosti života), „Aby ťa smrť zastihla šťastného, uč sa žiť. Aby si mohol šťastne žiť, uč sa zomierať“, „Miluj večnosť!“ (Ján Nádaši).

Ján Nádaši – jezuita a pedagóg na univerzitách v Trnave a Grazi, tajomník generála provincie v Ríme a svedník Ferdinanda III. bol najčítanejším autorom meditácií, jeho diela používali mariánske kongregácie v celej Európe, dokonca aj v Mexiku. Nádaši zostavil asi 60 prác, z ktorých viaceré boli preložené do češtiny, poľštiny, maďarčiny, nemčiny a vychádzali aj dlho po jeho smrti. Jeho meditačná literatúra bola jednou z najvydávanějších a najprekladanejších. Slováci používali v 17. storočí české preklady vydávané v Prahe a v Trnave, ktorých autormi boli českí jezuiti Georgius Ferus (1585 – 1659), Fridrich Bridel (1619 – 1680) a Georgius Konstantius (1607 – 1673).⁷ Ján Nádaši bol nielen najproduktívnejším uhorským autorom meditačnej asketickej spisby, ale pôsobil aj na viacerých európskych kolégiách ako špirituál (majster exercícií), na ktorých viedol duchovné cvičenia.

Nádašihho meditácie obsahujú veršované modlitby, žalmy, hymny, anekdoty, legendy, príbehy z biblie, antickej mytológie i bežného života a ich základ tvoria exemplá. Majú kalendárnu formu, jej prepojenie s meditáciami či kázňou bolo v literatúre 17. – 18. storočia časté aj preto, že kalendáre boli v tom období vydavateľským produktom, ktorý mal najväčší odbyt.⁸ Obsahujú meditácie na celý rok, na každý mesiac, týždeň, deň, na každú hodinu. Cieľom kníh tohto typu nebolo vyučovanie téz, ale poskytnutie duchovného čítania s praktickým návodom pre duchovné podnety. Sériá Nádašihho spisov vydaných pod súborným názvom *Annus* sa venovala jeho najobľúbenejšej téme – príprave na smrť a obsahovala meditácie na každý deň v týždni: na sobotu *Annus Marianus* (1648), na piatok *Annus crucifixi* (1650), na pondelok a myšlienky na smrť *Annus morientium et mortuorum* (1650), na nedeľu a na Sv. Trojicu *Annus SSS. Trinitatis* (1650), na štvrtok, oltárnu sviatosť a svätú obeť

⁶ TŮSKÉS, ref. 2, s. 172.

⁷ TŮSKÉS, ref. 2, s. 292 – 293.

⁸ TŮSKÉS, ref. 2, s. 123.

Annus eucharisticus (1651), na utorok, anjelov a anjelov strážnych *Annus angelicus* (1653), na stredu a Ježiška *Annus pueri Dei Jesu* (1653) a na všetkých 52 týždňov v roku *Annus aeternitatis*. Nádaši vydal všetky v zozbieranom diele *Annus hebdomadarum coelestium* v roku 1663.

V Bratislave v 17. storočí vyšlo 5 titulov jeho meditácií v 7 vydaniach, z toho zo série *Annus* dva tituly – *Annus Crucifixi Dei Jesu*⁹ a *Annus SSS. Trinitatis*,¹⁰ zbierka modlitieb k príprave na šťastnú smrť *Pharetra spiritus*,¹¹ meditácie *Maria Aeternitas Beatae Porta Sancta*¹² obsahujúce až 45 exempliel a *Jesu et Mariae cliens*.¹³ Niektoré z nich vyšli anonymne, ale Nádašihu autorstvo bolo potvrdené. O častom používaní až do opotrebovania kníh svedčí, že niektoré z nich sa nezachovali v žiadnom exemplári. Tieto knižky boli určené na čítanie v každú dennú i nočnú hodinu a kdekoľvek, preto mali vreckový formát (od 16° po 24°) a tiež peknú výzdobu. Slúžili členom Kongregácie Blahoslavenej Panny Márie pri Trnavskej univerzite a Kongregácii Sv. Panny Márie pri kolégiu v Trnave a Gyóri. Ich nakladateľmi boli: hlavný kapitán Horného Uhorska František Vešeláni (bývalý študent jezuitského kolégia v Trnave, kde konvertoval na katolícku vieru) a jeho „lectissima“ (najsčítanejšia) manželka – „muránska Venuša“ Mária Séciová (bola nakladateľkou viacerých Nádašihu diel), podsudca kúrie a člen Kongregácie Blahoslavenej Panny Márie pri Trnavskej univerzite Štefan Aszalai (de Fony), vesprémsky kanonik, kňaz z Kongregácie Sv. Panny Márie pri kolégiu v Trnave a Gyóri Fabián Kerti, o ktorom z tlače *Maria Aeternitas Beatae Porta Sancta* z roku 1645¹⁴ vieme, že jej v rámci vlastnej prípravy na smrť poskytol peniaze („2 fillyért“) na vytlačenie meditácií, ale ich vydania sa už nedožil.

Okrem Nádašihu diel sme vo vydavateľskej produkcii bratislavských typografov zaznamenali zbierku obľúbených veršovaných meditácií Vörösa Mátyása Nyékého *Tintinnabulum tripudiantium*, čo v preklade znamená „tancujúci zvonček“¹⁵ – keď odzvoní, na sklonku života pripravení na smrť, budeme tancovať a jasať. V 17. storočí je známych päť jeho vydaní – z roku 1636 a 1644 z Bratislavy,¹⁶ 1672 z Kluže, 1699 bez miesta a posledné levočské vydanie neuvádza rok. Z 18. storočia poznáme 6 vydaní tohto diela.¹⁷ Knižka slúžila k príprave na šťastnú smrť, verše autor do maďarčiny preložil v Trnave a venoval ju Kongregácii Kristovho kríža v Trnave. Bola pekne zdobená, mala menší 12° formát, bola určená na čítanie v súk-

⁹ ČAPLOVIČ, J. Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700 : Diel 1., záznam č. 362.

¹⁰ ČAPLOVIČ, ref. 9, záznam č. 363.

¹¹ Régi magyarországi nyomtatványok, III : 1636 – 1655 (ďalej RMNy III), záznam č. 2076, 2237. Čaplovič, ref. 9, záznam č. 359 a 360 uvádza dve rôzne tlače, v skutočnosti šlo podľa RMNy III, záznam č. 2282 o jednu a tú istú tlač.

¹² ČAPLOVIČ, ref. 9, záznam č. 356.

¹³ ČAPLOVIČ, ref. 9, záznam č. 350.

¹⁴ ČAPLOVIČ, ref. 9, záznam č. 356.

¹⁵ ČAPLOVIČ, ref. 9, záznam č. 355.

¹⁶ ČAPLOVIČ, ref. 9, záznam č. 312, 355.

¹⁷ KLANICZAY, T. – STOLL, B. (zost.). Régi magyar költők tára : XVII. század, 2. zväzok, s. 484.

romí, ale aj v náboženských spolkoch a školách. K predsádke exemplára skúmaného titulu¹⁸ sú priviazané dva listy z roku 1873. V prvom píše Lajos Szabó nemenovanému učiteľovi Gymnázia v Halasi, že mu ju posielal ako dar k Novému roku pre potreby školy. V druhom liste Károly Szabó uvádza, že vracia vypožičanú knižku, a že je to asi tá najväčšia vzácnosť, akú Gymnázium v Halasi vo svojej knižnici má. Sú v nej verše o smrti, o pomínutelnosti svetských vecí, o tom, prečo ľudia lipnú na tomto svete, o poslednom súde, pekle, šťastí, smrteľníkoch a tiež modlitebné spevy k Panne Márii. Druhé bratislavské vydanie venuje tlačiar Tlačiarne jezuitského kolégia György Beretzki Kate Tamási a Eve Körtvélyesi – manželkám radcov bratislavskej cisárskej a kráľovskej komory Jánosa Töröka a Mártona Szombatheliho.

Pestovaniu mariánskeho kultu slúžili aj obľúbené modlitebné a liturgické knižky do vrecka *Utítárs*,¹⁹ *Officium Beatae Mariae Virginis* Jána Draškoviča²⁰ a „srdiečková“ knižka s meditáciami a spevmi Mateja Hajnala *A Jesus Szivet Szerető Szivek*.²¹ Všetky mali niečo spoločné – adresátku venovaní a nakladateľku Kristínu Ňáriovú.

Fragment prvého vydania modlitebnej knihy *Utítárs* z Bratislavy z roku 1639²² bol objavený v knižnici v Keszthelyi vo výplni väzby parížskej tlače a jeho výskumu sa venovala Ildikó Hubert.²³ Z venovania tlačiara Juraja Zavariho, ktorý pôsobil v Tlačiarne jezuitského kolégia založenej Petrom Pázmáňom vyplýva, že modlitebnú knižku pripravovali pre Alžbetu Turzovú, dcéru manželky Mikuláša Esterháziho Kristíny Ňárieovej a jej prvého manžela Imricha Turzu (syna palatína Juraja Turzu). Kristína Ňáriová sa sťažovala u farára, že chýbajú modlitebné knižky na každodenné čítanie mládeže, a najmä mladých dievčat. V predhovore k jej druhému vydaniu z roku 1643²⁴ nakladateľ, bratislavský kanonik Juraj Rezeni píše, že bola vytlačená už pred 3 rokmi v náklade 1000 exemplárov, ktorý sa minul, a preto sa ju rozhodol vydať na vlastné náklady v malom formáte, aby si ju mohli dovoliť kúpiť aj tí chudobnejší. Tlačiar použil červeno-čiernu tlač a bohatú výzdobu s množstvom drevozov, vrátane celostránkových. Zo 17. storočia poznáme dve ďalšie vydania knihy z Trnavy z rokov 1667 a 1678, no neprestávala často vychádzať ani v 18. storočí.

Kristína Ňáriová bola nakladateľkou aj obľúbenej liturgickej knižky *Officium Beatae Mariae Virginis* z roku 1643,²⁵ ktorú tlačiar venoval jej dcére z druhého manželstva Juliane Esterházieovej na meniny. Vo venovaní píše o zásluhách nebohej Ňárieovej, ktorá za svojho života nemalými prostriedkami podporovala vydávanie modlitebných knižiek v maďarčine (umrela dva roky pred vytlačením knižky). Kniha z veľkej časti obsahuje žalmy, antifóny, rôzne čítania a hymny na celý liturgický

¹⁸ Signatúra v Országos Széchényi könyvtár v Budapešti: RMK I. 763.

¹⁹ ČAPLOVIČ, ref. 9, záznam č. 338, 353.

²⁰ ČAPLOVIČ, ref. 9, záznam č. 351.

²¹ ČAPLOVIČ, ref. 9, záznam č. 341.

²² Nie z 1640 ako chybne uvádza ČAPLOVIČ, ref. 9, záznam č. 338.

²³ HUBERT, I. Az Útítárs című imakönyv első kiadása (1639), s. 58 – 62.

²⁴ ČAPLOVIČ, ref. 9, záznam č. 353.

²⁵ ČAPLOVIČ, ref. 9, záznam č. 351.

rok. Podľa údajov o cenzúre vyšla s povolením ostrihomského arcibiskupa Juraja Lipaia a obsahuje litánie a modlitby schválené reformou breviára pápeža Urbana VIII., preložené z latinčiny do maďarčiny Jánom Draškovičom. RMNy²⁶ pozná aj bratislavské vydanie z roku cca 1650, ktoré Čaplovič neregistruje. Odborná literatúra uvádza ďalšie mladšie vydanie z roku 1662, ktoré financovala Žofia Bátoriová, vdova po Jurajovi II. Rákocim.²⁷

Poslednou zo série tlačí venovaných Kristíne Ňárieovej je srdiečková knižka jezuitu Mateja Hajnala *A Jesus Szivet Szerető Szivek* vydaná vo Viedni v roku 1629. Hajnala s Kristínou spájalo priateľstvo, pôsobil na dvore jej manžela Mikuláša Esterháziho a pod jeho vplyvom po sobášii v roku 1624 konvertovala na katolicizmus. Mikuláš Esterházi bol najväčším svetským mecenášom jezuitov, on dal postaviť jezuitský (univerzitný) kostol v Trnave (1630 – 1637) – prvé barokové architektonické dielo v Uhorsku a podporoval aj františkánov – založil ich kláštor v Eisenstadte.²⁸ Esterházi poveril Hajnala zostavením modlitieb na základe starších uhorských náboženských piesní za účelom upevnenia viery svojej manželky.²⁹ Hajnal preložil text meditácií a spevov, ktorých autorom bol francúzsky jezuita Etienn Binet do maďarčiny, avšak ich mladšie bratislavské vydanie z roku 1642 podporila švagriná Kristína Ňárieovej, manželka jej brata, košického kapitána Štefana Ňáriho, Klára Kapiiová.³⁰ Kniha mala mať podľa priania nakladateľky malý formát a bohatú výzdobu. Práve vďaka nej získala už v čase svojho druhého vydania prívlastok srdiečková. Okrem pestrej palety typografických ozdôb a 35 drevorezov sa tu nachádza 18 medirytinových emblémov s biblickým námetom vyrytých v tvare srdca, ktorých využitie má symbolický význam – čitateľ nimi nahliadne do srdca Ježiša Krista. Ich autorom je medirytca z prostredia antverpských jezuitov Antoine Wierix, séria je známa pod názvom „Cor Jesu amanti sacrum“ (Sväté srdce milujúceho Ježiša). Obrázky boli doplnené o verše a modlitby a použité už v staršej literatúre, najpopulárnejšou bola knižka francúzskeho jezuitu Etienna Luzvica z Paríža z roku 1626 vo francúzštine, často vydávaná a prekladaná.

Nielen Kristína Ňárieová, ale aj ostatné šľachtické, manželky vplyvných krajinských hodnostárov podporovali rozvoj knižnej kultúry svojou nakladateľskou činnosťou, ktorá sa v dejinách bratislavského kníhtlačiarstva 17. storočia spájala s vydávaním modlitebných kníh, meditácií a spevov v maďarskom jazyku. Nechceli polemizovať, ani viesť cirkevnú politiku, ale modliť sa. Knižky, ktorých vydávanie podporovali pritom netvorili literatúru iba pre ženy, ale rovnako aj pre mužov. Pázmáňa podporujúce Anna Kapiiová a Amada Ilona Várkonyiová, s Hajnalom spolupracujúca Klára Kapiiová, Nádašiho nakladateľka Mária Séciová, či mecenáška Gergelya

²⁶ RMNy III, ref. 11, záznam č. 2336.

²⁷ HERMANN, E.. A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig, s. 270.

²⁸ KLANICZAY, T. Reneszánsz és barokk s. 323.

²⁹ KÖRNER, S. Bibliotheca Esterházyana, s. 107.

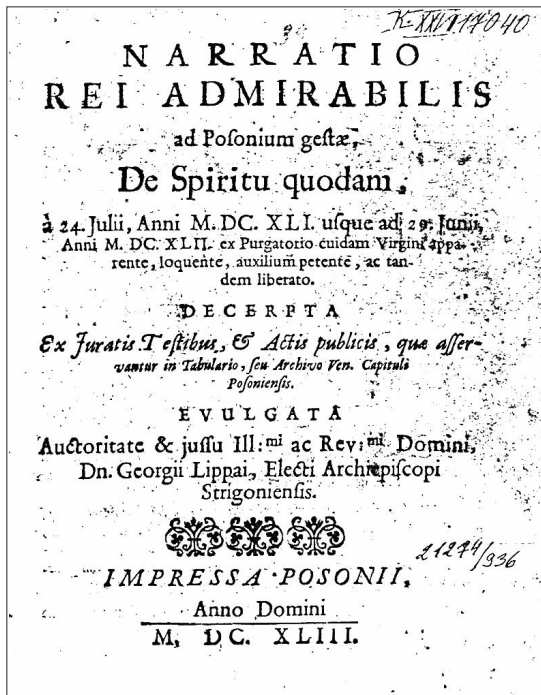
³⁰ ČAPLOVIČ, ref. 9, záznam č. 341.

Szentgyörgyiho Anna Jakušičová³¹ sú len niekoľkými príkladmi, ktoré dokladajú významné postavenie žien v dejinách mecenášstva a knižnej kultúry. Nakladateľská činnosť žien, ktoré sa v nej už v 17. storočí aktívne angažovali, bude v pozornosti nášho ďalšieho výskumu.

Spis o zázračnej udalosti – zjavovaní sa ducha

Protireformácia pôsobila na široké vrstvy obyčajného ľudu prostredníctvom spisov o zázračných silách púťových miest a tajuplných príbehoch o zjavovaní sa duchov oveľa účinnejšie ako modlitebnými knižkami, meditáciami a inou „povznášajúcou“ literatúrou. Tieto náboženské spisy plné tajov a často hrôzy zo záhrobia vypovedajú o jednotlivých konkrétnych udalostiach a zázrakoch, pričom poukazujú na ochrannú božiu moc a priťahujú fantáziu ľudových más.³²

V Tlačiarňi jezuitského kolégia v Bratislave vyšiel v roku 1643 dobovo najväčší bestseller – kniha o zázračnom zjavovaní sa ducha, ktorú zostavil sriemsky biskup a bratislavský prepošť Michal Kopčáni pod názvom *Narratio Rei Admirabilis ad Posonium gestae* (Spis o zázračnej udalosti, ktorá sa stala v Bratislave).

Obr. 1 Titulný list spisu Michala Kopčániho *Narratio Rei Admirabilis...*
Bratislava, 1643

³¹ ČAPLOVIČ, ref. 9, záznam č. 345.

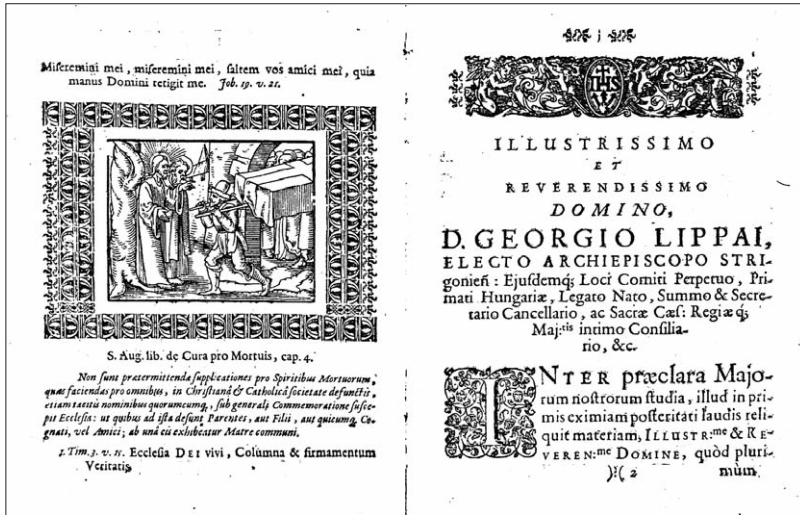
³² PUKÁNSZKY, B. *Geschichte des Deutschen Schrifttums in Ungarn*, s. 336.

Podľa titulného listu ide o krátku a pravdivú správu o zázračnej udalosti – zjavovaní sa ducha, spracovanú podľa svedectva prísazných svedkov a súdnych spisov („Decerpta ex juratis testibus et actis publicis“) na príkaz ostrihomskeho arcibiskupa Juraja Lipaia. Jemu knihu Michal Kopčáni aj venuje, dedikácia je datovaná 5. februára 1643. Z uverejnenej aprobácie vyplýva, že Lippay dal povolenie na vytlačenie diela 4. januára 1643 v Bratislave. Stalo sa tak až po preskúmaní prípadu a vypočutí 32 svedkov. Kniha mohla byť rozšírená až po uzavretí vyšetrovania, vyšla tlačou rok po udalostiach v čase, keď ešte všetci svedkovia žili. Vo venovaní Lipaiovi Kopčáni upresňuje, že táto kniha má pomôcť v boji s bludnou vierou kacírov, ktorá sa stále viac rozširuje.

Text publikovaný na 45 stranách prináša opis mimoriadnych udalostí, ktoré sa odohrali v Bratislave od 24. júla 1641 až do 29. júna 1642. Hlavná časť spisu „Succinta et candida rei totius narratio“ v 6 kapitolách opisuje, ako sa 20 ročnej panne Regine Fischerovej opakovane zjavoval duch bratislavského obyvateľa, niekdajšieho richtára na Podhradí, Johanna Klemensa Zwesspenbauera. Johann Klemens bol údajne 35 rokov luteránskeho vyznania, ale nevedol bezúhonný život – dopustil sa hriechu: spáchal vraždu pre 200 zlatých. Sedem rokov pred smrťou prestúpil na katolícku vieru, zmenil mravy, kajal sa a údajne ho bolo vidieť v kostole často plakať a vzdychať. Zomrel vo veku 60 rokov a pre spáchaný zločin nemal v očistiť pokoja. Regina Fischerová pochádzala z Horného Rakúska, podľa svedkov bola rozumným, dobrým dievčaťom, ktorej zbožnosť a skromnosť potvrdili rovnako katolíci ako nekatolíci. Duch Johanna Klemensa sa jej začal zjavovať v jej otcovskom dome v Halstadte iba mesiac po smrti richtára – v júli 1641. Udalosti na základe pozostalosti historika Ovídia Fausta zrekapituloval B. M. Ferjenčík³³ takto:

„Regine sa mal prvýkrát zjaviť neznámy duch tak, že o polnoci trikrát zaklopal na peľasť jej posteľe a prebudil ju. Pred ňou sa zjavila postava oblečená v bielej košeli mŕtvych. Fantóm však neprehovoril. Zakrátko mladá vizionárka odcestovala loďou do Bratislavy na pozvanie tety. Aj na plavidle sa jej videnia opakovali. U tety, ktorej manžel bol vrátnikom v kaštieli grófa Pavla Pálfiho, sa Regina ubytovala v malej komôrke na prvom poschodí. V novom prostredí jej vízie pokračovali a mali búrlivý priebeh. Keď duch neprestával Regínu prenasledovať, obrátila sa na svojho spovedníka – františkána a zverila sa mu, čo ju trápi. Kňaz jej poradil, aby pri ďalšom zjavení ducha oslovila: „Chváľ každý duch Hospodina.“ To Regina nasledujúcu noc urobila. Zjavenie prvýkrát prehovorilo a odpovedalo: „Aj ja ho chválím!“ Súčasne prezradilo svoje meno a pôvodné postavenie richtára. To bol začiatok ich dialógu v nemčine. Nasledovala jeho požiadavka: „Dcéra moja, choď k mojej manželke a žiadaj od nej 200 zlatých z mojej pozostalosti. Sú to peniaze, na ktorých lipne krv nevinného človeka.“ Duch potom povedal, že v minulosti sľúbil dať pre hlavný mestský kostol zhotoviť sochu alebo obraz Bolesnej Matky Božej s Božím Synom zloženým z kríža. Sľúbil tiež, že nechá odslúžiť tri

³³ FERJENČÍK, B. M. Posmrtná výzva bratislavského richtára. – Podrobnejšie udalosť opisuje Karel Weinfurter. Tajné síly prírody a človeka. Praha : Jos.R. Vilímek, 1925. Časť textu je dostupná aj na internete: <<http://www.kpufo.eu/sk/?p=65>>.

Obr. 2 Venovanie spisu ostrihonskému arcibiskupovi Jurajovi Lippayovi

omše, na oltár dodá mnoho sviec (a chudobným rozdá almužnu). Regina bola naliehaním ducha udivená a chcela vedieť, prečo požiadavku nezjaví priamo manželke. Duch odpovedal, že manželka nie je vhodná osoba, s ktorou by sa dalo hovoriť. Návšteva vdovy Zwespenbauerovej nebola úspešná, lebo nepovažovala Regínu Fischerovú za dôveryhodnú. Regina sa napokon odobrала k jezuitom, kde jej spovedník prisľúbil, že bude intervenovať u vdovy osobne. Medzičasom sa duch richtára stával stále netrzeplivejším a zjavoval sa Regine denne. Nočné návštevy ju veľmi zaťažovali, strácala trpezlivosť a podľa odporúčania susedov najbližšie privítala ducha so slovami: „Aby ťa všetci sakramenti – ty starý kujon! Hneď sa straj do pekiel, odkiaľ si prišiel!“ Nato sa duch stratil, ale nasledujúceho dňa sa opäť zjavil. Bol nahnevaný a Regínu dokonca zbil tak, že omdlela. Pritom sa jej pustila krv z nosa a uší. Udalosti okolo Regíny sa čoskoro dostali na verejnosť a zaujali aj grófa Pavla Pálfiho, v paláci ktorého sa zjavenia odohrávali. Obyvatelia mesta sa vystrašili najmä vtedy, keď videli, že v jeho komnatách na prvom poschodí sa celú noc silno svieti. Ráno sa zistilo, že busta nebohého otca grófa Mikuláša Pálfiho – osloboditeľa mesta Rábu (Győru) od Turkov – leží v krypte Dómu rozbitá a všetky zariadenia sú rozmetané. Úradujúci gróf Pavol Pálfi si dal Regínu predvolať a prikázal jej, aby sa pri najbližšej príležitosti ducha spýtala, či súhlasí, aby socha bola zhotovená z jeho finančných prostriedkov. Odpoveď bola záporná s odôvodnením, že socha môže byť zriadená výlučne z jeho vlastnej pozostalosti. Len takto sa môže vyslobodiť z očistca za hriech, keď v minulosti zabil človeka, aby sa dostal k jeho peniazom. Medzitým gróf Pálfi vydal rozkaz známemu sochárovi, aby v lese vyhladal a zotal vhodný strom pre sochu. Ten pochodil okolité lesy a bol pritom prekvapený, keď stretol jedného starca, ktorý sa veľmi podobal na zomrelého Zwespenbauera. Údajný stelesnený richtár mu sám od seba ukázal jeden strom a povedal: „Toto je ten, ktorý hľadáš.“ Sochár to prijal, kmeň odpíliť a na druhý deň už začal pracovať na soche. Udalosti okolo zjavenia vzbudili pozornosť a rozruch aj u cirkevných hodnostárov a súčasne vyvolali pochybnosti o ich pravosti. Vzniklo podozrenie, že za zázrakmi stojí niekoho nekalý zá-

ujem. Preto Regina na radu jezuitov požiadala ducha, aby podal svedectvo o tom, že je skutočne duchom a nachádza sa v očistci. Vyhovel jej žiadosti a pritlačil svoju horiacu ruku na vrchnák drevenej truhlice v komôrke. Prepálila sa prikrývka a do dreva truhlice sa hlboko vypálila podoba dlane s piatimi prstami. Okrem toho duch urobil ukazovákou znak kríža pod stopami ohňa. Pri nasledujúcom zjavení Regina odovzdala fantómovi list od bratislavského prepošta (Michala Kopčániho), ktorý ho žiadal o rôzne vysvetlenia. Duch ho prijal, ale na dôkaz toho, že nikdy v živote nevedel čítať ani písať, zaznamenal do listu dva krížiky a odovzdal ho naspäť. Ďalšieho skúmania pravosti zjavení sa ujal diecézny biskup, ktorý nariadil, aby štyria kňazi stáli vo dne v noci na stráži pri komôrke Reginy a o pozorovaní podali správu. Zakrátko, v jednej noci kňazi počuli z komôrky veľký hluk a Regina im cez dvere oznámila, že duch nebožtíka stojí pred ňou. Kňazi vstúpili do izby a boli svedkami, ako neviditeľný prst vtlačil znak kríža do ich kropidla. Vzápätí Regine oznámil, že je v zlej nálade a pre prítomnosť pochybujúcich kňazov nemôže s ňou ďalej rozprávať. Nato Regina videla vyšľahnúť plamene a uprostred nich duch zmizol. Medzičasom bola socha už vyhotovená a odnesená do Regininej komôrky, aby si ju duch nebohého richtára mohol prezrieť. Tak sa stalo 26. júna 1642 a duch vyslovil spokojnosť. Súčasne sochu ozdobil štólou, ktorú do komôrky predtým priniesol jeden kňaz. Taktiež prevzal od Reginy list obsahujúci modlitbu za blaho panujúcej rodiny a za rímskokatolícku cirkev. List si duch odniesol. Mnohí obyvatelia mesta však naďalej pochybovali o zjavovaní sa ducha a žiadali vždy nové a nové dôkazy. Pri poslednom zjavení duch vyzval hrmotným hlasom ukrytých a špehujúcich kňazov v okolí Reginy, aby sa vzdialili. Odišli, ale napriek tomu počuli hlasný rozhovor medzi duchom a pannou. Najprv ju ubezpečoval, že je dobrý duch a svoju zlobnú reakciu na prejavov nedôvery vo verejnosti tlmočil vo vyhlásení, že v budúcnosti sám Pán Boh urobí zázrak, aby presvedčil neveriacich, a že on sa už len jedenkrát objaví pre pozemšťanov. Bude v podobe holubice. Pritom Regine prikázal, aby z medzitým vyzdvihnutých 200 zlatých z jeho pozostalosti – vdova ustúpila nátlaku mocných a žiadanej obnos poskytla – boli hradené výlohy za zhotovenie sochy, zo zostatku boli slúžené omše a niečo malo zostať aj pre chudobu. Nasledujúci deň bola socha inštalovaná v Dóme sv. Martina a v sobotu 28. júna za účasti Reginy Fischerovej, vysokého kléru a všetkého kňazstva, mestskej aristokracie ako aj veľkého počtu obecnstva bol oltár Bolestnej Matky Božej spolu so sochou vysvätený. Počas ceremónie sa pod klenbami chrámu nad hlavami zhromaždených znenazdajky objavila holubica, ktorá vzápätí vyletela von. Sledoval ju aj mohutný dav užasnutých občanov pred dómom. V tej chvíli Regina preživala zvláštne videnie Panny Márie.“

Vráťme sa ku Kopčániho knihe, ktorá mapuje udalosti. Na vyšetrovanie záležitosti bola pod vedením ostrihomského arcibiskupa Imricha Lósyho zostavená komisia, ktorá začala pracovať 12. júla 1642. Tlač uzatvára „Processus judicialis legitime observatus in hujus causae inquisitione“ (súdny proces, ktorý sa uskutočnil podľa poriadku kvôli preskúmaniu tejto veci). Objasňuje priebeh aktuálneho cirkevného vyšetrovania a overovania dôkazov, aj publikovaný zoznam vypočutých svedkov „Testes jurati eo ordine, quo examinati sunt“. V procese boli posudzované dôkazy, ktoré sú zverejnené v texte. Päť drevorytov predstavuje znamenia, ktoré po sebe duch zanechal. Ilustrácie zobrazujú jeho ruku s krížom, ruku bez kríža, prepálený

Obr. 3 Dôkazový materiál – odtlačok ruky ducha na žehliacej doske a plátne, uchovávaný v klenotnici Dómu Sv. Martina v Bratislave

list a kríž, ktorý zanechal vtlačení do džbánku s vodou. Odtlačok ruky vpálil na plátno, ktoré ležalo na drevenej žehliacej doske a na vrchnák drevenej truhlice (plátno a žehliaca doska s odtlačkom sa zachovali, truhlica nie). Vpálená pravá Klementova ruka bola podľa svedkov otlačená tak, akoby šlo o jeho ruku zaživa – bol mu odňatý prvý článok praveho ukazováku, pretože bol hnisavý a toto znetvorenie vidno aj na znameniach. Sriaemsky biskup Michal Kopčáni mal s Reginou Fischerovou počas celého súdneho procesu permanentný kontakt a v tlači je na jednej z rytín zobrazovaný list, ktorý napísal duchovi s otázkami, na ktoré chcel od ducha odpoveď. Na znak, že nejde o Reginine výmysly, duch prepálil tento list dotykom. Tlač obsahuje aj celostránkovú ilustráciu znázorňujúcu sochu Piety, ktorú dal na duchovu žiadosť vyhotoviť Pavol Pálfi, keďže veľká časť udalostí sa odohrávala v jeho bratislavskom dome na dnešnej Zámockej ulici. Socha Piety, vďaka ktorej duch dosiahol vykúpenie, bola vyhotovená z lipového dreva a prenesená do Dómu Sv. Martina v Bratislave. Na rubre titulného listu knihy sú slová sv. Augustína o starostlivosti o mŕtvych a drevorez pohrebného sprievodu. Predpokladáme, že tlač ilustroval 24. vypočutý svedok „*Tobias Venceslaus Axamitek, sculptor annorum 28*“ a je viac ako pravdepodobné, že sochu piety vyhotovil 32. vypočutý svedok – sochár „*Georgius Scheibele, statuarius annorum circiter 36*“ – v tretej kapitole sám referuje, ako sa mu v lese zjavil starec podobajúci sa na Zwesspenbauera.³⁴

Dnes zdobí socha Piety bočný oltár Bolestnej Matky Božej bratislavského Dómu Sv. Martina.³⁵ Drevená žehliaca doska a plátno s vypálenými znamenaniami, ktoré predstavovali v čase súdu dôkazový materiál, sú dnes súčasťou klenotnice

³⁴ RMNy III, ref. 11, záznam č. 2019.

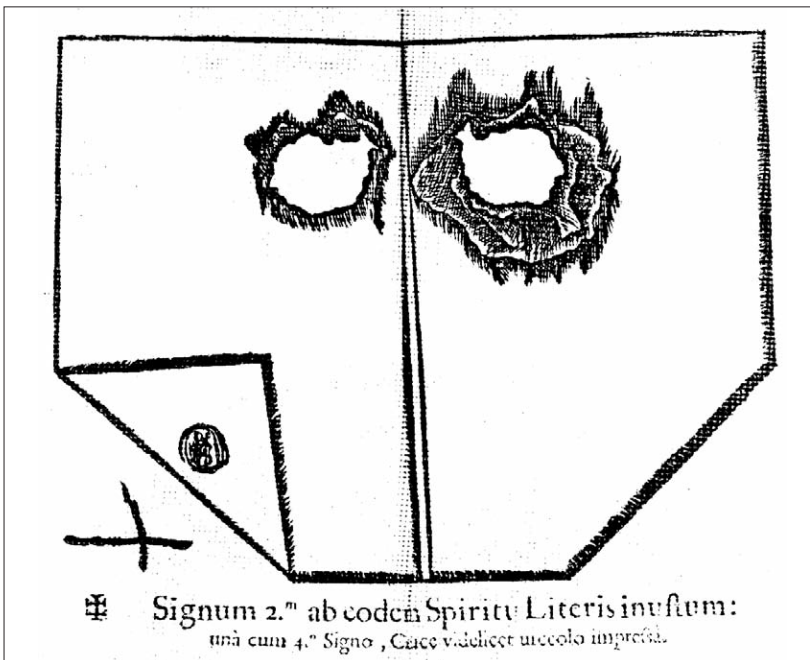
³⁵ Súpis pamiatok na Slovensku : 1. zväzok : A – J, s. 189: „Bočný oltár Piety, novogot. s renes. reliéfom Piety z r. 1642. Drevo polychrómované a zlátené v 2. pol. 19. stor.“

Obr. 4 Drevoryt 1. znamenia, ktoré
duch po sebe zanechal

Obr. 6 Drevoryt 3. duchovho znamenia

Obr. 5 Drevoryt 2. duchovho znamenia

Obr. 7 Drevoryt 5. znamenia –
socha Piety

Obr. 8 Oltár Bolestnej Matky Božej
so sochou Piety v Dóme
Sv. Martina v Bratislave
vytesanou na žiadosť ducha

Dómu Sv. Martina v Bratislave, ktorá je sprístupnená verejnosti. Všetky svedecké výpovede, rôzne listy a úradné dokumenty a tiež cisárske udelenie dennej renty pre Reginu Fischerovú (vo výške 1 uhorský zlatý, ktoré jej vystavil cisár Ferdinand III. 11. novembra 1646 kvôli jej podlomenému zdraviu) sú uchovávané vo Finanzarchiv vo Viedni.³⁶

Kniha o zázračnej udalosti vzbudila pozornosť nielen v Uhorsku, ale aj v zahraničí. Okrem latinskej verzie a prekladu do biblickej češtiny (Čaplovič, záznam č. 348 uvádza slovenčinu) poznáme nemecký, maďarský, poľský a taliansky preklad.³⁷ Pozoruhodné je, že všetky pochádzajú z toho istého roku – 1643. Ďalšou zaujímavosťou je aj to, že už v roku 1643 vyšla tlač nemeckého vydania okrem Bratislavy aj v Augsburgu – v tlačiarni Andreasa Apergera, ktorý ho pretlačil priamo z bratislavského exemplára.³⁸ Je známych viacero reakcií na spis zo strany protes-

³⁶ WEINFÜRTER, K. Tajné síly přírody a člověka. Časť textu dostupná aj na internete: <<http://www.kpufo.eu/sk/?p=65>>.

³⁷ ČAPLOVIČ, ref. 9, záznam č. 346, 347, 348 registruje len latinskú, nemeckú a slovenskú verziu. O maďarskom, poľskom a talianskom preklade s odkazmi na príslušné bibliografie a fondy píše RMNy, ref. 11, záznam č. 2018A, 2019.

³⁸ Píše o tom RMNy III, ref. 11, záznam č. 2019.

Obr. 9 Pálfiho palác na Zámockej ulici, kde sa udalosti s duchom odohrávali

tantských spisovateľov – polemizovali s ním Zachariáš Láni,³⁹ Ján Kučera⁴⁰ a Alexander Hadik.⁴¹ Udalosť vyvolala reakcie aj za hranicami krajiny. István Benjámín Szilágyi – varadínsky rektor, ešte v máji 1643 poslal jeden exemplár Kopčániho diela svojmu bývalému profesorovi teológie v Utrechte – vtedy slávnemu Gisbertovi Voetiovi, ktorý ho dal spolu s polemickou odpoveďou v roku 1654 v Utrechte znova vytlačiť. Na žiadosť študentov sa Voetius k udalosti vyjadril a vysvetlil ju v spise *Disputationes* v kapitole *De signis*, kde píše o dokazovaní duchov, či sú a akí sú. Voetius analyzuje aktérov udalosti a prichádza k záveru, že svedkovia – panna Regina a jej spovedník jezuita, sú nedôveryhodní a všetko si vymysleli. Príčina zjavy môže byť u Reginy patologická, alebo sa jej v podobe anjela zjavil sám diabol. Autor apeluje na kardinálov, aby oni preskúmali tento prípad a varuje pred ľahkovernosťou a poverčivosťou.⁴²

Kniha sa tešila veľkej obľube ešte ďalších 100 rokov – v roku 1738 dotlačil spomínaný Gisbertom Voetiom vydaný nemecký text Eberhardt David Hauber a doplnil ho polemickými poznámkami.⁴³ Dotlače textu neprestávali vychádzať ani v 19. či

³⁹ ČAPLOVIČ, J. Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700 : Diel 2., záznam č. 1757, 1758.

⁴⁰ ČAPLOVIČ, ref. 9, záznam č. 907.

⁴¹ ČAPLOVIČ, ref. 39, záznam č. 1763.

⁴² KVAČALA, J. Dejiny reformácie na Slovensku : 1517 – 1711, s. 204.

⁴³ Podľa RMNy III, ref. 11, záznam č. 2019 v diele *Bibliotheca acta et scripta magica. Nachrichten, Auszüge und Urteile von solchen Büchern und Handlungen, welche die Macht des Teufels in lieblichen Dingen betreffen. Viertes Stück. Lemgo 1738*, s. 229 – 276. Nemeckú verziu pretláča aj spis uložený v Lyceálnej knižnici ÚK SAV v Bratislave pod signatúrou V. teol. 1407.

20. storočí. Moderný nemecký preklad s fotografiami pôvodného dokumentu aj dôkazového materiálu, zostavil v roku 1910 Alexander M. Gaibl, je dostupný v Univerzitetnej knižnici v Bratislave.⁴⁴ Na základe tohto dokumentu udalosť prerozprával Ovídius Faust a z jeho pozostalosti (ktorá nie je v Mestskom archíve v Bratislave zatiaľ sprístupnená) B. M. Ferjenčík.⁴⁵ Text v roku 1979 dotlačil a v Oxforde vydal aj Evans R. J. W.,⁴⁶ Kopčániho rozprávanie vyvolávajúce diskusiu stručne zrekapituloval Ján Kvačala.⁴⁷ Nemecká verzia pôvodného diela z roku 1643 bola zdigitalizovaná v Lyceálnej knižnici ÚK SAV v Bratislave a je dostupná na internete.⁴⁸

Obsah a členenie nemeckého prekladu sa úplne zhoduje s latinskou verziou. Otázne ostáva, či je autorom nemeckého prekladu Michal Kopčani alebo niekto iný.

Poľský preklad vyšiel v meste Kalisz⁴⁹ a taliansky bol vydaný v roku 1643 vo Florencii.⁵⁰ Predpokladáme aj existenciu maďarského prekladu, ktorý sa nezachoval, vieme o ňom iba zo záznamu na katalogizačnom lístku Florentskej národnej knižnice vyhotoveného knihovníkom Armandom Nuzzom. Podľa dobovej signatúry „Cat. Magl. 1148.21“ bola knižka vlastníctvom Antonia Magliabechiho (1633 – 1714), dvorného knihovníka florentského veľkokniežata Cosima III. di Medici a s časťou jeho zbierky sa neskôr, aj s mnohými inými uhorskými tlačami v maďarčine, dostala do Florentskej národnej knižnice. Zarážajúca je správa o tom, že exemplár tu premokol, zničil sa vlhkom, reštaurovali ho, no odvtedy je nezvestný.⁵¹

Autorom prekladu do biblickej češtiny je bratislavský kanonik a slovenský kazateľ v Bratislave Tomáš Bielavý.⁵² Dnes už nezvestný exemplár zaregistroval Josef Jungmann vo Lvove na Ukrajine („Lvivszkaja Naucsnaja Bibliotheka Nacionalnaj Akademii Nauk“), na základe jeho správy ho poznali aj novšie bibliografie. Na exis-

⁴⁴ GAIBL, Alexander M. . 191 s., [13 s. obr. príl.]

⁴⁵ Za text, ktorý som mala k dispozícii ďakujem pánovi Mgr. art. Romanovi Bajzíkovi, ktorý mi v Dóme Sv. Martina v Bratislave poskytol dôležité informácie aj fotografie dôkazového materiálu z klenotnice Dómu.

⁴⁶ EVANS, R. J. W. *The making of the Habsburg Monarchy 1550 – 1700*. Oxford 1979, s. 392 – 393.

⁴⁷ KVAČALA, ref. 42, s. 204 – 205.

⁴⁸ <http://oldbooks.savba.sk/digi/mf/Mf_046/LKB_MF_46_2FLN/SK/1_1_gallery.htm>.

⁴⁹ Exemplár v Bibliotheca Jagiellonska v Krakove, signatúra 36813 I 4°; bibliograficky ho registruje ESTREICHER, Karol Józef Teofil. *Bibliografia polska : Stólcie XV. – XVIII*. Kraków : Uniwersytet Jagiellonskij. zväzok XX, s. 71.

⁵⁰ APPONYI, A. *Hungarica Ungarn betreffende im Auslande Gedruckte Bücher und Flugschriften* : II. Band, záznam č. 2034.

⁵¹ RMNy III, ref. 11, záznam č. 2018A.

⁵² Čaplovič, ref. 9, záznam č. 348: [Spis o przediwné wéci, která se stala s jednau duší w Prešporcku w jakým spůsobu se ona od 24 dne měsíce Čerwence roku 1641 až do 29 dne měsíce Čerwna roku 1642 z očistce ukazowala jedné panně rozmlawující s ní, a pomoc žádající, i jak wyswobozena jest. Wytažený z přísazních swědkůw a actis publicis, ... wyhlášení z moci a rozkazu... Jiříka Lippai, arcibiskupa Ostřihomského, přeložený z latinského jazyku na slowenský w Bojnicách, wytlačeny spolu s dennicí [Tomáše Belavia], to jest s wyswětlením deset článków wíry katolické, tohto času nejpotrěbnějších]. [W městě Prešporckém] : [s. n.], [léta páně 1643].

tenciu vydania upozornili aj vyššie uvedené polemické reakcie Zachariáša Lániho, Jána Kučeru a Alexandra Hadika.

Bielavý sa zúčastnil na štvrtom zasadaní vyšetrovacej komisie namiesto Juraja Selepčeniho,⁵³ zrejme aj preto dostal povolenie na preklad Kopčániho diela s možnosťou pripojiť vlastný prídavok, katolícky polemický spis – Dennica. Jazyk diela – biblická čeština, bol identifikovaný len na základe Jungmannovho opisu titulného listu. Slovenskí katolíci zvykli zvyčajne publikovať svoje diela v západoslovenskom nárečí. Na preklade Bielavý pracoval v Bojniciach, kde pôsobil od roku 1640 ako prepoš. Svoj preklad s Dennicou venoval dňa 12. apríla 1643 liptovskému županovi, patrónovi protestantov v Uhorsku, grófovi Gašparovi Iľešháziemu.

Zachariáš Láni, ev. superintendent Trenčianskej, Liptovskej a Oravskej župy s dielom polemizoval vo dvoch jazykoch – v latinčine a v biblickej češtine v roku 1643. Obe jeho reakcie boli pod názvom *Pseudo-Spiritus Posoniensis* vydané v exulantkej tlačiarňi Doroty Vokálovej v Trenčíne.⁵⁴ Príhovor adresovaný Bielavému 21. októbra 1643 je plný výčitiek a pohoršení. Posmieva sa mu, že ničím iným nemohol grófa Iľešháziho viac potupiť, ako venovaním knihy, a uisťuje ho, že gróf vôbec nebol jeho prekladom a dennicou nadšený. Zachoval sa list Gašpara Iľešháziho liptovskému kontuberniu, v ktorom sa 21. júla 1643 z Trenčína pohoršuje nad Bielavého bezočivosťou a nad tým, že mu dedikoval tento spis plný chýb a výmyslov proti jeho vôli.⁵⁵ Tu si všimnime zaujímavú skutočnosť: Venovanie v Kopčániho spise je datované vo februári 1643, už v apríli 1643 existuje slovenský preklad diela, ktoré adresát venovania Gašpar Iľešházi listom z júla kritizuje a v októbri toho istého roka píše Láni naňho polemickú reakciu. Existujúce polemiky vznikli pravdepodobne na Iľešháziho podnet (a možno aj náklady). Láni sa snaží obraňovať sv. evanjelium v mene celej liptovskej, trenčianskej a oravskej cirkvi, lebo duch mŕtveho nie je podľa neho nik iný ako diabol prevtelený do podoby toho chudáka. Kritizuje Bielavého spis a dennicu, ktoré medzi evanjelikmi vzbudili úprimné pohoršenie. O tejto polemike píše Ján Kvačala – Lániho dielo je podľa neho živým rozprávaním plným vtipu a historiek z vlastnej skúsenosti odvolávajúc sa aj na jezuitskú literatúru. Láni poukazuje na využívanie správ o zázračných udalostiach na rekatolizačné účely a obviňuje katolícku cirkev zo zneužívania Pisma Svätého na upevňovanie 10 pápežských artikulov.⁵⁶

Podľa Slovenského biografického slovníka⁵⁷ bol autorom prvej časti diela Tomáš Bielavý, ale z predhovoru latinského vydania jednoznačne vyplýva, že správu napísal Michal Kopčáni a Bielavý je len jej prekladateľom. Bielavý bol autorom druhej časti – „Dennice“, ktorej cieľom bolo osvetliť 10 článkov katolíckej viery a prítomnosť bratislavského ducha. Z Jungmannovho popisu vyplýva, že v tomto prekla-

⁵³ Processus judicialis – RMNy III, ref. 11, záznam č. 2019.

⁵⁴ ČAPLOVIČ, ref. 39, záznam č. 1757, 1758.

⁵⁵ Evangélikus Országos Levéltár v Budapešti, signatúra: V. 59. Pp. 51 – 52.

⁵⁶ KVAČALA, ref. 42, s. 205.

⁵⁷ Slovenský biografický slovník : 1. zväzok, s. 246.

de boli pretlačené aj rytiny, ktoré sa nachádzali v latinskom a nemeckom vydaní. Možno predpokladať, že Bielavý vydal dielo aj v latinčine a Kučera s Hadikom ho vo svojich polemikách spomínajú pod názvom „Phosphorus“.

Správy o zázrakoch boli v 17. storočí na dennom poriadku. Pravidelne vychádzali o. i. formou letákov (Flugschriften) a mapovali rôzne záhadné i strašidelné udalosti z celej Európy. Tajuplné príbehy o duchoch poslúžili reformácii i protireformácii a boli dobrým námetom na polemiky. Boj s bludnou vierou kačírov sa zvädzal úspešne prostredníctvom tlačeného slova, navyše, ak prejednávaná téma priťahovala masu. Z hľadiska dejín európskej knižnej kultúry je spis o zázračnej udalosti v Bratislave pozoruhodný tým, že v jednom a tom istom roku vyšiel hneď v 6 jazykových mutáciách (možno existovali aj ďalšie, ktoré nepoznáme) a bol rozšírený v celej Európe. Pre bratislavskú knižnú kultúru je významný preto, že predstavuje vôbec prvú katolícku tlač vydanú v Bratislave v jazyku zrozumiteľnom Slovákom – v biblickej češtine. V celoslovenskom meradle ide o jednu zo šiestich najstarších tlačí vydaných v dobovej slovenčine, škoda len, že tento preklad sa nezachoval.

Zoznam bibliografických odkazov

APPONYI, Alexander. *Hungarica Ungarn betreffende im Auslande Gedruckte Bücher und Flugschriften : II. Band*. München : Jacquer Rosenthal's Verlag, 1928.

ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700 : Diel 1*. Martin : Matica slovenská, 1972. 555 s.

ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700 : Diel 2*. Martin : Matica slovenská, 1984. 1410 s.

FERJENČÍK, B. M. Posmrtná výzva bratislavského richtára [online]. In *Bratislavský kuriér*. 2009, roč. 3, č. 12. [cit. 2010-6-17]. Dostupné na internete: <http://www.bakurier.sk/vismo/dokumenty2.asp?id_org=600618&id=2757&p1=3946>.

FÓRIŠOVÁ, Marta. Náboženská literatúra v zbierkach jezuitských knižníc na Slovensku. In *Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská tvorba 15. – 19. storočia*. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 212 – 228.

HERMANN, Egyed. *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München : Aurora könyvek, 1973. 582 s.

HUBERT, Ildikó. Az Útitárs című imakönyv első kiadása (1639). In *Magyar Könyvszemle*, 1985, 101 évf., 1. sz., s. 58 – 62.

KLANICZAY, Tibor. *Reneszánsz és barokk*. Szeged : Szukits Könyvkiadás, 1997. 480 s.

KLANICZAY, Tibor – STOLL, Béla (zost.) *Régi magyar költők tára : XVII. század*.
Budapest, 1962. 2. zv.

KÖRNER, Stefan. Bibliotheca Esterházyana. In KOMOROVÁ, Klára (zost.).
*Modrá krv, tlačiarenská čerň : šľachtické knižnice 1500 – 1700 : Medzinárodná
putovná výstava*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 105 – 117.

KVAČALA, Ján. *Dejiny reformácie na Slovensku : 1517 – 1711*. Liptovský Svätý
Mikuláš : Tranoscius, 1935. 303, 16 s.

PUKÁNSZKY, Béla. *Geschichte des Deutschen Schrifttums in Ungarn*.
I. zv. Münzer in Westfalen, 1931. 490 s.

Régi magyarországi nyomtatványok, II : 1601 – 1635.
Budapest : Akadémiai Kiadó, 1983. 855 s.

Régi magyarországi nyomtatványok, III : 1636 – 1655.
Budapest : Akadémiai Kiadó, 2000. 1117 s.

Slovenský biografický slovník : 1. zväzok. Martin : Matica slovenská, 1985. 544 s.

Súpis pamiatok na Slovensku : 1. zväzok : A – J. Bratislava : Obzor, 1967. 531 s.

TÜSKÉS, Gábor. *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kaocsolatai*.
Budapest : Universitatis Könyvkiadó, 1997. 438 s.

WEINFURTER, Karel. *Tajné síly přírody a člověka*. Praha : JoR. Vilímeck, 1925.
Zdroj: Zjevení v Bratislavě v roku 1641. In *Klub psychotroniky a UFO :
Slovenská republika* [online]. 2009. [cit. 2010-06-18].
Dostupné na internete: <<http://www.kpufo.eu/sk/?p=65>>.

The Writing on the Spirit and Other Catholic Bestsellers of the 17th century: The Editorial Production of Bratislava Typographers

Marta Špániová

Writings of religious and polemic nature have become the bestsellers of the 17th century Bratislava Catholic book production. The most widely published works were those by Pázmány, particularly his polemic writing *Kalauz*, the work by Michal Kopčáni about a miraculous spirit's appearance compiled from the court files describing the actual event that triggered many reactions from Catholics and Protestants and still enjoys the attention as well as the prayer books and meditations for the religious associations. These were published by the Catholic institutional printers, mainly Jesuit college printers in Bratislava established by the archbishop Peter Pázmány for the Jesuits in Hungary. The costs of publishing were usually covered by the members of the Catholic Church, the nobility and gentry of Hungary. These works were released repeatedly because of the interest of readers as well as to fulfill the re-catholisation ambitions.

Slovenský preklad súborného diela benediktínskeho opáta L. Blossia (vo vzťahu k historickým katalógom kníh kamaldulských pustovní na Zobore a v Lechnici)

Angela Škovierová

Úvod (Benediktíni a L. Blossius)

S pôsobením benediktínov sa u nás možno stretnúť už okolo roku 880, keď bolo založené ako stredisko latinského obradu na Veľkej Morave Nitrianske opátstvo. Najmä preto, že členstvo v ráde bolo spočiatku doménou príslušníkov šľachty, nie všetci, ktorí sa rozhodli pre rehoľný spôsob života podľa benediktínskych pravidiel, nachádzali uspokojenie v benediktínskych kláštoroch, a tak vychádzajúc síce z benediktínskej reguly, no dobrovoľne sa podrobujúc sprísneným pravidlám, zakladali nové spoločenstvá. Takými boli aj kamalduli, s výraznejším pôsobením, ktorých sa v Uhorsku možno stretnúť až koncom 17. storočia.¹ Práve v tomto období sa benediktíni i ďalšie rehole vychádzajúce z benediktínskej reguly zamerali na vydávanie cirkevnohistorických materiálov (najmä vlastného rádu), pestovanie liturgie, chorálneho (gregoriánskeho) spevu a na vyučovanie na školách.

V období humanizmu žil a vytvoril svoje dielo aj francúzsky benediktínsky opát – **Louis de Blois** (Ludwig Blossius, Ludovicus Blossius, Ľudovít Blossius), ktorý sa narodil v Belgickom Don-Étienne v októbri 1506 ako potomok starého šľachtického rodu grófov Von Blois. Ťažká choroba priblížila Blossia k Bohu a podnietila ho vstúpiť roku 1520 do kláštora v Lissies v Hennegau. Tu sa ako novic venoval tri roky asketickým cvičeniam. Vtedajší opát Aegidius sa rozhodol ustanoviť ho za svojho nástupcu, preto ho poslal získať ďalšie vzdelanie do Lövenu. Napriek tomu, že ešte nebol vysvätený, bol v roku 1527 vďaka svojej usilovnosti ustanovený za koadjutora (pomocníka v duchovnej správe) opáta a v roku 1530 sa stal opátom. Až potom prijal kňazské svätenie. Počas Blossiovho pôsobenia kláštor v Lissies prekvital, pretože Blossius, ktorý sa preslávil ako asketický spisovateľ a tvorca až do súčasnosti populárneho teologického diela, už ako začínajúci opát zaviedol mnohé kláštorné a rehoľ-

¹ JUDÁK, V. Pôsobenie kamaldulov na území Slovenska, s. 71 – 83.

né reformy, ktoré v roku 1545 schválil aj pápež Pavol III. Zomrel 7. januára 1566.² Táto štúdia si kladie za cieľ priblížiť recepciu Blosiovho diela u nás a hľadať odpovede na otázky spojené s možnosťou jeho vydania v slovenčine.

Vydania a preklady Blosiovho diela

Náboženské spisy L. Blosia boli v dobe svojho vzniku – v 2. polovici 16. st., veľmi populárne. Jednotlivé časti Blosiovho súborného diela vyšli v niekoľkých reedíciách ešte počas života autora, rozšírili sa po celej Európe (napr. nemecký bibliografický portál VD17 uvádza k Blosiovmu menu 42 relevantných záznamov)³ a postupne boli aj prekladané do rozličných európskych jazykov, napr. angličtiny, francúzštiny, maďarčiny, nemčiny, španielčiny, taliančiny, poľštiny a iných.⁴ Latinčina bola jazykom, ktorý fungoval popri národných jazykoch ako jazyk literárneho prejavu, vzdelancov i katolíckej cirkvi a organizácia vzdelávania v latinčine bola v celej Európe relatívne jednotná, vďaka čomu latinčina nepoznala etnické hranice⁵ a na menších jazykovo a etnicky zmiešaných územiach sa stávala nielen vehikulárnym, ale aj interetnickým⁶ jazykom. Stálou výhodou vydávania kníh v latinčine bola ich všeobecná zrozumiteľnosť, a teda aj možnosť ich neobmedzenej distribúcie v prostredí kresťanských vzdelancov v celej Európe. Navyše výroba knihy bola ešte stále značne nákladná a tlačenie náboženskej literatúry v národných jazykoch bolo málo rentabilné. Spočiatku bolo pre niektoré krajiny výhodnejšie dovážať latinské knihy ako tlačiť vlastné, a preto boli najrozšírenejšími latinské súborné vydania Blosiovho diela. Takéto vydania sú známe z rokov 1572, 1589, 1606, 1615, 1618, 1622, 1625, 1626.⁷

V období humanizmu však začala nadobúdať čoraz väčší význam aj literárna, resp. prekladová tvorba v národných jazykoch. Zrejme preto, že náboženské diela, ktoré pôvodne vyšli po latinsky, zohrávali dôležitú úlohu v konfesijnom boji a boli i jedným z prostriedkov rekatolizácie, boli prekladané aj do národných jazykov, vďaka čomu sa cirkev stávala významným činiteľom nielen náboženského, ale aj spoločenského života. V súlade s dobovými trendmi boli aj Blosiove diela po-

² Encyklopädie der katholischen Theologie. Podrobnejší životopis L. Blosia je uvedený v štúdií Škovierová, A. Náboženské dielo L. Blosia a jeho preklad, s. 104 – 115.

³ Blosius [VD 17].

⁴ BLOSIUS, L. Venerabilis Patris Domini Ludovici Blosii Monasterii Laetiensis Ord. S. Benedicti Abbatis Opera, Cura et studio, Reverendi Domini Antonii de Winghe..., s. IV.

⁵ WEYSENHOFF-BROZKOWA, K. Wpływ polszczyzny na łacinę średniowieczną w Polsce, s. 8.

⁶ BARANDOVSKÁ – FRANK, V. Latina jako mezinárodní jazyk, s. 9.

⁷ BLOSIUS, ref. 3, s. IV. O nemeckých vydaniach Blosiových diel informuje napr. aj JÖCHER, Christian Gottlieb. Allgemeines Gelehrten Lexicon, Erste Teil A-C. Leipzig : in Johann Friedrich Gedichtsches Buchhandlung, MDCCCL [1750]. Záznam o maďarskom vydaní v BLOSIUS, L. A tökéletesség felé. Ld. lelki élet könyvei 2. Pre ilustráciu uvádzame v prílohe výber z vydaní Blosiových spisov zachovaných v českých, maďarských a poľských knižniciach.

stupne prekladané do rozličných európskych jazykov, napr. angličtiny, francúzštiny, maďarčiny, nemčiny, španielčiny, taliančiny, poľštiny, češtiny a iných.

Do češtiny bolo preložené *Ludwika Blozia instructio ad perfectionis studiosos (navedení těm, kdo dokonalosti jsou pilni)*,⁸ ktorého prekladateľom bol Jakub Colense (=Kolenze) a prvýkrát údajne vyšlo v Prahe roku 1630,⁹ nezachoval sa však z neho žiadny výtlačok. Potom vyšla ešte knižka meditácií na každý deň v roku: *Pobožnost každodennj k neyswětégssýmu Lidského Pokolenj Wykupiteli, Wjry Původu Spasenj dokonatelj K Gežissy Ukřižowanemu, k wyžadanj Milosti Dobrého a Pobožného žiwobyti též Swatého skonánj Negprospěšsněgssý Wsem Pobožným Dussem k vžíwanj připrawená Nynj z Latinského gazyka na Česko přeložená. Wytisštěná w Hradcy Králowe nad Labem u Wáclawa Yana Tyběly Léta 1782*,¹⁰ ktorej dedikácia je podpísaná iniciálkami F. M. a v jej predhovore k *Cztenáři* je odporúčanie: *Vžíwegž tehdy toho pokladu, na spůsob bedliwé Wčeličky přilitaweg sem a přelitug od Swatých Ran do Swatých Ran gako Ludwjk Blossius, a sladkosti Medu zbireg*, na základe čoho sa zrejme usudzuje, že ide o preklad časti z Blossiovoho súborného diela. Porovnanie s latinskou predlohou však ukázalo, že zodpovedajúce a ani podobné meditácie nie sú jej súčasťou a nejde o preklad vybranej časti z Blossiovoho diela, ale o syntézu známych skutočností so životopisov svätých, doplnenú vybranými myšlienkami z Blossiovoho diela, podobne ako aj v prípade poľského spracovania vybranej časti z Blossiovoho diela, ktoré vydal v roku 1626 v Poznani Jan Wolrab pod názvom *Kotwica nadziei* a predpokladaným prekladateľom je Blažej Ursovita, ktorý v roku 1628 vydal pod názvom *Exercitatio to jest ćwiczenia...* aj iné spracovanie Blossiovoho diela.¹¹

Blosiovo dielo na Slovensku

Podľa dostupných bibliografií toto latinské dielo na Slovensku tlačou nevyšlo. No vzdelaným rehoľníkom a kazateľom rozličných rádov nebolo neznáme. V katalógoch kníh, ktoré vlastnili kamaldulské pustovne na Zobore i v Lechnici *Generalis Elenchus librorum Sublatos Conventu Ordinum [Religio]sorum Camaldulensium, et Mo[nialium] Sanctae Clarae reperibilium, Conscriptio Librorum, in Bibliotheca Sublati Ordinis Camaldulensium repertorum, et per me Infrascriptum Ordine sequenti Conscriptorum* i tých, ktoré boli po zrušení pustovni cisárom Jozefom II. roku 1782 prenesené do Budapešti *Sinopthica Conscriptio Librorum in Bibliotheca aboliti Religiosorum Camaldulensium Monasterii Zoboriensis repertorium* s poznámkou v záhlaví *Sublati sunt Bibliothecae Universitatis die I. Martii 1783., Delectus Librorum ex Bibliotheca Camaldulensium Rubri Claustri pro Budensi, Delectus Librorum ex Bibliotheca camaldulensium Zoboriensium pro Budensi, Elenchus P. P. Camaldulensium Rubri Claustri* (spísaný v Červenom Kláštore

⁸ Knihopis československých tisků, 2. zv., s. 140.

⁹ Ottův slovník naučný IV, s. 181.

¹⁰ Knihopis..., ref 8, s. 140.

¹¹ BLOSIUS, Ludovicus. *Kotwica nadziei*. Poznaň, 1626. Presné určenie výňatkov z Blossiovoho diela spracovaných v českom a poľskom jazyku by si vyžadovalo detailnejšiu analýzu týchto tlačí. Tá však nie je súčasťou, ani zámerom tejto práce.

29. mája 1782),¹² sa síce nenachádzala zmienka o žiadnom z Blossiových diel, no je takmer isté, že kamalduli – keďže boli rehoľou, ktorá sa riadila sprísnenými benediktínskymi pravidlami – toto dielo veľmi dobre poznali.

Na druhej strane súpisy fondov kláštorných knižníc jezuitov, ktoré boli z nášho územia vyvezené do budapeštianskej univerzitnej knižnice v roku 1778 potvrdzujú, že jezuiti boli vlastníkami niekoľkých zväzkov Blossiovho diela, napr. katalóg knižnice bratislavského jezuitského kolégia *Catalogus librorum Bibliothecae Collegii Posoniensis abolitae Societatis Iesu conscriptus Anno 1778* uvádza v oddelení asketickej literatúry tieto Blossiove spisy: *Institutio spiritualis* vydané v Leuvene roku 1553 vo formáte 8°, *Opusculum pars prima et secunda* vydané v Augsburgu roku 1625 vo formáte 12°, *Opusculum pars tertia* vydané v Augsburgu roku 1626 vo formáte 12°, *Canon Vitae Spiritualis* vydaný v Leuvene roku 1549 vo formáte 8°, *Breve regula cum novitio Spirituale* vydané v Benátkach roku 1585 vo formáte 12°. Katalóg kníh vyvezených do Univerzitnej knižnice v Budapešti *Elenchus librorum qui ex Bibliotheca Posoniensis Collegii ductu Indici generalis selecti, et ad Bibliothecam Regiae Universitatis Budensis transmittendi sunt* obsahuje záznamy o týchto Blossiových knihách: *Canon Vitae Spiritualis* vydaný v Leuvene roku 1549 v 8° formáte (3 knihy), *Institutio Spiritualis* vydané v Leuvene roku 1553 vo formáte 8° (1 kniha), *Breve regula cum Novitis Spirituales* vydané v Benátkach roku 1585 vo formáte 12° (1 kniha). Prídavok k tomuto katalógu – *Appendix* obsahuje medzi záznamami o knihách, ktoré boli 22. novembra 1778 vyvezené do Budapešti aj záznam o diele L. Blossia *Institutio Spiritualis Ac alii tractatus aliquot* vydané v Leuvene roku 1553 v 8° formáte (1 kniha). Ďalší katalóg *Elenchus librorum in Bibliotheca Collegii Posoniensis post Repatritionem remanentium* z roku 1782 dokladá, že po vývozech kníh z kláštorných knižníc do Budapešti sa vo fondoch tejto knižnice nachádzal už len jeden exemplár dvojzväzkového diela Ludovíta Blossia *Opusculum Spirit[uale]*, ktoré vyšlo v Augsburgu roku 1625 vo formáte 12°.¹³

Veľké zastúpenie Blossiovho diela v jezuitských knižných zbierkach, doložené aj posesorskými záznamami na titulných listoch jednotlivých exemplárov, je podmienené i tým, že sám zakladateľ Spoločnosti Ježišovej Sv. Ignác z Loyoly toto dielo obľuboval a mal v úcte¹⁴ a ako sa možno dočítať i v predhovoroch k niekoľkým sú-

¹² Katalógy knižnice Kamaldulov sú uložené v Egyetemi könyvtár v Budapešti pod signatúrou J 21. Ich mikrofilmy boli zhotovené v rámci grantu VEGA 2/4011/99 riešeného v Slavistickom kabinete SAV. Fotokópie sú dostupné v Slavistickom ústave Jána Stanislava v Bratislave.

¹³ Katalógy knižnice bratislavského jezuitského kolégia je uložený v Egyetemi könyvtár v Budapešti pod signatúrou J/18/II.10., J10/10 a J 20. Ich mikrofilmy boli zhotovené v rámci grantov Štátneho fondu kultúry Pro Slovakia v rokoch 1999 – 2001 pod vedením Doc. PhDr. Gabriely Žibritovej. Fotokópie sú dostupné na Katedre knižničnej a informačnej vedy FFUK v Bratislave.

¹⁴ BLOSIUS, ref. 3, s. IV.“...Blosium nostrum semper coluit et amavit, vicissimque Ignatio Blosius litteris datis acceptisque familiariter usus est. Ipsius quoque Soc. Jesu moribus atque institutis receptum est, ut magister novitiorum Blossii opera legat et a tironibus legi curet. Idem praecipunt constitutiones congregationis Benedictino – Jesephino – Suaevicae aliaque non incelebres.“

borným vydaniám tohto diela (napr. vydania z rokov 1726, 1742 a iné) aj ďalší španielsky svätec z radov jezuitov – Sv. Aloysius Gonzaga, sa umierajúc posilňoval čítaním z Blossiových kníh (*moriturus sese Blossii pia lectione recreabat*).

Aj keď možno predpokladať, že Blossiove spisy neboli len súčasťou jezuitských knižníc, sú u nás raritou, pretože väčšina z nich, ako už bolo spomenuté, bola v rokoch 1782 – 1783, keď Jozef II. v rámci svojich reforiem podriadil cirkev štátnemu dohľadu a zrušil mnohé kláštory, ktoré sa nezaoberali výučbou, vedou alebo charitatívnou činnosťou, vyvezená do budapeštianskej univerzitnej knižnice.¹⁵ Prostredníctvom jezuitov sa k nám zrejme dostalo aj informačne veľmi bohaté súborné vydanie Blossiovho diela z roku 1672 s názvom: *Hludovici Blossii Abbatis laetiensis ord. S. P. N. Benedicti Viri doctrinae rarae eximia Mirifici et paene angelici rerum spiritualium magistri opera Omnia. In duos tomos distributa ad Frequentissimum quamplurimorum a nobis vehementissimé efflagitantium instantiam recursa. Ex typographia Monasterii Campidonensis Per Rudolphum Dreher anno Christi M. DC. LXXII. 731, [111 nečíslovaných s.]*, ktoré je uložené vo fondoch Regionálnej knižnice v Bratislave pod signatúrou K VIII. 2175.¹⁶

Ďalší exemplár – iného (ingolstadského) súborného vydania diela L. Blossia *Venerabilis Patris Domini Ludovici Blossii Monasterii Laetiensis Ord. S. Benedicti Abbatis Opera, Cura et studio, Reverendi Domini Antonii de Winghe Abbatis et Monachorum ejusdem Monasterii Aucta, ornata et illustrata Cum facultate superiorum et privilegio. Ingolstadii. sumptibus Joannis Andreae de La Haye Bibliopolae Acad. Anno MDCCXXVI [1726]. 642, LVI. s.*, ktorý podľa rukopisnej poznámky na titulnom liste *Ex Bibliotheca Nitrensi Ioannis Balthasaris Magin* patril tomuto významnému jezuitskému cirkevnému hodnostárovi a autorovi prvej slovenskej národnej obrany – sa zachoval v Diecéznej knižnici v Nitre uložený pod signatúrou III./290.

Defektný exemplár kolínskeho vydania Blossiovho diela *Opera. Coloniae typis Materni Cholini, M.D.LXXI. [1571]. 4°. 829, [14] s.*, je uložený aj v knižnici Západoslovenského múzea v Trnave pod signatúrou. MKK S/24.¹⁷

¹⁵ FÓRIŠOVÁ, M. Katalógy slovenských historických knižníc vyvezených z územia Slovenska, s. 249.

¹⁶ Na titulnom liste tohto diela je rukopisný záznam *Ex catalogo monasterii Mellicensis*, na ďalšom liste je podobná poznámka: *Monasterii Mellicensis* a na patitulnom liste pod ocelorytom je posledný rukopisný záznam: *Cum monasterii Mellicensis 1683*. Opátstvo v rakúskom Melku bolo už od 15. storočia nielen významným strediskom benedikťínskeho duchovného života, ale aj vplyvným intelektuálnym a kultúrnym centrom, ktoré udržiavalo blízke kontakty na akademickej úrovni s Viedenskou univerzitou. V tomto období tu uchovávali približne 1200 zväzkov stredovekých rukopisov. Reformácia vo včasnom období 16. storočia mala na kláštorný život v Rakúsku taký alarmujúci dopad, že okolo roku 1566 ostali v opátstve len traja mnísi, traja kňazi a traja laickí bratia a úroveň ich vzdelania bola veľmi nízka. Počas reforiem v 17. a 18. storočí sa opátstvo zasa postupne vzráňalo. Bola tu zriadená škola podľa vzoru jezuitských škôl, avšak len štyri triedy. Zvyšné dva ročníky absolvovali potom študenti na jezuitskej akadémii vo Viedni, odkiaľ sa spomínané dielo mohlo dostať do Bratislavy.

¹⁷ STRELKA, V., KOMOROVÁ, K., SAKTOROVÁ, H. Tlače 16. storočia v trnavských knižniciach, záznam č. 22. Za informáciu ďakujem H. Saktorovej.

Ďalší defektný exemplár bližšie neidentifikovaného Blossiovho diela vydaného po roku 1566 [vo formáte 8°, 859, 16 s.] s provenienčným záznamom na prednej predsádke, kde je rukou zapísaný latinský citát z knihy Jób a poznámka *Liber Ecclesiae Trubinensis inscriptus anno 1675*, sa nachádza v Diecéznej knižnici v Kláštore pod Znievom a je označený signatúrou TRU 204.¹⁸

Blosiovo dielo bolo však s najväčšou pravdepodobnosťou aj súčasťou františkánskych knižníc a dôkazom, že františkáni ho nevyužívali iba ako návod na duchovné cvičenia pre rehoľníkov, ale slúžilo aj ako pomôcka pri príprave kázni pre rehoľných kazateľov, je i dvakrát zopakovaný citát¹⁹ z diela *Speculum Spirituale* (príčom pri druhom použití citátu kazateľ pridáva i vlastný preklad tohto citátu) použitý vo IV. zväzku rukopisných kázni františkánskeho kazateľa Dominika Mokoša, ktorý v polovici 18. storočia pôsobil na viacerých miestach vtedajšieho Slovenska. Možno predpokladať, že fragmentárne preklady citátov z Blossiovho rozsiahleho náboženského diela boli aj súčasťou kazateľskej tvorby iných rádových kazateľov; Blossiovo dielo bolo totiž vďaka svojmu obsahovému zameraniu aj vhodnou pomôckou rekatolizačného procesu.

Zo súkromných knižných zbierok, je zmienka o Blossiovom diele doložená už v roku 1671 v Čákiho knižnici na Spiši.²⁰

Preklad Blossiovho diela

Prvenstvo a zdá sa, že aj výlučnosť, pokiaľ ide o preklad celého Blossiovho diela (alebo aspoň jeho podstatnej časti) do slovenčiny majú však kamalduli. Rukopis prekladu nazvaný *Ray wernég dussi*²¹ tu vznikol spolu s prekladom Sv. Písma, tzv. Kamaldulskou Bibliou a latinsko-slovenským slovníkom pravdepodobne v rokoch 1750 až 1770²² a svedčí o tom, že Blossiovo dielo nestratilo na aktuálnosti ani takmer o dvesto rokov neskôr od svojho prvého vydania. Kláštorné a rehoľné prostredie bolo od

¹⁸ TRU 204. /Def./ Incipit: Záhľavie: Epistola dedicatoria. ...quentem, miris nostrum Blossium laudibus effert. – Opera Lvdivici Blossii Congregat. Crac. B. M. Assumptae. /bez názvových a vydavateľských údajov, názov odvodený z prednej dosky a indexu na konci knihy/. Rok na konci Epistola dedicatoria: Anno Domini post millesimum quingentesimo sexagesimo sexto [=1566]. 20x15,5 cm. (8), 859, (16) s. – Chýba titulný list a začiatok knihy. – Kožená väzba, drevené dosky, zvyšky po sponách. Za informáciu ďakujem P. Rusnákovi.

¹⁹ „... preto ponegprw Swatý Blosyus takto pisze in Specul. Spirit. c. 12. Citius coelum et terra peribit, quam ipsa Serio se implorantem Sua ope destituerat“ a „... nebo gak mluwý Swatý Otec Blossius in Specul. Spirit. c. 123 Citius coelum cum terra peribit, quam ipsa Serio se implorantem, sua ope destituerat. Skoreg prawý nebe, ay Zem bi zahinula, nežli bi ona prawdowne sebe na pomoc wiziwagícího opustila, a porazeného od sebe pustila“. Viac v MOKOŠ, D. Sermones Panegyrico – morales, ftk. č. 209 a 218.

²⁰ Za informáciu ďakujem V. Čičajovi.

²¹ Fotokópie kamaldulského prekladu diela L. Blossia *Ray wernég dussi* sú k dispozícii v rukopisnej zbierke SNK v Martine pod signatúrou A 269 I. – VI.

²² KRASNOVSKÁ, E. O jazyku žalmov v Blossiovom preklade a v Kamaldulskom preklade Biblie, s. 19, ako i DÉCSY, Gy. Slovenské preklady Blossiových náboženských spevov, s. 396 – 403.

nepamäti spojené s tvorbou a prenosom duchovných hodnôt. V kláštorných skriptóriách sa prepisovali, prekladali a neraz aj modifikovali a dopĺňali významné stredoveké a humanistické diela. Vznikala tu poézia, hudobné skladby, biblické exegézy a duchovné úvahy a medzi rehoľníkmi orientovanými na pastoračnú prax aj početné kázne. Pravdaže, tvorba v kláštornom prostredí bola spojená aj s určitou anonymitou; skromnosť, pokora a ďalšie kresťanské cnosti zväčša nedovoľovali rehoľným autorom verejne sa prezentovať, preto aj prekladateľ Blossiovho diela ostáva neznámy. Nezodpovedaná ostáva zatiaľ aj odpoveď na otázku, odkiaľ mali kamalduli predlohu pre svoj preklad, keď sa v katalógoch ich kníh nezachovala žiadna zmienka o Blossiových vydaniach?

Taká rozsiahla prekladateľská činnosť, akou sa preukázali kamaldulskí mníši pri preklade Biblie a Blossiovho diela vyžadovala splnenie určitých podmienok, ktoré zahŕňali okrem jazykových znalostí a dôkladnej teoretickej prípravy aj použitie vhodných textových pomôcok pri preklade. Okrem učebníc a jazykových príručiek, z ktorých sa v katalógoch vyvezených kníh z Červeného Kláštora nachádzali len diela *Institutio Eloquentiae* od Štefana Kaprinaya a vydanie Alda Manutia *Epitome Orthographiae*, to mali byť napr. slovníky, avšak pri rozbere fondu kníh kamaldulských kláštorov sa nepotvrdilo, že by niektorý zo slovníkov, ktoré v polovici 18. st. už boli potenciálnym prekladateľom k dispozícii (napr.: *Dictionarium quatuor linguarum Latinae, Hungaricae, Bohemicae et Germanicae diligenter et accurate primum editum*, ktorého autorom bol G. Gelbhaar a vyšiel vo Viedni roku 1629 alebo slovník žilinskej proveniencie *Vocabularium trium linguarum, Vokabular w nowě sprawený a rozssjřený* vydaný E. Dádanom roku 1679, či z 18. storočia *Dictionarium slavico – latinum* a *Vocabularium latino – slavonicum* od J. Procopia.), bol ich súčasťou. Ukázalo sa však, že mníši sa už pri preklade Kamaldulskej Biblie opierali aj o existujúce katolícke preklady, napr. o českú tzv. Svätováclavskú Bibliu (1677 – 1715), poľskú Leopoltu (1561) a Bibliu Jakuba Wujka (1599) a občas prihliadali aj k českej Kralickej Biblii,²³ ktorých slovnú zásobu mohli pri preklade využívať, a potom je možné aj také vysvetlenie, že svoje tretie „kodifakčné“²⁴ dielo – latinsko-slovenský slovník – si vytvorili na základe práce s rôznymi prekladmi Biblie, (len) ako pomôcku sami pre seba. Skutočnosť, že v katalógoch kníh kamaldulských kláštorov nie sú zmienky ani o jednej z menovaných Biblií, slovníkov či gramatických príručiek, nabáda aj k úvahe tom, či kamalduli nemali okrem kníh, ktoré boli oficiálne zapísané v zoznamoch aj iné zdroje kníh, napr. vlastné knižnice.

²³ DORULA, J. Die Sprache der kamaldulenser-Bibel im Kontext ihrer Zeit, s. 978. a DORULA, J. O jazyku Kamaldulskej Biblie a Kamaldulského slovníka, s. 9.

²⁴ Odborná literatúra presadzuje názor, že preklad Blossiovho diela do slovenčiny je významný najmä tým, že je to dielo, ktoré sa spolu s Kamaldulskou Bibliou a slovníkom snaží normalizovať, ba kodifikovať slovenčinu v jej kultivovanej západoslovenskej podobe prvej polovice 18. storočia. KRASNOVSKÁ, ref. 21, s. 19.

Popri jazykovej príprave prekladateľov a textových pomôckach bol základným problémom spojeným s prekladom výber textov prameňa (napr. aj konkrétneho vydania), z ktorého sa prekladalo, resp. jazykov, z ktorých sa prekladalo. Súborné ingolstadské vydanie Blossiovho diela je vďaka svojmu detailne prepracovanému tzv. pomocnému aparátu knihy, ktorý zahŕňa venovania, odporúčania, aprobácie, životopis autora i úvod približujúci genézu vydávania Blossiovych spisov pred touto edíciou, príkladným vydavateľským počinom, pretože približuje a osvetľuje mnohé súvislosti tvorby, schvaľovania i publikovania náboženského diela (a to nie len konkrétneho diela L. Blossia, ale náboženského diela všeobecne). Rukopisný preklad vybraných Blossiovych spisov zhrnutý pod názvom „*Raj vernej duši,*“ do slovenčiny bol zrejme zhotovený na základe tohto ingolstadského latinského súborného vydania Blossiovho diela z roku 1726, čomu nasvedčuje i výsledok porovnávania marginálnych poznámok v rukopise a v tomto tlačenom diele. V povolení pre tlačiara totiž sami aprobanti Blossiovho diela odporúčajú konfrontovať iné latinské edície ako aj vydania vo vernakulárnych rečiach s týmto vydaním, ktoré na tých miestach, kde to chýbalo, jednak Blossiov žiak a prvý vydavateľ jeho diela z roku 1568 Jacob Froius, jednak oni sami opatrili marginálnymi poznámkami a rozdelili do kapitol a paragrafov.²⁵

Doterajšie porovnávania prekladu žalmov v rukopisnej kapitole *Tuk spewu z swatých Žalmůw* a žalmov v kapitole *Medulla psalmodiae* v rozličných vydaniach Blossiovho diela ukázalo, že latinská predloha je od svojho prvého vydania v roku 1549 nezmenená a preklad textu žalmov jej zodpovedá, avšak kvantita marginálnych poznámok, resp. odkazov na biblické žalmy, sa v rozličných latinských vydaniach líši. Marginálne odkazy na biblické žalmy v rukopisnom preklade zodpovedajú marginálnym odkazom v latinskom tlačenom ingolstadskom súbornom vydaní Blossiovho diela z roku 1726. V oboch prípadoch je použitých 12 marginálnych odkazov (Doxológia CLXXXIV – Dan 3, Doxológia CLXXXV – Isa 12, Doxológia CLXXXVI – Isa 38, Doxológia CLXXXVII – I. Reg. II., Doxológia CLXXXVIII – Exod. 16, Doxológia CLXXXIX – Abac 3, Doxológia XCX – Deut. 32 a Doxológia XCXI – Isa 24, Thren 5, Isa 26, Thren 3, Mich 7).²⁶ Zatiaľ, čo napr. tlačená verzia diela *Opera omnia* z roku 1672 odkazuje v marginálnych poznámkach na Bibliu v celej kapitole *Medulla psalmodiae* len trikrát (Isa 24, Dan 3 a Deut 32). Súborné vydanie Blossiovho diela z roku 1571 ako jedno z mála takýchto vydaní síce tiež obsahuje všetkých 12 marginálnych odkazov, no chronologicky sa ingolstadské vydanie z roku 1726 najviac približuje časovému rozpätiu, v ktorom mohol byť preklad diela urobený.

Zaujímavý výsledok by zrejme priniesol aj textový rozbor poľského vydania z roku 1776: *Ludwika Bloziusza opata zakona s. Benedykta Ustawy zycia poboznego w Wilnie Drukarni J. K. M. XX Bazyljanow Roku 1776*, ktoré podľa rukopisu poznámky na titulnom liste patrilo kamaldulskému pátrovi Chrisanthovi a so všetkých preskúma-

²⁵ BLOSIUS, ref. 4, s. IV.

²⁶ Fotokópia SNK A 269/I, s. 110 – 111 a BLOSIUS, ref. 3, s. 72 – 73.

ných edícií Blossiovho diela je svojím obsahovým rozdelením na *Rozdział I. – XX.* kamaldulskému prekladu najpodobnejšie.

Pod názvom *Ray wernég dussi* rukopisné dielo obsahuje vybrané Blossiove spisy, rozdelené na desať oddelení (*Rozdjl I. – X.*), pričom niektoré z nich sa ešte ďalej členia. Pri porovnaní rukopisu a rozličných tlačných verzií Blossiovho súborného diela sa ukázalo, že rukopis neobsahuje všetky Blossiove spisy, napriek tomu, že všetky boli cirkvou riadne schválené. Ani ich rozdelenie a usporiadanie a niekedy ani obsah nezodpovedá celkom rozdeleniu a usporiadaniu spisov v súbornom vydaní Blossiovho diela z roku 1726.²⁷ Hoci rukopis pôsobí uceleným dojmom, okrem titulného listu a stránky s obsahom nie sú jeho súčasťou žiadne pomocné časti, ako napr. úvod či komentár ku štruktúre obsahu diela. Vynechané sú spisy týkajúce sa života a účinkovania Krista všeobecne známe z Biblie a Evanjelia, ako aj väčšina apologetických spisov (celá desiata časť – *Polemica seu defensio verae fidei*). Naopak zaradené sú sem všetky druhy a formy prosieb, modlitieb, výrokov, citátov a myšlienok cirkevných autorít, návodov a odporúčaní na zlepšenie kvality duchovného života. Čo svedčí o tom, že preklad z Blossiovho diela bol chápaný ako praktická pomôcka. Texty neboli určené pre laických veriacich, autor ich napísal pre duchovné osoby, ich preklad bol podľa E. Krasnovskej pravdepodobne zhotovený pre vnútornú potrebu rehole ako podklad pre duchovné cvičenia,²⁸ z nejakého dôvodu však nebol dokončený podľa predstáv prekladateľa. Svedčí o tom posledná časť rukopisného prekladu, ktorá by podľa jeho obsahu mala mať názov *Obhagowanj wernég wseckého Sw. wjri*, no takáto kapitola nie je súčasťou rukopisu, aj keď dodatok (*sa owsem očekává take obzwlásstne*), ktorý je súčasťou jej titulu, by mohol naznačovať, že jej pričlenenie k rukopisu sa predpokladá, resp. očakáva.

V súvislosti z prekladom Blossiovho diela do slovenčiny sa podobne ako v súvislosti s tzv. kamaldulským prekladom Biblie vynárajú mnohé otázky, napr.: Kto bol prekladateľom tohto diela? Bol jeden alebo boli viacerí prekladatelia? Ako je možné, že preklad do kultúrnej západnej slovenčiny vznikol na severných slovensko-poľských hraniciach v Červenom Kláštore? Prečo ani jeden z kamaldulských prekladov nevyšiel tlačou? Aký bol vzťah medzi kamaldulským prekladom Blossiovho diela a poľským vydaním tohto diela z roku 1776?

Záver

Skrytosť, odľahlosť a filozofia kláštorného prostredia v Lechnici možno dokáže do istej miery naznačiť odpovede na nastolené otázky. Preklad Blossiovho diela, ktoré bolo charakteristické veľkým množstvom a rôznorodosťou žánrovo vymedzených literárnych útvarov, ako aj použitím lexikálnych – terminologických výpožičiek

²⁷ Porovnanie obsahu súborného vydania a rukopisného prekladu Blossiovho diela približuje štúdia: ŠKOVIEROVÁ, A. Kamaldulský preklad náboženského diela L. Blossia a jeho latinská predloha, s. 68 – 72.

²⁸ KRASNOVSKÁ, ref. 21, s. 29 a 32.

z gréčtiny a hebrejčiny, si podobne ako rozsiahly, zložitý, mnohvrstvový biblický text vyžadoval národný jazyk na určitom stupni rozvoja (ten v 2. polovici 18. storočia už potvrdzujú aj jazykovedné výskumy) i erudovaných, jazykovo dobre pripravených prekladateľov.²⁹ Paralela so staršími (2. polovica 16. storočia) protestantskými prekladmi a tlačenými vydaniaми Biblie (Vižolská Biblia a Kralická Biblia, Starý Zákon) ukazuje, že vždy išlo o kolektív prekladateľov, z ktorých niektorí boli známi aj menom.³⁰ Tlačené edície Biblie i náboženskej literatúry boli vo všeobecnosti odpoveďou na dobovú požiadavku humanizmu sprístupniť vzdelanie (ktorého súčasťou bolo aj učenie cirkvi) širším spoločenským vrstvám. Práve humanizmus so svojou orientáciou na človeka, jeho právo na šťastie, slobodu, osobný rozvoj i osobnú prezentáciu v súčinnosti s kníhtlačou ako dobovým prostriedkom masovej komunikácie, priniesol možnosť ukázať sa ako autor, spolupracovník, prekladateľ, mecenáš či tlačiar určitého diela. Tak to bolo pokiaľ išlo tlačenú produkciu, a napokon aj všetky tlačené edície Blossiovho diela sú plné mien mecenášov, tlačiarov, lektorov, aprobanťov a cenzorov, ktorí sa podieľali na tom, že toto dielo uzrelo svetlo sveta. Trochu iná bola situácia v kamaldulskej pustovni. Kamalduli – ako bolo v úvode spomenuté – vychádzali síce z benediktínskej reguly, ale pravidlá ich života boli veľmi prísne, pustovnícky život znamenal aj obmedzenie kontaktu s vonkajším svetom. Na druhej strane zameranie rádu na spracovanie a vydávanie dokumentov súvisiacich s ich vlastnou históriou ako aj skutočnosť, že v 2. polovici 18. storočia sa v Červenom kláštore organizovalo tzv. professorium, t. j. teologická škola pre mladých chórových pustovníkov,³¹ priamo súviseli s výberom prekladaného dokumentu – diela benediktínskeho opáta L. Blossia. Mnísi, ktorí sa na preklade zúčastnili sa však nemohli k prekladu prihlásiť, pretože im to nedovoľovali pravidlá rádu. A možno aj preto, že preklad ostal v rukopise a nedokončený. Ak by bol vyšiel tlačou, zrejme by sa popri menách aprobanťov a mecenášov našlo miesto aspoň na skromné spomenutie mien prekladateľov. Prečo kamaldulské preklady nevyšli tlačou? Možno pre odľahlosť kamaldulskej pustovne v Lechnici a jej vzdialenosť od väčších tlačiarenských centier, možno pre nedostatok prostriedkov, nezájum zo strany mecenášov a nedostatočné „manažérske“ schopnosti samotných kamaldulov. Je však ťažké uveriť, že by tak významné preklady, ako je kompletný preklad Biblie a preklad populárneho Blossiovho diela boli vytvorené len pre vnútornú potrebu rehole.

²⁹ ŽIBRITOVÁ, G. Čo je Vižolská Biblia?, s. 183.

³⁰ ŽIBRITOVÁ, ref. 28, s. 184. BOHATCOVÁ, M. Česká kniha v proměnách staletí.

³¹ JUDÁK, ref. 1, s. 82.

Príloha

Prehľad vydaní Blossiových diel zachovaných
v českých, maďarských a poľských knižniciach

1. BLOIS, François Louis de: ... *Brevis Regula tyronis spiritualis cum aliquot ...* Lov[anium], 1553.
2. *D. Ludovici Blossii, Abbatis laetiensis, viri cum ob variam eruditionem, tum etiam pietatem Eximiam Longe celeberrimi, opera quae quidem conscripsit omnia, quorum Elenchum octava offendet Pagina. Hic iam additioni Necesarius accessit et verborum index.* Coloniae : apud Maternum Cholinum, M. D. LXXI [1571].³²
3. *Fasciculus mellifluarum precationum ex operibus r. p. d. Ludovici Blossii, abbatis Laetiensis concinnatus, opera d. Tilmani Bredenbachii, nunc in meliorem ordinem redactus.* Coloniae : apud Bernardum Gultheri, 1609.
4. *D. Ludovici Blossii Abbatis Laetiensis Nostri Seculi laudatissimi Opera Qua ut varia Eruditione et eximia pietate, eaque singulari sunt referta, ita pijs quibusque mentibus vere ex optanda. Nunc, hac postrema Editione Accuratibus recognita, cum rerum et verborum Indice locupletissima.* Coloniae : Sumptibus Bernardi Gualteri, Anno 1615. Cum gratia et privilegio.³³
5. *Fasciculus mellifluarum praecationum ex operibus r. p. d. Ludovici Blossii, abbatis Laetiensis [...] concinnatus, nunc summa cura correctus.* Coloniae : apud Bernardum Gualtheri, 1620.
6. BLOIS, François Louis de: ... *Abbas Laetiniensis Operum pars 2 – 3.* Aug[ustae] Vind[elicorum], 1625.
7. *Ludwika Blozia instructio ad perfectionis studiosos (navedení těm, kdo dokonalosti jsou pilni).* Praegae, 1630.
8. BLOIS, François Louis de: *Abbas Laetensis Opera ...* A. de Winghe. Antverpiae, 1632.
9. BLOIS, François Louis de: *Abbas Laetensis: Igniarium Divini Amoris seu precationes piae ...* Antverpiae, 1635.
10. BLOIS, François Louis de: ... *Abb. Lissensis Dacriani abb. Opuscula.* Parisiis, 1654.
11. BLOIS, François Louis de: *Institutio spiritualis ... a. d. lateinischen in d. Hochdeutsche Sprach ubergezetz ... Durch A. Megerle. Zu Cölln,* 1657.
12. BLOIS, François Louis de: *Regel des Geistlichen Lebens...* Zu Cöln, 1663.

³² Na štočku na titulnom liste je vyrytý žalm Psalm 46 Benedices Coronae An(im)i Benignitatis Tuae. Rkp. pozn.

³³ Titulný list obsahuje rkp. pozn.

13. BLOSIUS, Ludwig: *Hludovici Blosii Abbatis laetiensis ord. S. P. N. Benedicti Viri doctrinae rarae eximia Mirifici et paene angelici rerum spiritualium magistri Opera omnia. In duos tomos distributa ad Frequentissimum quamplurimorum a nobis vehementissimé efflagitantium instantiam recursa. Ex typographia Monasterii Campidonensis : Per Rudolphum Dreher anno Christi M. DC. LXXII [1672].*
14. BLOIS, François Louis de: ... *Conzolatione de pussillanimitate ...* Roma, 1718.
15. BLOIS, François Louis de: *Abbas Laetensis: Geistlicher Trost der Kleinmütigen...* Augsburg, 1722.
16. *Venerabilis Patris Domini Ludovici Blosii Monasterii Laetiensis Ord. S. Benedicti Abbatis Opera, Cura et studio, Reverendi Domini Antonii de Winghe Abbatis et Monachorum ejusdem Monasterii Aucta, ornata et illustrata Cum facultate superiorum et privilegio. Ingolstadii : sumptibus Joannis Andreae de La Haye Bibliopolae Acad., Anno MDCCXXVI [1726].*
17. *Pobožnosť každodennj /k neyswětégssýmu Lidského Pokolenj Wykupiteli, Wjry Původu/ Spasenj dokonateli K Gežissy Ukřižowanemu, k wyžadanj Milosti Dobrého/ a Pobožného žiwobyti / též Swatého skonánj Negprospěssněgssý / Wssem Pobožným Dussem k ůžiwanj připrawená / Nynj z Latinského gazyka / na Česko přeložená. Wytisštěná w Hradcy Králowe nad Labem : / u Wáclawa Yana Tybély /, Léta 1782.*
18. BLOIS, François Louis de : *Abbas Laetensis: Divini amoris Scrintillulae ... Ex. operibus ...* exc. p. M. Sintzel. Solisbacii, 1847.
19. *Sagre offerte in memoria della passione di nostro signore Gesu' Cristo con alcune salutazioni alla ss Vergine Maria distribuite per ciasculn giorno della settimana cavete dell' opere Segala, granata e Blosio. Roma : Presso Perego Salvioni 1851.*³⁴
20. *Trost der Kleinmütigen. Genommen aus den heiligen Schriften und aus den Werken des heil Augustinus, Bernardus, Ambrosius des seligen Heinrich von Guß, des ehrwürdigen Johannes Thauler, Florentinus des karthäusers Johannes Landsberg und Anderer Von Ludwig von Blosius nebst einer Zugabe aus den Schriften des heiligen Alfons Maria Ligouri Mit einer Vorrede begleitet von Johannes Madeiner Priester aus der Congregation des Allerheiligsten Erlösers. Deutlich herausgegeben von Georg Passy Dritte Auflage. Wien : Druck und Werlag von Carl Neberteuter, 1861.*
21. *La collana di gioje ossia trattato di diverse virtu detto monile spirituale dell' Ludovico Blosio versione d' un padre sella Compagnia di Gesu. Roma : Fratelli Pallota Tipografia, 1862.*³⁵

³⁴ Zo zbierky poľských kamaldulov.

³⁵ Zo zbierky poľských kamaldulov.

22. *Lelekiélet Könyvei II. Blossius Lajos O. S. B. A Tökéletesség Felé. Latin Eredetiből Fordította: Dr. Szunyogh Xav. Ferenc. O.S.B. Pannonhalma, 1920.*³⁶
23. BLOSIUS, Ludvík: *Základy duchovného života*. 1. vyd. Třebíč : Rybníček, 2000. 103 s. ISBN 80 – 7268 – 095 – 1.
24. BLOIS, François Louis de: *Abbas Laetensis Sacellum animae Fidelis* (B. m. v., b. r. v.)
25. BLOIS, François Louis de: *Abbas Laetensis Exercisses sur la Passione de Jesus Christ...* (B. m. v., B. r. v.).

Zoznam bibliografických odkazov

BARANDOVSKÁ – FRANK, Věra. *Latina jako mezinárodní jazyk*. Dobřichovice : KAVA – PECH, 1995. 84 s.

BLOSIUS, Lajos. *A tökéletesség felé. Ld. lelki élet könyvei 2.* [online]. [cit. 2010-04-09]. Dostupné na internete: <http://nektar1.oszk.hu/LVbin/LibriVision/lv_view_records.html>.

BLOSIUS, Ludovicus. *Venerabilis Patris Domini Ludovici Blossii Monasterii Laetiensis Ord. S. Benedicti Abbatis Opera*. Cura et studio, Reverendi Domini Antonii de Winghe Abbatis et Monachorum ejusdem Monasterii Aucta, ornata et illustrata Cum facultate superiorum et privilegio. Ingolstadii : sumptibus Joannis Andreae de La Haye Bibliopolae Acad, Anno MDCCXXVI [1726].

Blosius. In *VD 17 – Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts* [online]. [cit. 2010-06-16]. Dostupné na internete: <<http://gso.gbv.de/DB=1.28/SET=1/TTL=2/ADIGRP?IKT=9001&SET=1>>.

BOHATCOVÁ, M. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha : Panorama, 1990. 622 s.

DÉCSY, Gy. Slovenské preklady Blossiových náboženských spevov. In *Studia Slavica*, 1956, t. 2., fasc. 1 – 4, s. 396 – 403.

DORULA, Ján. *Die Sprache der kamaldulenser-Bibel im Kontext ihrer Zeit. In Swaté Bibliá Slowénské aneb Pisma Swatého Častka II*. Herausgegeben von Hans Rothe und Friedrich Scholz unter mitwirkung von Ján Dorula. Paderborn; München; Wien; Zürich : Schöningh, 2002, s. 975 – 1007.

³⁶ Na titulnom liste rkp. poznámka: A Magyar Nemzeti Muzeum könyvtárának Dr. Szunyogh Xav. Ferenc. Na rube titulného listu: Nihil obstat Dr. Hildebrandus Várkonyi Censor. Num 153 Imprimatur In sacro monte Pannoniae, die 2. Julii a 1920. dr. Aegidius Schermann Vicarius. A Hírek Lapkiadó R-T. Lókai Könyvnyomdája, Komárom. Ide o preklad knihy speculum Monachorum – pozn. AŠ.

- DORULA, Ján. O jazyku kamaldulskej Biblie a Kamaldulského slovníka.
In *Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15. – 19. storočia*.
Ed. Ján Doruľa. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 9 – 72.
- Encyklopädie der katholischen Theologie*. Wien : Herdersche Verlagshandlung, 1899.
- FÓRIŠOVÁ, Marta. Katalógy slovenských historických knižníc vyvezených z územia Slovenska. In *Knižnice a Informácie*, 2000, roč. 32, č. 7 – 8., s. 248 – 257.
- JUDÁK, Viliam. Pôsobenie kamaldulov na území Slovenska. In *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*. Ed. Ján Doruľa. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 1997, s. 71 – 83.
- Knihopis československých tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. věku*. II. zv.
Praha : V komisi knihkupectví Fr. Topiče, 1941.
- KRASNOVSKÁ, Elena. O jazyku žalmov v Blossiovom preklade a v Kamaldulskom preklade Biblie. In *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 1997, s. 19 – 33.
- MOKOŠ, Dominik. *Sermones Panegyrico – morales*. Zv. IV. 1758. 566 s. ftk. č. 209 a 218.
[Rkp. v súkromnom vlastníctve. Xerokópia v Jazykovednom ústave
L. Štúra SAV v Bratislave, signatúra 39a – d.].
- Ottův slovník naučný*. Zv. IV. Praha : J. Otto, 1891.
- STRELKA, Vojtech, KOMOROVÁ, Klára, SAKTOROVÁ, Helena. Tlač 16. storočia v trnavských knižniciach. Martin : Matica slovenská, 1998. 158 s.
- ŠKOVIEROVÁ, Angela. Náboženské dielo L. Blossia a jeho preklad.
In *Sambucus IV. Práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky*.
Trnava : Trnavská univerzita, 2009, s. 104 – 115.
- ŠKOVIEROVÁ, Angela. Kamaldulský preklad náboženského diela L. Blossia a jeho latinská predloha. In *Slavica Slovaca*, 2004, roč. 39, č. 1, s. 68 – 72.
- WEYSENHOFF-BROŻKOWA, Krystyna. *Wpływ polszczyzny na łacinę średniowieczną w Polsce*. Kraków : Polska akademia nauk – Instytut języka polskiego, 1991. 138 s.
- ŽIBRITOVÁ, Gabriela. Čo je Vižoľská Biblia? In *Knižnica*, 2002, roč. 3, č. 4, s. 183 – 185.

Slovak Translation of the Collected Works by the Benedictine Abbot L. Blosio (In Relation to Historic Catalogues of Books of Camaldulsiian Hermits on Zobor and Lechnica)

Angela Škovierová

Religious writings of the French Benedictine Abbot L. Blosio were at the time of their inception, in the 2nd half of the 16th century, very popular. Individual parts of the Blosio's collected works were published in several reissues during the author's lifetime, spread across whole Europe and were gradually translated into various European languages. According to the available bibliographies, this Latin work however has not been published in Slovakia. The preserved copies of foreign issues in religious libraries and references in manuscript catalogues show that educated friars and preachers of different orders were familiar with it. As far as the translation of the Blosio's works into Slovak, the Camaldulsi are in the lead. In their monastery of Lechnica, the manuscript of a translation entitled *Ray wernég dussi* originated in the latter half of the 18th century. The paper aims to present the reception of the Blosio's work in our country and seek answers to questions related to the possibility of its release in Slovak.

„Niet pochyb, že táto kniha sa bude dobre predávať“

Vydavateľské projekty evanjelických intelektuálov a bariéry recepcie náboženských kníh

Ivona Kollárová

Korešpondencia evanjelických duchovných a intelektuálov obsahuje autentické informácie o každodenných povinnostiach a starostiach, o aktuálnych vnútro cirkevných záležitostiach či teologických sporoch. Je však aj ego-prameňom odhaľujúcim zákulisie intelektuálnych záujmov, lektúry a vydávania nielen náboženských kníh.¹ Toto zákulisie je špecifické a voči predchádzajúcemu obdobiu istým spôsobom diskontinuitné v 80. rokoch 18. storočia, keď sa príslušníci evanjelickej konfesie stali vďaka Tolerančnému patentu rovnoprávnymi členmi spoločnosti a vďaka liberálnemu cenzúrnemu systému získali možnosť emancipovane sa podieľať na mohutnom rozvoji a diverzifikácii knižného trhu charakteristickým pre toto obdobie.

Vďaka torzu ich zachovanej korešpondencie² tak môžeme vnímať, potvrdiť či korigovať našu zatiaľ nie celkom jasnú predstavu o funkcii, distribúcii a recepcii kníh v spoločnosti. Z listov sa vynára nielen spôsob spolupráce s kníhkupcami, ale aj alternatíva kníhkupeckého systému, akýsi vnútro konfesijný knižný obeh, reťazec. Vytvárali ho medzi sebou v úmysle sprostredkovať a zlacniť kníhy pre seba, svojich najbližších alebo farníkov.³ Je tiež možné vytvoriť si približný obraz o obsahu knižníc evanjelických duchovných v tomto období. Môžeme vnímať škálu od menších zbierok elementárnej príručnej teologickej literatúry až po knižnice, ktoré vznikli ako vý-

¹ Exploatovanie tohto typu prameňa mi výrazne pomohlo objasniť zakulisie niekoľkých vydavateľských projektov v tereziánskom období, najvýraznejšie však vydavateľské aktivity Mateja Bela. KOLLÁROVÁ, I. Vydavatelja v 18. storočí : Trilógia k dejinám typografického média.

² Doterajší výskum korešpondencie je založený predovšetkým na zbierke zachovanej korešpondencie Mateja Bela (PAVELEK, Juraj. Listy Mateja Bela. Martin : Matica slovenská, 1990. 502 s.; SZELESTEL, László N. Bél Matyás levelezése. Budapest : Balassi Kiadó, 1993. 686 s.), korešpondencie Michala Institorisa Mošovského zachovanej v rukopisnej zbierke Lyceálnej knižnici v Bratislave (v správe Ústrednej knižnice SAV), čiastočne na zbierke korešpondencie zachovanej v Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára v Budapešti.

³ O tom viac napríklad v kapitole o vydavateľských aktivitách Mateja Bela, ref. 1 a v štúdiu KOLLÁROVÁ, Ivona. Matej Bel – vydavateľ náboženskej literatúry. In Historický časopis, 2003, 51, č. 2, s. 263 – 276.

sledok celoživotnej zberateľskej aktivity a vášne.⁴ Môžu byť istou oporou pri uvažovaní o intelektuálnych zdrojoch postojov a náhľadov. V nich sa zrejme rodili aj predstavy a konštrukcie o vhodnom náboženskom čítaní pre farníkov. Od nich nebolo ďaleko ku konkrétnym vydavateľským a prekladateľským zámerom, čo korešpondencia opäť zjavne preukazuje.

Hoci nie všetky vydavateľské a prekladateľské nápady sa podarilo uskutočniť, škála zrealizovaných vydavateľských zámerov je pestrá. Asi najčastejšie sa vynárajú projekty v segmente príležitostných vydaní: príležitostné kázne, básne, epitafy. Možno však sledovať vydavateľské zámery súvisiace s vydávaním teologických diel určených vzdelanejším recipientom a tiež diskurz o ich obsahu. Najčastejšie však venujú pozornosť vydávaniu náboženských kníh určených širšej evanjelickej komunite. Takto možno detailne sledovať príbeh vydania Cithary z roku 1787 a prípravy jej textov,⁵ iných menších spevníkov, modlitebných kníh a meditácií. Práve na základe korešpondencie sa podarilo zachytiť a osvetliť vydanie slovenského prekladu Kempenského *Imitatio* pod názvom *Schola Christi* ako výsledku úsilia Jána Ambroziho.⁶ Korešpondencia pomohla osvetliť nielen zatajené miesto vydania, mecenát, cenzúru a problematickú distribúciu, ale aj Ambroziho presvedčenie o dôležitosti, správnosti a význame podsunutia práve tejto knihy evanjelickému recipientovi, okrem iného aj jeho idealistickú víziu spojenia konfesii na jej základe. Extrahovanie Ambroziho vydavateľského projektu poukázalo aj na to, že existovalo niečo ako koncept čítania ľudu, edukatívno-katechetická predstava lektúry ako nástroja upevňovania a interiorizácie viery. V rámci tejto štruktúry malo pevné postavenie niekoľko, medzi nimi aj z teologického pohľadu neortodoxných titulov: malý a veľký Lutherov katechizmus, väčší spevník (*Cithara*), menší spevník (prípadne *funerál*), modlitebné knihy, medzi nimi *Arndtova Zahradka rajska*, *Biblia*, resp. jej časti. Často boli vydávané menšie či väčšie postily. Nepatria už medzi elementárnu lektúru, ale dostávajú nás do štruktúry „nadstavbového“ čítania, kam na základe doterajších poznatkov možno zaradiť niekoľko druhov či konkrétnych titulov – ako boli napríklad *Arndove Knihy o pravom kresťanstve*, rozjímavá literatúra, resp. laikom určené teologické pojednania ako bola *Listovnj odpoveď M. Institorisa-Mošovského*,⁷ ale aj iné.

⁴ Obraz možno získať z krátkych zoznamov kníh, ktoré vidiecki duchovní hľadajú pre svoje potreby. Nadštandardným zberateľom bol Michal Institoris-Mošovský. Špecializoval sa hlavne na staré bohemiká a slovaciká. Vyhľadávali ich pre neho jeho priatelia v na území Slovenska, Čiech a Moravy.

⁵ KOWALSKÁ, E. *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí*, s. 146.

⁶ KOLLÁROVÁ, I. *Ambroziho Schola Christi v kontexte vydávania Imitatio v novoveku*, s. 85-110.

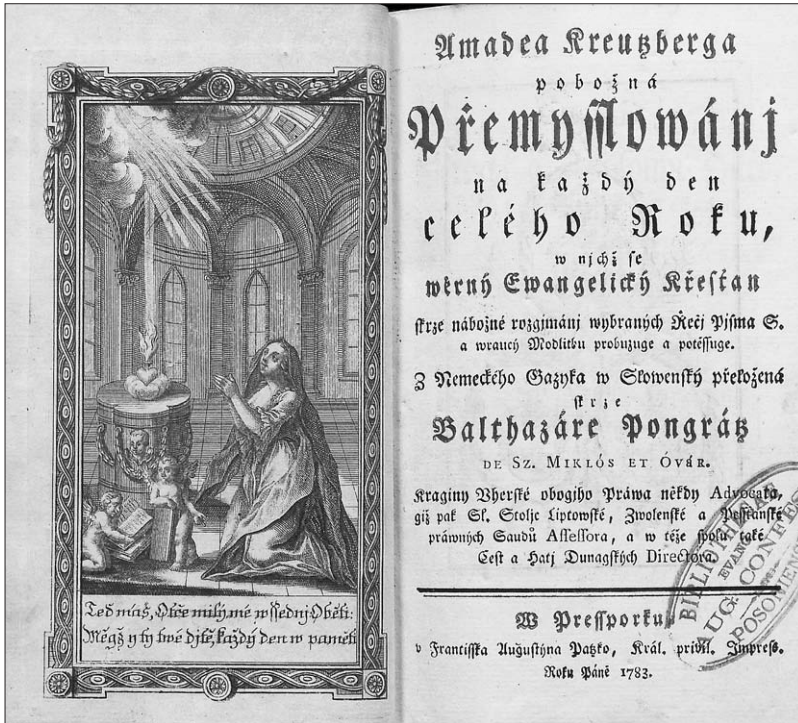
⁷ INSTITORIS-MOŠOVSKÝ, Michal. *Michala Institoris (Mossótyz) Listownj Odpowěd k Augsspurského Wyznánj Czechům a Morawanům na gegich otázku: Gestli l'ámánj chleba při S. Wečeři Páně potřebné? : S Přjdwkem České Confessie, Maximiliánovi II. Cýsaři, Roku 1575. podaní. Praha : Höchenberger, 1783. 54, 77 s.*

Aktívnu vydavateľskú a prekladateľskú činnosť môžeme vnímať ako tendenciu ovplyvniť či manažovať obsah lektúry, čo zároveň nemožno nevidieť v kontexte iných nástrojov pastoračnej činnosti. Akokoľvek dôsledne uskutočnenému vydavateľskému zámeru však hrozilo riziko stretu s nezáujmom potenciálnych čitateľov. Idealistické koncepty už nenarážali na bariéru cenzúry a iných štátnou mocou organizovaných disciplinizačných aktov, ale na bariéru nezáujmu potenciálnych odberateľov. Bariéru, ktorej zloženie sa na základe dosiaľ dostupných prameňov a uskutočnených výskumov nepodarilo uspokojivo spoznať. Mohla byť tvorená nedostatkom finančných prostriedkov či inou orientáciou ľudovej lektúry. Túto orientáciu evanjelickí duchovní vo svojich pozíciách pastierov nebrali na vedomie, alebo sa ju snažili nahradiť. Istú rolu zohrali jazykové a psychologické faktory, tiež stav alfabetizácie spoločnosti. Nakoniec objasniť fungovanie mentálnych štruktúr a rekonštruovať recepciu textu je v dejinách jedna z najkomplikovanejších výziev.⁸ Aj preto máme dnes k dispozícii slabo ukotvený konštrukt a naše súčasné vedomosti o čitateľských záujmoch patria predovšetkým do sféry „oficiálnej“ literatúry, hoci naše tušenia naznačujú, že už v tomto období existovalo a šírilo sa niečo, čo môžeme nazvať druhým pólom – brakom, pornografiou a okultnou literatúrou. Niečo o čitateľských prioritách prezradil už spomenutý Ambrozi, keď vyjadril svoje sklamanie nad nezáujmom o vydanie Schola Christi poznámkou, že kniha by sa lepšie predávala, keby bola „ocultata“. Knižnice bežných ľudí sa nezachovali a výskumy čítania opreté o bibliografické analýzy zachovaných historických inštitucionálnych knižníc, osobných knižníc šľachty a intelektuálov alebo dokonca len ich zachovaných katalógov, rovnako ako dobových vytlačených kníhkupeckých katalógov, majú v tomto smere bádania minimálnu hodnotu. Len čiastočne vypovedajú o skutočných čitateľských záujmoch, o to viac sú príznakom zberateľstva či inštitucionalizmu a prestíže, ukazujú nám najmä oficiálnu hodnotu poznania. Dejiny knižného trhu nie sú identické s dejinami čítania.⁹ Máme približnú predstavu o význame knihy a alfabetizácii meštianskych a vidieckych vrstiev obyvateľstva v 18. storočí, o spôsoboch čítania, o predčítavaní, o funkcii knihy pri udržiavaní a interiorizácii viery. Pri skúmaní témy „čitateľské záujmy versus knižný obchod“ v 80. rokoch 18. storočia sa pravidelne objavujú tézy o posune či zmene čitateľských záujmov označené termínom sekularizácia, čo naznačuje tendenciu smerom k oddychovej (romány), ale aj smerom k odbornej či vedeckej literatúre, pričom autori vychádzajú najmä z analýz kníhkupeckých katalógov.¹⁰ Stabilnú pozíciu v rámci lektúry si naďalej udržiaval kalendár najmä vďaka prepojeniu viacerých funkcií. Fenoménom boli a ešte naddlho zostali aj modlitebné knihy a spev-

⁸ O tom CHARTIER, R. *The Order of Books : Readers, Authors, and Libraries in Europa between the Fourteenth and Eighteenth Centuries*, s. 1 – 23.

⁹ DÜLMEN, R. *Historická antropologie : Vývoj – problémy – úlohy*, s. 71.

¹⁰ ENGELSING, R. *Der Bürger als Leser. Lesergeschichte in Deutschland 1500 – 1800*, s. 182 – 184. CHARTIER, R. *Lesewelten : Buch und Lektüre in der frühen Neuzeit*, s. 98 – 107. Tento jav v Uhorsku načrtnú v štúdiu PAVERCSEK, I. *Bücherverkauf in einer Pester Buchhandlung 1786 – 1787*, s. 119 – 130.

Obr. 1 Sinold von Schütz, Philipp Balthasar: Amadea Kreutzberga pobožná přemyslowánj na každý den celého roku. Prešporok, 1783. Titulný list a frontispice

níky. Speciálnu kategóriu tvorili tzv. jarmočné tlače – náboženské piesne a modlitby. To však neznamená, že v tomto bode musí naše bádanie o tom, aký bol skutočný stav ľudovej kultúry a ľudovej lektúry nevyhnutne končiť, resp. že si túto otázku ani netreba klásť. Čiastočnou odpoveďou na ňu môže byť nasledujúci analytický pohľad na vydavateľské projekty josefínskeho obdobia a najmä na ich distribučnú etapu.

Bestseller nemeckých evanjelikov v Uhorsku

„Niet pochýb, že táto kniha sa bude dobre predávať“ napísal advokát a štátny úradník Baltazár Pongráz (1731 – po 1796) v jednom z listov, aby podoprel svoju predstavu o 2 000 výtlačkoch vydania zbierky meditácií. Hoci viedol pestrý profesionálny život, mal súkromnú advokátsku prax, absolvoval sériu vcelku významných pozícií v uhorských úradoch, napísal a vydal niekoľko spisov, za jeho najvýznamnejší čin sa považuje preklad a vydanie meditácií Philippa Balthasara Sinolda von Schütz (1657 – 1742) *Gottseelige Betrachtungen auf alle Tage des gantzen Jahres*.¹¹ Vďaka zacho-

¹¹ Slovenský biografický slovník, s. 513. O jeho ďalších aktivitách v 80. rokoch 18. storočia (bol okrem iného iniciátorom zvolania synody v roku 1791): Kowalská, ref. 5, s. 133.

Obr. 2 Sinold von Schütz, Philipp Balthasar: Gottselige Betrachtungen auf alle Tage des ganzen Jahres. Norimberg, 1725. Titulný list a frontispice

vanej korešpondencii môžeme dnes nielen vnímať samotnú knihu v jej fyzickej podobe, ale aj genézu vydania a s ním spojené ambície a predstavy.

Gottselige Betrachtungen vyšli v Nemecku, kde ich Sinold von Schütz (1657 – 1742) vydal pod pseudonymom Amadeus Creutzberg.¹² Prvé vydanie sa objavuje v roku 1719 u norimberského tlačiara Monatha. Peter Conrad Monath dostal v roku 1721 práve na tento text vydavateľské privilégium (privilegium impressorium) platné desať rokov. Malo byť predovšetkým ochranou pred dotlačou.¹³ Dotlač, resp. už samotné obavy z nej, môžeme považovať za indikátor úspešnosti titulu na trhu. Ďalším indikátorom je opakované vydanie. V nasledujúcich rokoch vychádzajú *Gottselige Betrachtungen* – meditácie na každý deň v roku – u Monatha v nezmenenej podobe niekoľkokrát a môžeme teda predpokladať, že mali primeraný odbyt. Zrejme aj preto vyšli v Nemecku počas 18. a 19. storočia viackrát a objavujú sa aj (zrejme po uplynutí Monathovho privilégia) v iných tlačiarniach. Formát každodenných meditácií bol v Nemecku obľúbený a aj preto sa *Gottselige Betrachtungen* a ostatné diela

¹² O Sinoldovi von Schütz: JANTZ, H. German Baroque Literature, s. 359.

¹³ Text privilégia je vytlačený medzi úvodnými časťami diela.

tohto autora stali v Nemecku bežnou súčasťou domácich knižníc a sám Sinold von Schütz bol v moderných dejinách zaradený medzi osobnosti spirituálnej literatúry vedľa Johanna Friedricha Starcka, Johanna Jacoba Rambacha a iných.¹⁴

Je pravdepodobné, že Baltazár Pongrác mal pri zrode svojho prekladateľského a vydavateľského zámeru v rukách práve jedno z Monathových vydaní a zrejme ho mal v rukách aj budúci tlačiar Packo. Typografická úprava nemeckého vydania, formát, obsah a dokonca rytiny sú veľmi podobné Pongrácovmu vydaniu (obrázok 1 a 2). Prvé úvahy o vydaní sa mohli udiť koncom 70. rokov 18. storočia, pretože v lete 1780 mal Pongrác pripravený text a hľadal pisára (napríklad študenta), ktorý by urobil odpis pre tlačiaru.¹⁵ Z korešpondencie sa vynára problém prekladu textu. V tomto prípade nebola k dispozícii česká verzia, aby bola s menšími úpravami prevzatá, ako sa to už neraz stalo, a možno predpokladať, ako to nakoniec vyplýva z úvodu, že takmer 1 200 strán textu Pongrác sám preložil. Nemáme žiadnu predstavu, koľko mesiacov či rokov mu to mohlo popri jeho bežných profesionálnych povinnostiach trvať. Vieme však, že preklad korigoval Martin Klanica (1740 – 1780), cirkevný historik v tom čase sídlaci v Maglóde. Skonštatoval, že preklad „drahého Kreutzberga“ obsahuje množstvo jazykových zvláštností (nescyslne *Idiotismos*), pričom o preklade nehovorí ako o slovenskom, ale ako o českom. Cítil, že korektúra bola na hranici jeho schopností a záťaž predistribuoval na ďalšiu nemenovanú osobu. Pripúšťa, že ak aj napriek tomu zostanú v texte chyby, nebude to vzhľadom na účel knižky predstavovať zásadný problém: „Pan predce aspon u sprostých w Uhřich Slowaku dilo swe spasytedlne, y skrze nedokonalau pracy tam; wykona“.¹⁶

Pongrác uvažoval, že by knihu aspoň čiastočne vydal na vlastné náklady, aby ju mohol sám distribuovať. Tejto myšlienky sa postupne vzdáva a predstavuje si, že do distribúcie bude zapojený Institoris a tlačiar Packo.¹⁷ Uvažuje aj o cene pre chudobných – 12 grajciarov. Skutočná cena knihy sa pri jej distribúcii pohybovala okolo 1 zlatého a 30 grajciarov, pričom len cena za zviazanie bola okolo 25 grajciarov. Cena 12 grajciarov nepokrývala ani náklady a aj z tohto subvenčného prístupu prekladateľa je zrejmé, že ho k vydaniu viedli idealistické pohnútky a presvedčenie o dôležitosti podsunutia meditácii jednoduchým ľuďom. Tento dotovaný predaj sa však nikdy ako systém neuskutočnil.

Uvažovanie o cene a distribúcii však bolo v roku 1780 predčasné, pretože preklad čakala cenzúra a tlač, čo trvalo ďalšie tri roky. Text mal ako cirkevná autorita prezrieť (cenzurovať) biskup Okoličány, pričom sa Pongrác zároveň tešil, že preklad

¹⁴ HOPE, N. *German and Scandinavian Protestantism 1700 – 1918*, s. 190.

¹⁵ Rukopisná zbierka Lyceálnej knižnice v Bratislave (ďalej LK), Rkp. fasc. 593, 18. 7. 1780.

¹⁶ LK, Rkp. fasc. 593, 3. 8. 1780. Pongrác nebol s prácou spokojný, v texte naozaj zostali chyby: Rkp. fasc. 348, 17. 1. 1782.

¹⁷ LK, Rkp. fasc. 593, 18. 7. 1780. V liste Pongrác vysvetľuje spôsob distribúcie a zmiňuje sa aj o tom, že za vytlačenie hárku zaplatí Packovi 4 zlaté pri náklade 2 000 výtlačkov, pri náklade 1000 kusov by to bolo 8 zlatých. Knihu tvorilo 75 hárkov. Náklad teda mohol stáť 300, resp. 600 zlatých. K tomuto číslu musíme pripočítať cenu za výrobu rytín v Budíne.

ušetril cenzúry. Mal zrejme na mysli cenzúru Kráľovskej miestodržiteľskej rady. Z listov vysvitá, že Institoris anticipoval prípadné komplikácie a dával Pongrácovi rady, ako im predísť. Nie je celkom jasné, čo mal na mysli, keď Pongrácovi poradil zabezpečiť, aby sa kniha nedostala do rúk katolíkom. Mohlo mu ísť o to, aby bolo v diele priamo alebo nepriamo uvedené, že je určené príslušníkom evanjelickej konfesie. K tejto rade ho mohli viesť skúsenosti z predchádzajúceho obdobia. Napríklad pri vydaní Zmeškalovej knihy Škola Jóbova primäl cenzor autora uviesť na titulnej strane pri svojom mene aj svoje vierovyznanie, čo mal byť zrejme signál k zdržanlivosti pre príslušníkov rímskokatolíckeho vierovyznania.¹⁸ Institoris tiež radil zabezpečiť, aby sa kniha nevnímala ako ortodoxná, čo bol zrejme vnútro konfesijný signál. Pochybnosti v cenzoroch mohol zrejme vyvolať fakt, že autor (a ani prekladateľ) nemali teologické vzdelanie a vznikalo tu zrejme aj podozrenie z pietizmu.

V tomto období stále nebolo jasné, ako budú knihu distribuovať. Pongrác chcel lacnejšiu verziu pre chudobných, ale nevieme, čo presne to znamenalo. 1 000 exemplárov chcel poslať na Moravu. Stále uvažoval o tom, že predsa preplatí časť nákladov, aby mohli spolu s Institorisom knihu tiež predávať. Uvažoval však aj o tom, že by mohla vyjsť nákladom Jesenákovcov ako kniha určená pre alumneum (konvikt) alebo pod patronátom, a teda aj nákladom bratislavskej maďarsko-slovenskej cirkvi.¹⁹ Zdá sa, že Pongrác náklad nevedel či nechcel zaplatiť a toto hľadanie zdrojov mohlo byť príčinou zdržania. Objavujú sa však aj indície, ktoré vedú k domnienke, že zdržanie zapríčinila aj aprobácia rukopisu. V januári 1782 Pongrác emotívne vyjadruje radosť z aspoň „malého napredovania“ celej veci.²⁰ Vo februári toho istého roku poslal Institorisovi na posúdenie (pro censura) dedikáciu. Sám ju však považoval za dobrý text a tvrdil, že sa neobáva úsudku iných.²¹

Začiatkom roku 1783 Pongrác píše Institorisovi, ako si predstavuje distribúciu do jednotlivých uhorských stolíc,²² zmieňuje sa o spôsoboch vyhotovenia, použitom papieri, väzbe a výzdobe exemplárov určených dedikantom.²³ V tom čase však ešte nebolo jasné, koľko predhovorov bude kniha mať. Okrem dedikácie, dvoch predhovorov prevzatých a preložených z pôvodného vydania, mal vzniknúť ďalší – Institorisov – predhovor. Martin Klanica nebol s touto myšlienkou stotožnený. Domnieval sa, že „se giž welice preplna kniha mnohymi predmluwami y pripisy“ a tvorba ďalšieho textu odloží a skomplikuje proces vydania.²⁴

¹⁸ Kollárová, ref. 1, s. 86.

¹⁹ LK, Rkp. fasc. 346, 8. 5. 1781.

²⁰ LK, Rkp. fasc. 348, 17. 1. 1782.

²¹ LK, Rkp. fasc. 348, 7. 2. 1782. „Utinam alii patres familias etiam id facerent: et quis scit an hoc exemplo non incitabuntur.“

²² LK, Rkp. fasc. 351, 2. 2. 1783; Rkp. fasc. 351, 25. 2. 1783. Pongrác plánoval rozposlať od 100 do 400 výtlačkov do jednotlivých žúp. Do distribúcie v Liptovskej stolici chcel zapojiť brata Imricha.

²³ LK, Rkp. fasc. 351, 25. 2. 1783.

²⁴ LK, Rkp. fasc. 595/1, 18. 3. 1783.

V apríli 1783 píše Pongrác tlačiarovi Františkovi Augustínovi Packovi, aby mu ozrejmil okolnosti prípravy ilustrovaných (medirytinových) listov a tiež svoju predstavu o niektorých formuláciách na titulnom liste. Medirytiec Filip Binder mu údajne o niekoľko dní dodal erb.²⁵ Môžeme predpokladať, že *Pobožná Premyslowánj* vyšli v júli 1783. Slovenská verzia, ako som už spomenula, kopíruje nemecké vydanie. Má veľmi podobný Binderov frontispice a ešte jednu celostránkovú heraldickú rytinu od toho istého rytca. Neobsahuje však ďalších dvanásť rytín, ktoré sú v nemeckej verzii na začiatku každého mesiaca. K tomu zrejme viedli vydavateľov finančné dôvody.

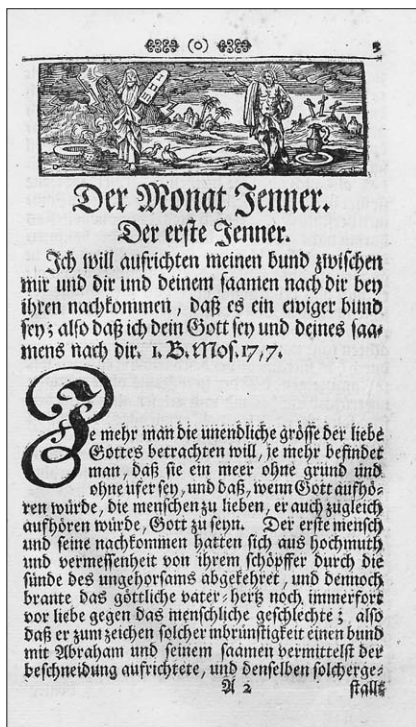
Pongrác dedikoval knihu niekoľkým osobám, medzi nimi sestram Terézii a Apolónii Dačovým, ktoré ho podľa jeho slov povzbudzovali pri práci na preklade, a aj svojej dcére Eve. Obsah úvodu, hoci, ako vyplýva z listov, bol naň Pongrác hrdý, ničím neprekračuje štandard tohto typu textu, azda len emotívnosťou. Uvádza, že knihu „z mého nařízení každodenně rádi čítáwáte, gako z toho zwlásstni vžitek při Wás, k mému newymluwnému potěssení znamenám“, a preto nemajú zabudnúť na túto slovenskú verziu, aby aj ich „domácý“ mali z nej každodenný prospech. Označenie „domácý“ mohlo patriť služobníctvu, čeladi, poddaným, teda tej časti komunity okolo dedikantov neovládajúcej nemecký jazyk v miere umožňujúcej meditovať s originálnou verziou. Z toho viac-menej vyplýva aj používateľské určenie slovenskej verzie a Pongrácova tendencia ovplyvňovať lektúru svojich najbližších, ale aj zámer, dostať *Gottseelige Betrachtungen* v preklade medzi jednoduchých ľudí s minimálnym vzdelaním.²⁶

Do vydania sa napriek Klanicovým výhradám dostal aj úvod Michala Institorisa-Mošovského. Prispel autonómnym historicko-teologickým traktátom o slobode uvažovať, skúmať a sprostredkovať text Písma ako pre kňazov, tak i pre laikov. Institoris takto odmietol tézu, že mystická teológia je doménou kňazov alebo vyvolených a zakladá ich spoločenskú výlučnosť.²⁷ Okrem iného cituje z Tridentských regulí o pravidlách čítania Biblie, aby s nimi polemizoval. Pripomína náboženské knihy napísané laikmi v Európe, ale aj v Uhorsku, resp. poukazuje na diela v slovenskom jazyku – už niekoľkokrát spomenutú Ambroziho Scholu Christi (1780), Zmeškalovu Školu Jobovu (1770), Studnicu života od Eliáša Mlynarovych (1703) a ďalšie vydania. Podporuje tak etablovanie práve vydávaných meditácií, ktorých autor a aj prekladateľ boli osoby svetského stavu a tvrdí, že podobných kníh, teda obsahujúcich text na každý deň v roku, je v slovenčine veľmi málo a jediné, čo sa podľa neho dá k tomuto dielu prirovnať, je Sartoriovo Diarium Biblicum. Na konci predhovoru Institorisa ešte velebí Jozefa II. za Tolerančný patent. Zdá sa teda, že Institorisov predhovor, dodaný do knihy ako posledný, vznikol účelovo a mal dielu pridať oporu cir-

²⁵ LK, Rkp. fasc. 351, 3. 4. 1783: List Pongráca Františkovi Augustínovi Packovi sa zachoval v korešpondencii M. Institorisa-Mošovského.

²⁶ Kowalská, ref. 5, s. 120 – 121. Nemožno celkom súhlasiť s tvrdením, že Pongráca viedla k vydaniu starostlivosť o duchovný rozvoj manželky a dcéry.

²⁷ Kowalská, ref. 5, s. 151.

Obr. 3 Začiatok meditácií v nemeckom vydaní

kevnej autority, pacifikovať prípadné útoky z vonka i vnútra evanjelickej cirkvi a tým aj optimalizovať jeho prijatie.

Okrem Institorisovho úvodu sú v knihe ďalšie dva – úvod autora a úvod teológa Johanna Georga Pritia (1662 – 1732) – prevzaté z originálu. Za nimi nasleduje „Modlitba po dokonánj čtenj S. Biblj aneb gednoho z těchto přemyslowánj“, ktorú doplnil Pongrác alebo Institoris (v pôvodnom vydaní sa nenachádza) a nakoniec samotné rozjímania. Ako som už spomenula, pôvodné nemecké vydanie sa od prekladu líši len minimálne. Nemecká verzia má na začiatku každého mesiaca celostránkovú rytinu a je rozdelená na dve časti – polroky. Inak je všetko doslovne prevzaté, vrátane registrov. Nie sú tu žiadne dotvorené, alebo naopak vynechané časti.

V júni 1783 môžeme sledovať distribúciu knihy. 500 exemplárov posielala Pongrác Institorisovi. Institoris uzavrel v auguste 1783 dohodu s bratislavským kníhkupcom a kníhviazačom Zilligusom.²⁸ Zmluva špecifikuje cenu za rôzne spôsoby

²⁸ O Zilligusovi (niekedy aj Ciligus, alebo Cziligus) vieme len to, že bol bratislavským kníhviazačom. Na základe zmienok v archívnych prameňoch (Magyar országos léveltár, Archív miestodržiteľskej rady, C 42, Acta Miscellanea, Fasc. 58. No. 302 III.: 550, csomó 160) vieme, že spolupracoval s iným bratislavským kníhviazačom – Frankom.

viazania a výzdoby väzby. Obsahuje aj záznamy za zrealizované dodávky v období august 1783 až marec 1784. Institoris mal zaplatiť Zilligusovi 41 zlatých za zviazanie 100 výtlačkov. To je zrejme aj približný počet kusov, ktoré sa Institorisovi podarilo v tomto období predat'.²⁹ Predaj knihy mala podporiť informácia-inzerát v „Nova Slavica“, ako nazývali Prešpurské noviny. Objavil sa spolu s inzerátom na Arndove Patery knihy o pravém křesťanství a modlitebnú knihu Jána Glosia Křesťan vždycky se modlíci. Nie je tu žiadna anotácia, ani odporúčanie, iba názov, meno autora a cena: 1 zlatý a 30 grajciarov.³⁰ Na margo tejto „reklamy“ treba podotknúť, že Prešpurské noviny mali cca 60 stabilných abonentov. Ak aj pripustíme ďalší, nepredplatený odber a možnosť, že každý výtlačok mohol prejsť viacerými rukami, resp. mohol byť predčítavaný ďalším ľuďom, nemohla mať táto inzercia zásadný vplyv na odber stoviek exemplárov knihy.³¹ V tomto období sa však začala aj neknižkupecká distribúcia. Jedným z aktívnych a úspešných distribútorov náboženských kníh z Institorisovho okruhu bol spisovateľ a pedagóg Daniel Bocko, v tom čase pôsobiaci vo Veľkej Lehote na Morave. Knihy odoberal od Institorisovho a distribuoval vo svojom okolí. O Pongráčov preklad sa zaujímal v čase, keď ešte nebol vytlačený³² a v auguste 1783 prejavil záujem o distribúciu. Bocko bol jedným z ľudí, ktorí zabezpečovali odbyt mimo územia Uhorska.³³

Napriek aktivite vydavateľa sú problémy s distribúciou v korešpondencii čoraz očividnejšie a hlásia sa aj neúspešní predajcovia. Mikuláš Marček vrátil Institorisovi bližšie neurčený počet exemplárov s odôvodnením, že ich nevie predat'.³⁴ Pongráč sa snaží vysvetliť problémy s distribúciou nevhodným postupom kníhkupcov a zvyšovaním ceny. Údajne napríklad bystrický kníhviazač a kníhkupec Quendel predáva zviazaný exemplár za štyri zlaté. Hlásia sa však aj ďalší záujemcovia o predaj: Martin Hamaliar si trúfa predat' 50 exemplárov a bližšie neurčený Michalčeka dokonca 100.³⁵ Martin Hamaliar však nebol v predaji úspešný – nepredal ani jednu knihu a jediná daroval.³⁶

²⁹ LK, Rkp. fasc. 601 A. Cena sa pohybovala od 21 do 27 grajciarov.

³⁰ Prešpurské noviny, 1783. List dewátý, 29. júl, s. 76. Odtiaľto aj presnejšie určenie obdobia začiatku distribúcie: Právě v těchto dnech sau v Packowé Knihhtlačárni následujcí knihy dokonány,

³¹ ORSÁG, P. Mediální text jako historický pramen – možnosti a limity interpretace, s. 139.

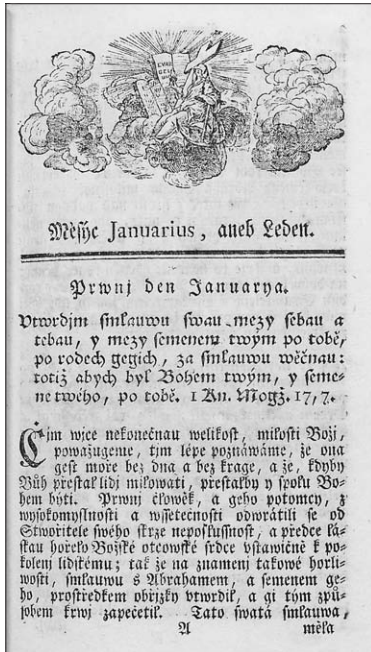
³² LK, Rkp. fasc. 350, 22. 10. 1782.

³³ LK, Rkp. fasc. 595/2, 25. 8. 1783. O distribúcii meditácií aj v liste Rkp. fasc. 595/1, 14. 5. 1783. Máme správy aj o distribúcii v Čechách. Johannes Míchnaž z Čáslavy distribuoval vo svojom okolí okrem Halskej Biblie aj dielo Johanna Arnda Patery knihy o pravém křesťanství a aj „meditationes Kreutzbergii“ ako v latinskej korešpondencii volajú Nábožná Přemyslowánj. LK, Rkp. fasc. 596/2, 15. 6. 1784.

³⁴ LK, Rkp. fasc. 596/1, 15. 4. 1784. Konštatuje, že ani Arnd sa nepredáva (má zrejme na mysli Patery knihy o pravém křesťanství). Pýta si však ďalšie exempláre bližšie neurčeného funebrálu. Môže ísť o Jakobeiho Evangelický funebrál vydaný v roku 1783.

³⁵ LK, Rkp. fasc. 596/2, 3. 6. 1784. O zapojení Martina Hamaliara do distribúcie aj v jeho liste: Rkp. fasc. 596/2 16. 9. 1784.

³⁶ LK, Rkp. fasc. 353, 29. 6. 1785.

Obr. 4 Začiatok meditácii v slovenskom vydaní

Pongrác už otvorenejšie pripúšťa problémy a hľadá riešenie. Tvrdí, že niet divu, že sa kniha predáva tak ťažko. Je to podľa neho dôsledok toho, že „Slaviani“ doteraz nemali žiadnu knihu takéhoto druhu, ale domnieva sa, že keď bude známa, tak bude mať aj viac odberateľov. Preto, aby sa kniha stala populárnejšou a viac ľudí túžilo vlastniť ju, mala sa predčítavať na bohoslužbách, čo by mohli zabezpečiť superintendenti vo svojich dištriktoch.³⁷ Problém však mohol súvisieť aj s niečím, o čom sa zmieňuje Hamaliar, keď v jednom z listov v roku 1785 tvrdí, že „nostri slavi“ nekuúpajú knihy nielen preto, že nemajú peniaze, ale že nie sú zvyknutí čítať v materinskom jazyku, naopak, oveľa viac je im zrozumiteľný nemecký dialekt.³⁸

Problematickú distribúciu môžeme sledovať v rokoch 1784 – 1785³⁹ a potom sa zmenky vytrácajú. Možno predpokladať, že časť nákladu sa podarilo v ďalších rokoch predáť a mohlo to trvať, ako v prípade Ambroziho Schola Christi,⁴⁰ viac ako desaťročie. Presvedčenie o potrebe vydávať knihy tohto typu však Pongráca neopustilo. Do slovenčiny plánoval preložiť Heilsame Betrachtungen des Todes und der

³⁷ LK, Rkp. fasc. 596/2, 23. 8 1784.

³⁸ LK, Rkp. fasc. 353, 29. 6. 1785.

³⁹ Štefan Leška z Veľkej Lehoty oznamuje, že nepredal ani jeden exemplár. LK, Rkp. fasc. 596/2, 29. 9. 1784. Joannes Zubeck (Trenčín). Ján Zúbek z Trenčína informuje o predaji exemplárov, pričom časť bola predaná prostredníctvom ďalšej osoby do Čiech, resp. na Moravu (ad Bohemos). LK, Rkp. fasc. 596/3 3. 9. 1785.

⁴⁰ Kollárová, ref. 6, s. 90 – 91.

Ewigkeit od Johanna Melchiora Goezeho.⁴¹ To je však už plán z kategórie neuskutočnených, akých môžeme nájsť v korešpondencii z tohto obdobia niekoľko.

Komparácia Pongrácovho projektu s projektom Jana Ambroziho Schola Christi poukazuje na podobnosti a rozdiely: Ambrozi použil preklad, ktorý upravil a doplnil, Pongrác dielo kompletne preložil, ale nezasahoval doň. Ambrozi rovnako ako Pongrác bol právnik, v teológii laik. Vydavateľský proces trval v oboch prípadoch niekoľko rokov pre rôzne organizačné a zrejme aj finančné dôvody. Ambrozi zrealizoval vydanie za hranicami monarchie, Pongrác v Uhorsku. Cenzúra zásadnejším spôsobom nezasiahla do obsahu textu, v náznakoch sa vynára problematika vnútrokonfesijnej cenzúry a autocenzúry. V Pongrácovom projekte sa Institoris výrazne angažoval – vytvoril úvod a pomáhal s distribúciou, v Ambroziho projekte jeho stanovisko k projektu nie je zjavné. Distribúcia prebiehala v oboch prípadoch podobným spôsobom – prostredníctvom kníhkupcov, ale aj prostredníctvom neknižkupeckého reťazca. Nakoniec záujem o knihu bol v oboch prípadoch oveľa menší, než sa očakávalo, hoci išlo o tituly zaraďujúce sa v Európe k vydavateľským bestsellerom.

Príčiny neúspechu

Opísané udalosti možno označiť za distribučný neúspech vydavateľského projektu. Pri hľadaní jeho dôvodov netreba obísť fakt, že len v roku 1783 sa samotný Michal Institoris-Mošovský podieľal na niekoľkých vydavateľských aktivitách. Okrem iného vyšli Arndove Paterý knihy o pravém křesťanství ako druhé vydanie Longoliovho a Belovho prekladu s Institorisovým obsiahlym úvodom. Vyšli čiastočne prenumeráciou, ktorú sám organizoval a čiastočne v náklade bratislavského kníhviazača Willfinga. Ani distribúcia tejto knihy nebola bezproblémová.⁴² Ako ukazujú bibliografie, v tom istom roku vytlačil Weber opätovne Jakobeiho funebrál v niekoľkých nákladoch.⁴³ Vychádzali spevníky a modlitebné knižky. Tým sa výpočet diel určených na praktizovanie náboženstva pre slovenské etnikum vydaných v roku 1783 nekončí, na trhu boli prirodzene ďalšie tituly z predchádzajúceho obdobia. Počet takýchto vydaní v tomto a v nasledujúcom období neprehliadnuteľne narastá, pričom mnohé, najmä opakované, vydania sú výsledkom iniciatívy kníhkupcov a tlačiarov. Môžeme azda opatrne konštatovať, že mohol vzniknúť niečo ako nadbytok, presýtenie trhu. Čiastočné vysvetlenie tohto prebytku, resp. nezájmu o slovenské preklady meditácií máme k dispozícii, keď sa tento jav pokúsime vnímať v súvislosti so stavom gramotnosti a čitateľskými návykmi v tomto období. Autori zaoberajúci sa problematikou čítania a úlohou knihy pri pestovaní tzv. súkromnej zbožnosti na

⁴¹ LK, Rkp. zv. 352, 20. 12. 1784.

⁴² ARND, Johann. Wýsoce Oswjčeného ... Jana Arnda ... paterý Knihy O prawém Křesťanstwí, ... [Bratislava] : Wytisštěné Nákladem Krystyána Willfinga, 1783.

⁴³ JAKOBEI, Pavol. Ewangelický Funebrál, obsahujcý v sobě Pjnsně Pohřebnj ... W Presspůrku : Wytisštěný v Ssimona Petra Webera, 1783. Vyšli 3 náklady: Weberov, Willfingov a v náklade Lipperta a Franka (Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia, zv. 3., z.č. 4368-4370). O rok skôr ho vydal Landerer.

jednej strane podčiarkujú už v súvislosti s reformáciou význam tzv. kolektívnej a osobnej zbožnosti a poukazujú na význam denného individuálneho modlenia v spojení s pravidelným čítaním Biblie. Na druhej strane je zrejmé, že mnohí veriaci nemali prístup k Biblii okrem iných dôvodov pre jej cenu a preto, že nevedeli čítať. Situácia sa menila len postupne. Vyformoval sa celý významný vydavateľský segment náboženských kníh určených pre domáce praktizovanie náboženstva a postupne sa formovali aj čitateľské návyky. V súvislosti s nimi môžeme za kľúčový moment považovať tzv. tiché čítanie. Podstatná časť ľudí bola schopná odriekať modlitby z modlitebných kníh, resp. používať spevník. Na meditovanie so spirituálnou literatúrou však už bolo potrebné mať osvojený návyk tichého čítania, čo nebola až do začiatku 19. storočia samozrejmosť. Len tichý čitateľ bol zrelým adeptom na každodenné súkromné meditácie s textom, a teda aj odberateľom spirituálnej literatúry.⁴⁴ To je možno okolnosť, ktorú podcenili vydavatelia z Institorisovho okruhu v predstave, že v Nemecku dobre predávané tituly stačí preložiť a predložiť vidieckemu obyvateľstvu s vhodným odporúčaním.

Náboženské bestsellery vydávané v Nemecku, resp. v Európe, sa v preklade do slovenčiny, resp. do jazyka zrozumiteľného pre slovenské etnikum bestsellerom nestali, ba dokonca bolo náročné rozdistribúovať v reálnom čase aspoň časť nákladu, hoci bolo použité ovplyvňovanie váhou teologických autorít. Máme k dispozícii indície a informácie, že etnikum používajúce slovenský jazyk nedisponovalo v tom čase takou mierou gramotnosti, aby bolo schopné porozumieť inému textu, než takému, aké sa mu predkladalo od detstva – teda modlitbe a piesni – a tiež, že samotné čitateľské návyky nemuseli byť jediným problémom v recepcii. Rolu zrejme zohrali ďalšie psychologické faktory. Matej Šulek v súvislosti so svojim prekladom Sturmových modlitieb píše, že sú „dlhšie ako je trpezlivosť Slovákov v modlení“⁴⁵ a že ani štýl nie je pre nich vhodný, pretože ich psychická výbava je iná ako u Nemcov.⁴⁶ Šulek ďalej vysvetľuje, že abstraktné termíny na základe tohto poznania zamieňal za konkrétne, teda lepšie pochopiteľné a osvetľuje aj motívy svojho prekladateľského a vydavateľského úsilia: k modlitbám priložil krátke kázničky pre vidiecku mládež, pretože v nej vidí poľutovaniahodnú surovosť, hlúposť a iné negatívne vlastnosti.⁴⁷ Cieľom prekladania a vydávania bolo teda ovplyvňovať a zúšľachťovať mládež. Keď si Šulekove náznaky, že príslušníkom slovenského etnika nestačí poskytnúť nemecký preklad v slovenčine, ale text treba upraviť tak, aby mu rozumeli, resp. aby ho mohli používať pri praktizovaní náboženstva, položíme vedľa Hamaliarovho výroku o tom, Slováci lepšie rozumejú nemčine, vidíme zloženie mentálnej bariéry a vidíme

⁴⁴ CHARTIER, R. *Praktiken des Schreibens*, s. 129.

⁴⁵ LK, Rkp. zv. 354, 25. 5. 1786: ... modicum longiores, quam nostrorum Slauorum in orando Patientia est. ...

⁴⁶ Ref. 45: ... et altiori simul conceptae stylo pro iisdem, qui necdum ut Germani, Mentem aliis scientiis perpolitam habent ...

⁴⁷ Ref. 45: ... ruditas, battologia, dementia ... Matej Šulek pripravoval na vydanie aj piesne. Texty poslal Institorisovi na korigovanie.

zrejme čiastočne to, čo Chartier nazýva „world of the text – world of the reader“⁴⁸ a môžeme to modifikovať na „svet autora – svet (ne)čitateľa“. Rozdiely medzi týmito svetmi – mentálnym svetom evanjelického intelektuála a svetom bežného vidieckeho príslušníka evanjelickej cirkvi budeme vidieť ešte ostrejšie vo svetle vydávania, distribuovania a propagácie kníh, ktoré evanjelickí vzdelanci písali, prekladali a vydávali s cieľom manažovať teologické povedomie príslušníkov cirkvi.

Non habent bonum gustus – bariéry recepcie teologických kníh v slovenčine

Jav problematickej distribúcie kníh v slovenskom jazyku prekročil, ako som preukázala, hranice Uhorska a prekročil aj, ako preukážem v nasledujúcom texte, hranice žánru meditačných príručiek. Rozšírenie rámca konfesionalnej slobody využívali evanjelici aj na vydavateľské projekty tesne späté s vnútro konfesijnými a teologickými problémami cirkvi, akými boli napríklad neujasnenosť vo vierouke alebo vzťah cirkvi a štátu.

V roku 1783 vydal Michal Institoris-Mošovský teologickú rozpravu o podstate lámania chleba *Listownj odpoveď*.⁴⁹ Jeho cieľom bolo zblíženie teologickej tradície českých bratov a luteránov.⁵⁰ Súčasťou traktátu je *Confessio Bohemica*, teda text akceptovaný cisárom Maximiliánom II. a zjednocujúci českých evanjelikov, kalvínov a Jednotu bratskú.⁵¹ Traktát bol vydaný u pražského kníhtlačiara Jána Tomáša Höchenbergera. Prečo Institoris vydal knihu v Prahe, presne nevieme. Čiastočne asi kvôli jej obsahu a predpokladu distribúcie na území Čiech a Moravy. Čiastočne zrejme kvôli podpore priateľa Mateja Markoviča (1752 – 1793). V tom čase pôsobil v Prahe a fungoval tak, ako mnohí iní vo funkcii Institorisovej spojky pri distribúcii kníh. O detailoch vydávania nemáme správy, o to viac ich je v súvislosti s distribúciou knihy a to najmä vďaka už spomenutému Matejovi Markovičovi, ale aj vďaka tlačiarovi Höchenbergerovi, s ktorým Institoris korešpondoval. Markovič prezentuje Institorisovi úsilie vynaložené s cieľom predať exempláre jeho traktátu – pri každej príležitosti ju prezentuje a odporúča svojim farníkom.⁵² Markovič vidí distribúciu optimisticky a verí, že sa kniha predá, len treba vyvinúť dostatočné úsilie. Tlačiar Höchenberger⁵³ nebol údajne schopný predať viac ako 20 výtlačkov, čo Markovič pripisuje jeho neschopnosti. Sám Höchenberger však vidí situáciu s predajom teologic-

⁴⁸ CHARTIER, ref. 8, s. 3.

⁴⁹ INSTITORIS-MOŠOVSKÝ, ref. 7.

⁵⁰ KOWALSKÁ, ref. 5, s. 146 – 147.

⁵¹ KOWALSKÁ, ref. 5, s. 146 – 147.

⁵² LK, Rkp. zv. 595/1, 14. 4. 1783. Ďalšie informácie o distribúcii: LK, Rkp. zv. 595/3, 26. 11. 1783.

⁵³ Môžeme predpokladať, že korešpondencia a informačné toky medzi ním a Institorisom museli byť aj v čase, keď sa vydanie pripravovalo. Z tohto obdobia nemáme dostupný žiaden prameň a nevieme nič napríklad ani o výške nákladu.

kého traktátu podstatne problematickejšie a dôrazne upozorňuje Institorisa na nepredajnosť knihy vo svojom okolí. Navrhuje vymeniť výtlačky traktátu za nejaký iný titul z produkcie bratislavského tlačiara Packa. Udáva konkrétne modlitebné knihy Záhradka rajska⁵⁴ alebo Jadro Modliteb.⁵⁵ Ako „dôkaz vďačnosti“ posielal Institorisovi 50 exemplárov jeho knihy Listownj odpowěď a jeden exemplár knihy Newinný Odpadlec. Newinný Odpadlec⁵⁶ je druhé vydanie diela Mateja Markoviča staršieho (1707 – 1762) obsahujúceho obhajobu evanjelického vierovyznania. Toto druhé vydanie pripravil s malými úpravami spomenutý Matej Markovič, syn Mateja Markoviča st.⁵⁷ Höchenberger konštatuje, že z tohto diela vytlačí najskôr poznámky a samotné dielo neskôr, pretože „ge tlačiti pohromadě, widěla se mi věc pro sprostný lid býti neplatná, zwlásst ponewadž na wětssim dile w Latine gsau“.⁵⁸ Höchenberger sa teda snaží zbaviť výtlačkov teologickej knihy bartrovým obchodom – výmenou za exempláre osvedčenej modlitebnej knihy. Z jeho listu je zjavné, že považuje vydanie teologického textu v češtine s poznámkami a s latinskými citátmi za viac-menej nezmyselné a že okruh recipientov takého diela je z jeho pohľadu – pohľadu profesionálneho obchodníka – minimálny.

Höchenberger sa v zásade nemýlil. Ukazuje sa, že odbyt bol nemalým problémom na slovenskom, moravskom a aj na českom území. Uskutočniť sa mal už známym spôsobom – od Institorisa k spojčiam, ktoré mali knižku dostať ku konečným odberateľom. Už spomenutý Daniel Bocko z Veľkej Lehoty nepredal ani jediný exemplár a potenciálnych kupcov označuje za hlúpych.⁵⁹ Hovorí otvorene o slabom predaji kníh a nielen tých, ktoré prevzal od Institorisa, ale aj tých, ktoré prevzal od vdovy kníhkupca Franka. Pripisuje to niekoľkým okolnostiam a charakterizuje čitateľské, resp. teologické záujmy potenciálnych odberateľov. Tvrdí, že ak niekto vydá napríklad výklad Jánovej apokalypsy, budú ho ľudia dychtivo kupovať a čítať najmä vtedy, ak tam bude čo najviac výrokov proti pápežovi. Jeho mierne nadradený až pohrdavý postoj, resp. snaha šetrne objasniť Institorisovi komerčný neúspech jeho knihy, sa objavuje aj vo výroku: „Non habent bonum gustus. Husowe haraburdi snad by lepe kupowali“. Tu však zároveň poukazuje práve na problém slabých vedomostí o obsahu evanjelického vierovyznania. Traktáty ako bola práve Listownj od-

⁵⁴ Jana ARNDA ... Záhradka Ragská, plná křesťanských Ctnostj ... Bratislava : Packo, 1782. 542 s. Môže ísť aj o predchádzajúce vydanie z roku 1777.

⁵⁵ Ide zrejme o titul: NEUMANN, Kaspar. Gadro wssech modliteb w prosbe ... Bratislava : Packo, 1779. 598 s.

⁵⁶ MARKOVIČ, Matej st. Newinný Odpadlec, to gest: Taužebné Provkázánj Newinnosti těch, kterjž se k náboženstwj Wyznánj Augsspurského připoguj ... Druhé ponaprawené wydánj. Praha : Höchenberger, 1783. 86 s.

⁵⁷ Slovenský biografický slovník, s. 78 nesprávne uvádza, že Matej Markovič dielo preložil.

⁵⁸ LK, Rkp. zv. 595/1, 13. 3. 1783. Praha. Nevieme, či výmenná transakcia prebehla. Nejasné zmienky o exparte exemplárov z Prahy: LK, Rkp. zv. 595/1 14. 3. 1783, Rkp. zv. 595/2, 4. 6. 1783, Rkp. zv. 595/2, 10. 8. 1783.

⁵⁹ LK, Rkp. zv. 595/1, 14. 5. 1783.

poweď mali úroveň teologického povedomia aspoň čiastočne upraviť. Rolu hrala podľa Bocka aj nechuť ľudí vynaložiť peniaze.⁶⁰

Podobným spôsobom prebiehala distribúcia knihy evanjelického kňaza a spisovateľa Štefana Lešku (1757 – 1818) Rozmlauwánj gednoho Helwetského Wyslance s Ewangelickým Augsspurského Wyznánj Czechem.⁶¹ Leška pochádzal zo Slovenska, ale ako kňaz pôsobil predovšetkým v Čechách. Traktát napísal formou dialógu a upozornil na elementárne teologické rozdiely medzi evanjelickými konfesiami. Predpokladáme, že napriek nejednoznačnému prijatiu sa kniha šírila aj v Uhorsku. Forma polemického dialógu je známa od 16. storočia z jezuitských rekatolizačných polemík, v evanjelických textoch sa vyskytuje zriedkavo. Leškov traktát veľmi silne, aj obsahom aj formou, pripomína edíciu rekatolizačných polemík bratislavských jezuitov *Ex Bibliotheca Polemico-Catechetica Posoniensi Societatis Jesu*.⁶² Je veľmi pravdepodobné, že práve tieto vydania mal Leška v rukách a že sa nimi inšpiroval.

Leška vydal vlastným nákladom 1 000 exemplárov. Za tlač dialógu na dvoch hárkoch v osmičkovom formáte mal zaplatiť tlačiarovi 24 zlatých. 6 zlatých zaplatil Leška a 6 zlatých poskytol jeho priateľ Ján Vaníček (Vanitsek). Zvyšok mali doplatiť po predaní výťažkov. Leška však nepredal vo vlastnej farnosti ani jeden kus a sťažuje sa, že jeho kniha rovnako ako *Institoris*ove pojednanie nejde na odbyt pre hlúposť ľudí.⁶³ S distribúciou mu pomáhal spomenutý Ján Vaníček. Okrem iného sa pokúšal dostať prostredníctvom *Institoris*a 100 exemplárov do Bratislavy a predávať ich tu po 4 grajciare.⁶⁴ Vaníček si je vedomý, že nejde len o problém trhu, ale aj o problém so samotným obsahom knihy. Tvrdí, že „gustus“ moravského a českého národa je na počudovanie. Pokiaľ niečo neobsahuje otvorený posmech voči rímskym katolíkom, neprijmu to rovnako ako text obsahujúci niečo, čo považujú za hanobenie príslušníkov reformovanej cirkvi. Reformovaní pastori údajne svojou rivalitou zakrývajú fundamentálne rozdiely v náuke a je takmer nemožné vysvetliť ľuďom niečo nekonvenčné.⁶⁵ Predal 15 exemplárov.⁶⁶

⁶⁰ LK, Rkp. zv. 595/1, 14. 5. 1783. D. Botzko, Lhota. Si quis ederet explicationem Apocalipseos Joanneae ad gustum eorum hanc illi auide emerent et legerent, praesertim si in ea quam plurimum contra Pontificiem occurreret.

⁶¹ LEŠKA, Štefan. Rozmlauwánj gednoho Helwetského Wyslance s Ewangelickým Augsspurského Wyznánj Czechem. Wytisstěno w Gindřicho-Hradcy : v Ignácza Wogtěcha Hilgartnera, 1784. 30 s.

⁶² KOLLÁROVÁ, I. *Ex Bibliotheca Polemico-Catechetica Posoniensi Societatis Jesu* : Die Edition der Pressburger Jesuiten als Medium der interkonfessionellen Kommunikation, s. 35-50.

⁶³ LK, Rkp. zv. 596/3, 12. 1. 1785. O príprave vydania a uvažovanie o pokrytí nákladov aj list: LK, Rkp. zv. 596/2, 29. 9. 1784.

⁶⁴ LK, Rkp. zv. 596/3, 10. 1. 1785.

⁶⁵ KOWALSKÁ, ref. 5, s. 146. Vysvetľovanie rozdielov medzi evanjelikmi oboch vyznaní a orientácie Jednoty bratskej sa tam nezriedka označovalo za poburovanie a ani ohlas v Uhorsku nebol jednoznačný.

⁶⁶ LK, Rkp. zv. 596/3, 5. 6. 1785.

Sporadicky sa však vynárajú aj opačné skúsenosti. Kňaz Ján Podhradský zo Senice chce vedieť o všetkých slovenských tituloch, ktoré je možné získať u tlačiarov a kníhviazačov, pretože chce uspokojiť nielen seba, ale aj ľudí vo svojom okolí. Údajne u neho často hľadajú knihy.⁶⁷ Pavel Šramko z Partizánskej Ľupče oznamuje Institorisovi, že zatiaľ čo niekoľko exemplárov jeho knižky rozdal, 50 exemplárov bližšie neurčených paší predal celkom rýchlo. Šramko, známy nielen ako evanjelický kňaz, ale aj básnik a jazykovedec, osvetľuje, že sa snaží priviesť ľudí k čítaniu. Neopisuje síce používané metódy, ale upozorňuje na súvisiaci problém. Postráda údajne v ich končinách schopného kníhviazača. Navrhuje Institorisovi, aby kníhviazača našiel a presvedčil ho, aby sa presťahoval a usadil napríklad v Liptovskom Mikuláši. Tu by mal podľa Šramka široké pole pôsobnosti, pretože kníhviazača nemajú nielen na Liptove, ale ani na Orave.⁶⁸

Rozprava o odlišnostiach namiesto záveru

Vydavateľské projekty sú komplexným javom, z ktorých možno abstrahovať niekoľko vzájomne prepojených kultúrno-historických mikroukazov. Na ich začiatku sú mentálne štruktúry a myšlienkový svet evanjelických intelektuálov, duchovných i laikov, s ich presvedčením o správnosti a potrebnosti čítania. Čítanie, resp. používanie náboženskej literatúry je pre nich dôležitým nástrojom upevňovania viery. Z tohto presvedčenia vzniká tendencia aktívneho paternalistického ovplyvňovania čítania ľudí, a to najmä tých s obmedzeným vzdelaním. Aj preto sú vydavateľské projekty zamerané veľmi často na príslušníkov slovenského etnika. „Nostri slauí“ ako často nazývajú túto skupinu predstavuje objektivizáciu skupiny ľudí neovládajúcich latinský, nemecký, príp. maďarský jazyk. Jazyk z pohľadu vydavateľa ideálny pre recepciu textu u tejto skupiny ľudí je slovenčina, resp. skorigovaná dobová čeština. Nemožno si nevšimnúť, ako sa v korešpondencii z tohto obdobia ešte prelína termín slovenský a český jazyk, a že aj reálne ide o mix, neprinášajúci zásadné, recepcii prekážajúce rozdiely. Splynutie medzi „bohemus“ a „slavus“ je však asi jediným splynutím, jediným mikroukazom v analyzovaných vydavateľských projektoch nevedúcim ku konštatovaniu o neprekonateľných rozdieloch.

V korešpondencii je pozorovateľné separovanie na „my“ a „oni“. Sledované vydavateľské a prekladateľské aktivity by bolo možné len veľmi problematcky interpretovať ako etnické sebauvedomovanie. Naopak, rovnako, ako v časoch Mateja Bela, oni (Slauí, Slaviani), sú tí, čo nevedia prijať text v inom jazyku ako slovenčine⁶⁹ a pre ktorých je potrebné text preložiť, prípadne inak upraviť. Vydavateľ alebo prekladateľ so svojimi najbližšími (napríklad Pongrác, jeho priatelia a jeho príbuzní) sú tí, ktorí poznajú a čítajú originál.

⁶⁷ LK, Rkp. zv. 596/1, 23. 2. 1784.

⁶⁸ LK, Rkp. zv. 595/1 28. 5. 1783. Z listu tiež vyplýva, že Šramko mal obchodné kontakty s Frankom a jeho vdovou.

⁶⁹ Väčšina analyzovaných listov je v latinčine, vyskytuje sa nemčina a len zriedkavo slovenčina. Zo spomenutých osôb písal po slovensky len Martin Klanica.

Vynárajú sa prekážky a obmedzenia transferu textu ako kultúrneho transferu z prostredia do prostredia. Vydavateľská schéma „preklad – vydanie – distribúcia“, resp. „preklad – úpravy – doplnky – vydanie – distribúcia“ ukázala bezradnosť v distribučnej fáze. Knihy považované v európskom priestore z hľadiska kvantitatívnych kritérií predaja za úspešné a patriace dokonca k vydavateľským bestsellerom, boli na slovenskom území len problematicky distribuovateľné a náklad vyšší ako 1 000 exemplárov bol v reálnom čase nepredajný. Toto riziko však vydavatelia nepredvídali a vzali ho na vedomie až v momente, keď museli pripustiť, že vydanie bolo neúspešné a napriek propagácii a intenzívnemu distribučnému úsiliu si neraz pripísali aj finančné straty. Až rozpaky z (ne)prijatia knihy v nich vyvolávajú otázky súvisiace s bariérami recepcie. Vnímajú fakt, že bariéru nepredstavuje iba kúpyschopnosť a záujem vynaložiť peniaze na knihy, ale že tu hrajú rolu mentálne štruktúry a schopnosti potenciálnych recipientov, medzi nimi predovšetkým čitateľské návyky. Neúspech vysvetľujú inými čitateľskými prioritami, úrovňou teologických vedomostí a pripúšťajú, že recipienti nie sú schopní knihy akceptovať, pretože im možno ani nerozumejú, resp. nedovolia im to náboženské predsudky. Nehovoria otvorene o neschopnosti tichého čítania, ale musíme pripustiť, že hralo viac ako okrajovú rolu. Získavame časť obrazu o intelektuálno-čitateľskom pozadí bežného vidieckeho obyvateľstva. Bude ho však potrebné doplniť o ďalšie kontúry. Napríklad, či a kde sa pri neschopnosti podstatnej časti obyvateľstva čítať predčítavalo, ako sa formovali a fungovali čitateľské komunity, „krúžky“. Tieto detaily budú zrejme ľahko kontrastovať na pozadí zažitého osvietenského koloritu 80. rokov 18. storočia, teda obrazu, na ktorom vzdelané mestské obyvateľstvo navštevuje čitateľské kabinety, v období opisovanom mnohými ako periódu dychtivého a programového čítania novín a kníh rôzneho obsahu (románov, cestopisov, odbornej literatúry). Potvrďuje sa tak tušenie, že plnohodnotné čítanie existovalo len v istom prostredí. Ako vychádza najavo, na slovenskom vidieku boli v tomto období regióny s absenciou kníhviazača. Diferencia medzi prostrediami, medzi „my“ a „oni“, medzi elitnou a ľudovou kultúrou, medzi mestom a vidiekom, je ďalším javom vynárajúcim sa z neúspechu vydavateľských projektov a vedie nás k poznaniu o špecifikách kultúrnych prostredí, v ktorých konštatovania o recepcii kníh nemožno nikdy paušalizovať.

Zoznam bibliografických odkazov

Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia. Zv. 3. Zost. A. Klimeková a kol.

Martin : Slovenská národná knižnica, 2008, z.č. 4368-4370.

DÜLMEN, Richard van. *Historická antropologie : Vývoj – problémy – úlohy*.

Praha : Dokorán, 2002. 116 s.

ENGELSING, Rolf. *Der Bürger als Leser : Lesergeschichte in Deutschland 1500 – 1800*.

Stuttgart : Metzler, 1974. 375 s.

HOPE, Nicholas. *German and Scandinavian Protestantism 1700 – 1918*.

Oxford : Oxford University Press, 1999. 685 s.

CHARTIER, Roger. *Lesewelten : Buch und Lektüre in der frühen Neuzeit*. Frankfurt am

Main ; New York : Campus Verlag ; Paris : Ed. de la Maison des Sciences de l'Homme, 1990. 191 s. (Historische Studien ; Bd. 1).

CHARTIER, Roger. *The Order of Books : Readers, Authors, and Libraries in Europa between the Fourteenth and Eighteenth Centuries*. Cambridge : Polity Press, 1994. 126 s.

CHARTIER, Roger. Praktiken des Schreibens. In *Geschichte des privaten Lebens*.

Von der Renaissance 3. Band. Hrsg. Philippe Ariès und Roger Chartier. Frankfurt am Main : S. Fischer, 1994, s. 115 – 159.

JANTZ, Harold. German Baroque Literature. In *Modern Language Note*.

1962, vol. 77, no. 4., s. 337 – 367. Dostupné na internete:

<<http://www.jstor.org/stable/3042959>>.

KOLLÁROVÁ, Ivona. Ambroziho Schola Christi v kontexte vydávania Imitatia

v novoveku. In *Studia Bibliographica Posoniensia I/2009*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2009, s. 85 – 110.

KOLLÁROVÁ, Ivona. Ex Bibliotheca Polemico-Catechetica Posoniensi

Societatis Jesu : Die Edition der Pressburger Jesuiten als Medium der interkonnessionellen Kommunikation. In *Aurora Musas nutrit : Die Jesuiten und die Kultur Mitteleuropas im 16. – 18. Jahrhundert*. Zost. Ladislav Kačič a Svorad Zavorský. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Teologická fakulta Trnavskej univerzity, 2008, s. 35 – 50.

KOLLÁROVÁ, Ivona. *Vydavatelía v 18. storočí : Trilógia k dejinám typografického média*. Bratislava : Veda, 2006. 182 s.

KOWALSKÁ, Eva. *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí*. Bratislava : Veda, 2001. 220 s.

ORSÁG, Petr. Mediální text jako historický pramen – možnosti a limity interpretace. In *Média a text II*. [online]. Prešov : Prešovská univerzita, 2008, s. 133 – 142. Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Bocak1/pdf_doc/orsag.pdf>.

PAVERCSIK, Ilona. Bücherverkauf in einer Pester Buchhandlung 1786 – 1787 : Veränderte sich tatsächlich der Lesergeschmack? In *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert : Das Beispiel der Habsburgermonarchie*. Hrsg. J. Frimmel, M. Wögerbauer. Wiesbaden : Harrassowitz, 2009, s. 119 – 130.

Prešpurské noviny. [Bratislava] : [J.M. Landerer], 1783, roč. 1, 29. júla, s. 76.

Slovenský biografický slovník. 4. zv. Martin : Matica slovenská, 1990. Heslo Pongrác, Baltazár, s. 513.

TÓTH, István György. Buch und Bauer in Ungarn im Zeitalter der Aufklärung. In *Aufklärung als praktische Philosophie : Werner Schneiders zum 65. Geburtstag*. Tübingen : Niemeyer, 1998, s. 223 – 239.

„No Doubt, The Book Will Sell Well“
The Editorial Projects of the Lutheran
Intellectuals and Barriers to the Perception
of Religious Books

Ivona Kollárová

The author analyzes the editorial projects of the Lutheran intellectuals in the 80ies of the 18th century following the preserved correspondence. Through this analysis it is possible to show the tendency of the Lutheran priests as well as educated laics to influence the contents of lecturing the Slovak population. The lawyer Baltazár Pongráč translated and released the bestseller of the German Lutherans, the work by Philipp Balthasar Sinold von Schütz (Amadeus Creutzberg) *Gottseelige Betrachtungen auf alle Tage des gantzen Jahres*. Sales of the book in the Slovak as well as in the Czech and Moravian countryside were extremely difficult, the same applied to other books of meditative character, resp. works deviating in their contents from the prayer books, songbooks, catechism and calendars. The failure of distributing these books in the Slovak language can be partly explained by low purchasing power, or the market saturation of that period. To understand the basis of the phenomenon it is neca essary to perceive the literacy level, knowledge and reading skills of the countryside population. The lack of ability to read in silence was a fundamental barrier. Because of this only books used for personal domestic and collective religious reading or preaching were understandable to the recipients. Therefore the language in case of Slovak language was not the only precondition for meditation with text or reception the text about faith issues. The analyzed editorial projects and their failure in the distribution phase during the Josephism era, a period however of a great rise of reading in the urban environment, lead us to be aware of serious differences in using the books and reading books in different cultural microenvironment.

Symbolika slobodomurárstva v tlačiarňach Šimona Petra Webera

Peter Sabov

Kníhtlač v Bratislave má už skutočne dlhé tradície, i keď predpoklad regulárnej tlačiarne na konci 15. storočia je stále v rovine hypotéz.¹ Academia Istropolitana však pravdepodobne disponovala takým intelektuálnym, a azda aj finančným potenciálom, že v jej priestoroch mohol prechodne pôsobiť niektorý zo zahraničných majstrov čierneho umenia. Najstaršou historicky dokázanou tlačiarňou v regióne mesta bola v roku 1594 Valova tlačiareň, s produkciou dosiaľ jedinej známej tlače *Zwo Wahrhaftige Newezeitung*.²

Je otázne, aký osud by mala Bratislava v prvých storočiach novoveku, keby turecké vojská nezvítazili pri Moháči a priamo neohrozovali Budín a Pešť. Presunutie významných inštitúcií a úradov do tohto mesta v spomínanom období – podobne ako aj v ďalších desaťročiach a storočiach – vyprovokovalo nielen aktuálny nárast hospodárskeho a spoločenského, ale aj kultúrneho života.

Naozaj významné postavenie dosiahla Bratislava v období osvietenstva. Obzvlášť roky panovania cisárovnej Márie Terézie spôsobili, že sa z provinčného mestečka, ktoré sa neustále menilo, sa stalo zo dňa na deň centrom politického, kultúrneho a obchodného života.³ V uvedenom historickom období bola Bratislava aj silným centrom v oblasti knižnej kultúry a disponovala viacerými významnými tlačiarňami (Royerovci, Landererovci, Patzkovci).⁴

Konkurenciu v meste zvýšil svojou tlačiarňou a kníhkupeckou činnosťou **Šimon Peter Weber**, rodák zo Sedmohradska. Pravdepodobne pred príchodom do Bratislavy krátko pôsobil vo Viedni, pretože odtiaľ pochádza jeho prvá príležitostná reč *An den Tod, der uns Marien Theresien raubte* (1780).⁵ V Bratislave však Weber objektívne fungoval už v roku 1783, keď na konci januára získal tlačiarňu licenciu a o dva týždne neskôr aj bratislavské občianstvo.⁶

Napriek počiatočnému, pomerne silnému odporu kmeňových bratislavských tlačiarov, možno v krátkom čase zaregistrovať totálnu akceptáciu Webera aj

¹ Typographus „Confessionalis“ tlačiar nádhernej prvotlače Antonia Florentina Confessionale „defecerunt“ [Bratislavae] 1477 nie je historicky dokázaný a prakticky nie je ani možné dokázať jeho existenciu.

² VALACH, J. Staré tlačiarne a tlačári na Slovensku, s. 111.

³ CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, H. Simon Peter Weber, s. 134.

⁴ VALACH, ref. 2, s. 112 – 115.

⁵ CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, ref. 3, s. 136.

⁶ CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, ref. 3, s. 136.

v profesionálnych kruhoch. Už tento moment nás núti uvažovať o tom, čo spôsobi- lo neočakávanú zmenu postoja spoločenstva, ktoré malo svoje tradície, pravidlá a dokonca pôsobilo úplne samostatne vo vzťahu k všeobecne zaužívaným cechovým pravidlám.⁷

Nemožno prehliadnúť Weberovu profesionalitu, kvalitu jeho tlačí, ako aj pekné tvary používaného písma. Nazdávame sa však, že to bol len jeden z faktorov, ktoré umožnili novej dielni, aby sa tak veľmi rýchlo etablovala v prostredí dobre fun- gujúcich a zabehnutých tlačiarní. Dôvodov bolo určite viac a je potrebné, aby sme im venovali pozornosť.

Najnovšie výskumy Slovenskej akadémie vied o existencii slobodomurár- skeho hnutia v Uhorsku, a teda aj na Slovensku, priniesli už množstvo zaujímavých a nových informácií. V zoznamoch členov lóží, pôsobiacich v slovenských mestách, figuruje aj meno Šimona Petra Webera.⁸ Prítomnosť výnimočných osobností nie je v slobodomurárskom prostredí žiadnym prekvapením. Tieto pomerne známe spo- ločenstvá, s čiastočne utajovanými ceremoniami, koncentrovali pre svoje potreby vo svojom strede nielen spoľahlivých, ale aj erudovaných odborníkov, bez ohľadu na vierovyznanie a spoločenské postavenie. Otvorená zostáva do budúcnosti otázka ak- ceptácie prístupu oboch pohlaví do slobodomurárskych lóží, pretože historicky naj- staršie pravidlá absolútne vylučovali prítomnosť žien na stretnutiach a obradoch za- svätenia. Mnohé pramene však hovoria o ženských lóžach, či dokonca lóžach zmie- šaných.⁹

Nie je možné pochybovať o tvrdení, že slobodomurárstvo bezpochyby pri- nieslo spoločnosti množstvo pozitív.¹⁰ Už samotná požiadavka na členov, aby sa ne- ustále zdokonaľovali, mala nesmierny význam.

Súčasný stav výskumu neumožňuje konštatovať, či Šimon Peter Weber bol alebo nebol pred príchodom do Bratislavy členom viedenskej slobodomurárskej ló- že. Spomínaná viedenská tlač z roku 1780 by za istých okolností mohla tento mo- ment podporovať,¹¹ no na druhej strane, postoj Márie Terézie k slobodomurárstvu bol mierne povedané vlažný.¹²

Z nášho hľadiska je dôležité, že Weber evidentne pôsobil v Bratislave už v ro- ku 1783 a v roku 1784 sa objavuje v zozname členov bratislavskej slobodomurárskej lóže *K istote* (Zur Sicherheit) ako tovariš.¹³ V uvedenom období vytlačil dokonca titul

⁷ Tlačiari mali v systéme existujúcich cechov osobitné a prakticky nezávislé postavenie.

⁸ JAVOR, M. Slobodomurárske hnutie v českých krajinách a v Uhorsku v 18. storočí, s. 37.

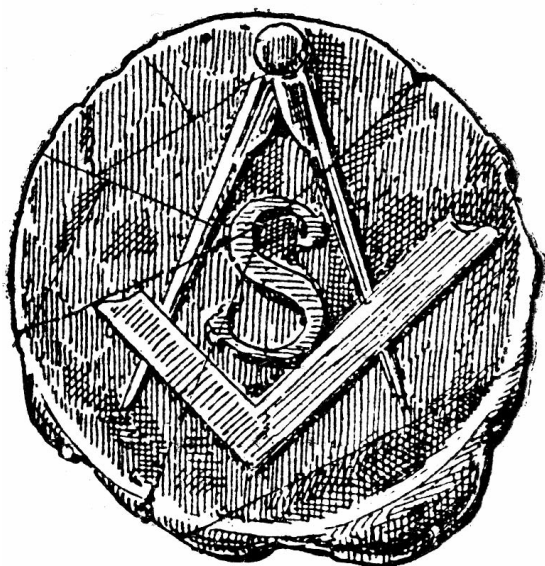
⁹ KOZUMPLÍK, M. Ztracené tajemství zednářů.

¹⁰ Jednou z hlavných oblastí, v ktorej sa slobodomurári prezentovali, bola charita a vzdelávanie.

¹¹ Z dôvodu významu zosnulej panovníčky Márie Terézie možno predpokladať, že tak významné tlače realizovali najmä významné a kvalitné tlačiarne.

¹² JAVOR, ref. 8, s. 91 – 92.

¹³ Existovali tri základné stupne v slobodomurárskej hierarchii: učeň, tovariš a majster. Štruktúra bola pochopiteľne oveľa zložitejšia, v lóži existovali aj ďalšie stupne a funkcie, ku ktorým sa adept mohol dopracovať len v procese tzv. zasvätenia.

Obr. 1 Znak bratislavskej lóže *K istote* (Zur Sicherheit)

[Albus, K.G.]: *Allgemeine Grundregeln der Freymaurer. Nebst einer Rede über den Zweck der Maurerey*. Pressburg: Weber, 1784.¹⁴

Aj keď dokumentácia o pôsobení slobodomurárov v slovenskom, resp. uhorskom prostredí nie je ani zďaleka úplná, meno Šimona Petra Webera sa v zoznamoch nachádza ešte raz. Ide opäť o súpis členov už spomínanej bratislavskej slobodomurárskej lóže *K istote*, v tomto prípade z roku 1785. Weber v ňom figuruje ako *hovorca* (Redner),¹⁵ čo bola pomerne dôležitá funkcia. Členstvo v uvedených spoločnostiach mohlo urýchliť Weberovo zaradenie sa do bratislavských typografických a kníhkupeckých štruktúr. Konštatovanie nepokladáme len za špekuláciu, nakoľko výskumy maďarských odborníkov dokazujú, že Peter Šimon Weber bez akýchkoľvek následkov čelil vážnym obvineniam a následným domovým prehladkam. Konali sa v jeho dielni na základe anonymných udaní, ktoré ho obviňovali, že v nočných hodinách tlačí a expeduje zakázané nepovolené tituly.¹⁶

Po roku 1785 sa informácie o Weberovi ako slobodomurárovi strácajú. Jedným z dôvodov by mohla byť aj nariadená koncentrácia slobodomurárskeho hnutia do hlavných miest monarchie. Je známe, že bratislavská lóža zanikla a mnohí jej členovia vstúpili do viedenskej lóže. Či to bol aj prípad tlačiar a kníhkupca Šimona Petra Webera, nevieme momentálne s určitosťou dokázať.

¹⁴ Uvedený titul sme žiaľ nemali fyzicky k dispozícii, a tak nemôžeme konštatovať, či uvedené dielo obsahuje prvky slobodomurárskej symboliky.

¹⁵ JAVOR, ref. 8, s. 41.

¹⁶ VISZKELETI-ECSEDY, J. *Statt Zensur – falsche und fingierte Druckorte*, s. 245 – 253.

Slobodomurárske hnutie sa opieralo o nesporne zaujímavé rituály a jednoznačnú symboliku. Tej sme venovali pozornosť aj v tituloch, ktoré vznikli v tlačiarnej dielni Webera. Podrobili sme analýze signety a všetky ozdobné a typografické prvky, ktoré tento, nepochybne kvalitný tlačiar, používal. Ich počet je pozoruhodný. Pomohla nám aj skutočnosť, že vo Weberovej tlačiarňi vyšiel aj akýsi katalóg vzorov písma a typografických ozdobných prvkov.¹⁷

Titulné listy Weberových tlačí obsahujú signety prevažne z obdobia prvej etapy fungovania weberovskej tlačiarne v Bratislave. Keď sa na činnosti oficiíny začal podieľať aj jeho syn, ako aj po otvorení dielne v Komárne, sú titulné listy oveľa chudobnejšie na typografické prvky. Akákoľvek symbolika a typografické prvky sa postupne vytrácajú a vizuálny moment sa zjednodušené obmedzuje na názov diela, miesto vydania, meno vydavateľa a tlačiaru, na rok vydania, resp. vytlačenia konkrétneho titulu.

Z dôvodu pozoruhodnej produkcie Webera a obrovského množstva vytlačených titulov sme nedokázali pre naše potreby koncentrovať a analyzovať všetky tituly, ktoré známe slovenské i zahraničné bibliografie uvádzajú. Napriek tomu sa nazdávame, že sme mali k dispozícii dostatok materiálu, aby sme predpokladanú slobodomurársku symboliku mohli úspešne identifikovať.

Ak vychádzame zo základnej slobodomurárskej symboliky,¹⁸ s určitou nemožno pochybovať o jej využívaní v prostredí Weberovej bratislavskej tlačiarne. Porovnávanie sme realizovali na vzorke 40 titulov. Rozdelili sme ich na základe tematického zamerania do niekoľkých skupín, napr. práce prírodovedného charakteru, učebnice, teologická literatúra, pedagogické spisy a pod. Pôvodne sme vychádzali z predpokladu, že niektoré skupiny signetov a výtvarných prvkov súvisia s obsahovo príbuznými titulmi. Tento predpoklad sa v priebehu výskumu úplne jednoznačne nepotvrdil. Na základe analýzy obsahu tlače *Specimen typorum neo-erectae typographiae Simonis Petri Weber* však nemožno vylúčiť aj súvis signetov a konkrétnych druhov písma, i keď výtvarné prvky pravdepodobne vyberal Weber v procese sadzby aj náhodne.

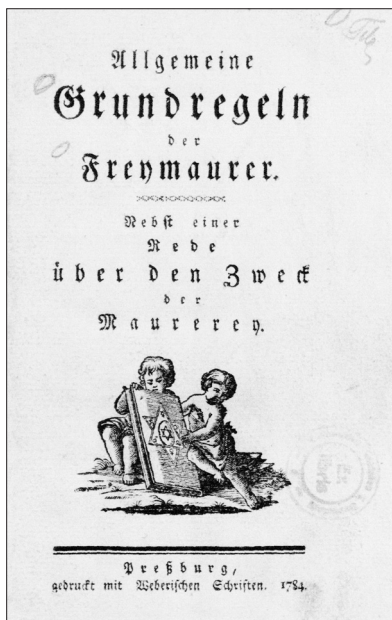
Ako sme už naznačili, slobodomurárska symbolika sa v tlačiach prejavuje najmä v rokoch aktívneho pôsobenia Webera v bratislavskej lóži *Kistote*. Prvýkrát sa symboly objavujú v konkrétnom titule v roku 1784. Ide o dielo *Allgemeine Grundregeln der Freymaurer. Nebst einer Rede über den Zweck der Maurerey*. Pressburg: Weber 1784. V tomto prípade symbolika úzko súvisí s obsahom diela. Z ďalších dokumentov, ktoré využívajú symboly týchto spoločensko-etických hnutí, možno uviesť diela *Viser Adam: Hermeneutica sacra Novi Testamenti ... Pars 2. Posonium, Typis Siminis Petri Weber 1784*, *Gesangbuch gottendienstlichen Gebrauch für Evangelische Gemeinen*. Pressburg, bey Simon Peter Weber 1785 a *Wie weit gewähren wohl Gewitterableiter Sicherheit für umstehende Gebäude? ... Pressburg, bei Weber und Korabinsky 1786*.

¹⁷ *Specimen typorum neo-erectae typographiae Simonis Petri Weber*. Posonii 1783.

¹⁸ K najznámejším symbolom patrilo kružidlo, uholník, slnko, pyramídy, lístky a mnohé ďalšie.

Obr. 2 Súbor viacerých symbolov
vytlačенých v diele *Specimen
typorum neo-erectae typographiae
Simonis Petri Weber*

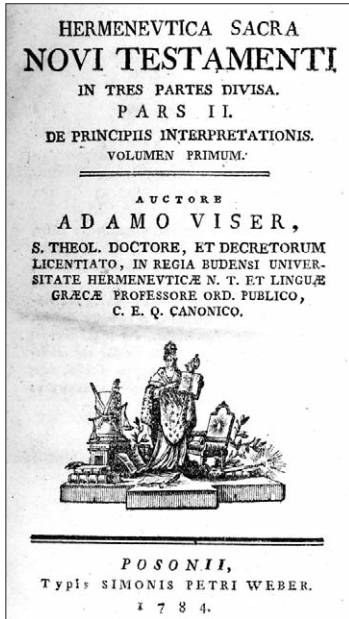

Obr. 3 Titulný list diela *Allgemeine
Grundregeln der Freymaurer ...*

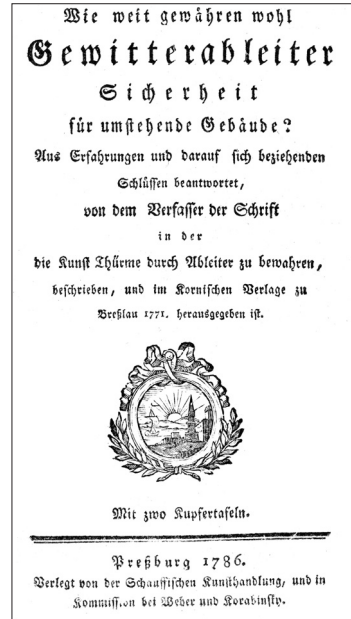
Uvedené tlače pôsobia v oblasti nášho výskumu najvýraznejšie. Analyzovanú symboliku nachádzame pochopiteľne aj v ďalších dielach. Možno teda konštatovať, že teóriu o využívaní slobodomurárskych symbolov vo weberovských tlačiach sa nám podarilo jednoznačne potvrdiť.

Počas nášho výskumu sme sledovali ešte jeden moment. Skúmali sme, či lóže venovali vážnu pozornosť komplexnému personálnemu spektru svojich členov, alebo tam dominovala len jednoduchá orientácia na kvalitné a výnimočné osobnosti. Nielen charitatívna, ale aj odborná a vedecká činnosť slobodomurárov nevyhnutne vyžadovala knižné a periodické vydávanie dosiahnutých výsledkov. Zameranie našej pozornosti na uvedený aspekt prinieslo nasledovné konštatovanie. Funkcia knihovníka (bibliotekára), tlačiara alebo kníhkupca sa v zachovaných zoznamoch slobodomurárov vyskytuje pomerne pravidelne. Náš pohľad skresľuje skutočnosť, že nie sú známe všetky zoznamy členov existujúcich slobodomurárskych lóží a mnohé zachované zoznamy neobsahujú, resp. neudávajú úplné informácie o povolani členov.

Za mimoriadne dôležitú informáciu považujeme skutočnosť, že na území súčasného Slovenska sa v rámci Uhorska nachádzali významné slobodomurárske lóže

Obr. 4 Zaujímavá symbolika použitá
v titule *Hermeneutica sacra Novi
Testamenti* ...

Obr. 5 Slobodomurárske symboly
sú viditeľné aj na titulnom liste
Weberovej tlače *Wie weit gewähren
wohl Gewitterableiter Sicherheit für
umstehende Gebäude?* ...

v Prešove, Košiciach, Banskej Bystrici, Banskej Štiavnici a v Bratislave.¹⁹ Nakolko ide o mestá so silným domácim a zahraničným kapitálom, veľkou tradíciou v oblasti knižnej kultúry, najmä kníhtlače a knižného obchodu, možno predpokladať, že slobodomurárske lôže fungujúce v tomto prostredí tieto možnosti náležite využili.

Zahraničná i domáca literatúra nie je v hodnotení slobodomurárskeho hnutia jednotná. Napriek negatívnym i pozitívnym názorom je potrebné zopakovať, že svojim postojom k vede a osvete, ale aj k charite a dobročinnosti, si slobodomurári zaslúžia prinajmenšom úctu a pozornosť. Knižné tituly, ktoré súvisia s uvedenou činnosťou, ako aj typografická úroveň týchto vydaní, sa jednoznačne stávajú aj predmetom výskumu dejín knižnej kultúry. V našom konkrétnom prípade možno ako dôležitý predmet výskumu vnímať aj slobodomurársku symboliku v tlačiarскеj oficiáne Šimona Petra Webera.

¹⁹ JAVOR, ref. 8, s. 125 – 126.

Zoznam bibliografických odkazov

ABAFI, Ludwig. *Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn*. I. – IV. Band. Budapest : Ludwig Aigner, 1803.

CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, Milena. Simon Peter Weber : Das Porträt eines Pressburger Buchdruckers. In *Magyar Könyvszemle*, 1978, 94. évf., 2. sz., s. 134 – 143.

JAVOR, Martin. *Slobodomurárske hnutie v českých krajinách a v Uhorsku v 18. storočí*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2009. 177 s. ISBN 978-80-8068-971-1.

KOZUMPLÍK, Miloš. Ztracené tajemství zednářů. In *Instinkt* [online]. 25.02.2010. [27.3.2010]. Dostupné na internete: <http://instinkt.tyden.cz/rubriky/tema/ztracene-tajemstvi-zednaru_24982.html>.

VALACH, Július. *Staré tlačiarnie a tlačiarri na Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 1987. 213 s.

VIZKELETI-ECSEDY, Judit. Statt Zensur – falsche fingierte Druckorte. In *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert : Das Beispiel der Habsburgermonarchie* / Hrsg. Von Johannes Frimmel und Michael Wögerbauer. Wiesbaden : Harrasowitz Verlag, 2009. s. 245 – 254.

Symbolism of Freemasonry in Prints by Šimon Peter Weber

Peter Sabov

The author examines the incidence of Masonic symbolism in the books released by the Bratislava printer and bookseller Simon Peter Weber. He focuses on the period he spent in the Masonic lodge *To Certainty* (Zur Sicherheit) between 1784 and 1785, during which his name appears in the lists of its members. The subject of the research allows the author to state clearly the usage of Masonic symbols. This is documented through visual materials in the text.

Kultúrne a ekonomické aspekty prenumerácie

Biografia panovníčky Márie Terézie
od Johanna Rautenstraucha (1779,1780)

Petronela Bulková

Výskum fungovania knižného obchodu v podmienkach tereziánskej a jozefínskej epochy predstavuje nesmierne inšpiratívnu sféru bádania v rámci dejín knižnej kultúry. Poskytuje množstvo podnetov na odhalenie dosiaľ skrytých súvislostí a javov na knižnom trhu, a to nielen v našom regióne, ale i v celoeurópskom kontexte. Výrazne vnímame kultúrny a spoločenský význam šírenia, transferu a recepcie tlačeneho média ako nosiča ľudského poznania, pričom však z pozadia vystupujú i samotné ekonomické aspekty, úzko previazané s týmito procesmi.

Prenumerácia, subskripcia – charakteristika, vývoj, súvislosti

Uskutočnenie vydavateľského zámeru bolo neoddeliteľne späté so zabezpečením primeraného kapitálu, pričom úspech odbytu finálneho produktu a naplnenie výšky očakávaného zisku z jeho predaja, bývali neisté. Vydavatelia hľadali spôsob ako uspokojiť svoje ekonomické záujmy, zaručiť návratnosť investovaných prostriedkov a súčasne dosiahnuť primeraný zisk. Vybudovaním siete predplatiteľov sa usilovali už pred samotnou fyzickou realizáciou vydania získať predstavu o potenciálnom odberateľskom zázemí, prilákať čo najväčšie množstvo kupujúcich a zadovážiť si tak financie z iných ako vlastných zdrojov prostredníctvom *prenumerácie*, resp. *subskripcie*. Predmetom týchto foriem financovania sa stávali periodická i neperiodická tlač, medirytiny, hudobniny a pod.

Prenumerácia ako forma predplatiteľstva bola charakteristická tým, že platba za objednaný titul sa mala uskutočniť vopred, ešte pred vydaním samotnej publikácie. „Predplatiteľ po uhradení požadovanej ceny obdržal potvrdenie o zaplatení, ktorým sa po vyjdení knihy preukázal pri jej preberaní u kontaktnej osoby, prípadne si ju mohol vyzdvihnúť na niektorom z konaných trhov. Kontaktnými osobami mohli byť určení kníhkupci alebo kolportéri, prípadne iné osoby zväčša vo väčších mestách, ku ktorým mohol vydavateľ tlač zdarma zaslať.“¹ *Subskripcia* sa od prenu-

¹ WITTMANN, R. Subskribenten- und Pränumerantenverzeichnisse als Quellen zur Lesergeschichte, s. 48.

merácie odlišovala v princípe v tom, že predplatiteľ nepoukázal peniaze za tovar vopred, ale písomnou formou (napr. zaevidovaním do zoznamu subskribentov) sa zaviazal, že po vyjdení titulu stanovenú sumu za dohodnutý počet exemplárov uhradí.²

Systém subskripcie sa rozšíril v 17. storočí na území Veľkej Británie. V nemecky hovoriacich krajinách sprevádzal rozvoj prenumerácie koniec tradičného výmenného obchodu. Vo svojom ranom štádiu, t. j. približne v 30. rokoch 18. storočia, tak umožňovala táto forma financovania a komunikácie s verejnosťou kníhkupcom ponúknuť svoju vydavateľskú produkciu prostredníctvom prenumerácie priamo publiku a nemuseli ju bezhotovostne vymieňať s inými obchodmi. Táto skutočnosť po prvý raz umožnila hromadenie kapitálu vo väčšom rozsahu.³

Obe formy financovania mali priniesť zúčastneným stranám vzájomné výhody. Vydavateľovi, prípadne autorovi, mali umožniť elimináciu rizika straty investovaných nákladov, pričom tento na oplátku odberateľom prisľúbil zväčša nižšiu cenu, poskytol zľavu pri odbere viacerých exemplárov, kvalitnejšie prevedenie výsledného produktu (väzba, lepší papier, ilustrácie), prípadne skorší termín dodania titulu pred uvedením na trh atď. Realita však nie vždy korešpondovala s touto predstavou. Ak sa do stanoveného termínu nenazbieral dostatočný počet prenumerantov či subskribentov, často sa stávalo, že vydanie sa nerealizovalo.

„Najatraktívnejším momentom pre subskribentov či prenumerantov bolo, že ich mená, sa predtlačali ako mená mecénov či sponzorov“⁴ a vo forme zoznamov sa uverejňovali v prenumerovanom titule. Tak sa vo verejnom priestore meno predplatiteľa previazalo s konkrétnym autorským dielom, pričom táto skutočnosť mohla priniesť pozitíva obom stranám. Samotný prenumerant sa prezentoval na verejnosti ako priaznivec krásnej alebo odbornej spisby. Autor i vydavateľ sa usilovali získať konkurenčnú výhodu a dielo kvalitne spropagovať. Publikovaním súpisov nepriamo upozornili na záujem verejnosti o dielo, zvučnejšie mená predplatiteľov z radov príslušníkov vyšších vrstiev, inteligencie či známych osobností potenciálne posilnili prestíž titulu. Rozsah zverejnených údajov v zoznamoch sa líšil. Okrem mien predplatiteľov mohli obsahovať aj provenienčné údaje, informácie o profesii, príslušnosti k sociálnej vrstve obyvateľstva (napr. šľachtickému, meštianskemu stavu), dosiahnutých hodnostiach, vzdelaní, vyznamenaniach, počte objednaných exemplárov atď. *Vzhľadom na tieto skutočnosti môže byť kvalitatívne ich výpovedná hodnota rozdielna.*

Reinhard Wittman ponúka *pomocnú typológiu* prenumerantských a subskribentských zoznamov⁵:

Hovorí o tzv. „*odbornom predplatiteľstve*“ (Fachsubskription), ktoré sa dotýka prác orientovaných na určitú kategóriu odberateľov, resp. relatívne homogénny recipientný okruh. Ide o slovníky, odborné periodiká, rôzne spisy konkrétneho odbo-

² KRUEINITZ, J.G. Oekonomische Encyklopaedie, Heslo Subscription, s. 82 – 83.

³ WITTMANN, ref. 1, s. 50.

⁴ WITTMANN, ref. 1, s. 49.

⁵ WITTMANN, ref. 1, s. 55.

ru alebo špecializácie s pomerne stabilnou a vyhranenou skupinou odberateľov. Do druhej skupiny – tzv. „*lokálneho predplatiteľstva*“ (Lokalsubskription) – zahŕňa Wittman tie zoznamy, v ktorých sa vyskytuje rôznorodé zastúpenie sociálnych skupín obyvateľstva, ktorých čitateľský vkus môže byť veľmi rozmanitý, vzájomne sú však úzko previazané s určitou lokalitou, mestom, prípadne regiónom (napr. rodnou krajinou či mestom autora). Tretou kategóriou je tzv. „*dobročinné predplatiteľstvo*“ (Benefizsubskription) realizované s úmyslom podporiť napr. začínajúceho autora, predstavuje istú formu mecenátu. Wittmann osobitne vyčleňuje tzv. „*fingované subskripcné zoznamy*“ zostavené čiastočne alebo výlučne z mien neexistujúcich predplatiteľov. Skutočnosť, že takéto fiktívne súpisy boli schopní vydavatelia zostaviť, bola jednou z príčin, prečo sa postupne k systému predplatiteľstva vybuďovala istá nedôvera. Nie všetci vydavatelia dodržiavali svoje sľuby, v praxi sa hromadili negatívne skúsenosti. Niektoré z nich identifikuje R. Wittmann nasledovne: „sprenevera predplatených peňazí, oneskorenie termínu vydania aj viac ako rok, samotná maloobchodná predajná cena exemplára bola nižšia ako pri prenumerácii, prípadne sa odberateľovi navyšil počet zväzkov v porovnaní s dohodou.“⁶ So vzostupom neoprávnenej dotlače (Nachdruck), sa situácia dostala až do bodu, v ktorom tlačiarňi v snahe zatraktívniť svoje neoprávnené produkty dokonca: „preberali zoznamy subskribentov do svojich pirátskych vydání.“⁷

Rozšírenie systému a stratégie prenumerácie a subskripcie v praxi na tunajšom knižnom trhu podnietil príchod kníhkupcov a kníhtlačiarov nemeckého pôvodu, ktorí tento systém poznali z domáceho prostredia a aktívne ho využívali. Priestor na uverejňovanie prenumeračných ponúk a oznamov poskytoval i rastúci počet periodík.

Výzvy k prenumerácii svojich vydavateľských produktov uverejňoval okrem iných, aj známy osvietenec, viedenský vydavateľ a kníhkupec Alois Blumauer, ktorý v roku 1782 na stránkach periodika Ungrisches Magazin skonštatoval, že: „hoci cesta prenumerácie má zlú poveseť, musí ju podstúpiť každý spisovateľ, ktorý sa nechce v týchto časoch, plných vydavateľských špekulácií, deliť o svoj malý zárobok za svoje umenie s pánmi „dotlačateľmi“.“⁸ V súvislosti s prenumeračným systémom sa odkrývali aj ďalšie tienisté stránky. Predplatitelia dostávali nekvalitný tovar, napr. sa zasielali makulatúry namiesto plnohodnotného exemplára, v najhoršom prípade sa jeho dodanie ani neuskutočnilo. Situácia postupne dospela do bodu, keď tento: „...dobrý zvyk, dodať knihu jej milovníkom do rúk lacnejšie, bol zneužitý a upadol. Vzhľadom na tento stav, sa už neodporúča, vypísať na knihu prenumeráciu.“⁹

⁶ WITTMANN, ref. 1, s. 51.

⁷ WITTMANN, ref. 1, s. 51.

⁸ BLUMAUER, A. Anzeigen.

⁹ KRUENITZ, J.G. Oekonomische Encyklopaedie, Heslo Pränumeration.

Rautenstrauch, Johann – Biographie Marien Theresiens (1779, 1780)

Úvodné slovo

Všestraná osobnosť cisárovnej, rakúskej arcivojvodkyne, českej a uhorskej kráľovnej Márie Terézie (13. 5. 1717 – 29. 11. 1780) sa stala objektom záujmu mnohých historikov a bola spracovaná z rozličných aspektov. Potrebu zdokumentovať a priblížiť významné momenty jej panovania prejavili už jej súčasníci v dobovej tlači takto: „Ako aj dejiny iných korunovaných hláv, i história Márie Terézie je nesporne mimoriadna! Ona mala na naše storočie, tak bohaté na veľké činy a udalosti, ten naj-silnejší vplyv. Je dôležitá pre našincov i cudzincov, pre súčasníkov i nasledovníkov.“¹⁰

V predkladanom príspevku sa jej osobnosti dotkneme najmä v kontexte dvoch vydaní diela „*Biographie Marien Theresiens*“ (1779, 1780) osvietenca Johanna Rautenstraucha (1746 – 1801).

Rautenstrauch – autor mnohých divadelných drám, ale i prozaických diel – sa narodil v roku 1746 v Erlangene. V roku 1768 bol činný ako vydavateľ periodika „*Realzeitung von Straßburg*“ a o dva roky neskôr (1770) pricestoval do Viedne, kde konvertoval na katolicizmus.¹¹ Venoval sa cirkevno-politickej a historickej publicisticke a propagoval reformnú politiku Jozefa II.¹² Tento zanieteny priaznivec cisárovnej Márie Terézie vydával v rokoch 1775 – 1781 vo Viedni periodikum „*k. k. privilegierte Realzeitung*“, prvý časopis, ktorý sa podrobne venoval rakúskej literatúre.¹³

Už za života panovníčky vzniklo niekoľko prác biografického a historiografického charakteru,¹⁴ ktoré spolu s množstvom príležitostných tlačí verejnosti sprostredkovávali aktuálne udalosti a čiastkovo mapovali etapy jej panovania. Podieľali sa tak na vytváraní portrétu „statočnej a zbožnej panovníčky.“¹⁵ Sám Rautenstrauch preložil z francúzštiny populárne, opakovane vydávané dielo Pierra Fromageota

¹⁰ An das Publikum. In Nachtrag zum Wiener Diarium Nro. 58. 1779. 21. 7. 1779.

¹¹ Deutsche biographische Enzyklopädie, Heslo Rautenstrauch Johann. s. 214.

¹² AEIOU. Heslo Rautenstrauch Johann.

¹³ SCHLOSSAR, A. Heslo Rautenstrauch, Johann.

¹⁴ Výberovo: Richter, Christoph Gottlieb. Lebens- und Staatsgeschichte der Allerdurchlauchtigsten Grossmächtigsten Fürstin und Frau Maria Theresia [...]. Nürnberg, 1743 – 1747. ; alebo Das goldene Jahrhundert oder Maria Theresia und Friedrich. – Augsburg, Bartholomäi 1779; Sabatier de Castres, Antoine. Abrege historique de la vie de Marie-Therese, Imperatrice-Reine de Hongrie (etc.)- Lousanne, Grasset & Comp. 1773. 29 s.; Hoerschelmann, Friedrich Ludwig Anton. Staats- und Lebensgeschichte Theresiens der Großen, ... pragmatisch und umständlich beschrieben. – Erfurt, Straube 1762.; Christoph Gottlieb. Geschichte und Thaten der [...] Fürstin und Frau Maria Theresia jetztregierenden Königin in Hungarn und Böheim etc. ... pragmatisch beschrieben [...], 1743.

¹⁵ CERMAN, I. Maria Theresia in the Mirror of Contemporary Mock Jewish Chronicles.

Annales du règne de Marie-Thérèse (1775).¹⁶ Považoval za potrebné mať ho k dispozícii pre nemecky hovoriace publikum v materinskej reči a pri tvorbe prekladu sa – ako uvádza v predhovore – „takmer úplne pridržiaval originálu, s výnimkou niekoľkých poznámok.“¹⁷ Pod názvom *Jahrbücher der Regierung Marien Theresiens*¹⁸ vyšiel uvedený preklad vo Viedni a Lipsku v roku 1776. Rautenstrauchovi poslužil ako jeden z východiskových prameňov pri tvorbe vlastnej panovníckej biografie. Čerpal z neho „s vyvarovaním sa chýb a nepresností“,¹⁹ na čo mali jeho kritici odlišný názor. O tom však až neskôr.

Vo svojom ponukovom katalógu na rok 1778²⁰ avizoval vydanie Biografie Márie Terézie „s portrétom jej výsosti cisárovnjej a s príslušnými vinetami“ v rôznych vyhotoveniach a cenových reláciách²¹ jeden z prvých profesionálnych bratislavských kníhkcupcov, vydavateľ a neskôr i kníhtlačiar – **Anton Löwe**.

Autor verejnosť so svojim úmyslom publikovať životopis Márie Terézie oboznámil v júli 1779 aj na stránkach periodika *Wienerisches Diarium* (č. 57 z 17. 7. 1779).²² Ústredným motívom jej vzniku bola podľa autora skutočnosť, že „doposiaľ neexistujú žiadne pôvodné dejiny tejto veľkej panovníčky, prinajmenšom žiaden originál.“²³ Upozornil, že „v priebehu troch mesiacov vyjde Biografia Márie Terézie v strednom osmorkovom formáte na krásnom písacom papieri (Schreibpapier). Dieľo skráslia alegorické vinety a portrét panovníčky. Práca vyjde na náklady autora a bez tlačových chýb. Šesť týždňov bude prijímané predplatné na cenu 1 zl. 40 gr, po uplynutí tejto doby bude stať exemplár 2 zl. 30 gr. Predplatitelia budú uverejnení, a preto prosíme o ich mená a tituly.“²⁴

Ďalej sa v ozname uvádzalo, že predplatné prijímajú nasledujúce subjekty:

Viedeň – Sebastian Hartl, kníhviazač, v predajni na Singerstrasse

Praha – pán Tiezer, registrátor tabakových prímov

Linz – Frennerovo cisársko-kráľovské akademické kníhkupectvo

Graz – Franz Xaver Miller, kníhkupec a kníhviazač

Brno – cisársko-kráľovská moravská „Půjčovní banka“ (Lehebank)

¹⁶ FROMAGEOT, Pierre. *Annales du règne de Marie-Thérèse impératrice douairière, reine de Hongrie, et de Bohême, archiduchesse d'Autriche* [...]. Paris, 1775.

¹⁷ RAUTENSTRAUCH, J. Voreinerinnerung, s. [10] – [11].

¹⁸ *Jahrbücher der Regierung Marien Theresiens* [...], verwittibten Kaiserinn, Königinn zu Ungarn und Böhmen [...] aus dem Französischen des Herrn Fromageot. Wien und Leipzig : bey Joseph Kurzböck, 1776.

¹⁹ RAUTENSTRAUCH, J. *Biographie Marien Theresiens*, 1779. Vorrede, s. [36].

²⁰ *Zweyte Fortsetzung des Verzeichnisses von Buechern*.

²¹ Na kvalitnejšom písacom papieri (Schreibpapier) v osmorkovom formáte za 2 zl. 30 gr., čo bola stanovená predajná cena po vyjdení monografie; na bielom tlačiarenskom papieri (Druckpapier) za 2 zl.; prvá zaviazaná vo francúzskej väzbe za 3 zl. A posledná taktiež rovnako zaviazaná za 2 zl. 30 gr.

²² Oznámenie bolo opakovane uverejnené na stránkach *Wienerisches Diarium* aj v č. 58 z 21.7.1779 a v č. 59 z 24.7.1779.

²³ RAUTENSTRAUCH, J. An das Publikum. 17. 7. 1779.

²⁴ RAUTENSTRAUCH, ref. 23.

Bratislava – Anton Löwe, kníhkupec

Pešť – kníhkupectvo Johanna Michala Weinganda a Johanna Georga Köpffa

Lvov – bratia Hönigovci

Regensburg – Michael Schmidt, kostolník Kostola Sv. Trojice

Norimberg – Felsekerovo kníhkupectvo

Pri odbere viacerých výtlačkov sa v súlade s dobovou praxou ponúkala predplatiteľom možnosť získať exemplár grátis, v tomto prípade – jedenásty. Kontaktnou osobou pre komunikáciu s autorom sa stal viedenský kníhviazač a vydavateľ Sebastian Hartl, ktorému mala byť adresovaná relevantná korešpondencia určená autorovi biografie.

Podľa ďalšieho upozornenia vo *Wienerisches Diarium* bola už nasledujúci mesiac biografica v tlači (21. 8. 1779, č. 67²⁵), meno tlačiaru však impresum, samotná tlač, ani sekundárne zdroje neuvádzajú. Vzhľadom na veľký počet predplatiteľov a mnoho žiadostí dopisovateľov sa termín na prihlasovanie predplatného predĺžil do konca septembra 1779 (resp. 29. 9. 1779), dokedy sa mali uzatvoriť všetky objednávky a vyplatiť príslušné sumy. Po tomto dátume sa už prenumerácie nemali prijímať a na neskôr objednané exempláre sa nevzťahovala zvýhodnená (1 zl. 40 gr.), ale už iba trhovú cenu (2 zl. 30 gr.). Exempláre mali byť k dispozícii od 16. októbra a poštovné náklady za doručenie predplatiteľa uhrádzali sami.

Druhého októbra 1779 bola verejnosť upovedomená, že Biografia Márie Terézie bude v sobotu 23. tohto mesiaca k dispozícii prenumerantom na určených miestach.²⁶

V správe z 3. novembra 1779 Rautenstrauch vyjadruje nádej, že: „publikum jednohlasne presvedčil o nesebeckosti svojich úmyslov, hoci ho každý spravodlivo rozmyšľajúci uisťoval, že mal stanoviť predplatné aj predajnú cenu bezpochyby vyššiu, ak chcel vidieť zisk.“²⁷ Ďalej píše, že zvyšok exemplárov z vydania, s výnimkou niekoľkých exemplárov určených tamojším záujemcom, odovzdal bratislavskému kníhkupecovi a vydavateľovi Antonovi Löwemu. U Löweho alebo jeho komisionárov, ktorých identitu zatiaľ nepoznáme, mala byť k dispozícii za rovnaké ceny ako u autora.

Löwe pravdepodobne predpokladal, že o dielo bude značný záujem a v zozname prenumerantov figuroval medzi nimi ako najväčší odberateľ. Pre zahraničnú klientelu mal k dispozícii vo vyhotovení na tlačiarenskom papieri 500 exemplárov a 100 kusov pre svojich domácich zákazníkov na kvalitnejšom písacom papieri.²⁸

²⁵ RAUTENSTRAUCH, J. An das Publikum. 21. 8. 1779. Opakovane bol oznam uverejnený aj 25. 8. 1779, 28. 8. 1779.

²⁶ Wienerisches Diarium, 2.10.1779, aj 23. 10. 1779.

²⁷ RAUTENSTRAUCH, J. Nachricht. In Wienerisches Diarium, 3. 11. 1779.

²⁸ Verzeichnis der Pränumeranten. In RAUTENSTRAUCH, J. Biographie Marien Theresiens. Wien : [s.n.], 1779.

Propagačné a distribučné aspekty diela v kontexte jeho dvoch vydaní

Poznáme dve vydania Rautenstrauchovej práce. Prvé – z roku 1779 a druhé – datované rokom 1780. Informácie o vydavateľskom pozadí oboch sú však torzovité a neúplné. V niektorých prípadoch sa dokonca líšia i východiskové údaje o autorovej zodpovednosti.²⁹ Vydanie Biografie z októbra roku 1779 obsahuje v imprese iba lokačný údaj – Viedeň a rok vydania. Z oznamov vo Wienerisches Diarium, ktoré sme citovali vyššie, vyplýva, že Rautenstrauch ju vydal na vlastné náklady. Informácie o tlačiarovi však neobsahujú ani tlač, ani dostupné sekundárne zdroje. Ďalšie, identické vydanie, vyšlo v roku 1780 u Antona Löweho, ako uvádza impresum (Wien und Preßburg : in Verlag bey Anton Löwe, Buchhändlern). Kto sa postaral o typografické vyhotovenie práce nie je známe, keďže Löwe vlastnil tlačiareň až od r. 1783. Löwe, charakterizovaný však aj ako pracovitý a podnikavý kníhkupec,³⁰ počas svojho pôsobenia spolupracoval s viacerými tlačiarňami³¹ a kníhkupectvami v Bratislave, vo Viedni aj v ďalších mestách, pričom vo svojej praxi často prijímal rôzne prenumerácie.³² Predpokladáme, že tlač druhého vydania bola zrealizovaná s nevelkým časovým odstupom od prvého. Tento predpoklad podporuje i fakt, že v periodiku Pressburger Zeitung ešte z decembra 1779 sa vyskytuje v krátkom zozname predávaných titulov v kníhkupectve bratov Dollovcov.³³

Vydanie z roku 1780, ktoré Löwemu pripisuje i Bibliografia územne slovacích tlačí 18. storočia,³⁴ sa od prvého odlišovalo iba znením impressa na titulnom liste a obsahovalo totožné znenie predhovoru, hlavného textu aj zhodný zoznam predplatiteľov. V načrtnutých súvislostiach ponúkame hypotézu, že vydanie z roku 1780 mohlo byť aj dotlačou prvého vydania. Löwe ako vydavateľ by tak bol ušetrený nákladov spojených s redakciou či korektúrami, ktoré prebehli už v roku 1779 a zabezpečil by si aj dostatok exemplárov pre vlastnú distribúciu. Táto úvaha sa však zatiaľ pohybuje iba v rozmedzí hypotéz a poskytuje podnety na ďalší výskum.

²⁹ Za autora práce býva v starších zdrojoch chybné označovaný aj benediktín Franz Stephan Rautenstrauch. Napr. v HEINSIUS, Wilhelm. Allgemeines Bücher Lexicon. Dritter Band. M-R. Leipzig : in der Buchhandlung der Verfassers, 1793; alebo v WEIDLICH, Christoph. Biographische Nachrichten den jetzlebenden Rechts-Gelehrten in Teutschland. Dritter Theil. Halle : in der Hemmerdeischen Buchhandlung, 1783.

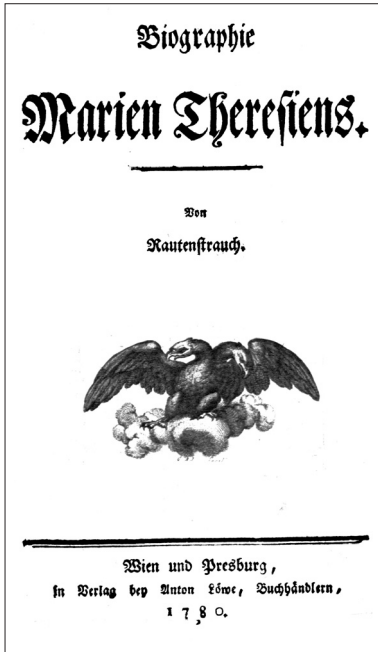
³⁰ Von Ungrischen Uibersetzungen der heiligen Schrift, s. 499.

³¹ Ján Michal Landerer, František Augustín Patzko, Anton Oderlický, Šimon Peter Weber, vo Viedni spolupracoval napr. s Leopoldom Johannom Kaliwodom.

³² Löweho kníhkupectvo sprostredkovávalo a prijímalo prenumerácie napríklad v bratislavských periodikách Ungarisches Magazin, Pressburger Zeitung, ale i v peštianskych Ungarische Staats und Gelehrte Nachrichten a na stránkach kníhkupeckých katalógov.

³³ Pressburger Zeitung, 103. Stück, 25. 12. 1779. Biographie Marien Theresiens von Rautenstrauch, 8vo, 1780. 2 zl. 30 gr.

³⁴ Bibliografia územne slovacích tlačí 18. storočia. Zv. IV. N-R, s. 304.

Obr. 1 Titulný list Biografie Márie Terézie z roku 1780

Na základe analýzy súpisu predplatiteľov sme dospeli k výsledku, že náklad vydania z roku 1779 bol minimálne 1 200 kusov. Predpokladáme však, že bol ešte vyšší a vydavateľ myslel i na záujemcov mimo predplatiteľského okruhu.

Aktuálne na obe vydania vo svojich selektívnych ponukách upozorňovali v periodikách *Pressburger Zeitung*, *Wienerisches Diarium* či *Ungrisches Magazin* videnskí kníhkupci a kníhtlačiarri Johann Georg Weingand,³⁵ Augustin Bernardi,³⁶ bratislavskí kníhkupci Anton Löwe³⁷ a bratia Dollovci.³⁸

Medzi predplatiteľmi prvého vydania titulu *Biographie Marien Theresiens* figurovalo okrem Löweho aj 18 ďalších kníhkupcov. Boli medzi nimi už prv etablované kníhkupectvá v rakúskych a nemeckých mestách, ale aj nové kníhtlačiarne zriadené v pripojených krajinách habsburskej monarchie (napr. v mestách Lvov, Temešvár). Sem sa v súvislosti so spoločensko-politickými zmenami presúvali poverení kníhtlačiarri a kníhkupci, aby podporili transfer oficiálnych informácií a legislatívy. Vydávaním periodík a učebníc v nemeckom jazyku prispievali aj k obohateniu kultúrneho života a vzdelávania novousadlíkov. Životopis panovníčky tak mohol aj pre nich predstavovať atraktívny titul. Objednávky naň zaslali:

³⁵ Napr. *Wienerisches Diarium* No. 90, 10. 11. 1779; No. 92, 17. 11. 1779.

³⁶ Napr. *Wienerisches Diarium* No. 90, 10. 11. 1779.

³⁷ Napr. *Ungrisches Magazin*, 1. Band, 1. Stück, 1781; 1. Band, 3. Stück 1781.

³⁸ Napr. *Pressburger Zeitung*, Stück 103, 25. 12. 1779; aj 15. 1. 1780;

Frennerovo akademické kníhkupectvo (Linz, 3 ex.); akademický a krajinský kníhtlačiar *Johann Michael Pramsteidel* (Linz); *Rudolph Gräffer* (Viedeň, 9 ex.); *Johann Georg Weingand* (Viedeň, 100 ex.); *Ernst Klopstock* (Viedeň); univerzitný kníhtlačiar *Joseph Moriz Lechner* (Graz, 4 ex.); vydavateľ a kníhviazač *Franz Xaver Miller* (Graz); *Mayerovo kníhkupectvo* (Salzburg, 6 ex.). Nemecké centrá knižného obchodu reprezentovali – *Felsekerovo kníhkupectvo* (Norimberg); kníhkupec *Christian Gottlieb Hertel* (Lipsko, 4 ex.). Z uhorských miest boli zastúpení: kníhtlačiar *František Augustín Patzko* (Bratislava); známe kníhkupectvo *Johanna Michala Weinganda* a *Johanna Georga Köpffa* (Pešť, 10 ex.); kníhtlačiar *Matthäus Joseph Heimerl* (Temešvár, 10 ex.) či kníhviazač a od r. 1771 majiteľ „Lesekabinetu“³⁹ *Mathias Joseph Pfundtner* (Šoproň, 4 ex.). Skupinu uzatvárajú z Viedne vyslaný cisársko-kráľovský kníhtlačiar⁴⁰ *Anton Piller* (Lvov) a vydavateľ *Christoph Benjamin Schulze* (Lvov). Dva exempláre putovali aj ku kníhviazačovi a vydavateľovi kalendárov *Aloisovi Raabovi* (Lublana). Z pražských kníhkupectiev uvádza zoznam *Johanna Michaela Samma* s bližšie nedefinovaným počtom kusov.⁴¹

Titul bol dostupný v pomerne širokej distribučnej sieti. Cesta distribúcie druhého vydania biografie z roku 1780 je náročnejšie identifikovateľná, ako tomu je pri jej prvom vydaní. Zoznam prenumerantov z roku 1779 vo vzťahu k jeho šíreniu veľa nenapovedá. Z dostupných informácií však vieme, že ho predávalo napr. sedmohradské kníhkupectvo firmy *Gromen, Barth & Gänselmeyr* v Sibiu, ako o tom svedčí ich kníhkupecký katalóg z roku 1782. Väčšinu titulov, medzi ktorým mimochodom evidujeme aj mnoho trnavských, košických a bratislavských vydaní, toto kníhkupectvo za stanovenú úhradu zákazníkom aj požičiavalo.⁴² Do svojej ponuky ho zaradilo aj kníhkupectvo bratov *Dollovcov*.⁴³ Zaujímavé je, že v *Löweho* vlastných kníhkupeckých katalógoch z 80. rokov 18. storočia (1780, 1783, 1785, 1788) sa v titul v sortimente nevyskytuje, ale objavuje sa v katalógu z roku 1790⁴⁴ a v tom istom roku opäť aj v periodiku *Pressburger Zeitung*,⁴⁵ čo môže nasvedčovať, že druhé vydanie biografie sa už nepredávalo v súlade s očakávaniami jej vydavateľa.

Kritiky a ohlas diela

Ako uvádza sám *Rautenstrauch* v predhovore k biografii, táto mala nadviazať na *Schirachov* životopis panovníckiného otca *Karla VI.* – *Biographie Kaiser Carls des*

³⁹ SZEMZÖ, P. Die Anfänge der ungarischen Leihbibliotheken.

⁴⁰ GOT, J. Das österreichische Theater in Lemberg im 18. und 19. Jahrhundert.

⁴¹ Verzeichnis der Pränumeranten, ref. 28.

⁴² Verzeichniß derer Bücher, welche in der Kayserl. königl. privilegierten Gromen = Barth = u. Gänselmeyrischen Buchhandlung in Hermannstadt ... um beygesetzte Preise gegen baare Bezahlung verkauffet werden. 1782.

⁴³ Napr. *Pressburger Zeitung*, Ausgabe 5, 15. 1. 1780.

⁴⁴ V predaji za 2 zl. 15 gr. Verzeichniß der Buecher : welche bey Anton Loewe ... Erste Abtheilung A-L.

⁴⁵ Bey Anton Löwe Buchhändler alls hier sind nachstehende Bücher zu haben. *Pressburger Zeitung*, No. 20. 10. 3. 1790.

Sechsten.⁴⁶ Popri iných zdrojoch použil Rautenstrauch pri jej písaní aj Richterovo die- lo *Lebens- und Staatsgeschichte der ... Fürstin und Frau Maria Theresia* (1743 – 1747), z domácich prác čerpal napr. z *Kurzgefaßte Geschichte der Ungern* (1778) od K. G. Windischa. Považoval za dostatočné, aby na vybrané diela a citované pasáže osobitne upozornil nie priamo v texte, ale iba v priestore, ktorý mu poskytoval predhovor. Použitý text nemodifikoval, pretože ako sám skonštatoval: „nechcel som inými slovami povedať to isté iba preto, aby som dodal svojmu dielu vzhľad väčšej originality.“⁴⁷ V úvode sa Rautenstrauch ospravedlnil za prípadné nedokonalosti svojej práce a vyslovil nádej, že „ak by sa niekto v budúcnosti podujal na vypracovanie dokonalejšej práce tohto druhu, preukázal by tak svojej vlasti určite príjemnú službu“.⁴⁸ Na tomto mieste sa vyjadril i k posudzovateľom svojho diela. S vďakou prijal kritiku tých (najmä zo zahraničia), ktorí ju vyslovili skromne a nestranne. Vyčlenil nemenovanú skupinu domácich kritikov, ktorú obvinil z osobnej nenávisťi, nepripúšťal si žiadnu pohanu a vyhlásil, že hlas tejto skupiny nepočúva. Na záver tlmočil svoje presvedčenie a uspokojenie nad tým, že práca predsa len splnila svoj účel.

Nech bol už zámer autora akokoľvek ušľachtilý, Rautenstrauchova práca zo- žala mnoho negatívnych hodnotení a rozpútal sa okolo nej spor siahajúci až k samotnej kráľovnej. Vznikol na základe sťažnosti, ktorú predložil sám Rautenstrauch. V roku 1780 uzrel totiž vo Viedni svetlo sveta výsmešný a kritický spis Friedricha Justa Riedela – „*Nöthige Beylage zur der Rautenstrauchischen Biographie Marien Theresiens*“,⁴⁹ ktoré sa údajne „mnoho predávalo a čítalo.“⁵⁰ „Akonáhle sa pán Rautenstrauch dozvedel o existencii tohto spisu a o tom, že ho cenzúra schválila, považoval to za dôle- žité a obžaloval pána Riedela i vydavateľa u cisárovnej a žiadal vydanie nariadenia na zničenie spisu.“⁵¹ Na Riedelovu kritiku odpovedal aj publikovaním diela – „*Abfertigung an Herrn Rath Riedel, wegen der Beilage zur Biographie Marien Theresiens*“.⁵² Panov- níckino rozhodnutie však nenaplnilo Rautenstrauchove očakávania. Znenie kráľov- nej „rezolúcie“ uverejnili aj *Pressburger Zeitung*.⁵³ Píše sa v ňom: „Rautenstrauch by si nemal zamieňať svoj súkromný obchod so štátnym. Ak sú Riedelove výčitky

⁴⁶ Schirach, Gottlob Benedikt von. *Biographie Kaiser Carls des Sechsten*. Halle : bey Gebauers Witwe und Joh. Jacob Gebauer, 1776.

⁴⁷ RAUTENSTRAUCH, J. *Biographie Marien Theresiens*, Vorrede, s. [36].

⁴⁸ RAUTENSTRAUCH, J. *Biographie Marien Theresiens*, Vorrede, s. [39] – [40].

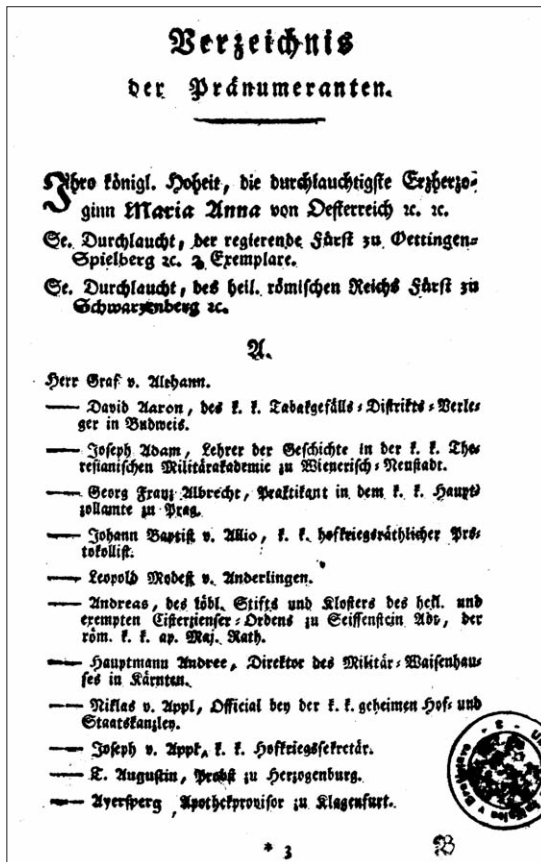
⁴⁹ *Nöthige Beylage zu der Rautenstrauchischen Biographie Marien Theresiens ...* herausgegeben von Friedrich Just Riedel. Wien : Kurzböck, 1780. 66 s.

⁵⁰ SCHLÖZER, A.L. August Ludwig Schlözers ... Briefwechsel, s. 298.

⁵¹ August Ludwig Schlözers ... Briewechsel, s. 298.

⁵² Na identite vydavateľa sa dostupné pramene nezhodujú. *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich* Constantina von Wurzbacha v Hesle Johann Rautenstrauch uvádza miesto tlače Pressburg. Ďalšia práca KAYSER, Ch. G. *Vollständiges Bücher = Lexicon*. Erster Theil. A-C. Leipzig : Verlag von Ludwig Schuman, 1834, s. 11 situuje jej vydanie taktiež do Bratislavy a pripisuje vydavateľskú zodpovednosť Antonovi Löwemu. Stretávame sa však aj s lokáciou – Wien napr. v *Allgemeine Deutsche Bibliothek*, 44. Bd., 1. Stück, 1780, s. 183.

⁵³ *Pressburger Zeitung*, 11. 3. 1780, Ausgabe 18.

Obr. 2 Zoznam predplatiteľov Biografie Márie Terézie

voči nemu odôvodnené, zaslúžil by si aj čosi naviac, ak nie, nech to preukáže verejnosti, a zahanbí týmto svojho odporcu ako nactiutŕhača. Toto moje rozhodnutie je dané na známosť obom stranám a predaj Riedelovej tlače je bez pochyb povolený.“ Maria Theresia.

Práve nedostatočná identifikácia citácií a komplikácie pri odlišovaní textu prevzatého od pôvodného, mohli byť príčinou značnej kritiky, ktorá sa objavila aj inde v dobovej tlači. V rubrike Kurze Nachrichten v periodiku *Allgemeine deutsche Bibliothek*⁵⁴ konštatuje recenzent J. F. Runde: „Dobrá biografica Márie Terézie by bola dôležitým darom pre našu i budúcu čitateľskú verejnosť. A kto by ho nám ho dokázal lepšie darovať ako viedenský učenec, ktorý tomu venoval patričný talent životopisca? S touto myšlienkou sme vzali do rúk Biografiu od pána Rautenstraucha, ale naše očakávanie sa stratilo ešte prv, ako sme dočítali predhovor.“⁵⁵ Ďalej píše: „... pán

⁵⁴ Allgemeine deutsche Bibliothek. 44. Bd., 1. St., 1780, s. 183 – 185

⁵⁵ Allgemeine deutsche Bibliothek, ref. 54, s. 183.

Rautenstrauch nevie čo je to biografia. Tak sa nám javí – od počiatku až do konca – jeho práca ako vysoko chybná a bezúčelná kompilácia.“ Recenzent vyčíta autorovi aj príliš malý podiel samotnej biografickej zložky v diele, a prirovnáva ho k „stredovekému pisateľovi kroník“, ktorý „zhrabol všetko, čo sa vyskytlo.“⁵⁶

Kam a ku komu putovala panovníčkina biografica?

Zoznamy predplatiteľov vo vzťahu ku konkrétnemu dielu predstavujú osobité pramene pri výskume dejín knižnej kultúry. Spektrum v nich obsiahnutých informácií môže vytvárať viacero úrovní. Okrem primárnych východiskových mených a lokačných údajov poskytujú v niektorých prípadoch ďalšie doplnkové informácie (počet exemplárov, informácie o profesii, sociálnom statuse atď.). Z dosiaľ anonymnej verejnosti umožňujú vyčleniť konkrétnych odberateľov situovaných do určitého regiónu, príslušníkov sociálnych vrstiev, profesií atď. Nehovoria o všetkých, ktorí si dielo kúpili, o tom ako zákazníci s dielom naložili, a už vôbec nevypovedajú o tom, či ho aj prečítali. Napriek tomu aspoň čiastočne dokresľujú zložitú mozaiku vzájomne súvisiacich informácií o knižnom obchode, distribúcii a potenciálnom recipientskom zázemí.

Analýzy údajov a verifikácia zistení boli v našom prípade značne časovo náročné. V súlade so žiadosťou autora vo veci zasielania informácií o predplatiteľoch (hodnosti, tituly) väčšina uvedených mien tieto údaje skutočne obsahovala. Komplikácie pri rozbere zoznamu však spôsobovali najmä nepresnosť, nekompletnosť údajov či skreslené formy mien atď. Chýbajúca alebo nesprávna špecifikácia lokačných údajov v niektorých prípadoch znemožnila spoľahlivú identifikáciu provenienčných údajov o predplatiteľoch. Napriek tomu sme sa pokúsili definovať jeho východiskové charakteristiky. V priestore, ktorý nám poskytuje táto štúdia, nie je možné venovať sa jednotlivým predplatiteľom osobitne, preto z vytýčených skupín vyberáme významnejšie, či inak zaujímavé osobnosti.

Môžeme skonštatovať, že abecedne štruktúrovaný zoznam predplatiteľov, priviazaný k prvému vydaniu biografie, obsahoval spolu 626 prenumerantov, z toho 8 inštitucionálnych.⁵⁷

Ťažiskovú skupinu – až 40 % – tvoria úradníci štátnej, verejnej, ale i súkromnej správy od najvyššej (dvorní agenti, radcovia, rôzne vedúce funkcie), po tú najnižšiu úroveň (koncipienti, pisári, tzv. kanclisti atď.). Išlo o príslušníkov byrokracie zodpovedajúcej za fungovanie *centrálnych úradov* habsburskej monarchie – Dvorskej komory, Dvorskej rady, Tajnej rady, Dvorskej vojnovnej rady, Dvorskej kancelárie. Za-

⁵⁶ Allgemeine deutsche Bibliothek, ref. 54, s. 184.

⁵⁷ Inštitucionálni predplatitelia: Konvent milosrdných bratov v Bratislave, Kolégium piaristov v Prahe; Konvent karmelitánov vo Viedni; C. k. Seminár vo Viedni; augustiniánske kláštory v Sankt Florian, v Klosterneuburgu a v Třeboni; poštový úrad v Kroměříži.

stúpenie mali aj úradníci ríšskych úradov napr. Ríšskeho snemu v Regensburgu. Predplatiteľmi boli aj zamestnanci úradov vykonávajúcich správne funkcie v jednotlivých krajinách monarchie – napr. Českého zemského gubernia, Zemského gubernia Haliče a Lodomérie, Uhorskej komory atď. Do skupiny patrili aj členovia administratívy regionálnych úradov s pôsobnosťou v oblastiach výberu mýta, ciel, daní, poštových služieb, ale aj mestskej správy (inšpektori, kontrolóri, vedúci úradov, administrátori, účtovníci, pokladníci, starostovia atď.) či súdnictva (súdni úradníci, advokátni úradníci, auskultátori, mestskí sudcovia, registrátori atď.). Osobitnou kategóriou boli úradníci v službách šľachtických rodov (tajomníci, správcovia panstiev, vyslanci v službách šľachtických rodov, splnomocnenci). Prítomní boli aj príslušníci diplomatických služieb (veľvyslanci) či úradníci a členovia Cenzúrnej komisie. Z tejto rozsiahlej kategórie vyberáme niekoľko významných osobností. Boli medzi nimi napr. gróf Joseph von Brigido (skutočný tajný radca, viceguvernér Haliče a Lodomérie), jeho excelencia Leopold Kaspar von Clary und Aldringen (český a rakúsky vicekancelár), Franz Konstantin von Kauz (radca a prisediaci Dvorskej cenzúrnej komisie), zo známych uhorských vzdelancov napr. riaditeľ dvorskej knižnice vo Viedni Adam František Kollár, Wolfgang von Kempelen a iní.

Mnohí z nich patrili k významným šľachtickým rodinám. Boli tu reprezentanti kniežacích rodov Schwarzenberg; Dietrichstein-Proskau-Leslie; Lichtenstein atď., príslušníci českých, ale aj ríšskych grófskych rodov, napr. Colloredo – Mansfeld; Dietrichstein; Hohenzollern; Kaunitz; Kinský; Starhemberg atď. Z radov slobodných pánov v štátnych funkciách vyberáme priaznivca jozefínskych reforiem Karla Antona von Martiniho, prekladateľa rôznych prírodovedných prác do nemčiny – Karla von Meidingera, skutočného dvorného radcu Karla Josepha von Pichlera alebo rakúskeho veľvyslanca v Konštantínopole – Emanuela Isidora Tassararu. Boli medzi nimi i členovia civilných rádov – napr. Civilného vysokého rádu svätého Štefana. Medzi predplatiteľmi figurovali aj členovia uhorských šľachtických rodov Čáki, Erdödi, Batáni, Révai atď.

Druhú kvantitatívne najväčšiu skupinu – 11 % – tvorili *vojenský hodnostári*, opäť od úrovne najvyššej až po najnižšiu. Dominovali reprezentanti armády s najvyššími hodnosťami (generáli, poľní maršalovia, generálmajori, plukovníci atď.). Tí boli často súčasne aj držiteľmi rôznych stupňov vyznamenaní vojenských rádov (napr. Vojenský rád Márie Terézie atď.). Medzi nižšími dôstojníkmi sa vyskytovali príslušníci pechotných, jazdných, delostreleckých útvarov (nadporučíci, stotníci, rotmajstri atď.).

Príslušníci *meštianskeho stavu* tvorili približne 11 % predplatiteľov. Boli medzi nimi rôzni remeselníci, obchodníci s vínom či plátnom, pivovarníci, ale aj vykonávatelia slobodných povolání – napr. maliari. Do tejto skupiny sme zaradili aj kníhkupcov, advokátov a lekárnikov.

8% predplatiteľov náležalo k *cirkevnému stavu*. Našli by sme tu uhorského prímasa – kardinála Filipa Batániho, ďalej opátov významných rakúskych kláštorov (napr. kláštora Viktring; Opportunus – posledný opát benediktínskeho kláštora

v Mondsee; opát cisterciátskeho kláštora Seffenstein; opát premonštrátskeho kláštora a konventu v meste Geras atď.), prepoštov, predstavených rádov, dekanov, ale aj kňazov, kazateľov alebo duchovných v súkromných službách.

Ženské predplatiteľky predstavovali 4 % z predplatiteľov. Prevažne patrili k významným šľachtickým rodom – Baťáni, Pálfi, Dietrichstein, Lichtenstein, Harrach atď. Najvýznamnejšou predplatiteľkou ženského pohlavia bola nepochybne druhá dcéra Márie Terézie – arcivojvodkyňa Mária Anna (1738 – 1789).

Z nevelkej skupiny lekárov (1 %) by sme radi upozornili na profesora chirurgie Ferdinanda Josepha von Lebera (1727 – 1808) – autora mnohých spisov či inštrukcie pre sudcov a ránhojičov. Venoval sa i vylepšovaniu chirurgických nástrojov.⁵⁸

Komplikácie s identifikáciou prenumerantov sme mali približne v 15 % prípadov. Z toho nebolo vôbec možné identifikovať 4 %. Sem patrili tí, ktorí zaslali svoje objednávky dodatočne a zoznam neuvádzal o nich ani primárne menné alebo provenienčné údaje. Zvyšných 11 % tvorili osoby s uvedením menných údajov (často nekompletných), v niektorých prípadoch so špecifikáciou miesta. Z poslednej skupiny by sme vybrali päť nositeľov priezviska Hönig.⁵⁹ Pri menách sa nenachádzali žiadne doplnkové informácie. Mohlo by však ísť o členov významnej rodiny Hönigovcov. Táto patrila k radu „spriaznených židovských obchodníkov, ktorí si za vlády Márie Terézie prenajali štátny tabakový monopol v českých krajinách a Rakúsku.“⁶⁰ Bratia Hönigovci, pôvodom zo západočeskej Chodovej Planej, založili vo Viedni nové obchodné spoločnosti. Israel Hönig (1722 – 1808) sa stal prvým nepokrsteným židom povýšeným do šľachtického stavu a v roku 1761 ho Mária Terézia vyznamenala privilegiom, na základe ktorého sa mohol podľa vlastného rozhodnutia usídlieť v akomkoľvek meste v českých zemiach, kde sídlila židovská obec a mohol tu prevádzkovať obchod. Vytvoril aj tzv. tabakové konzorcium, členmi ktorého boli najvýznamnejší židovskí obchodníci svojej doby a jeho členovia vytvorili základ židovskej podnikateľskej nobility.⁶¹

Biografia cisárovnej nepredstavovala úzko odborne profilovanú prácu určenú špecializovanému okruhu recipientov, ale atraktívny titul, s ktorým bolo spojených mnoho očakávaní verejnosti. Jej vlastníctvo mohlo byť aj vecou prestíže, vyjadrením úcty a solidarity k trónu. Titul si našiel svojich predplatiteľov nielen z okruhu osôb blízkych panovníckemu dvoru – členov významných šľachtických rodov monarchie, ale aj v radoch meštianskych vrstiev a inteligencie v službách širokého spektra silnejúcej tereziánskej byrokracie.

⁵⁸ Leber, Ferdinand Joseph.

⁵⁹ Íslo o tieto osoby: Abraham Löbl Hönig; Lazar Löbl Hönig; Aaron Moises Hönig; Israel Löbl Hönig; Mayer Is. Hönig.

⁶⁰ ŽUPANIČ, J. Počátky židovské šlechty.

⁶¹ ŽUPANIČ, ref. 60.

Provenienca

V zozname dominoval podiel neuvedených lokácií (*Sine loco*). Identifikovaný provenienčný rozptyl predplatiteľov bol značne široký. Vedúce postavenie prináležalo hospodárskym a administratívnym centráram habsburskej monarchie (pozri tabuľku), v ktorých sídlila rozsiahla sieť príslušníkov byrokracie, z prostredia centrálnych úradov monarchie blízkeho samotnému trónu, reprezentantov krajinských úradov až po zamestnancov nižších miestnych úradov. V nadväznosti na prebiehajúci transfer tovarov tu fungovali rôzne mýtné, colné či daňové úrady a príslušníci meštianskeho stavu vykonávali svoje živnosti.

Tabuľka

<i>Mesto</i>	Sine loco	Praha	Viedeň	Bratislava	Lvov	Linz	Regensburg	
<i>Počet</i>	188	33	32	27	22	15	13	
<i>Mesto</i>	Brno	Klagenfurt	Graz	Kolín	Jindřichův Hradec	České Budějovice	Pešť	Šoproň
<i>Počet</i>	11	11	10	7	6	6	5	5

Celkove sme v zozname, okrem uvedených miest v tabuľke, identifikovali ďalších 35 rakúskych,⁶² 33 českých sídiel⁶³ a tri nemecké mestá.⁶⁴ Z miest vtedajšieho Uhorska si monografiu objednali: banský radca – gróf Peter Révai (Banská Štiavnica), správca kráľovskej vojenskej pokladnice Franz Gastagger (Košice), štyria predplatelia z Levoče,⁶⁵ jeden zo Sv. Jura⁶⁶ a ďalší traja zo Šamorína.⁶⁷ Šesť lokácií sa nám nepodarilo spoľahlivo identifikovať. Osobitným prípadom bola lokalizácia iba podľa názvu krajiny alebo regiónu.⁶⁸

⁶² Po troch exemplároch: Hall in Tyrol; Maria Saal; Wiener Neustadt. Po dvoch exemplároch: Gurk; Lambach; Prutzendorf; Riedau. Po jednom exemplári: Allmegg, Berholdsdorf, Enns; Wels nad Ennsom; Fridberg; Freiberg; Haimburg, Herzogenburg; Hollenegg; Innsbruck; Ischl; Langenlois; Maria Hoheneich; Mondsee; Peuerbach; Rossegg; Salaberg; Salzkammergut; Schlägl; Schwechat; Spital am Pyhrn; St. Florin; Stockerau; Thalheim bei Wels; Vietring; Wartberg ob der Aist.

⁶³ Po štyroch exemplároch: Litoměřice. Po troch exemplároch: Strakonice; Havlíčkův Brod. Po dvoch exemplároch: Dřevěnice; Rakovník; Třeboň. Po jednom exemplári: Beroun; Borovany; Brandýs nad Labem; Číměř; Jičín; Chlub u Třeboně; Janský vrch; Kunžak; Kroměříž; Liberec; Libnič; Nová Bystřice; Olomouc; Opava; Opočno; Plaňany; Poděbrady; Polička; Pouzdřany; Telč; Těšín; Třeboň; Ústí nad Labem; Veselí nad Lužicí; Žatec na Moravě; Nová Včelnice.

⁶⁴ Po dvoch exemplároch: Hamburg; Norimberg. Po jednom: Passau; Regensburg / Passau.

⁶⁵ Evanjelický kazateľ Johan Hermann, kaplán Wolfgang Krenn, ďalej Mathias Kreuchel a Johann David Schurer

⁶⁶ Johann von Szegner, richtár.

⁶⁷ Obchodník Joseph Kambuth; pivovarník Mathias Pötz; nedeľný kazateľ Augustín Schauburger

⁶⁸ V Rakúsku (1); v Korutánsku (4); v Čechách (1); na Morave (2); v Haliči (4); v Sliezsku (1); v Lublanskej diecéze (1); pri Prahe (1).

Panovníčkin životopis putoval aj do chorvátskej Rijeky (1); talianskej Gorizie (1), ktorá do roku 1809 patrila Rakúsku; Lubľany (2); Nového Sadu (1); do miest vtedajšej Haliče – (dnes ukrajinských miest) Sambor (1); Brody (1) a Tarnowa (1, dnes Poľsko); či dnes rumunského Temešváru (2), jeden výťah si predplatil aj zlatník až v St. Petersburgu (Anton Locatelli).

Z bratislavských predplatiteľov sme vybrali napr. grófa Imricha Čákiho; predsedu Uhorskej komory grófa Jána Nepomuka Erdödiho; grófa Jozefa Erdödiho; Gottfrieda Kelera – historika a prispievateľa do periodika *Ungrisches Magazin*; vnútorného radcu Alexandra Kevického; alebo redaktora *Ungrisches Magazin* a mestského kapitána – Karla Gottlieba Windischa. Medzi nimi bol aj napr. kolektor brnianskeho kníhtlačiar J. G. Traßlera, distribútor kníh a neskôr i vlastník „Lesekabinetu“ – uvedený ako Weissenthal.⁶⁹ Mohlo ísť aj o istého Johanna Gottfrieda Weissenthala, jeho identitu však zatiaľ nemáme potvrdenú.

Krátko o knižniciach

Napriek kritike, ktorú Rautenstrauch za svoje dielo zožal, stala sa jeho práca súčasťou mnohých súkromných aj inštitucionálnych zbierok. Na konci 18. storočia, podľa vzoru anglických, francúzskych a nemeckých modelov, zakladali aj mnohí kníhkupci v Uhorsku tzv. „Lesekabinety“,⁷⁰ resp. požičovne kníh, v ktorých si bolo možné za stanovenú úhradu knihy vypožičať. Prvý v Uhorsku bol zriadený práve v Bratislave v roku 1781. V roku 1788 vznikol aj pri kníhkupectve Dolla a Schwaigera. Alojz Doll panovníčkinu biografii nielen predával, ale ponúkal k dispozícii aj klientele zriadenej požičovne.⁷¹

Prvé vydanie životopisného diela nachádzame aj v katalógu knižničnej zbierky jedného z jej vyššie uvedených bratislavských predplatiteľov – Karla Gottlieba Windischa z roku 1792.⁷² Windischovi zaiste neunikla kauza, ktorá sa okolo vydania rozpútala. V jeho zbierke sa objavujú i niektoré z už zmienených prác, ale i ďalšie, dotýkajúce sa osobnosti panovníčky. Windisch vlastnil napr. Rautenstrauchov preklad Fromageotovho diela (*Jahrbücher der Regierung Marien Theresiens*, Wien und Leipzig : Kurzböck, 1776), prácu G. B. Schiracha – *Biographie Kaiser Carls des Sechsten* (Halle : Gebauer, 1776) a aj niekoľko príležitostných tlačí – napr. titul od Josepha von Sonnenfelsa – *Rede auf Marien Theresiens* (Wien : Schulz, 1762). Windisch pravdepodobne získal Rautenstrauchovu biografii priamo od Löweho, ktorý bol vydavateľom mnohých jeho prác.

⁶⁹ *Pressburger Zeitung*, č. 104, z 28. 12. 1792, s. 1183.

⁷⁰ KÓKAY, G. *Geschichte des Buchhandels in Ungarn*, s. 100.

⁷¹ *Neue National = Lesebibliothek*, č. 1368, s. [2].

⁷² *Bibliotheca Caroli Theophili Windisch*. Prepis katalógu je spracovaný v publikácii TANCER, J. *Im Schatten Wiens*. Bremen : Edition Lumière, 2008.

Záver

Pôvodným cieľom príspevku bolo priblíženie fenoménu predplatiteľstva a jeho prejavov v dobovej praxi na príklade vybraného knižného titulu. V našom prípade mali ako primárne východisko poslúžiť výsledky analýzy zoznamu prenumerantov monografie *Biographie Marien Theresiens* (1779) od Johanna Rautenstraucha. Počas prieskumu ďalších dostupných relevantných dokumentov sme však postupne odkrývali i ďalšie súvislosti týkajúce sa vydavateľského, propagačného a distribučného aspektu existencie jej dvoch vydaní. Pokúsili sme sa preto, aspoň do tej miery, ako nám to umožnili dostupné relevantné pramene, čiastočne rekonštruovať aj procesy spojené s vydaním, pohybom titulu na knižnom trhu a identifikovať jeho odberateľov, resp. potenciálnych recipientov. Výskum potvrdil potrebu viacúrovňového prístupu k skúmaniu dynamických procesov na knižnom trhu v minulosti, ktorý by vzájomne prepájal dostupné poznatky zo všetkých zložiek dejín knižnej kultúry. Hoci mnohé o ďalších odberateľoch a recipientoch zostalo i naďalej skryté, dúfame, že predložený príspevok poodhalil viacero zaujímavých súvislostí.

Zoznam bibliografických odkazov

Allgemeine deutsche Bibliothek [online]. Berlin und Stettin : Friedrich Nicolai, 1780, 44. Bd., 1. St. [cit. 2010-06-10]. Dostupné na internete: <<http://www.uni-bielefeld.de/diglib/aufklaerung/suche.htm>>.

An das Publikum. In *Nachtrag zum Wiener = Diarium* [online]. 1779, Nro. 58, 21. 7. 1779 [cit. 2010-07-15]. Dostupné na internete: <<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?apm=0&aid=wrz&datum=17790721&seite=17&zoom=2>>.

Bey Anton Löwe Buchhändler alls hier sind nachstehende Bücher zu haben. In *Pressburger Zeitung* [online]. 1790, Nro. 20, 10.3. 1790 [cit. 2010-05-10], s. 203. Dostupné na internete: <<http://rep.ulib.sk/kramerius/PShowPageDoc.do?id=103720&picp=&it=0&s=jpg>>.

BLUMAUER, A. Anzeigen. In *Ungrisches Magazin : oder Beyträge zur ungrischen Geschichte, Geographie, Naturwissenschaft und der dahin einschlagenden Litteratur*. 2. Band, 3. Stück. Preßburg : bey Anton Löwe, 1782.

Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia. Zost. A. Klimeková, E. Augustínová, J. Ondroušková. Zv. 4. Martin : Slovenská národná knižnica, 2008. 367 s. ISBN 978-80-89301-20-1.

- Bibliotheca Caroli Theophili Windisch. In TANCER, J. *Im Schatten Wiens : Zur deutschsprachigen Presse und Literatur im Pressburg des 18. Jahrhunderts*. Bremen : Edition Lumičre, 2008. ISBN 978-3-934686-54-0, s. 202 – 269.
- CERMAN, I. Maria Theresia in the Mirror of Contemporary Mock Jewish Chronicles. In *Judaica Bohemiae* [online]. 38/2002 [cit. 2010-06-28], s. 5 – 47. Dostupné na internete: <www.cceol.com>.
- Rautenstrauch, Johann. In *Deutsche biographische Enzyklopädie* [online]. 2. überarb. und erw. Ausg. München : Saur, 2007 [cit. 2010-06-20]. s. 214. Dostupné na internete: <<http://books.google.sk/books?id=IG3Rp8NAO8EC&lpg=PA214&ots=Udfj1mmO0F&dq=biographie%20Marien%20Theresiens%20%20%2B%20rautenstrauch&hl=cs&pg=PP1#v=onepage&q=biographie%20Marien%20Theresiens%20%20+%20rautenstrauch&f=false>>.
- GOT, Jerzy. *Das österreichische Theater in Lemberg im 18. und 19. Jahrhundert : aus Theaterleben der Vielvölkermonarchie*. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1997. 875 s. ISBN 3-7001-2476-7.
- KAYSER, Ch. G. *Vollständiges Bücher = Lexicon*. Erster Theil. A-C. Leipzig : Verlag von Ludwig Schuman, 1834.
- KÓKAY, G. *Geschichte des Buchhandels in Ungarn*. Wiesbaden : Harrassowitz, 1990. 151 s.
- Pränumeration. In KRUEINITZ, J. G. *Oeconomische Encyklopädie* [online]. [cit. 2010-08-28]. Band 117, s. 82 – 83. Dostupné na internete: <<http://www.krueinitz1.uni-trier.de/>>.
- Subskription. In KRUEINITZ, J. G. *Oeconomische Encyklopädie* [online]. [cit. 2010-08-28]. Band 177, s. 662 – 665. Dostupné na internete: <<http://www.krueinitz1.uni-trier.de/>>.
- Leber, Ferdinand Joseph. In *Deutsche Biographie* [online]. [cit. 2010-08-04]. Dostupné na internete: <http://www.deutsche-biographie.de/artikelADB_018-093-01.html>.
- Neue National = Lesebibliothek* : oder Verzeichniß auserlesener Bücher welchen gegen billiger Bedingnisse zum Lesen ausgegeben werden von Aloys Doll und Comp. Buchhändler. I. Fortsetzung. Pressburg : [s.n.], 1788.

- SCHLOSSAR, A. Rautenstrauch, Johann. In *Allgemeine Deutsche Biographie* [online]. [cit. 2010-07-14]. 27 (1888), s. 460 – 461. Dostupné na internete: <http://www.deutsche-biographie.de/artikelADB_pnd10024503X.html>.
- [SCHLÖZER, August Ludwig]. August Ludwig Schlözer's ... Briefwechsel [online]. Göttingen : im Verlage Vanderhoekschen Buchhandlung, 1780 [cit. 2010-07-28]. 6. Theil. Dostupné na internete: <http://books.google.sk/books?id=hmNHAAAAYAAJ&pg=RA1-PA298&dq=August+Ludwig+Schl%C3%B6zer%C2%B4s+%2B+Rautenstrauch&hl=sk&ei=riaXTO4CIzNswat4OFa&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=4&ved=0CDYQ6AEwAw#v=onepage&q=riedel&f=false>.
- Rautenstrauch Johann. In *AEIOU* [online]. [cit. 2010-07-11]. Dostupné na internete: <<http://www.aeiou.at/aeiou.encyclop.r/r219723.htm>>.
- RAUTENSTRAUCH, J. An das Publikum. In *Wienerisches Diarium* [online]. 1779, No. 57, 17. 7. 1779 [cit. 2010-06-21]. Dostupné na internete: <<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?apm=0&aid=wrz&datum=17790717&seite=10&zoom=2>>.
- RAUTENSTRAUCH, J. An das Publikum. In *Wienerisches Diarium* [online]. 1779, No. 67, 21. 8. 1779 [cit. 2010-06-21]. Dostupné na internete: <<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?apm=0&aid=wrz&datum=17790821&seite=11&zoom=2>>.
- RAUTENSTRAUCH, J. *Biographie Marien Theresiens*. Wien : [s.n.], 1779. 360 s.
- RAUTENSTRAUCH, J. *Biographie Marien Theresiens*. Wien und Preßburg : in Verlag bey Anton Löwe, Buchhändlern, 1780.
- RAUTENSTRAUCH, J. Nachricht. In *Wienerisches Diarium* [online]. 1779, No. 88, 3. 11. 1779 [cit. 2010-08-12]. Dostupné na internete: <<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?apm=0&aid=wrz&datum=17791103&seite=11&zoom=2>>.
- RAUTENSTRAUCH, J. Voreinerinnerung. In *Jahrbücher der Regierung Marien Theresiens [...] aus dem Französischen des Herrn Fromageot*. Wien und Leipzig : bey Joseph Kurzböck, 1776, s. [5] – [12].
- SZEMZÖ, Piroska. Die Anfänge der ungarischen Leihbibliotheken. In *Magyar Könyvszemle* [online]. 1939, Sz. 2. [cit. 2010-08-15]. Dostupné na internete: <<http://epa.oszk.hu/00000/00021/00197/pdf/209-212.pdf>>.

- Pressburger Zeitung* [online]. 1779, St. 103, 25.12.1779 [cit. 2010-08-02].
Dostupné na internete: <<http://rep.ulib.sk/kramerius/PShowPageDoc.do?it=0&id=95056&picp=&idpi=117635>>.
- Pressburger Zeitung* [online]. 1780, Ausg. 18., 11.3.1780 [cit. 2010-08-02].
Dostupné na internete: <<http://rep.ulib.sk/kramerius/PShowPageDoc.do?id=95173&picp=&it=0&s=jpg>>.
- Pressburger Zeitung* [online]. 1792, No. 104, 28.12.1792 [cit. 2010-08-28].
Dostupné na internete <<http://rep.ulib.sk/kramerius/PShowPageDoc.do?id=106858&picp=&it=0&s=jpg>>.
- Ungrisches Magazin* : oder Beyträge zur ungrischen Geschichte, Geographie, Naturwissenschaft und der dahin einschlagenden Litteratur. 1. Band, 1. Stück. Preßburg : bey Anton Löwe, 1781.
- Ungrisches Magazin* : oder Beyträge zur ungrischen Geschichte, Geographie, Naturwissenschaft und der dahin einschlagenden Litteratur. 1. Band, 3. Stück 1781. Preßburg : bey Anton Löwe, 1781.
- Verzeichniß der Buecher* : welche bey Anton Loewe, Buchhaendler in Preßburg, um beygesetzte Preise zu haben sind. Erste Abtheilung A-L. Preßburg : gedruckt bey Anton Loewe, 1790. [2], 250 s.
- Verzeichniß derer Bücher* : welche in der Kayserl. königl. privilegierten Gromen = Barth = u. Gänselmayrischen Buchhandlung in Hermannstadt [...] um beygesetzte Preise gegen baare Bezahlung verkauffet werden. [S.l.] : [s.n.], 1782.
- Von Ungrischen Uibersetzungen der heiligen Schrift. In *Ungrisches Magazin*. 3. Band, 4. Stück. Preßburg : bey Anton Löwe, 1783, s. 491–501.
- Wienerisches Diarium* [online]. 1779, No. 79, 2.10.1779 [cit. 2010-07-17].
Dostupné na internete: <<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?apm=0&datum=17791002&zoom=2>>.
- Wienerisches Diarium* [online]. 1779, No. 58, 23.10.1779 [cit. 2010-07-17].
Dostupné na internete: <<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?apm=0&aid=wrz&datum=17791023&seite=1&zoom=2>>.
- Wienerisches Diarium* [online]. 1779, No. 90, 10. 11. 1779 [cit. 2010-07-17].
Dostupné na internete: <<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?apm=0&datum=17791110&zoom=2>>.

Wienerisches Diarium [online]. 1779, No. 92, 17. 11. 1779 [cit. 2010-07-17].
Dostupné na internete: <<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?apm=0&aid=wrz&datum=17791117&zoom=2>>.

WITTMANN, R. Subskribenten- und Pränumerantenverzeichnisse als Quellen zur Lesergeschichte. In *Buchmarkt und Lektüre im 18. und 19. Jahrhundert* : Beiträge zum literarischen Leben 1750 – 1880. Tübingen : Niemeyer, 1982. ISBN 3-484-35006-7, s. 46 – 69.

WURZBACH, Constantin von. *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*. 25. Theil. Wien : Druck und Verlag der k.k. Hof – und Staatsdruckerei, 1873. 426 s.

Zweyte Fortsetzung des Verzeichnisses von Buechern : welche bey Anton Loewe in Preßburg, um beygesetzte Preise verkauf werden. [Bratislava] : [Löwe, Anton], [o. 1780]. 55 s.

ŽUPANIČ, J. *Počátky židovské šlechty* [online]. [cit. 2010-06-12]. Dostupné na internete: <<http://www.novanobilitas.eu/pocatky-zidovske-slechty-0>>.

Cultural and Economic Aspects of Prenumeration

Biography of Empress Maria Theresa
by Johann Rautenstrauch (1779, 1780)

Petronela Bulková

The research of the subscription phenomenon has been an area of knowledge little explored in the history of our literary culture so far. In the introductory part of the paper the author focuses on the definition of *prenumeration* and *subscription*, their common basis, differences, negative and positive manifestations are characterized. For example, through both editions of the Empress Maria Theresa biography (1779, 1780) by Johann Rautenstrauch the contemporary practice in prenumeration on several levels is researched. From the initial offer in a periodical, following the promotion process of the work, the author reconstructed, to some extent, the recipient background, the distribution network and its fate in the private and public libraries.

Vydavateľská činnosť Daniela Basilia a Petra Fradelia na pražskej Karlovej univerzite

Eva Frimmová

Pražská Karlova univerzita zažívala v druhej polovici 16. a začiatkom 17. storočia nebývalý rozmach z viacerých uhlov pohľadu. Predovšetkým po odbornej stránke boli v tomto čase – tzv. neskorého vplyvu nemeckého humanizmu – evidentné prejavy na rozličnej úrovni. Tesne v predbielohorskom období¹ sa na univerzite pestovali vo väčšej miere medzinárodné vzťahy, čomu napomáhala relatívne liberálna kultúrno-politická klíma. Úzke vzťahy možno zaznamenať predovšetkým s Nemeckom – s Altdorfskou akadémiou,² ale aj s územím dnešného Slovenska. Tradičia študovať na Karlovej univerzite sa vytvorila veľmi skoro po jej založení v roku 1348 vzhľadom na jazykovú príbuznosť i na náboženskú orientáciu.³ V novembri 1622 sa zlúčila s jezuitskou školou a od roku 1654 fungovala ako „Universitas Carolo-Ferdinanda“.⁴

Komplex najrozmanitejších činností na univerzite nachádza odraz v publikovanej forme. A tak sa vďaka vzťahujúcemu sa rozvoju kníhtlače a jej udomácnovaniu sa na univerzitnej pôde dozvedáme zo zriedkavo zachovaných, poväčšine drobných tlačí o odborných trendoch a názoroch, ale často i o drobnejších nuansoch a vzťahoch jej predstaviteľov: profesorov i študentov.

¹ Bitka na Bielej Hore pri Prahe sa odohrala 8. novembra 1620; stretli sa habsburské vojská so stavovským odbojom – jeho prehrou sa výrazne zmenila politická i náboženská a spoločenská situácia v celej českej krajine.

² Altdorfská akadémia v blízkosti Norimbergu vznikla roku 1578, fungovala ako vyššia inštitúcia s právom udeľovať bakalárske a magisterské hodnosti pre slobodné umenia na úrovni vzdelania na filozofickej fakulte. Vytvárala medzistupeň medzi strednou a vysokou školou. Štatút univerzity obdržala až roku 1622. Viac v KUNSTMANN, H. Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen, s. 16.

³ Pražská Karlova univerzita bola najviac navštevovanou univerzitou v strednej Európe na konci 14. a začiatkom 15. storočia, prevažne z Uhorska. Po husitských vojnách sa záujem zmenšil, ale koncom 15. až 17. storočia slovenskí študenti túto univerzitu navštevovali hlavne kvôli kultúrnej a jazykovej príbuznosti i náboženskej orientácii; v matrikách je ich možno identifikovať, pretože si udávajú národnosť »Sclavus« alebo »Slavus«. VARSÍK, B. Slováci na pražskej univerzite do konca stredoveku, s. 37; VARSÍK, B. Husiti a reformácia na Slovensku do žilinskej synody, s. 138 – 147; KAVKA, F. Slovenští studenti na pražské universitě v 15. a 16. století, s. 137 – 147.

⁴ WINTER, Z. Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409 – 1622), s. 2, 214; Dějiny Univerzity Karlovy II. 1622 – 1802, s. 27, 34.

Čo sa týka edičnej politiky, univerzita mala v tomto čase niekoľko zaužívaných zvyklostí. Priamo pre univerzitu vydávali rôznorodý materiál viacerí tlačiar, ale to neznamená, že by súvislosť s univerzitou nemali aj ďalší tlačiar, pôsobiaci doma alebo v zahraničí. Roku 1612 sa uzniesol akademický senát v rámci reforiem ustanoviť podľa vzoru iných inštitúcií svojho vlastného tlačiar.⁵ Prvým oficiálnym tlačiarom bol Pavol Sessius († po roku 1631), ktorý na univerzite už býval, keď prišiel z Nemecka do Čiech roku 1606.⁶ Jeho tlačiareň bola pomerne veľká, zamestnával sadzača a niekoľko tovaršiov.⁷ Svoju živnosť vykonával v Karolíne na Ovocnom trhu v rokoch 1606 – 1631,⁸ avšak s určitými prestávkami. Roku 1625 a 1626 sa stal kníhtlačiarom arcibiskupským a kardinálskym, zosobneným v postave Arnošta z Harrachu.⁹ Pavla Sessia vystriedal alebo pôsobil zároveň ako univerzitný tlačiar Jan (Václav) Česvíbius Stříbrský († 1625). Sú známe jeho tlače z rokov 1615 – 1624,¹⁰ taktiež plnil funkciu univerzitného tajomníka. Roku 1625 odkázal tlačiareň svojmu priateľovi Danielovi Basiliovi¹¹ ako úhradu pokuty za protihabsburské postoje pred rokom 1620. Basilius ju získal 18. septembra 1625 a je dosť možné, že najprv vybavil dohodnuté objednávky a potom ju rozpredal (?), keďže o jeho tlačiarenskej činnosti niet žiadnej zmienky. Sám však dňa 25. júna 1628 náhle zomrel.

Pre univerzitu pracovali viacerí pražskí tlačiar, spomedzi nich v rokoch 1580 – 1599 bývalý univerzitný profesor Daniel Adam z Veleslavína a potom jeho ovdovelá manželka Anna s novým partnerom Jonatom Bohutským z Hranic.¹² Od roku 1613 pokračoval Adamov syn Samuel, avšak neskôr mu jezuiti odobrali živnosť.¹³ Okrem nich Jiří Hanuš z Kronenfeldu vlastnil v Prahe v rokoch 1610 – 1613 skromnejšie vybavenú tlačiareň,¹⁴ podobne Daniel Sedlčanský-Sedesanus († 1613).¹⁵ Ale Peter Fradelius vydával svoje zväčša drobné tlače aj v zahraničí: v Norimbergu u Abraháma Wagenmanna, v Altdorfe u Konráda Agricolu, v Augsburgu u Jána Praetoria, v Štrasburgu u Jodoca Martina alebo Antonia Bertrama, v Amsterdame v oficíne Ravestiniana a v ďalších mestách, ako sú Angers, Paríž alebo Londýn.

Z hľadiska obsahovej náplne a žánrovej rozmanitosti produkcia týchto tlačiarov vo vzťahu k univerzite zodpovedá jej dobovým požiadavkám – predstavuje všetku významnejšiu vedeckú, pedagogickú a v nemalej miere aj politickú činnosť vrátane príležitostných zborníkov, promočných ohlášok, českých, latinských a ne-

⁵ VOLEJ, J. Dějiny českého knihtisku do roku 1848, s. 62.

⁶ POKORNÁ, A. Akademický knihtiskař Pavel Sessius, s. 272 – 280.

⁷ POLIŠENSKÝ, J. Vydavateľská činnosť a zánik pražského Karolina, s. 178.

⁸ VOIT, P. Encyklopedie knihy, s. 786 – 788.

⁹ POKORNÁ, ref. 6, s. 274 – 278.

¹⁰ VOIT, ref. 8, s. 848.

¹¹ VOLEJ, J. Bibliografické drobnosti : Basilius Daniel z Deutschenberka dědicem knihtiskárny Jana Stříbrského, s. 96.

¹² VOIT, ref. 8, s. 129 – 130.

¹³ POLIŠENSKÝ, ref. 7, s. 180.

¹⁴ VOIT, ref. 8, s. 342.

¹⁵ VOIT, ref. 8, s. 782.

meckých básní či prejavov profesorov. Odbornú – obsahovú a redakčnú prácu mal na starosti vždy niektorý z profesorov, ktorý zrejme dodával aj presné podklady na vytlačenie v rukopisnej forme. Dokladá to zachovaná nevydaná efemerida na rok 1624 *Ephemeris anni 1624*¹⁶ od Daniela Basilia popri jeho vytlačených exemplároch na rok 1620 a 1625. Pritom treba mať na zreteli aj promptosť vydania predloženého rukopisu vzhľadom na jeho aktuálnosť.

V tomto smere nemožno nespomenúť zástoj slovenských humanistov, ktorí sa významne etablovali na pražskej univerzite najmä začiatkom 17. storočia v rozličných výkonných a popredných funkciách.¹⁷ Spomedzi okruhu profesorov slovenského pôvodu: Jána Jesenského-Jessenia z Jasena,¹⁸ Vavrinca Benedikta z Nedožier¹⁹ alebo Jána Mollera vynikali najmä Daniel Basilius z Partizánskej Lupče²⁰ a Peter Fradelius z Banskej Štiavnice.²¹ Obaja takmer rovesníci sa zapájali do všetkých činností univerzity veľmi výrazne a jednako odlišne, čo vyplývalo z ich odborného zamerania, ale aj osobných možností a dispozícií.

Daniel Basilius (1585 – 1628) pochádzal z Nemeckej Lupče (od roku 1946 Partizánska Lupča) a dôsledne si udával prídomok *Teutolytzcenus* alebo *de Deutschenberg*. Po štúdiách na Karlovej univerzite ostal v Prahe, od roku 1613 ako riadny mešťan Malej Strany. Roku 1612 mu prideliť profesúru astronómie a roku 1615 ho oficiálne prijali na univerzitu ako profesora fyziky, ale už predtým mal ako magister povolenie prednášať súkromne právo a matematiku. Roku 1617 sa stal profesorom hebrejčiny. V rokoch 1616, 1619 a 1621 ho trikrát zvolili za dekana filozofickej fakulty na univerzite. Začas bol vo funkcii prepošta. Roku 1623 bol obvinený a vypočúvaný za účasť v odboji a následne konvertoval na katolícku vieru. Toto mu umožnilo robiť kariéru predsedu apelačného súdu, avšak čoskoro náhle umiera vo veku štyridsaťtri rokov. Basilius napomáhal aj dotáciami plynulému chodu univerzity, ktorá bola neustále v zlej finančnej situácii. Na jej podporu prispieval menšími sumami a nakoniec

¹⁶ BASILIUS, Daniel. *Ephemeris anni 1624*. 4°. 72 s. Rukopis.

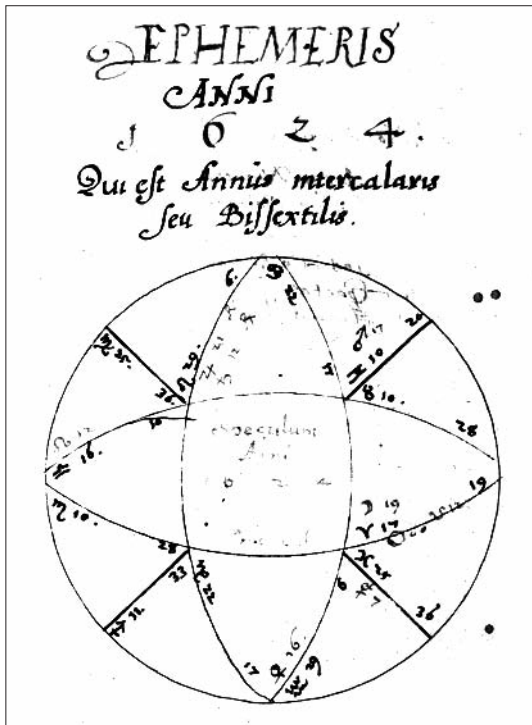
¹⁷ Podrobnejšie TRUHLÁŘ, A.–HRDINA, K.; (pokrač.) HEJNIC, J.–MARTÍNEK, J. *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*. I-IV. Praha : Academia, 1966 – 1973.

¹⁸ POLIŠENSKÝ, J. *Jan Jesenský-Jessenius*. Praha : Svobodné slovo, 1965. 160 s.

¹⁹ KOLÁRIK, O. *Vavrinec Benedikt Nedožerský*. Martin : Matica slovenská, 1965. 61 s.

²⁰ FRIMMOVÁ, E. *Daniel Basilius (1585 – 1628)*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 1997. 176 s.

²¹ POLIŠENSKÝ, J. *Politická a literárna činnosť slovenského humanisty Petra Fradelia ze Štiavnice*. In *Historický časopis*, 1961, roč. 9, č. 4, s. 602 – 616; POLIŠENSKÝ, J. *Vzťah Jessenia a Fradelia ke Slovensku*. In *Humanizmus a renesancia na Slovensku*. Ed. Ľudovít HOLOTÍK – Anton VANTUCH. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1967, s. 321 – 331; POLIŠENSKÝ, ref. 7, s. 175 – 197; FRIMMOVÁ, E. *Humanistické tlače banskoštiavnického rodáka Petra Fradelia*. In *Kniha 1999 · 2000. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2001, s. 60 – 69; FRIMMOVÁ, E. *Recepcia Mitisovho traktátu Bonus iudex u Petra Fradelia a Viktorína Morávka*. In *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven „Čtenář a jeho knihovna“*. České Budějovice : Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2003, s. 157 – 170.

Obr. 1 BASILIUS, Daniel. *Ephemeris anni 1624*. 4°. 72 s. Titulný list rukopisu – Národná knižnica ČR Praha, sign. Roudn. VI. Ff25

odovzdal cirkvi-jezuitom všetok nadobudnutý majetok, tri vinice, chmelnice a dom v Prahe.²²

Peter Fradelius sa narodil okolo roku 1580 v Banskej Štiavnici a aj keď skoro odišiel z mesta, do konca života používal prídomek *Schemnicensis* / *Schemnicenus*, niekedy i *Pannonicus*. Po štúdiách na ev. Lýceu v Štajerskom Hradci prešiel na Karlovu univerzitu do Prahy, kde sa stal roku 1607 bakalárom a o rok neskôr magistrom. Po učiteľskom účinkovaní na úrovni strednej školy v Žatci a Prahe bol v rokoch 1607 až 1608 rektorom mestskej školy v Nymburku. Od roku 1610 a s určitou prestávkou od roku 1617 bol profesorom logiky, rétoriky a poetiky na Karlovej univerzite. Zároveň ho zvolili za prepošta kolégia, od roku 1618 pôsobil ako dekan a od roku 1620 ako prorektor univerzity. V rokoch 1612 – 1617 pracoval Fradelius v službách pána Václava Vratislava z Mitrovic; bol vychovávateľom jeho najstaršieho syna Juraja,²³ ako aj jeho spoločníka Jána Ostrovca z Královic. V rámci tejto služby sa mu otvorili možnosti aj pre vlastné štúdium na zahraničných univerzitách a predovšetkým na

²² FRIMMOVÁ, ref. 20, s. 29.

²³ Jiří Vratislav z Mitrovic († 17. mája 1639 ako 42 ročný). Ottův slovník naučný, s. 1003.

nadviazanie viacerých dôležitých priateľských i pracovných kontaktov v Altdorfe, Paríži, Angers, Londýne, Augsburgu a v Haagu. Dokonca bol prijatý na viacerých kráľovských dvoroch. Ako zástanca českých stavov sa postavil v predbielohorskom období na stranu Jána Jesenského a išiel naproti uhorskej pomoci proti cisárskemu katolíckemu vojsku. Dozvediac sa výsledok bitky na Bielej Hore, odišiel dobrovoľne do vyhnanstva. Umrel vo Vratislavi dňa 7. januára 1621 opustený a v chudobe, keďže pohreb mu vystrojili na verejné útraty.

Daniel Basilius a aj Peter Fradelius boli literárne činní, autorsky sa podieľali a zároveň zostavovali i vydávali rozličné odborné traktáty či zborníky rozdielnych žánrov a obsahového zamerania. Podľa dobového úzu, samozrejme, písali aj poéziu. Od Basilia sa zachovalo desať českých kalendárov, tri latinské efemeridy, jeden astronomický traktát v českej i nemeckej mutácii, hebrejská gramatika a latinský polemický spis, osem dišpút a viaceré, ktoré odznali za jeho predsedníctva. Peter Fradelius bol predovšetkým básnik; zachovalo sa od neho 19 samostatných zbierok básní a traktátov, ako aj príspevky do 86 zborníkov alebo publikácií iných autorov, príp. samostatných krátkych tlačí. Nezanedbateľná nie je ani jeho korešpondencia, z ktorej výber sám vydal.²⁴

Publikačná činnosť obidvoch profesorov súvisí predovšetkým s ich postom na univerzite a dosiahnutými odbornými gradmi. Predovšetkým ide o vlastné traktáty a dišputy z rozličných vedných odborov, kde sa prezentovali vedecké výsledky, pôvodné i novátorské. Začiatkom 17. storočia sa tieto disciplíny začínali vytvárať alebo transformovať podľa požiadaviek spoločnosti a vedeckého pokroku. Mladým prozaickým literárnym žánrom boli dišputy. Ide o univerzitný vedecký traktát, ktorý svoju formu ešte len hľadal. Dišputy a aj dizertácie boli podmienkou absolventov univerzity na dosiahnutie určitého grádu.²⁵ Študenti vypracovali pod dohľadom profesora stereotypné stručné tézy, ktorých rozsah nepresahoval 8 – 20 strán. Tieto verejne obhajovali v určený deň v aule univerzity. Pred rozpravou sa vyvesovali ako ohlášky „intimácie“. Konali sa za predsedníctva príslušného profesora a témou zvykol byť nejaký aktuálny vedecký problém vychádzajúci aj z prednášok profesora, príp. na základe vydania ním vypracovaného traktátu.²⁶ V úvodoch a básničkách sa objavovali zaujímavé informácie o súkromnom živote študentov i profesorov. Spravidla dišputy obsahovali venovanie mecénom alebo predpokladaným možným priaznivcom, niekedy bol v nich aj obsirnejší úvod, kde sa objasňovali okolnosti vzniku dišputy. Téma bola rozvrhnutá podľa jednotlivých analytických postupov, kde respondent zhrňoval poznatky o danom predmete, jave, vlastnosti a argumentoval na základe premís známych autorov. V niekoľkých desiatkach téz – *theses* alebo *positiones* sa predniesla celá problematika. Po krátkom uvedení témy sa hneď prešlo

²⁴ FRADELIUS, Peter. *Musa pulla*. Pragae : Paulus Sessius, typographus academicus, 1618. I. C₂v – H₂v (32 listov).

²⁵ TRÍŠKA, J. *Disertace pražské univerzity 16. – 18. století*.

²⁶ VOIT, ref. 8, s. 213.

k jej členeniu a analýze z rozličných aspektov, k opisu jej predmetu, javu, ale aj k súhrnu známych poznatkov z minulosti. Predkladali sa konkrétne tvrdenia a tie sa niekedy obširne rozvádzali, príp. vyvracali inými argumentmi. Najskôr ich však autori hodnotili a usporadúvali materiál i hodnotové kritériá na základe vlastného n študovaného či predneseného materiálu; typicky pre obdobie neskoršieho humanizmu vychádzali zo štúdia antických autorov, na ktorých sa často odvolávali. Na záver sa v dodatku „corollaria“ alebo „coronides“ zosumarizoval hlavný motív výkladu na spôsob resumé, alebo sa nastolili sporné otázky, kde v rozhodnej stručnej odpovedi respondent vyjadril svoj názor. Takými boli Basiliove dišputy, ktorého encyklopedické vedomosti siahali do rozličných vedných odborov. V prvom rade je to právo – teoreticky sa s právnou problematikou stretávame v našich podmienkach veľmi vzácne. Na základe Justinianovho zákonníka vymedzuje Basilius v dišpute *O práve a spravodlivosti*²⁷ pojem „ius gentium“, právo cudzinecké, národné, medzinárodné, ktoré tvorí spolu s ďalšími dvomi komponentmi, občianskym „ius civile“ a prirodzeným právom „ius naturale“, súkromné právo „ius privatum“. Patrí sem aj rozlišovanie a rešpektovanie územia a panstva, tiež rešpektovanie zmlúv. Ďalšie jeho dišputy sú z oblasti prírodnej filozofie – o zemetrasení,²⁸ rastlinách²⁹ a o more.³⁰ Basiliovi sa pripisuje progresívne myslenie vzhľadom na často citovanú tézu z jeho nezachovanej dišputy,³¹ podľa ktorej sa priklonil ako jeden z prvých v našich krajinách k heliocentrickému učeniu Mikuláša Koperníka (1473 – 1543), ktorého dielo o obehu nebeských telies *De evolutionibus orbium caelestium* vyšlo v roku 1543. Basilius v dišpute tvrdí, že súhlasí s Kopernikovým názorom, že Zem sa točí a nebeská klenba stojí „Placet et sententia Copernici Terram moveri stare coelum“.³² Zachovalo sa aj dvadsaťdva vytlačených dišpút (napr. osem o pohybe nebeských telies, ich príčinách, charaktere a druhoch),³³ prednesených v rokoch 1615 – 1619 za Basiliovo predsedníctva, jedna z nich je nezvestná. Z uvedených sú veľmi zaujímavé dišputy o zraku³⁴ a sluchu,³⁵

²⁷ BASILIUS, Daniel. *Disputationum Iustinianearum prima De iustitia et iure*. Praegae : Typis Jonatae Bohutsky, 1612. 16 s.

²⁸ BASILIUS, Daniel. *Disputatio de terrae motu*. Praegae : Typis Georgii Hanussii, 1610. 8 s.

²⁹ BASILIUS, Daniel. *Disputatio de plantis*. Praegae : Typis Danielis Sedesani, 1611. 8 s.

³⁰ BASILIUS, Daniel. *Has de pestilentia theses*. Praegae : Typis Georgii Hanussii, 1610. 8 s.

³¹ D.O.M.A. *Quaestiones aliquot ex utilissima materia successionum ab intestato, cum quibusdam philosophicis miscellaneis*. Praegae : typis Samuelis Adami z Veleslavina, [1614], 8 s.

³² RYBIČKA, A. *Dodatky a opravy k biografii starších spisovatelů českých a k starší české biografii*, s. 475; PELCL, F.M. *Abbildungen böhmischer Gelehrten und Künstler, nebst kurzen Nachrichten von ihren Leben und Werken*, s. 49.

³³ BASILIUS, Daniel. *Physicae tractationis pars prima De rerum naturalium principiiis eorum que affectionibus, nec non de mundo, coelo, motuque orbium ac natura stellarum tam errantium quam fixarum octo disputationibus habitis a Daniele Basilio*. Praegae : Imprimebat Ioannes Strzibzsky, 1615. 75 s.

³⁴ FABERIUS Pacovinus, Johannes. *Disputatio de visu, sensu externo primo*. Praegae : Typis Matthiae Pardubiceni, [1616]. 8 s.

³⁵ ŠULTÝS z Felsdorfu, Jan – jun. *Disputatio de auditu*. Praegae : Ex officina Pauli Sessii, 1616. 8 s.

ktoré pojednávajú o týchto zmysloch skôr z prírodovedného ako z lekárskeho hľadiska.

V roku 1612 prideliili Basiliovi profesúru z astronómie a z tejto činnosti mu vyplývala aj povinnosť vydávať kalendáre; bol „professor propter calendaria“. Kalendáre sa vyvinuli z astronomických tabuliek a príručiek, efemeríd a minucí a v období renesancie nadobudli okrem svojej pôvodnej funkcie aj novú, z dnešného hľadiska „osvetársku“ funkciu, t. j. poučiť a pobaviť. Od Daniela Basilia sa zachovali tri latinské efemeridy a desať po česky napísaných kalendárov s informáciami potrebnými pre bežný život, ktoré sú plné historických exkurzov. Jeho kalendár na rok 1629 vyšiel post mortem; v úvodnom venovaní Maximiliánovi z Valdštejna sa jeho dvaja synovia osvedčujú, že na rukopis mal ich otec zmluvu o vydaní s tlačiarom Pavlom Sessiom.³⁶ Roku 1618 sa objavila na oblohe kométa a Basilius jej venoval traktát v českom i nemeckom jazyku, kde o. i. pospomínal všetky známe kométy od najstarších čias.³⁷ Roku 1618 sa dostal k profesúre hebrejčiny, ktorá sa na univerzite prednášala od konca 16. storočia, a v tom istom roku vydal svoju prvú časť základov hebrejského jazyka.³⁸ Kládol v nej dôraz na nadanie, pamäť a precvičovanie a aj keď mu neboli neznáme moderné metodiky, zostával v intenciách tradičnej výuky jazykov. V tom čase dochádzalo na univerzite k národnostným treniciam a vzájomné spory zúčastnených nadobúdali na prudkosti. O ich intenzite poskytuje predstavu Basiliova publikácia *Lixivium*,³⁹ kde sa snažil verejne sa očistiť voči útokom na jeho odbornosť od nemeckého profesora Ondreja Habervešla. Napokon Habervešl odišiel z univerzity do Nemecka.

Podobne ako Basilius, vydal aj Peter Fradelius dišputy na tému kamene⁴⁰ a kovy,⁴¹ ktoré odzneli za jeho predsedníctva. Z viacerých Fradeliových samostatných tlačí možno vyzdvihnúť dve témy, ktoré dominujú jeho dielu. Ide predovšetkým o záujem o právnú a prírodnú vedu, ktoré sa začínajú na prahu novoveku pretvárať, aby postupom času nadobudli charakter moderných vedeckých disciplín. Obe vedné odbory si prehľbil štúdiom v zahraničí.

V čase renesancie a humanizmu je právna veda založená v prvom rade na kanonickom a rímskom práve, ďalej na zvykovom domácom i cudzineckom práve,

³⁶ BASILIUS, Daniel. Kalendář hospodářský k létu Páně M.DC.XXIX. W Starém Městě pražském : U Pavla Sesse, 1628, h¹a-h²b.

³⁷ BASILIUS, Daniel. Saud hvězdářský přirozený: O strassliwé s ocasem komětě. Wytisštěný w Praze : U Jana Stříbrského, 1618. 4°. 40 s.; Von dem schrecklichen Cometen. Gedruckt zu Prag : Bey Johann Stribrsky, 1618. 8°. 16 l.

³⁸ BASILIUS, Daniel. Principiorum Sanctissimae linguae Hebraicae pars prima. Pragae : Typis Pauli Sessii, 1618. 64 s.

³⁹ BASILIUS, Daniel. Lixivium pro abluendo male sano capite anonymi cuiusam pseudosophi. Pragae : Typis Pauli Sessii, 1620. 60 s.

⁴⁰ ACHILLES, Veceslaus. Theses de lapidibus... sub praesidio Petri Fradelii. Pragae : Typis Danielis Sedesani, [1610]. 8 s.

⁴¹ WRSSOVSKY de Tessetin, Thobias. Disputatio de metallis... praeside Petro Fradelio. Pragae : Typis Pauli Sessii, 1618. 8 s.

ktoré sa v závislosti od vývinu vyspelejších krajín alebo mestských štátov formovalo do objektívne prijateľného novovekého práva. Fradelius uprednostňoval dodržiavanie zákonnosti a spravodlivosti, k čomu sa dopracoval aj vďaka svojim zahraničným pobytom, najmä v Altdorfe. Tu totiž pretrvávali tradície vynikajúcich učiteľov, okrem toho na akadémii prevládalo učenie o štáte od Jána Bodina, ktorý sa usiloval o vytvorenie rovnováhy sociálnych síl vo vnútroštátnych nepokojoch rešpektovaním zákonov vydávaných zvrchovaným monarchom.⁴²

Pod vplyvom týchto názorov prednášal Fradelius krátky čas lekcie z „politkej histórie“ na pražskej univerzite.⁴³ Vydal literárne významný teoretický a zároveň satirický právnický traktát o dobrom sudcovi *Bonus iudex*,⁴⁴ kde je podľa jeho slov dominantnou časťou parafráza „Dobrého sudcu“ od Tomáša Mitisa⁴⁵ spred 70 rokov. Ideálne sudcovské vlastnosti sú zvýraznené vymenovávaním dobrých a na druhej strane zlých vlastností, ktoré robia sudcu zlorečeným. Aktuálnosť a obľúbenosť tohto pojednania potvrdzuje aj jeho nie celkom vydarený preklad Viktorína Morávka Klatovského do českého jazyka *Bonus iudex, to jest Dobrý soudce*,⁴⁶ ktorý sa dochoval s pomerne nekvalitne vyhotovenou kópiou alebo napodobneninou medirytiny sudcu na titulnom liste Fradeliovoho traktátu. Z takto postaveného právneho aspektu je najzaujímavejšia Fradeliova báseň venovaná rodnému mestu *Ad patriam charissimam in illud Lex urbis anima*,⁴⁷ kde vyznáva svoj vzťah k Banskej Štiavnici a chváli dodržiavanie zákonnosti, ktorú považuje za prvotný princíp právnej spoločnosti. Nachádza sa v ním vydanéj zbierke veršov od rôznych autorov *Κακοκαλον, hoc est felleorum et melleorum descriptio*, ktorú vydal roku 1618 pri príležitosti zasadnutia Uhorského snemu v Bratislave.⁴⁸

Medzi typické oblasti záujmu pre renesanciu patrí aktívny záujem o prírodu a prírodnú filozofiu. Fradelius venoval tejto problematike viaceré pojednania oslavujúce rastlinnú prírodu.⁴⁹ Traktát je napísaný v galenovskom duchu a v próze, i keď ho sám autor predniesol na univerzite viazanou formou. Okrem toho zostavil

⁴² Ján Bodin (1530 – 1596); advokát, poslanec Generálnych stavov a kráľovský splnomocnenec, zakladateľ politickej vedy vo Francúzsku. KRŠKOVÁ, A. Kapitoly z dejín európskeho politického a právneho myslenia, s. 112 – 115.

⁴³ POLIŠENSKÝ, ref. 7, s. 175 – 197.

⁴⁴ FRADELIUS, Peter. *Bonus iudex*. Praha: Paul Sessius, 1620, 81.

⁴⁵ Dielo Tomáša Mitisa *Bonus iudex* z roku 1550 sa nezachovalo. Nenachádza sa v bibliografiách: HEJNIC – MARTÍNEK, ref. 17, s. 339 – 340; Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. II. Tisky z let 1501 0 1800, s. 141 – 143, ani v elektronickej verzii: <<http://www.knihopis.org/>>.

⁴⁶ MORÁVEK, Viktorín. *Bonus iudex, To gest Dobrý Saudce*. Praha: Paul Sessius, 1520. 81. Knihopis, ref. 45, s. 200 a Knihopis K05944: <<http://www.knihopis.org/>>.

⁴⁷ FRADELIUS, Peter. *Κακοκαλον, hoc est felleorum et melleorum brevis descriptio*. Praha : Paul Sessius, 1617, s. 5.

⁴⁸ MÁRKUS, D. et al. *Corpus juris hungarici. Magyar tötvénytár 1608-1657. évi törvényczikkek*, s. 122 – 167.

⁴⁹ FRADELIUS, Peter. In laudem botanices, seu rei herbariae carmen heroicum. Nürnberg : Abraham Wagenmann, 1612. 121.

súbor oslavných básní a neznámych traktátov o kohútovi.⁵⁰ Jeho ďalšia zbierka na chválu slávika⁵¹ obsahuje verše až od dvadsiatichsiestich zväčša súčasných autorov.

Východiskom humanistickej poetiky je antická kultúra: žánrovo, tematicky, štylistickými a jazykovými prostriedkami, ale aj citovaním mytologických postáv. Zo všetkých žánrov ďaleko prevyšovala poézia, jej časomerný veršový systém založený na pravidelnom striedaní dlhých a krátkych slabík je prevzatý z antickej literatúry. Poézia bola väčšinou myšlienkovú i formálne priemerná, drobnejšie básničky písal takmer každý vzdelanec, ale iba časť prekročila konvenčné veršovanie. Medzi nich nesporne patrí vynikajúci básnik Peter Fradelius. Verše sa písali pri najrozmanitejších príležitostiach. Možno uviesť niekoľko príkladov, kedy začínala tradícia vydávať aj celé zborníky, a to na univerzite. Zvyk verejne oslavovať promócie je starý ako sama univerzita, jeho forma sa však menila. V Prahe sa začalo s vydávaním blahoprajných zborníkov v 80. rokoch 16. storočia, najrozšírenejšie bolo v rokoch 1611 – 1620. Vtedy vyšlo 32 zborníkov, 21 bakalárskych a 11 magisterských zborníkov.⁵² Obsahujú zväčša úvahy o význame štúdia, o postavení vzdelanca v spoločnosti, o jeho dôstojnosti a užitočnosti, sú plné motívov zo starovekých bájí, rôznych alegórií a personifikácií. Daniel Basilius a Peter Fradelius do nich vo veľkej miere prispievali, ale zároveň ich aj zostavovali a vydávali.

Všetci profesori na univerzite sa aj formou poézie angažovali politicky a spoločensky. Spoločne za univerzitu predniesli a vydali vlastné básne a gratulácie pri príležitosti korunovácie Ferdinanda II. Habsburského roku 1618,⁵³ ale hlavne nimi vítaného kurfirsta Fridricha Falckého za českého kráľa-protikráľa roku 1619.⁵⁴ Peter Fradelius mal ešte predtým osobitnú možnosť uviesť sa na zhromaždení v Angers, keď v roku 1614 mesto navštívil francúzsky kráľ Ľudovít XIII. Navarský spolu s matkou Máriou Medicejskou a on mu v zastúpení zahraničných študentov odovzdal vlastnú báseň.⁵⁵ Podobne predniesol vlastné verše roku 1616 v Londýne pri príležitosti prijatia u Jakuba I., anglického kráľa.⁵⁶

V množstve gratulačných básničiek (epithalamiá, genethliatiká, enkomiá, propemptiká, epicediá) pri rozmanitých oslavách, pri narodeninách, svadbách svojich kolegov a priateľov alebo pri úmrtí ich príbuzných sa prelínajú dojmy z rozličných podujatí a stretnutí, ktoré zanechávajú významné svedectvo o dobe a o životnej púti ich autorov i adresátov. Tak napr. v smútočnom zborníku „*Musa pulla*“,⁵⁷ ktorý

⁵⁰ FRADELIUS, Peter. Galli gallinacei encomium. Praha : Jonata Bohutský, 1620. 141.

⁵¹ FRADELIUS, Peter. Laus lusciniæ ex elegantiarum poetarum flosculis. Praha : [b.t.], 1620. 181.

⁵² MARTÍNEK, J. Gratulační sborníky k bakalářským a magisterským promócím v 16. a 17. století, s. 118 – 120.

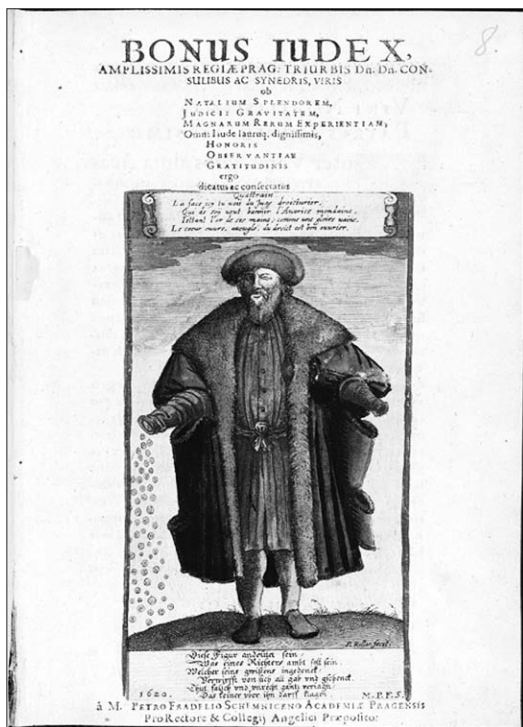
⁵³ KOPEČNÝ, F. Humanistické bohemiká ze 16. – 17. století, s. 99.

⁵⁴ FALCKÝ, Fridrich. In auspiciatum reditum. Praga, 1620.

⁵⁵ FRADELIUS, Peter. Lodovico XIII., Galliarum et Navarrae regi... cum regina matre Maria de Medici. (?), 1614.

⁵⁶ FRADELIUS, Peter. Proshphonensis ad serenissimum regem Iacobum I. Londini, 1616.

⁵⁷ FRADELIUS, ref. 24.

Obr. 2 FRADELIUS, Peter. *Bonus iudex*. Praha: Paul Sessius, 1620, 81.

Titulný list od rytca Petra Rollosa z Frankfurtu – Národná knihovna ČR
Praha, sign. 65C 766, prív. 7

vydal Fradelius pri príležitosti úmrtia manželky svojho priateľa norimberského advokáta Juraja Rema, ktorého poznal práve v Altdorfe, vyjadril sústrasť spolu so svojimi pražskými kolegami a správcami stredných škôl. Pripojil sem aj 32 listov, ktoré si vymenil s najvýznamnejšími osobnosťami v rámci celej strednej Európy.

Po jazykovej stránke u oboch profesorov prevláda prirodzene latinčina, zriedkavo sa objavuje nemčina, u Fradelia aj francúzština. Basilius svojich desať kalendárov a spis o kométe vydal v češtine. Tematike, ktorú vedecké traktáty a dišputy predkladali a analyzovali v latinskom jazyku, zodpovedá aj forma, štýl a terminológia. Tézy i traktáty boli veľmi stručné, ich štýl bol jednoduchý. Rovnako jednoduché boli aj jazykové a stylistické prostriedky. Častokrát zápasili autori s výberom adekvátneho výrazu, čo riešili opisom, inokedy vytvorením latinskej odvodeniny či novotvaru, alebo si pomohli výrazom z gréčtiny. Odborná terminológia bola totiž rovnako neustálená a v začiatkoch ako samotná vedecká disciplína.

Vydania Basiliových a Fradeliových rozsiahlejších traktátov, zbierok i kratších, aj jednolistových tlačí sú typograficky na rozdielnej úrovni, isteže v závislosti od technických a finančných možností tlačiara i vydavateľa. Na základe korešpondencie a dedikačných listov a veršov priamo v tlačiarňach možno spomedzi mecenášov identi-

fikovať mnoho osobností vedeckého, kultúrneho i politického života, vo Fradeliovom prípade aj na európskej úrovni. Dve tlačé: uvedený traktát *Bonus iudex a Fridericus, comes palatinus* obsahujú medirytinové portréty sudcu a Fridricha Falckého podpísané rytcom Petrom Rollosom z Frankfurtu nad Odrou. Všeobecne sú tlačé väčšinou opatrené typografickými ozdobami, ako sú vlysy, vinety, viacriadkové ornamentálne iniciálky, tiež sa v nich nachádzajú rozličné mestské erby – Prahy (Malá Strana, Nové Mesto, Staré Mesto), erby kurfirstov a kráľov či cisárov – Mateja II. Habsburského, Ferdinanda II. Habsburského, Fridricha Falckého.

Vydavateľská činnosť v 16. a začiatkom 17. storočia na pražskej Karlovej univerzite by si zaslúžila serióznu odbornú analýzu, avšak bude možné k nej pristúpiť až po bibliografickom spracovaní príslušných tlačí vydaných v domácich i zahraničných tlačiarňach a po monografickom spracovaní autorov pôsobiach na jej pôde. Jej odbornosť, žánrovú osobitosť a rozmanitosť v druhej a čiastočne i tretej dekáde 17. storočia predstavujeme v náčrte vydavateľskej činnosti dvoch univerzitných profesorov pochádzajúcich z územia Slovenska, a to Daniela Basilia z Nemeckej, resp. Partizánskej Lupče a Petra Fradelia z Banskej Štiavnice.

Zoznam bibliografických odkazov

Dějiny Univerzity Karlovy II. 1622 – 1802. Ed. Ivana ČORNEJOVÁ.

Praha : Univerzita Karlova, 1996, s. 27, 34.

KAVKA, František. Slovenští studenti na pražské universitě v 15. a 16. století.

In *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15. – 16. storočí.* Ed. Ľudovít HOLOTÍK – Anton VANTUCH. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1967, s. 137 – 147.

Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století.

II. *Tisky z let 1501 – 1800.* V. Ed. Zdeněk TOBOLKA – František HORÁK. Praha, 1950, s. 141 – 143.

KOPEČNÝ, František. Humanistické bohemiká ze 16. – 17. století.

In *Listy filologické*, 1985, roč. 108, č. 2, s. 99.

KRSKOVÁ, Alexandra. *Kapitoly z dejín európskeho politického a právneho myslenia.*

Bratislava : Právnická fakulta UK, 1997, s. 112 – 115.

KUNSTMANN, Heinrich. *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen.*

Köln – Graz, 1963.

MÁRKUS, Deszö et al. *Corpus juris hungarici. Magyar tövtvénytár 1608 – 1657. évi*

tövtvényczikkek. Budapest, 1900, s. 122 – 167.

- MARTÍNEK, Jan. Gratulační sborníky k bakalářským a magisterským promócím v 16. a 17. století. Gratulationgeschichte zu den Promotionen der Baccalarei und Magistri im 16. und. 17. Jahrhundert. In *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 1966, roč. 7, č. 1, s. 118 – 120.
- Ottův slovník naučný*. Zv. XXVI. Praha : J. Otto, 1907, s. 1003.
- PELCL, František Martin. *Abbildungen böhmischer Gelehrten und Künstler, nebst kurzen Nachrichten von ihren Leben und Werken*. IV. Prag, 1782.
- POKORNÁ, Andrea. Akademický knihtiskař Pavel Sessius. In *Sborník k 80. narozeninám Mirjam Bohatcové*. Praha : Knihovna Akademie věd ČR, 1999, s. 272 – 280.
- POLIŠENSKÝ, Josef. Vydavateľská činnosť a zánik pražského Karolina. In *Knihtisk a universita : K 500. výročí knihtisku v českých zemích*. Praha, 1972, s. 175 – 191.
- RYBIČKA, Anton. Dodatky a opravy k biografii starších spisovatelů českých a k starší české biografii. In *Časopis Musea Království českého*, 1889, 63, s. 475.
- TŘÍSKA, Josef. *Disertace pražské univerzity 16. – 18. století*. Praha : Univerzita Karlova, 1977. 174 s.
- VARSÍK, Branislav. *Husiti a reformácia na Slovensku do žilinskej synody*. Bratislava : Filozofická fakulta, 1932, roč. 8, č. 62, s. 138 – 147.
- VARSÍK, Branislav. *Slováci na pražskej univerzite do konca stredoveku*. Bratislava : Filozofická fakulta UK, 1926, roč. 4, č. 45, 38 s.
- VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy : Starší knihtisk a obory příbuzné mezi polovinou 15. a počátkem 19. století. Papír, písmo a písmolijectví, grafické techniky, knihtisk, tiskaři – nakladatelé – knihkupci, ilustrátoři, kartografové, textové a výtvarné prvky knihy, literární typologie, knižní vazba, knižní obchod*. Praha : Nakladatelství Libri, 2006, s. 786 – 788.
- VOLF, Josef. Bibliografické drobnosti : Basilius Daniel z Deutschenberka dědicem knihtiskárny Jana Stříbrského. In *Časopis národního musea*, 1923, roč. 97, s. 96.
- VOLF, Josef. *Dějiny českého knihtisku do roku 1848*. Praha, 1926. 191 s.

WINTER, Zikmund. *Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409 – 1622)*. Praha : Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1897, s. 2, 214.

Editorial Activities of Daniel Basilio and Peter Fradelio at the Prague Charles University

Eva Frimmová

The influence of Renaissance and late German humanism, as well as political and confessional liberalism, was significantly manifested at the Charles University during the period before the White Mountain Battle. Despite unfavourable financial situation new fields of science and relations with countries of Central Europe have been developed. Due to the language proximity and confessional profilation of the university favourable environment for students coming from the territory of present day Slovakia was created. The paper presents the expertise, the genre specificity and variety in the second and partly third decade of 17th century within the editorial activities carried out by two university professors, Daniel Basilio from the Nemecká, respectively Partizánska Lupča, and Peter Fradelio from Banská Štiavnica.

K publikovaniu historických diel
v druhej polovici 18. storočia:

Vydavateľské aspekty diela historika Karola Wagnera

Milota Floreková

„Národy zvečňujú svoje dejiny v spisoch, odovzdávajú ich v rozličných formách dokumentov, vďaka ktorým vytvárajú svoju vlastnú kultúru.“

Ján Pavol II., *Pamäť a identita*

Kultúra ovplyvňuje spoločnosť, úroveň kultúry odzrkadľuje stav spoločnosti. Dejiny knižnej kultúry sú nevyhnutne späté s celkovým kultúrnym i spoločenským vývojom. Od hospodárskych, spoločenských, politických, náboženských pomerov závisí aj úroveň knižnej kultúry v konkrétnej epoche. V 18. storočí u nás výrazne stúpol záujem objektívne poznávať vlastné dejiny. Našlo sa viacero bádateľov, ktorí z vlastnej iniciatívy, vo svojom voľnom čase popri iných povinnostiach prispievali k rozvoju našej kultúry. Ich chvályhodné aktivity v tejto oblasti boli podporované i limitované spoločenskými pomermi. Medzi najlepších z nich sa zaradil historik Karol Wagner, ktorý si uvedomoval, akým bohatstvom sú dejiny pre spoločnosť, pre národ a snažil sa ako kritický historik odhaliť usilovným štúdiom pravdu o dejinách. Celoživotným úsilím sa mu podarilo „vyliat svetlo“ na dejiny Spiša, Šariša i na genealógiu významných uhorských rodov. Výsledky svojho štúdia chcel poskytnúť verejnosti, aby ju oboznámil s jej vlastným cenným dedičstvom. Nie vždy však mal možnosť publikovať. Jeho príklad demonštruje i osudy ďalších učencov tej doby, ako aj možnosti šírenia kultúry prostredníctvom knihy v druhej polovici 18. storočia u nás.

Historik **Karol Wagner** (1732 – 1790) je nepochybne pozoruhodnou postavou zasluhujúcou si našu pozornosť rovnako, ako sa jej stále tešia jeho diela, hoci od čias ich vydania uplynulo už viac ako 230 rokov. Tento rodák zo šarišského Zborova bol šľachtického pôvodu, ku ktorému sa po celý život hrdo hlásil, svoju identitu spájal s príslušnosťou k *natio Hungarica* – uhorskému politickému národu. Jeho rodinou rečou bola slovenčina. Stal sa rehoľným kňazom, od roku 1747 bol členom Spoločnosti Ježišovej až do jej abolície v roku 1773. Väčšinu svojho života pôsobil na území Slovenska, pastoračne medzi slovenským obyvateľstvom v okolí Trenčína, Banskej Bystrice, Prešova a v Pezinku, ako pedagóg na Spišskej Kapitule, v Skalici a ako profesor na Trnavskej univerzite. Tento už od detstva mimoriadne nadaný vzdelanec plynulo ovládal niekoľko jazykov, ktoré boli potrebné na pestovanie vedy – latinčinu, gréčtinu a francúzštinu. Už v mladosti si obľúbil štúdium dejín, postupne sa vy-

profiloval na jedného z najvýznamnejších historikov svojej doby, na kritického historika používajúceho pri skúmaní minulosti exaktné vedecké metódy, považujúceho autentický historický prameň za základ objektívneho poznávania minulosti. Svoj vedecký záujem zameral na dejiny východného Slovenska, na regióny Šariš a Spiš. Význam jeho diela však ďaleko presahuje regionálne hranice a dotýka sa nielen Slovenska, ale i celého vtedajšieho štátu – Uhorska.¹

Ako mladý kňaz a absolvent Trnavskej univerzity jeden školský rok (1761 až 1762) pôsobil na Spišskej Kapitule ako učiteľ v miestnej škole. Tu sa rozhodol venovať svoj voľný čas historickému výskumu. V tom ho podporoval vtedajší spišský prepošť Jozef Karol Zbiško, ktorý spoznal mimoriadne študijné nadanie a vedecký potenciál mladého jezuitu, preto mu umožnil prístup do archívu kapituly, do archívov spišských miest i do svojej súkromnej knižnice, stal sa jeho dlhoročným mecénom a napomáhateľom jeho vedeckých snažení. Prepošť Zbiško bol známy ako veľký podporovateľ ušľachtilých aktivít rôzneho druhu, čo Wagner zachytil aj vo venovaní svojho najväčšieho a najznámejšieho diela *Analecta Scepusii sacri et profani (Výber z náboženského a svetského Spiša)*² tejto osobnosti: „Miluješ a podporuješ vedu a krásne umenia majú a budú mať v Tebe nielen vynikajúceho čitateľa, ale i nakloneného a štedrého mecenaša. Neprejde žiaden rok, aby nevychádzali knihy pod Tvojou ochranou a aby tlačiarenské lisy nevydali zo seba Tvoje slávne meno.“³ Zbiško mal skutočne nemalý podiel aj na vzniku Wagnerových historických diel. Dokázal ho povzbudiť v rozhodnutí študovať dejiny. Prispel k jeho nadšeniu pre štúdium tým, že zabezpečil realizáciu mnohých praktických potrieb historického výskumu.

Karol Wagner chcel štúdium na Spiši využiť predovšetkým na získanie informácií o dejinách susedného Šariša, svojho rodného kraja. Prepošť Zbiško ho však nielen nadchol pre historický výskum, ale ho aj usmernil, keď Wagnera presvedčil, aby získané poznatky zužitkoval na prípravu rozsiahleho diela k dejinám Spiša. Wagner sa na túto prácu z úcty i zaviazanosti svojmu mecénovi podujal, a tak sa začala genéza monumentálnej edície, ktorá vznikala dlhé roky „putovaním, námahou a výdavkami.“⁴ V príprave pokračoval aj na svojich ďalších pôsobiskách, odkiaľ písal listy svojim priateľom na Spiš, aby prostredníctvom nich mohol napredovať v štúdiu, alebo študoval v archívoch aj osobne, keď na Spiš cestoval v čase voľna. Množstvo nazhromaždeného materiálu nakoniec naplnilo až štyri zväzky. Prvý z nich takmer

¹ Životopisné údaje o Karolovi Wagnerovi sú spracované na základe jeho autobiografie: WAGNER, C. *Biographia mea* Kovachichio Budam submissa, s. 21v – 23r. Komplexný profil života a diela Karola Wagnera publikovala autorka tohto príspevku v monografii MALOVECKÁ, M. *Karol Wagner (1731 – 1790). Historik Spiša a Šariša*.

² Ide o štvorzväzkové dielo obsahujúce diplomatár, naračné pramene, biografie cirkevných a svetských hodnostárov a genealógie viažuce sa k dejinám Spiša (Por. WAGNER, C. *Analecta Scepusii sacri et profani* I-IV.).

³ WAGNER, C. *Analecta Scepusii* I., dedikácia.

⁴ WAGNER, ref. 1, 22r.

dokončil v roku 1769 v Skalici a začal sa zaoberať tým, ako ho vydať.⁵ Definitívne ho dokončil začiatkom septembra 1770,⁶ úvod k nemu je datovaný v Prešove 1. októbra 1770, kde vtedy Wagner zastával úrad školského prefekta.

Nielen zostavenie, ale i vydanie diplomatára trvalo pomerne dlhý čas. V prvej polovici roku 1771 prechádzal cenzúrou.⁷ Napriek tomu, že Wagner bol v tom čase príslušníkom Spoločnosti Ježišovej, ktorá mala k dispozícii univerzitné tlačiarne v Trnave a v Košiciach, jeho spolubrat a priateľ, známy historik Juraj Pray sprostredkoval možnosť vydať *Analecta Scepustii* vo Viedni. Pravdepodobne poslal o celej záležitosti Wagnerovi list s konkrétnymi podmienkami ohľadom tlače, ktorý je dnes nezvestný. Zachovala sa však Wagnerova odpoveď, podľa ktorej môžeme predpokladať, že bola možnosť vydať dielo vo Viedni, avšak J. Pray upozorňoval svojho priateľa na možné obštrukcie spôsobené viedenskou cenzúrou: „*Som vďačný, (...) že sa začína črtať istá nádej, že moje dielo bude vytlačené vo Viedni. (...) Odpor a zdržanie kvôli viedenským cenzorom nepokladám až za také veľké. Hlavne nech sa dielo tlačí, akokoľvek dlho to bude trvať, trpezlivo to znesiem.*“⁸ Viedenská dvorská cenzúrna komisia vznikla v roku 1751. Do jej kompetencie spadalo najmä Dolné Rakúsko. Rozhodovala kolektívne, teda rozhodnutie povoliť alebo zakázať dielo nezáviselo od mienky jedného, ale viacerých cenzorov. Bola pod priamym vplyvom prefekta dvorskej knižnice Gerharda van Swietena, ktorému sa koncom 50. rokov 18. storočia podarilo úplne z nej vylúčiť jezuitov, ktorí predstavovali opačný pól názorového spektra.⁹ Príslušníci Spoločnosti Ježišovej sa tak mohli obávať, že cenzurovanie diela autora jezuitu vo Viedni môže jeho vydanie prinajmenšom oddialiť či skomplikovať.

Wagnerova trpezlivosť naozaj musela prejsť skúškou. Ani o rok sa vydanie knihy neposúvalo ďalej: „*Čo sa deje s mojou knihou vo Viedni? Takmer nič o tom neviem. Piereus,¹⁰ ako sa predtým veľmi láskavo podujal na starostlivosť o ňu, tak teraz veľmi vytrvalo mlčí. Nech sa deje čokoľvek, ja pracujem na ďalšom dieli.*“¹¹ Ešte v tých istých dňoch dostal správy z Viedne, tie však neboli veľmi povzbudivé. Text bol v tomto čase pravdepodobne už schválený cenzúrou, avšak tlačiar chcel mať istotu, že investícia do tlače sa mu ihneď vráti. Wagner dokonca uvažoval nájsť iný spôsob tlače: „*Vytlačenie mojej knihy viazne. Piereus, ľahko dôverčivý, alebo bol oklamáný, alebo sa nechal oklamať. Nedávno som sa dozvedel z Viedne: Tlačiar nepristúpi na vec dovtedy, dokiaľ nebude uistený*

⁵ List K. Wagnera J. Prayovi zo Skalice zo dňa 18. februára 1769. EK, G116. II. Tudósi Levele gásalt XVIII. sz. ladula T-Z, lat. 71.

⁶ List K. Wagnera A. J. Cirbesovi zo Spišského Štiavniku zo dňa 10. septembra 1770. OSZK, Wagner Károly Czirbesz Jónás-hoz, č. 4.

⁷ List K. Wagnera A. J. Cirbesovi z Trnavy zo dňa 16. mája 1771. OSZK, Wagner Károly Czirbesz Jónás-hoz, č. 6.

⁸ List K. Wagnera J. Prayovi z Trnavy zo dňa 20. augusta 1771. EK, G 116. II., Tudósi levele gásalt XVIII. sz., ladula T-Z, lat. 73.

⁹ KOLLÁROVÁ, I. Cenzúra kníh v tereziánskej epoche, s. 28 – 29.

¹⁰ Táto osoba nám nie je bližšie známa.

¹¹ List K. Wagnera J. Prayovi z Trnavy zo dňa 4. júla 1772. EK, G 116. II., Tudósi levele gásalt XVIII. sz., ladula T-Z, lat. 74.

o okamžitej distribúcii diela medzi obecnstvom. (...). Bohatého mecenáša však ja v Trnave nenachádzam, preto ak ešte zvyšuje nejaký spôsob vydania na svetlo, informujte ma, prosím. (...) Jednako ja jemne nástojím na ďalšej časti a zakrátko ju privediem do konca, ale bezpochyby uviazne ako prvá. Čokoľvek by sa dialo, vždy budem konať tak, aby mi neunikol čas v nečinnosti.“¹² Okamžitú finančnú pomoc na tlač diela nenašiel dokonca ani u prepošta Zbiška. Wagner ho oslovil, keď hľadal mecena, dostal však odpoveď, „že sú ťažké časy“.¹³ Prvý zväzok *Analecta Scepussii*, spišský diplomatár, nakoniec predsa vyšiel v roku 1773 vo Viedni v tlačiarňi vtedy najvplyvnejšieho rakúskeho tlačiarja Johanna Thomasa von Trattnera, dvorného tlačiarja a vydavateľa. Tlač jednotlivých zväzkov diela sa sľubne rozbehla, druhý zväzok, naračné pramene k dejinám Spiša, vyšiel na tom istom mieste už v nasledujúcom roku. Z uvedeného možno predpokladať, že zmena Wagnerovho postavenia spôsobená rozpustením Spoločnosti Ježišovej v roku 1773 neovplyvnila publikovanie jeho diel. Práve v rokoch 1773 – 1780 bolo k tomu najpriaznivejšie obdobie, vyšli vtedy všetky jeho edície prameňov.

Wagnerovi bol po abolícii rádu udelený titul kráľovský historik. Mal prikázané presťahovať sa do Bratislavy, kde pobýval spolu s ďalšími známymi historikmi Jurajom Prayom a Štefanom Kaprinajom. Kvôli výskumu však neváhal často cestovať, hoci jeho finančná situácia nebola najlepšia.¹⁴ Veľa času trávil najmä v Šariši.¹⁵ Výsledky svojho úsilia z tohto obdobia uverejnil vo viacerých publikáciách. Dokončil spracovávanie tretieho zväzku *Analecta Scepussii* zameraného na biografie spišských cirkevných a svetských hodnostárov a pripravil do tlače aj štvrtý zväzok obsahujúci genealógie najvýznamnejších spišských šľachtických rodín. Obidva zväzky vyšli tlačou naraz v roku 1778, tentoraz v Bratislave a v Košiciach u tlačiarja Jána Michala Landerera. Spolupráca s týmto tlačiarjom bola veľmi dobrá, keďže už v roku 1776 u neho vydal listy kaločského biskupa Petra de Warda. Landerer totiž na rozdiel od Trattnera nielen tlačil, ale i financoval tlač jednotlivých zväzkov, ako to vyplýva z titulného listu.¹⁶ Podrobnosti ohľadom procesu publikovania týchto zväzkov sa v korešpondencii nezachovali, nakoľko Wagner mal v Bratislave možnosť osobne komunikovať so svojimi najbližšími priateľmi a spolupracovníkmi J. Prayom a Š. Kaprinajom.

V roku 1777 bola Trnavská univerzita presťahovaná z Trnavy do Budína. Traja významní historici, bývalí členovia Spoločnosti Ježišovej, na nej zaujali významné

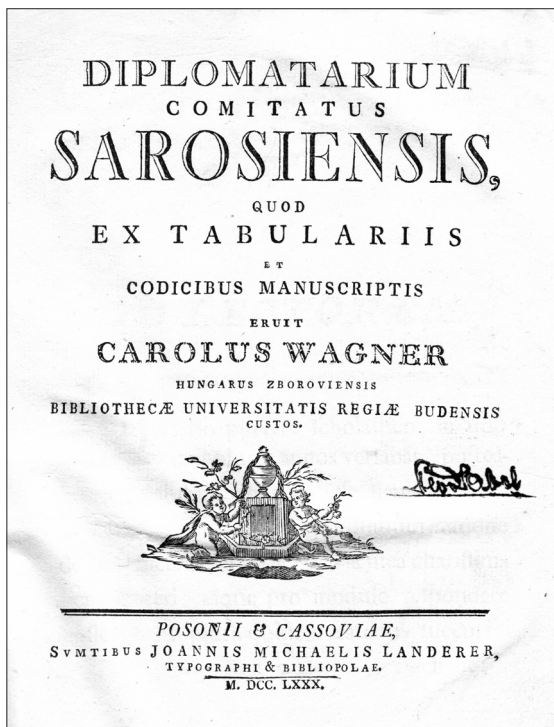
¹² List K. Wagnera J. Prayovi z Trnavy zo dňa 26. júla 1772. EK, G 116. II., Tudósi levele gásalt XVIII. sz., ladula T-Z, lat. 75.

¹³ Ref. 12.

¹⁴ KOVACHICH, M.G. Biographie des Herrn Karl Wagners, s. 47.

¹⁵ Napríklad zo Sabinova napísal list A.J. Cirbesovi zo dňa 29. novembra 1775, z textu ktorého vyplýva, že K. Wagner už niekoľko mesiacov pobýval v Šariši. OSZK, Wagner Károly Czirbesz Jónás-hoz, č. 8.

¹⁶ Por. údaje z titul. listu: WAGNER, C. Petri de Warda...Epistolae. Posonii et Cassoviae: Sumptibus Joannis Michaelis Landerer, 1776. Taktiež titulné listy 3. a 4. zväzku *Analecta Scepussii* obsahujú rovnaký údaj: Sumptibus Joannis Michaelis Landerer.

Obr. 1 Titulný list diela *Diplomatarium Comitatus Sarosiensis* z roku 1780

posty. Na čele univerzitnej knižnice stál Juraj Pray, jej prvým kustódom bol Karol Wagner, jedným z profesorov Štefan Katona, ktorý tu prednášal uhorské dejiny. V roku 1778 Wagner publikoval prvú zo štyroch dekád uhorskej genealógie *Collectanea genealogico – historica illustrium Hungariae familiarum, quae iam interciderunt* (Genealogicko-historická zbierka o významných uhorských rodinách, ktoré už vymreli). Plánoval ju vydať k 13. máju 1778, ku dňu slávnostnej inauguračie univerzity.¹⁷ Keďže išlo o tlač pri príležitosti výročia univerzity, vyšla v univerzitnej tlačiarni v Budíne. Wagner začal vtedy z nazhromaždeného materiálu zostavovať i šarišský diplomatár, ktorý vyšiel tlačou v roku 1780, avšak opäť v Bratislave a v Košiciach u J. M. Landerera nákladom tlačiara.¹⁸ Z toho je zrejmé, že pokiaľ išlo o Wagnerove vlastné, možno povedať súkromné úsilie publikovať, jednoduchšou cestou pre neho bolo vydať dielo u tlačiara Landerera, než ho vydať v univerzitnej tlačiarni, hoci na univerzite zastával významný post.

Po vydaní výberu z listín Šariša už Wagner počas života žiadny knižný zväzok nevydal. Na univerzite pôsobil do roku 1783, keď odišiel do penzie. Ako dôvod

¹⁷ List K. Wagnera A. J. Cirbesovi z Budína zo dňa 10. januára 1778. OSZK, Wagner Károly Czirbesz Jónás-hoz, č. 9.

¹⁸ Ide o dielo s názvom *Diplomatarium Comitatus Sarosiensis* (Diplomatár Šarišskej stolice).

udal zhoršené zdravie. Pravdepodobne to však nebola jediná príčina jeho odchodu, nakoľko v tom istom čase univerzitu opustil aj Štefan Katona potom, čo Jozef II. zakázal prednášať uhorské dejiny. Wagner sa vrátil do rodného kraja, býval u rodiny v Sabinove. Napriek finančným ťažkostiam ani v posledných rokoch života neustával v historickom výskume, ktorý bol jeho záľubou. Usilovne pokračoval v zbieraní prameňov k dejinám Uhorska, v budovaní svojej knižnice. Avšak pomery sa preňho zásadne zmenili, roky priaznivé k publikovaniu jeho diel definitívne pominuli. Usiloval sa, „aby boli vydané menšie príspevky k dejinám vlasti, pretože na to, aby zveril tlačiar-skemu lisu väčšie diela, (...) mu chýba možnosť, nie vôľa“.¹⁹ Tak uverejnil viacero menších príspevkov o uhorských dejinách v časopisoch *Ungarische Staats- und gelehrte Nachrichten* a *Ungarisches Magazin*. Do tlače však mal pripravené aj rozsiahle dielo o minulosti i súčasnosti Šarišskej stolice, ktoré dodnes zostalo v rukopise.²⁰

Wagner naďalej udržiaval *commercio litteraria* prostredníctvom korešpondencie. Na jeho osobu a na jeho veľký prínos do uhorskej vedy upozornil v roku 1787 jeho priateľ Martin Juraj Kovačič (Kovachich), keď vydal jeho biografiu ako prvú zo série životopisov významných uhorských učencov v časopise *Merkur von Ungarn*. Jeho cieľom bolo poukázať na Wagnerov prínos vo výskume uhorských dejín i na potenciál, ktorý zostal nevyužitý kvôli malej podpore jeho ušľachtilých aktivít: „Škoda, že takíto ľudia, ktorí vo vede zachraňujú národ pred obvinením z barbarstva, žijú v takých skromných podmienkach, že časti toho, čo by boli schopní vytvoriť za lepších pomerov, sa musia vzdať.“²¹ Kovačičovi sa nepodarilo nanovo podnieť vydávanie ďalších Wagnerových zväzkov k uhorským dejinám. Wagner zomrel pomerne mladý o tri roky neskôr v januári 1790. Bol to však pravdepodobne Kovačič, ktorý sa postaral o kompletne vydanie všetkých štyroch dekád Wagnerovej uhorskej genealógie v roku 1802 v tlačiarňi J. M. Landerera, dielo vyšlo opäť na náklady tlačiara.²² Úvod k dielu napísal ešte sám autor, dotoval ho v Budíne 14. februára 1789.

M. J. Kovačič mal pravdu, keď ešte počas života Karola Wagnera napísal, ako veľmi je na škodu, že sa viac nepodporili jeho vedecké aktivity a snahy vydať ďalšie práce k dejinám Uhorska. Keď totiž Ján Bárdoši (Bárdossy) zostavil a v roku 1802 vydal dodatok k Wagnerovým *Analecta Scepusii*, v úvode napísal, že tak učinil aj na podnet spišských šľachticov, z ktorých mnohí nevlastnili Wagnerove *Analecta Scepusii* a mali záujem o tento druh literatúry.²³ Je to dôkazom, že na Spiši bol na začiatku 19. storočia medzi šľachtou dopyt po Wagnerovom diele k dejinám Spiša a že

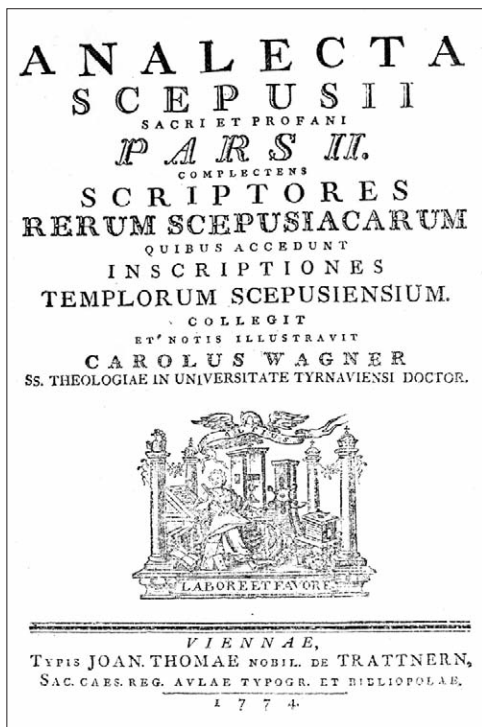
¹⁹ WAGNER, ref. 1, 22r.

²⁰ Ide o dielo *Collectanea Sárosiana de fluviis, montibus, urbibus, oppidis, pagis, familiis, personis, aliisque rebus ad ejusdem comitatus notitiam pertinentibus*. OSZK, sign. FL. 368.

²¹ KOVACHICH, ref. 14, s. 54.

²² Por. údaje titulného listu: WAGNER, Carolus. *Collectanea genalogico – historica illustrium Hungariae familiarum, quae iam interciderunt. Posenii, Pestini, et Lipsiae* : Typis et sumptibus Joan. Michaelis Landerer, 1802.

²³ BÁRDOSSY, J. *Supplementum Analectorum Terae Scepusiensis*, nepag. úvod.

Obr. 2 Titulný list k 2. zväzku diela *Diplomatarium Comitatus Sarosiensis* z roku 1780

tento záujem nebol naplno uspokojený pre nedostatok exemplárov. Svojich čitateľov by si určite našli aj ďalšie Wagnerove diela.

Okolnosti vydania diel Karola Wagnera dosvedčujú, že sa podobne ako mnohí iní učitelia tej doby, ale aj dôb iných, musel prispôbiť podmienkam, ktoré mal pri publikovaní svojich prác. Prispôbil výber témy – zameril sa najskôr na dejiny Spiša, čo malo ohlas a našlo podporu vydania, hoci sám by radšej uprednostnil publikácie k dejinám Šariša. Následne musel akceptovať čas potrebný na cenzurovanie diela i podmienky tlače u viedenského tlačiara Johanna Thomasa von Trattnera, čo bolo pre Wagnera náročné kvôli potrebe vopred získať dostatok financií. Lepšie podmienky mu vytvoril v rokoch 1776 – 1780 bratislavský tlačiari Ján Michal Landerer, a tak vydal Wagner až štyri zväzky prameňov práve v jeho tlačiarni. Je na veľkú škodu, že mnohé cenné výsledky výskumu tohto usilovne pracujúceho historika zostali dodnes len v rukopise.²⁴ Z nich najmä jeho práce osvetľujúce rodný Šariš si dodnes zaslúžia osobitnú pozornosť bádateľov. Avšak špecifické okolnosti, ktoré Wagnera priviedli k publikovaniu rozsiahleho diela k dejinám Spiša, sa nakoniec

²⁴ Sú súčasťou rukopisných zbierok OSZK a EK v Budapešti.

ukázali aj ako veľmi osožné. *Analecta Scepusii sacri et profani* sú totiž jedinečnou, priekopníckou edíciou k dejinám Spiša a tvoria cennú súčasť nášho kultúrneho dedičstva.

Zoznam použitých skratiek

OSZK *Országos Széchényi Könyvtár* (Krajinská Séčeniho (Széchényi) knižnica),
Budapešť

EK *Egyetemi Könyvtár* (Univerzitná knižnica), Budapešť

P r a m e n e

List K. Wagnera A. J. Cirbesovi zo Spišského Štiavniku zo dňa 10. septembra 1770.
OSZK, Wagner Károly Czirbesz Jónás-hoz, č. 4.

List K. Wagnera A. J. Cirbesovi z Trnavy zo dňa 16. mája 1771. OSZK, Wagner
Károly Czirbesz Jónás-hoz, č. 6.

List K. Wagnera A. J. Cirbesovi zo Sabinova zo dňa 29. novembra 1775, OSZK,
Wagner Károly Czirbesz Jónás-hoz, č. 8.

List K. Wagnera A. J. Cirbesovi z Budína zo dňa 10. januára 1778. OSZK, Wagner
Károly Czirbesz Jónás-hoz, č. 9.

List K. Wagnera J. Prayovi zo Skalice zo dňa 18. februára 1769. EK, G116. II. Tudósi
Levele gásalt XVIII. sz. ladula T-Z, lat. 71.

List K. Wagnera J. Prayovi z Trnavy zo dňa 20. augusta 1771. EK, G 116. II., Tudósi
levele gásalt XVIII. sz., ladula T-Z, lat. 73.

List K. Wagnera J. Prayovi z Trnavy zo dňa 4. júla 1772. EK, G 116. II., Tudósi levele
gásalt XVIII. sz., ladula T-Z, lat. 74.

List K. Wagnera J. Prayovi z Trnavy zo dňa 26. júla 1772. EK, G 116. II., Tudósi levele
gásalt XVIII. sz., ladula T-Z, lat. 75.

Zoznam bibliografických odkazov

- BÁRDOSSY, Joannis. *Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis. Leutschoviae* : Typis Michaelis Podhoránszki, 1802.
- KOLLÁROVÁ, Ivona. *Cenzúra kníh v tereziánskej epoche*. Bratislava : Ústredná knižnica SAV, 1999. 132 s. ISBN 80-88940-03-6.
- KOVACHICH, Martin Georg. *Biographie des Herrn Karl Wagners. In Merkur von Ungarn, 1787, 2, č. 6, s. 42 – 54.*
- MALOVECKÁ, Milota. *Karol Wagner (1731 – 1790). Historik Spiša a Šariša*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2009. 227 s. ISBN 978-80-7165-729-3.
- WAGNER, Carolus. *Analecta Scepusii sacri et profani I.-IV. I.: Viennae* : Typis Joan. Thomae nobil de Trattnern, 1773; II.: Viennae : Typis Joan. Thomae nobil de Trattnern, 1774; III.: Posonii et Cassoviae : Sumptibus Joannis Michaelis Landerer, 1778; IV.: Posonii et Cassoviae : Sumptibus Joannis Michaelis Landerer, 1778.
- WAGNER, Carolus. *Biographia mea Kovachichio Budam submissa. In Lucubrationes historicae, geographicae, genealogicae et biographicae ab anno 1784-1787 conscriptae*. OSZK, sign. FL. 446, s. 21v – 23r.
- WAGNER, Carolus. *Collectanea genealogico – historica illustrium Hungariae familiarum, quae iam interciderunt. Decas I. Budae* : Typis Regiae Universitatis, 1778.
- WAGNER, Carolus. *Collectanea genealogico – historica illustrium Hungariae familiarum, quae iam interciderunt. Posonii, Pestini et Lipsiae* : Typis et sumptibus Joan. Michaelis Landerer, 1802.
- WAGNER, Carolus. *Diplomatarium Comitatus Sarosiensis. Posonii et Cassoviae* : Sumptibus Joannis Michaelis Landerer, 1780.
- WAGNER, Carolus. *Petri de Warda...Epistolae. Posonii et Cassoviae* : Sumptibus Joannis Michaelis Landerer, 1776.

Publishing of Historical Works
in the Second Half of the 18th Century:

Editorial Aspects of Works
by Karol Wagner, the Historian

Milota Floreková

For historians of the 18th century the opportunity to publish results of one's own research depended on various factors. Once the works have been finished, they had to be approved by the censorship to find a printer and the necessary funds for printing. The same applied to the process of publishing the works by historian Karol Wagner (1732 – 1790). It was not until the years 1773 – 1780 that he had the opportunity to release his bulky volumes in print. At first he found a patron and a maecenas in the person of Karol Jozef Zvišek, the Spiš provost, later his works have been released by the printer Ján Michal Landerer. This way a lot of valuable knowledge on the history of Spiš, Šariš as well as Hungarian genealogy were presented to the public. The lack of opportunities, however, caused that several valuable works have remained in manuscript.

Vydávanie, hodnotenie a popularita historických prác Franka Víťazoslava Sasinka na prelome 19. a 20. storočia

Náčrt problematiky a jej (možná) interpretácia*

Karol Hollý

V historiografii o **Frankovi Víťazoslavovi Sasinkovi** (1830 – 1914) sa zväčša nezdôrazňuje, že poprední predstavitelia inteligencie v slovenskom národnom hnutí hodnotili Sasinkove dejepisné práce z konca 19. a začiatku 20. storočia zväčša negatívne. Je charakteristické, že to vyplýva spravidla len zo súkromnej korešpondencie. Verejný obraz Sasinka bol naopak budovaný (a to aj tými istými národovcami, ktorý ho v hraniciach súkromnej sféry kritizovali) v evidentne pozitívnom zmysle – možno tu hovoriť o istej forme heroizácie Sasinka ako „historiografa Slovákov“.¹

V nasledujúcom príspevku chcem načrtnúť ďalší fenomén, ktorý podľa mojej mienky zaujímavým spôsobom dopĺňa spomenutú dvojakú reflexiu Sasinka ako autora historických prác. Ako sa totiž javí na základe nižšie prezentovanej vzorky prameňov – ktorú je potrebné v ďalších výskumoch rozšíriť – Sasinkove práce v období po zatvorení Matice Slovenskej nenachádzali výraznejší ohlas ani medzi širšími vrstvami čitateľstva; s týmto problémom úzko súvisí problematika vydávania jeho štúdií a kníh. Treba hneď na úvod upozorniť, že cieľom tohto textu je predovšetkým upozorniť odbornú verejnosť na existenciu a potenciál tejto témy. Napriek obmedzenej prameňovej báze formulujem predbežné závery s vedomím, že komplexnejšie interpretácie sa nezaobídu bez ďalšieho výskumu.² Zmyslom tohto textu je ponúknuť interpretačnú schému pre výskum tejto problematiky, ktorou je spomenutá kontradikcia medzi súkromným a verejným hodnotením historickej spisby

* Štúdiá vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0089/10 Oslavy ako identitotvorný fenomén na Slovensku v období modernizácie. Táto štúdiá je prepracovanou časťou citovanej dizertačnej práce: HOLLÝ, Karol. Historická ideológia a slovenské národné hnutie na prelome 19. a 20. storočia. Dizertačná práca. Školiteľ: Dušan Kováč. Bratislava : Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2008, 512 s.

¹ Podrobnejšie pozri k tejto téme: HOLLÝ, Karol. Franko Víťazoslav Sasinek as the 'historiographer of Slovaks'. In *Leidschrift : historisch Tijdschrift*, 2010, Jaargang 25, n. 1, s. 145 – 165.

² Okrem iného tu mám na mysli najmä výskum Kníhtlačiarскеho účastinného spolku, kde sa viacero Sasinkových prác tlačilo, vydavateľských a tlačiarenských aktivít Františka Richarda Osvalda, ale aj napr. nižšie spomínaného Karola Salvu, resp. ďalšie mne dosiaľ neznáme pramene s informáciami o financovaní publikovania Sasinkových historických textov.

F. V. Sasinka. Podrobnejšie sa budem venovať týmto trom konkrétnym problémom: 1. Franko Vítazoslav Sasinek ako vydavateľ svojich historických prác; 2. Karol Salva ako vydavateľ Sasinkových historických prác; 3. Jozef Škultéty ako vydavateľ Sasinkových historických prác.

Franko Vítazoslav Sasinek ako vydavateľ svojich historických prác

Možno debatovať o kvalite historických prác Sasinka či o charaktere jeho ďalších aktivít, avšak jeho húževnatosť, odhodlanosť a usilovnosť pri písaní a vydávaní historických textov je celkom zrejماً. Tieto črty jeho osobnosti možno pozorovať, keď sledujeme odhodlanosť písať a publikovať svoje texty napriek tomu, že si bol vedomý minimálneho záujmu zo strany čitateľov. Už jeho *Slovenský letopis*, ktorý vydával prakticky sám,³ sa nestretol s významnejšou odozvou. Sasinek roku 1876 písal Františkovi Palackému, že *Slovenský letopis* má bohužiaľ „jen 124 předplatitelů.“ Charakteristické je pokračovanie Sasinka: „Hotová to hmotná škoda síce, ale přinesu tu obět národu na vzkrisení. Velká by to byla jiste škoda pro nás, kdyby nás Maďari vytiskli z pola historie.“⁴ Sasinek sa takéhoto ponímania úlohy historika držal v zásade až do svojej smrti, a teda bol verejne oslavovaný a v súkromí kritizovaný „relikt“ zástancu historického práva Slovákov v dosť jednoduchej forme apriórneho vymedzovania sa voči vybraným maďarským autorom (hlavne odborníkov na obdobie stredoveku).⁵

V 80. rokoch bola popularita Sasinka už viac než otázna. V liste Andrejovi Kmeťovi Sasinek písal: „Z brožúry Sv. Metod a Uhorsko⁶ do 1. júla odpredalo sa v Uhorsku 6 exemplárov. Zakašlite si!“ Napriek hmotnej škode zo spomenutej publikácie sa energicky pustil do ďalšieho, z materiálneho hľadiska stratového podniku: „Pri tamtej brožúre [*Sv. Method a Uhorsko*, 1884] utrpel som škodu, pri tejto druhej [*Arpád a Uhorsko*, 1884]⁷ utrpím snáď dvojnásobnú [Sasinek písal o plánoch vydať 250 exemplárov]“.⁸ Svetozár Hurban Vajanský (resp. Andrej Truchlý) zas v roku 1887 konštatoval: „No nezdá sa, že širšie kruhy na Slovensku dovedly oceniť obetavú

³ ŠARLUŠKA, V. Výber z listov Františka Vítazoslava Sasinka III. Poznámka č. 2 k listu č. 101, s. 25.

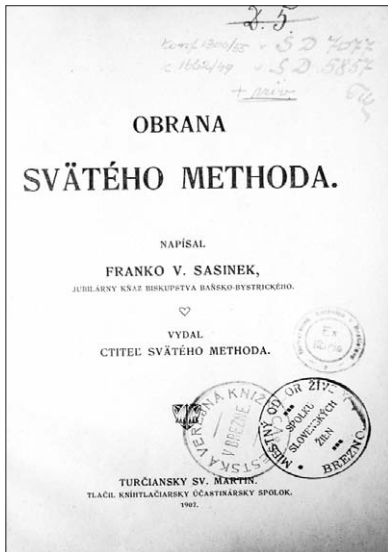
⁴ List Františka Vítazoslava Sasinka Františkovi Palackému z 24. 5. 1876, uverejnený v HORVÁTH, P. Zo vzájomnej korešpondencie Františka Vítazoslava Sasinka s Františkom Palackým., s. 149.

⁵ Podrobnejšie pozri: HOLLÝ, ref. 1; ďalej aj HOLLÝ, K. Historická ideológia a slovenské národné hnutie na prelome 19. a 20. storočia. Dizertačná práca. Školiteľ: Dušan Kováč. Bratislava : Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2008, s. 153 – 210. Táto štúdia je prepracovanou časťou citovanej dizertačnej práce.

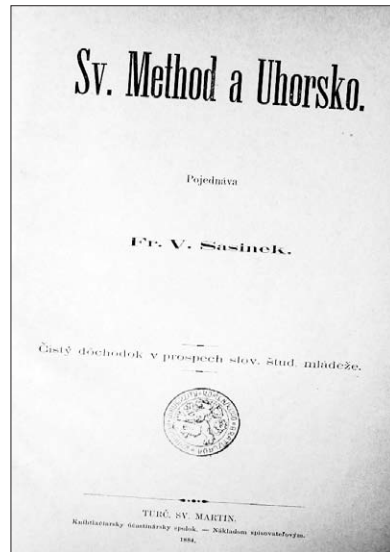
⁶ SASINEK, Fr[antišek] V[ítazoslav]. Sv. Method a Uhorsko. Turčiansky Sv. Martin : Nákladom spisovateľovým, 1884. 19 s.

⁷ SASINEK, Fr[antišek] V[ítazoslav]. Arpád a Uhorsko. 2. vyd. Turč. Sv. Martin : Nákladom spisovateľovým 1885. 48 s.

⁸ ŠARLUŠKA, ref. 3, s. 11. List Františka Vítazoslava Sasinka Andrejovi Kmeťovi z 26. 7. 1884.

Obr. 1 Titulná strana Sasikovho diela
Obrana svätého Methoda (1907)

Obr. 2 Titulná strana Sasikovho diela
Svätý Method a Uhorsko (1884)

snahu Sasinkovi, odbyt dejín jeho je veľmi slabý, tak žeby veru iný duch lež práve Sasinkov nevďakom týmto od ďalšej práce veľmi snadno zastrašiť sa mohol.⁹ Posledná myšlienka sa zdá byť vskutku na mieste. Sasinek až do svojej smrti nepoľavil v intenzívnom písaní historických textov. Ich publikovanie si však neraz musel priam vydobýjať a platiť z vlastných financií. Zrejme nebude náhoda, že sa na mieste vydavateľa objavovala informácia: „Nákladom vlastným“.¹⁰ Ako zaujímavosť možno v tejto súvislosti uviesť jednu Sasinkovu modifikáciu označenia samého seba ako vydavateľa: v knihe *Obrana svätého Methoda* (1907) informácia o vydavateľovi znie: „Vydal Citeľ Svätého Methoda.“¹¹

⁹ Vajanský [HURBAN VAJANSKÝ, Svetozár]. František V. Sasinek, s. 164. Pôvodne však ide zrejme o text Andreja Trúchleho uverejneného v časopise *Orol*. Vajanský totiž na začiatku predposledného odstavca citovaného článku písal: „Tieto dáta vyňali sme so životopisu písaného jeho [Sasinkovým – K. H.] žiakom Andrejom Trúchlym v 'Orle' a dodávame [...]“ Celý článok je však podpísaný Vajanským, čo znamená, že súhlasí s jeho obsahom. Pozri: VAJANSKÝ, ref. 9, s. 165.

¹⁰ Napr.: SASINEK, ref. 6; SASINEK, ref. 7; SASINEK, Fr[antišek] V[ítazoslav]. Slováci v Uhorsku. Turčiansky Sv. Martin : Nákladom vlastným. 1902. 40 s.; SASINEK, Fr[antišek] V[ítazoslav]. Slováci v Uhorsku. II. opr. vyd. Turčiansky Sv. Martin : Nákladom vlastným, 1905. 40 s.; SASINEK, Fr[antišek] V[ítazoslav]. Stručný dejepis Uhorska. Diel I. Turčiansky Sv. Martin : Nákladom vlastným, 1912. 152 s.; SASINEK, Fr[antišek] V[ítazoslav]. Stručný dejepis Uhorska. Diel II. Turčiansky Sv. Martin : Nákladom vlastným, 1912. 180 s.; SASINEK, Fr[antišek] V[ítazoslav]. Stručný dejepis Uhorska. Diel III. Turčiansky Sv. Martin : Nákladom vlastným, 1913. 328 s.

¹¹ SASINEK, V. Franko. *Obrana svätého Methoda*. Turčiansky Sv. Martin : Vydal Citeľ Svätého Methoda, 1907. 47 s.

Karol Salva ako vydavateľ Sasinkových historických prác

Na vydávaní Sasinkových kníh sa istý čas spolupodieľal Karol Salva (1849 až 1913). Jeho podnikateľské aktivity sú charakteristické na jednej strane veľkou mierou entuziazmu, na druhej strane však čoraz viditeľnejšími finančnými ťažkosťami, ktoré ho donútili ukončiť vydávanie napr. *Domu a školy* či neskôr *Slovenských listov*.¹² Vydávanie Sasinkových dejepisných prác v polovici 90. rokov sa malo stať súčasťou nového Salvovho projektu – edície *Dejepisná bibliothéka*. Sasinek túto možnosť publikovania uvítal, pretože mu chýbali financie z ktorých by boli hradené tlačiarenské náklady, a národovci mu v tomto ohľade zjavne neposkytovali podporu. Výstižne sa vyjadril v liste Jozefovi Škultétymu: „Rozhľad v dejepise mám, ale nemám peniaz k vydávaniu svojich štúdií. Jestli sa Salvova Bibliothéka dejepisná ujme, stane sa poľom pre moje účinkovanie, dokiaľ ešte z Božej milosti dýchať budem.“¹³ Nakoniec však v *Dejepisnej bibliothéke* vyšli iba dve Sasinkove práce¹⁴ – *Dejepis Slovákov*¹⁵ a *Država Velkomoravská*.¹⁶ Salva vydal mimo edície aj Sasinkovu prácu pod názvom *Historický katechizmus pre Slovákov*.¹⁷

Korešpondencia medzi Salvom a Sasinkom poukazuje na primárne ideologické motivácie pre tieto vydavateľské počiny. V hierarchii Salvových hodnôt mal „národný záujem“ prevyšovať finančný zisk, takto aspoň deklaroval v listoch Sasinkovi, v ktorých píše o vydaní jeho *Dejepisu Slovákov*. Salva deklaroval, že je ochotný rozdeliť si čistý zisk s autorom alebo mu pošle 200 kusov knihy, čo odôvodňoval nasledovne: „Hlavná vec je, aby knižôčky byly čím lacnejšie, aby sa rozšírili v národe, ktorý nemá žiadnej hrdosti, preto že nemá histórie národnej. Pomáhaj Vám Boh vo

¹² Spracovanie týchto aktivít v širšom spoločenskom kontexte, vrátane poukázania na Salvove podnikateľské problémy pozri: HOLEC, Roman. Zabudnuté osudy. 10 životných príbehov z novodobých slovenských dejín. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 134 – 154. O kníhtlačiarstve Salvu pozri jeho článok: [SALVA, Karol]. Prvé desaťročie mojej kníhtlačiarne. In SALVA, Karol (ed.). Domový kalendár pre katolíkov, evanjelikov a pravoslávnych na obyčajný 365 dní majúci rok po narodení Krista Pána 1899. Ružomberok : Karol Salva, red. »Obzora« a »Slov. Listov«, roč. 16, s. 85 – 94. Pozri tiež: DOBROTKOVÁ, Marta. Liptovský rodák kníhtlačiar Karol Salva a jeho národnobuditeľská činnosť. In *Kniha 2007. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2007, s. 257 – 263; DOMOVÁ, Miroslava. Karol Salva vydavateľ kalendárov. In *Kniha 2007. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2007, s. 272 – 280.

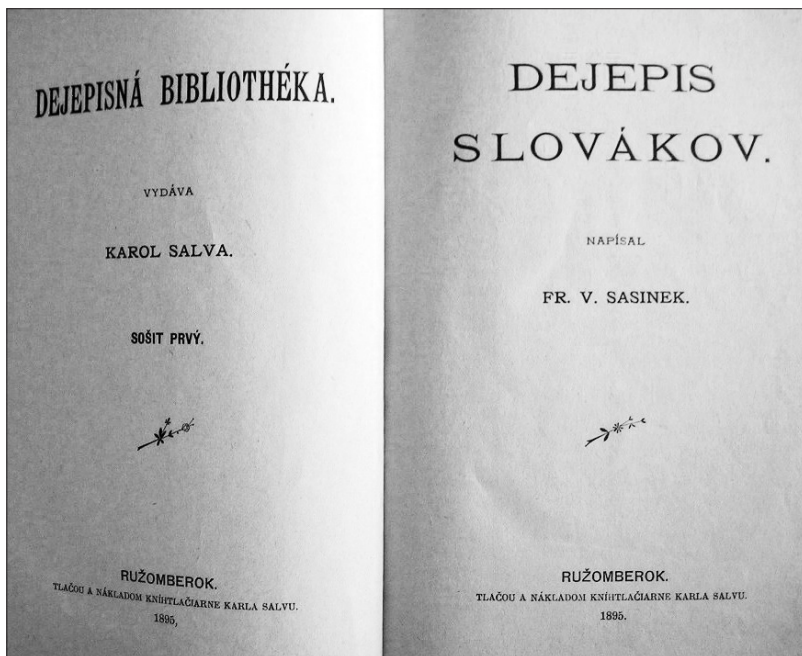
¹³ ŠARLUŠKA, V. Výber z listov Františka Vítazoslava Sasinka V, s. 94. List Františka Vítazoslava Sasinka Jozefovi Škultétymu zo 6. 6. 1895.

¹⁴ ŠARLUŠKA, ref. 13, poznámka č. 13 k listu č. 147, s. 101.

¹⁵ SASINEK, Fr[antišek] V[ítazoslav]. *Dejepis Slovákov*. Ružomberok : tlačou a nákladom kníhtlačiarne Karla Salvu, 1895. 49 s.

¹⁶ SASINEK, Fr[antišek] V[ítazoslav]. *Država Velkomoravská*. Ružomberok : tlačou a nákladom kníhtlačiarne Karla Salvu 1896. 37 s.

¹⁷ SASINEK, Fr[antišek] V[ítazoslav]. *Historický katechizmus pre Slovákov*. Ružomberok : tlačou a nákladom Kníhtlačiarne Karla Salvu, 1896. 17 s.

Obr. 3 Sasinkov *Dejepis Slovákov* (1895) vydaný v rámci edície *Dejepisná bibliotéka*

Vašich významných prácach [...]“.¹⁸ Po vydaní práce ho informuje, že mu zasiela „až 50 exemplárov“. Prioritu „národného záujmu“ pred osobným ziskom deklaroval aj tu: „Bola to knižka veľmi potrebná! Ja som sa hanbil, že nemohol som prebúdzajúcim sa slovenským ľuďom dať jích dejepis do ruky. [...] Cenu kniždôčky určil som preto tak nízku (20 k.), aby sa čím skorej minula; lebo pri tejto knihe mi nejde o zárobok [podčiarknutia v origináli] [...] Požehnanie donesie väčšie v rukách iných ako keď by ležala pre dražobu na mojom sklade.“¹⁹

Toto vydanie však skončilo nakoniec v skladoch štátnych úradov: „Dnes nariadením župana stolice liptovskej prekutával mi slúžny s kr. fiškálom tlačiareň. „Dejepis Slovákov“, čo som mal, mi shabali.“²⁰ Konfiškovanie Sasinkovho *Dejepisu Slovákov* spomína neskôr Karel Kálal vo svojom národopisno-agitačnom spise *Obrázky zpod Tater*.²¹ Kálalove historické koncepcie sa so Sasinkovými nezhodovali (hoci možno nájsť spoločné elementy v ich historickom myslení) a v Kálalových textoch možno nájsť kritické poznámky k Sasinkovým konceptom. Kálal ako stúpenec ideológie národnej jednoty Čechov a Slovákov však dôsledne vykresľoval maďarskú politiku

¹⁸ List Karola Salvu Františkovi Vítazoslavovi Sasinkovi, 12. 2. 1895, SNK-ALU, sign. A 1333.

¹⁹ List Karola Salvu Františkovi Vítazoslavovi Sasinkovi, nedatovaný, SNK-ALU, sign. A 1333. Zvýraznenia v tomto a predchádzajúcom citáte sú pôvodné.

²⁰ List Karola Salvu Františkovi Vítazoslavovi Sasinkovi, nedatovaný, SNK-ALU, sign. A 1333.

v Uhorsku v negatívnom svetle (a ako vyplýva z jeho historických textov týkalo sa to aj všeobecne „Maďarov“) a zároveň priam vzorovo využíval motív „útlaku Slovákov“ ako argument v prospech ideológie národnej jednoty Čechov a Slovákov.²² Predpokladám teda, že konfiškácia Sasinkovej knihy vydanej u jeho priateľa a spolupracovníka K. Salvu Kálalovi dobre poslúžila práve týmto, primárne ideologickým cieľom. Možno to považovať za príklad ambivalentného vzťahu vtedajších ideológov k Sasinkovi, ktorí ho zväčša neuznávali ako historika, ale uvedomovali si agitačnú rovinu týchto prác. Na druhej strane, v historiografii sa možno stretnúť s tvrdením, že zabavenie nákladu Sasinkovho *Dejepisú Slovákov* bolo príčinou jeho skrachovania a postupnému ukončeniu vydavateľských aktivít²³ sa javí ako mimoriadne zjednodušené. Veď Salva v spolupráci s K. Kálalom predsa vydal ešte roku 1897 reprezentatívny zborník *Od Šumavy k Tatrám*, vydával *Slovenské listy*, *Dennicu* atď.

V súvislosti s vydavateľskými aktivitami Karola Salvu je zaujímavý problém state *Država Velkomoravská* v zborníku *Od Šumavy k Tatrám*.²⁴ Bola to prvá zo série reprezentatívnych publikácií, ktoré mali utužiť ideológiu „československej vzájomnosti“. Text *Država Velkomoravská* je totožný s citovaným rovnomenným, samostatne vydaným dielom Sasinka.²⁵ V zborníku však bola publikovaná anonymne. Z kritikej recenzie tohto zborníka v Osvaldových *Literárnych listoch* je však zrejmé, že Sasinkova anonymita nebola príliš efektívna: „Država velkomoravská[,] kto ju písal, v zborníku nestojí; no celá sústava poukazuje na Sasinka.“²⁶ Sasinka, napriek tomu, že mu bola každá možnosť publikovania vzácna, ponuka uverejniť jeho dejiny Velkej

²¹ „Roku 1895 vydal náš redaktor [Karol Salva] Dějepis Slovákov od Fr. Sasinka. Taková knížka je nebezpečná maďarskému státu. Slováci nesmějí přijíti k vědomí, že jsou národ, ba že měli docela jistou samostatnost. Knižka musí být zničena [...] Do redakce vstupuje služný, písař, četník, městský strážník a sluha. Po Maďarsku žídí služný, aby mu redaktor ukázal celý náklad Dějepisú Slovákov. Potom do protokolu diktuje, že úřad bere celý náklad knížky k sobě, aby jí státní fiškál mohl prozkoumati. Ale redaktor dobře rozumí, že knížka nebude již nikdy navráćena. Dnes se píše rok 1906 a pan fiškál pořád ještě Dějepis Slovákov, čítající 49 stránek, zkoumá. Takový osud potkal před tím i jiné dějepisné knížky.“ KÁLAL, K. *Obrázky zpod Tater*, s. 69.

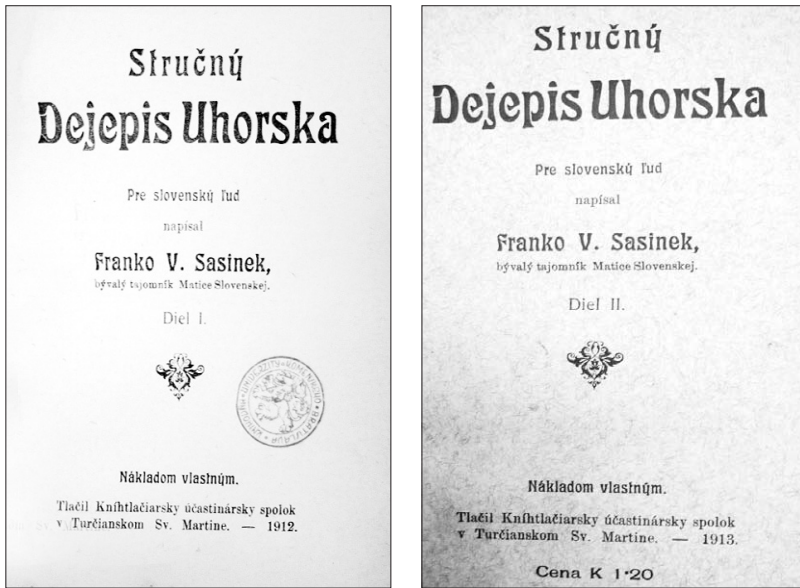
²² Ide o závery z HOLLÝ, ref. 5, *Historická ideológia*, najmä s. 211 – 218 a s. 348 – 382.

²³ JEDLÁKOVÁ, R. *Liptovské tlače vo fonde Čaplovičovej knižnice do roku 1918*, s. 178. Autorka v tejto veci cituje prácu J. Repčáka. *Prehľad dejín kníhtlače na Slovensku*. Bratislava : Tlač, 1948. 157 s.

²⁴ [SASINEK, Fr.V. (?)]. *Država Velkomoravská*. In *Sborník československý: Od Šumavy k Tatrám*. Ružomberok : SALVA, Karol – KÁLAL, Karel, 1898, s. 150 – 168.

²⁵ Autorstvo tejto state prisudzuje Sasinkovi vo svojej bibliografii aj Š. Hanakovič. Pozri HANAKOVIČ, Štefan. Výberová bibliografia literárneho diela Fraňa Vítazoslava Sasinka. In Franko Vítazoslav Sasinek. *Najvýznamnejší slovenský historik 19. storočia 1830 – 1914*. Marsina, Richard – Mučík, Peter (eds.). Martin : Matica Slovenská, 2007, s. 144. Keďže však text nebol podpísaný, nazdávam sa, že autor tejto bibliografie mal pri zázname túto skutočnosť zohľadniť. Je totiž pravdepodobné, že anonymné publikovanie nebolo zo Sasinkovej strany náhodné.

²⁶ Mentor [MILKIN, Tichomír]. *Literárny obzor [Sborník československý: Od Šumavy k Tatrám...]*, s. 18.

Obr. 4 + Obr. 5 Prvý a druhý diel Sasinkovej práce *Stručný dejepis Uhorska* (1912), ktorú vydal vlastným nákladom

Moravy v Kálalovom a Salvovom zborníku zrejme nenadchla. Sasinek totiž neposkytol plánovaný príspevok nazvaný *Stručné dejiny ríše veľko-moravskej*²⁷ a situácia nakoniec vyústila do anonymnej „recyklácie“ jeho dva roky starého textu vydaného u Salvu. V tomto momente neviem k danej veci povedať viac, je však pravdepodobné, že Sasinek odmietal publikovanie aj z ideologických, resp. politických dôvodov. Naznačuje to napr. fragment z jeho listu z roku 1895, v ktorom vyjadruje svoj postoj k jednej z ústredných ideologických otázok v danom období: „[...] v terajších politických okolnostiach držím za nepríhodné, áno nebezpečné, jednať o pripojení sa Slovákov k spisovnému jazyku českému. Zostaňme tak jako sme, kým nenastanú prajné tomu okolnosti.“²⁸

²⁷ ČAPLOVIČ, R. Význam osvety v publicistickej činnosti Karla Kálala na poli česko-slovenskej vzájomnosti (1885 – 1901), s. 220, poznámka č. 60. Autor uvádza pramene k tejto otázke, ktoré som však nemal k dispozícii.

²⁸ ŠARLUŠKA, V. Výber z listov Františka Vítazoslava Sasinka IV, s. 108. List Františka Vítazoslava Sasinka Eduardovi Jelínkovi zo 6. 5. 1895. O Sasinkových politických postojoch svedčí aj jeho podpora pasivistickéj koncepcie činnosti SNS, pozri: list Ambra Pietra Františkovi Vítazoslavovi Sasinkovi zo 4. 9. 1900. SNK-ALU, sign. A 1208. Pozri tiež: PODRIMAVSKÝ, Milan. Slovenská národná strana v druhej polovici XIX. storočia. Bratislava : Veda vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1983, s. 202.

Jozef Škultéty ako vydavateľ Sasinkových historických prác

Nie je preto vylúčené, že prerušenie spolupráce so Salvom spočívalo aj na politických sporoch (napr. v kontexte konfliktu K. Salvu s martinským vedením Slovenskej národnej strany). Na začiatku 20. storočia sa Sasinek pri publikovaní svojich dejepisných textov orientuje najmä na martinské *Slovenské pohľady*.²⁹ Ich redaktor Jozef Škultéty (1853 – 1948) Sasinkove príspevky uverejňoval napriek tomu, že mal o nich vyslovene negatívnu mienku. Na druhej strane Sasinek si publikovanie svojich prác doslova vynucoval používajúc preňho príznačný slovník – absolútne kategórie ako *objektivita*, *pravdivosť* či nevyhnutnosť boja proti *falošnej*, *straníckej* historiografii.

Škultétyho kritika Sasinka v súkromnej korešpondencii

Škultétyho korešpondencia obsahuje nejednu kritiku Sasinka ako historika. Napr. v liste Jaroslavovi Vlčkovi sa dotkol aktuálneho problému konfesionality pri spievateľov do *Slovenských pohľadov*. Sasinek by sa hodil ako katolík, ale nie ako odborník: „Odkedy mám „Pohľady“ v rukách, hľadám spisovateľov-katolíkov, klopem u nich (vyjmúc Sasinka) [...]“.³⁰ V liste Pavlovi Križkovi roku 1891 vyjadril uznanie na jeho prácu *Starodávne slovenské osobné mená* prostredníctvom porovnania so Sasinkovými historickými prácami: „Hej, keby takto bolo sa pracovalo u nás od počiatku! Štyridsať zväzkov Sasinkových *Dejín* dám za týchto Vašich 40 rukopisných strán.“³¹ V roku 1897 zas očakáva od Františka Šujanského vhodnú reakciu na najnovšiu maďarskú prácu od Györgyho Volfa, v ktorej je prezentovaná známa téza v maďarskej historiografii o neprítomnosti Slovákov v Uhorsku v čase príchodu Maďarov. Ako som už naznačil, ústredným cieľom Sasinkovej historickej spisby bolo zviazať nad takýmito interpretáciami uhorských dejín. Škultéty však v tejto veci Sasinka zjavne nepokladal za kompetentného autora. Šujanskému píše: „Historicky, ako sa to za maťičných časov robilo a Sasinek dosiaľ robí, tak historicky v tejto veci mnoho nedokážeme.“³²

²⁹ Svoje dejepisné štúdie na začiatku 20. storočia publikoval aj v iných časopisoch.

Išlo najmä o periodiká Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Porovnaj napr. HANAKOVIČ, ref. 25, s. 141 – 152.

³⁰ Vzájomné listy Jaroslava Vlčka a Jozefa Škultétyho, s. 51. List Jozefa Škultétyho Jaroslavovi Vlčkovi zo 16. VI. 1890.

³¹ Listy Jozefa Škultétyho 1. 1871-1910, s. 69. List Jozefa Škultétyho Pavlovi Križkovi z 24. 5. 1891. K identifikácii Križkovho 40 – stranového rukopisu a možných *Dejín* spomínaných v liste pozri aj s. 289, poznámky č. 1 a 2 k listu č. 82.

³² Listy Jozefa Škultétyho 1, ref. 31, s. 137. List Jozefa Škultétyho Františkovi Šujanskému z 15. 5. 1897. Škultéty v tomto zmysle očakával najmä etymologizáciu, samozrejme na náležitej odbornej úrovni.

Škultéty teda postrehol aj základný nedostatok Sasinkových prác z hľadiska národnej agitácie. Jeho slovník urážajúci oponentov bol kontraproduktívny: „Ja cítim Sasinkovu pilnosť, jeho horlivosť, ale zatracujem najmä tón jeho prác. Ako vo vede vôbec, tak v podvrácaní tendenčnej historiografie je potrebný tichý, vážny tón. Krikom a nadávkami nič nedokážeme. A jemu, jeho vývodom, často až detin-ským najmenej pristane taký krikľavo povedomý hlas...“³³

Škultéty ako redaktor *Slovenských pohľadov* a Sasinkove historické texty

Analýza zákulisia Sasinkovej publikačnej činnosti v *Slovenských pohľadoch* je pre výskum vzťahu národnej ideológie a historiografie mimoriadne hodnotná. Redaktor *Slovenských pohľadov* Jozef Škultéty výstižne vyjadril podstatu tejto otázky v liste Jaroslavovi Vlčkovi: „Pritom i Sasinek, chudák starý, pomáha mi im [*Slovenským pohľadom*] do blata! Musím tlačiť jeho veci, s ktorými nesúhlasím, ktoré považujem za blud. Prvý článok roku 1900 som mu prijal, keď mal jubileum, nazdával som sa, že to bude výnimečne, a od tých čias ho mám. Ináč hodnému starému človeku nechcel som vykonať, aby mu odoprel prijímanie. Veď som sa bál, že by ho tým zabil – takého namysleného na svoju prácu!“³⁴ Škultéty teda publikovaním Sasinka robil do veľkej miery kompromis.³⁵ Možnou interpretáciou tohto kompromisu môže byť predpoklad, že išlo o ústupok Škultétyho ako učenca či intelektuála a naopak; o jeho dôsledné rozhodnutie z pozície popredného ideológa martinského centra slovenského národného hnutia. Sasinek si totiž vydobyl miesto v kánone národnej odbornej spisby a spochybnenie jeho práce bolo z tohto pohľadu viac ako komplikované. Výhodnejšie, aj z hľadiska agitácie, bolo pestovať jeho aktuálny obraz.

³³ Listy Jozefa Škultétyho 1, ref. 31, s. 68 – 69. List Jozefa Škultétyho Samuelovi Medveckému zo 16. 5. (1891). K vročeniu listu nečíslovaná poznámka k listu č. 80, s. 288.

³⁴ Vzájomné listy Jaroslava Vlčka a Jozefa Škultétyho, ref. 30, s. 123. List Jozefa Škultétyho Jaroslavovi Vlčkovi zo 7. 2. 1911. Ako poznamenáva Jozef Ambruš, Škultéty tu podáva nepresné informácie, pretože Sasinek aj pred rokom 1900 publikoval v *Slovenských pohľadoch* a v samotnom roku 1900 sa nenachádza žiadny Sasinkov príspevok. Pravidelnejšie sa Sasinkove príspevky v *Slovenských pohľadoch* začínajú objavovať až po roku 1901. Podľa Jozefa Ambruša spomenutý článok publikovaný pri Sasinkovom jubileu bol zrejme príspevok Slováci: Na pamiatku svojho 50-ročného spisovateľstva podáva Fr. V. Sasinek. Pozri Vzájomné listy..., ref. 30, s. 305, poznámka č. 5 k listu č. 132. Tento príspevok vyšiel až roku 1902, pozri: SASINEK, Fr[antišek] V[ítazoslav]. Slováci. Na pamiatku svojho 50-ročného spisovateľstva podáva Fr. V. Sasinek. In *Slovenské pohľady*, 1902, roč. 22, sošit 1, s. 25 – 33.

³⁵ Pravdepodobne podobný kompromis robil Škultéty pri Alexandrovi Lombardinim, ktorému v *Slovenských pohľadoch* publikoval príspevky o slovenských mestách, hradoch a osobnostiach. Ako podotkol R. Chmel, Lombardini pristupoval „k histórii predovšetkým z hľadiska nekritického zhromažďovania faktov“. O tomto pozri: CHMEL, Rudolf. Dejiny v dejinách. K storočnici *Slovenských pohľadov*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1981, s. 54.

Možno tak predpokladať, že Sasinek interne kritizovaný za jeho názory na dejiny, bol verejne nedotknuteľný. Vyššie načrtnuté vysvetlenie podporuje samotný Škultéty, keď v liste Ivanovi Branislavovi Zochovi vysvetľoval, prečo neuverejnil jeho článok *Budín a Pešť*, v ktorom Zoch pravdepodobne polemizoval so Sasinkom: „Neuverejnilo sa to vo veľkonočnej prílohe hlavne preto, že so Sasinkom vôbec nepolemizujeme. Ja z úcty k jeho pracovitosti, neúnavnosti, k jeho **slovenskej snahe** dám mu tlačiť posledné roky i také veci, s ktorými **nesúhlasím**, ktorých pochybenosť bije mi do očí. Je to iste chyba zo strany časopisu, ale tu nie je druhej pomoci. Odo mňa nie menšia chyba bola, keď asi za desať rokov vyhýbal som sa prijímať do Slov. pohľadov jeho práce. **Ako mu dáš umrieť s tým povedomím, že ani u svojich nemá uznania?** [zvýraznenia moje – K. H.]“³⁶

Citovaný list naznačuje, že Škultéty sa musel vyrovnávať s nátlakom na publikovanie všeobecne uctievanej osobnosti. Sasinkov list Pietrovi to vyjadruje jasne: „Pozdravujem p. Škultétyho s tým, že čakám na uverejnenie môjho článku o založení kat. biskupstva v Nitre. Mám zas 3 články hotové a prosím ho, aby dal im miesto v Slovenských pohľadoch. Sú to velevážne články: [...]“³⁷ Škultéty si však uvedomoval, že Sasinkove práce sú často v mnohých ohľadoch, a nevynímajúc ani národno-agitačný aspekt, jednoducho nepublikovateľné. Nateraz nemôžem zodpovedne tvrdiť, že Škultéty niektoré jeho práce aj zámerne „stratil“. Možno len konštatovať, že Sasinek takúto interpretáciu pripúšťal: „Pána Škultétyho prosil som viackrát, už temer pre Boha a kolenačky, aby mi poslal dve paginy z ostatku môjho rukopisu o sv. Vladislave, abych náležite zakončil *Posledné dni* a kanonizáciu sv. Vladislava. Bohužiaľ možné je, že ten môj rukopis hodil do koša, nie-li na iné miesto [...]“³⁸

Zhrnutie

Analýza troch tematických okruhov poukázala na skutočnosť, že Sasinek napriek svojmu verejnemu obrazu zaslúženého „historiografa Slovákov“, mal v skutočnosti zrejme problémy tak s odbornou reputáciou v kruhoch slovenskej inteligencie, ako aj s vydávaním a popularitou svojich textov. Týmto textom som chcel poukázať na užitočnosť analýzy týchto problémov Sasinka v kontexte s fenoménom jeho verejnej heroizácie ako „historiografa Slovákov“. Záverom tohto textu je predpoklad, že budovanie spoločenského povedomia o Sasinkovi ako významnom „slovenskom

³⁶ Listy Jozefa Škultétyho 1, ref. 31, s. 230. List Jozefa Škultétyho Ivanovi Branislavovi Zochovi z 28. 5. 1906.

³⁷ ŠARLUŠKA, V. Výber z listov Františka Vítazoslava Sasinka II, s. 43. List Františka Vítazoslava Sasinka Ambrózovi Pietrovi z 3. 1. 1906.

³⁸ ŠARLUŠKA, ref. 37, s. 47. List Františka Vítazoslava Sasinka nezistenému adresátovi (Andrejovi Halašovi?), nedatovaný (koniec roka 1910, začiatok roka 1911). K adresátovi a datovaniu listu v zátvorkách pozri s. 47 a úvodné poznámky k listu na s. 60. Nevie, aký bol osud toho rukopisu, Sasinek však rok pred smrťou túto prácu publikoval, pozri: SASINEK, Fr[antišek]. V[ítazoslav]. Kráľ sv. Vladislav. In Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti, 1913, roč. 18, s. 116 – 124.

dejepiscovi“ bolo možné pri súčasnej absencii popularity jeho prác, ktoré boli naopak v hraniciach súkromnej sféry vystavované tvrdej kritike zo strany národoveckej elity. Kombinácia týchto dvoch fenoménov síce pôsobí paradoxne, vďaka čomu však predstavuje inšpiratívnu a originálnu myšlienkovú bázu pre ďalší výskum.

Zoznam bibliografických odkazov

- ČAPLOVIČ, Radovan. Význam osvety v publicistickej činnosti Karla Kálala na poli česko-slovenskej vzájomnosti (1885 – 1901). In *Česko-slovenská historická ročenka*, 2004, s. 209 – 236.
- HORVÁTH, Pavel. Zo vzájomnej korešpondencie Františka Vítazoslava Sasinka s Františkom Palackým. In *Literárny archív* 19/82, 1983, s. 145 – 151.
- JEDLÁKOVÁ, Renata. Liptovské tlače vo fonde Čaplovičovej knižnice do roku 1918. In *Knihá 2007. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2007, s. 175 – 195.
- KÁLAL, Karel. *Obrázky zpod Tater* [Salonní bibiotéka číslo CXVIII]. Praha : Nakladatel J. Otto knihkupec, 1907. 177 s.
- Listy Jozefa Škultétyho 1. 1871 – 1910*. Kocák, Michal (ed). Martin : Matica slovenská, 1982. 429 s.
- Mentor [MILKIN, Tichomír]. Literárny obzor [Sborník československý: Od Šumavy k Tatrám. Vydali K. Salva a K. Kálal. V Ružomberku. Tlačou kníhtlačiarne Karla Salvu. 1898.]. In *Literárne listy : Príloha ku „Kazateľni“*, 1898, roč. 8, č. 2, s. 18.
- ŠARLUŠKA, Vojtech. Výber z listov Františka Vítazoslava Sasinka II. In *Literárny archív* 17/80, 1981, s. 11 – 61.
- ŠARLUŠKA, Vojtech. Výber z listov Františka Vítazoslava Sasinka III. In *Literárny archív* 18/81, 1982, s. 9 – 29.
- ŠARLUŠKA, Vojtech. Výber z listov Františka Vítazoslava Sasinka IV. In *Literárny archív* 20/83, 1984, s. 93 – 119.
- ŠARLUŠKA, Vojtech. Výber z listov Františka Vítazoslava Sasinka V. In *Literárny archív* 23/86, 1987, s. 90 – 106.

Vajanský [HURBAN VAJANSKÝ, Svetozár]. František V. Sasinek.
In *Slovenské pohľady*, 1887, roč. 7, č. 7, s. 164.

Vzájomné listy Jaroslava Vlčka a Jozefa Škultétyho. Ambruš, Jozef (ed.).
Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963. 386 s.

The Issue, Evaluation and Popularity of Historical Works by Franko Vítazoslav Sasinek at the Turn of the 19th and 20th century. Outline of the Topic and Its (Possible) Interpretation

Karol Hollý

The author presents an outline of the issues of historical works written by Sasinek in the context of evaluating their popularity and offers a possible interpretation scheme for this research topic. He points out Sasinek's difficulties with publishing his historical texts and a low demand for them by a wider reading public. He proposes to interpret this phenomenon in the context of the function Sasinek performed in the nation-oriented community. The author in this context implies that at least since the turn of the 19th and 20th century, this function had nothing to do with expertise and believes that its essence must be sought in public heroisation of Sasinek as „a historian of the Slovaks“. The author further deals with three specific problems: 1 Franko Vítazoslav Sasinek as the publisher of his own historical works; 2 Karol Salva as the publisher of Sasinek's historical works; 3 Jozef Škultéty as the publisher of Sasinek's historical works.

Bratislavský kníhtlačiar Ján Pavol Royer a jeho aktivity pri vydávaní novín a kalendárov

Agáta Klimeková

S alzuburský prisťahovalec Ján Pavol Royer patril medzi ambiciózných a odvážnych podnikateľov svojej doby, ktorý v silnom konkurenčnom prostredí jezuitských tlačiarň dokázal vybudovať stabilný kníhtlačiarsko-vydavateľský podnik a jeho takmer 40 rokov prosperujúcu officínu opustilo množstvo ojedinelých diel, medzi ktorými nájdeme aj prvé uhorské noviny *Nova Posoniensia* a pre všetky vrstvy obyvateľstva príťažlivý vydavateľský segment – kalendáre.

V čase Royerovho príchodu do Bratislavy, ktorá bola hlavným mestom Uhorska a sídlom dvoch najvýznamnejších uhorských ústredných orgánov – Kráľovskej uhorskej miestodržiteľskej rady¹ a Kráľovskej uhorskej komory, kníhtlačiarsko-vydavateľstvo v meste stagnovalo, resp. Bratislava ostala na sklonku 17. storočia bez tlačiarne. Hoci po zániku kníhtlačiarne **Jána Zerwega** v roku 1678 sú známe pokusy **Jána Ferdinanda Sonntaga**, bývalého faktora z Trnavy, o založenie tlačiarne v meste z roku 1698, doteraz sa neobjavil jediný tlačený dokument, ktorý by dokladal jeho pôsobenie v Bratislave. V čase absentujúcich tlačiarň čitateľské potreby obyvateľstva uspokojovali kníhkupci ponukou dovážanej náboženskej, vedeckej aj beletristickej literatúry z blízkej Viedne a Nemecka. Tlačené médiá sa k čitateľom dostávali aj formou podomového predaja alebo na jarmokoch, trhoch či prostredníctvom kníhviazačov, ktorí dovážali zo zahraničia nezviazané hárky diel a tie po zviazaní predávali ako svoj vlastný produkt. Rozvoj kníhtlačiarskeho remesla brzdila aj vládna politika v oblasti vydávania kníh, menovite dekrét cisára Rudolfa z 15. augusta 1584, podľa ktorého bolo kníhtlačiarske remeslo v Uhorsku viazané na kráľovské privilégium, pri udeľovaní ktorého sa panovník správal pomerne skúpo v záujme dôslednejšej kontroly tlačiarov. Viazanosť na privilégium, ako aj prísna cenzúra, obmedzili počet kníhtlačiarní v takom rozsahu, že v čase príchodu **Jána Pavla Royera** do Bratislavy pracovali na území terajšieho Slovenska len kníhtlačiarske remeslá v Bardejove, Levoči, Košiciach, Žiline, Komárne a v Trnave.

Príchod Royera do Bratislavy sa datuje rokom 1715. Jeho pohnútky usadiť sa práve v Uhorsku, resp. v Bratislave, ktoré bolo po 150-ročnej tureckej nadvláde, po

¹ Kráľovská uhorská miestodržiteľská rada vznikla v roku 1723 a bola v podstate ústredným vládny orgánom, pomocou ktorého panovník, sídlaci vo Viedni, uskutočňoval svoju výkonnú moc v administratívnych záležitostiach Uhorska.

krvavých bojoch tőkolyovského a rákociovského povstania a morovej epidémii v Bratislave zničené po všetkých stránkach a situácia v meste neposkytovala priaznivé podmienky a výhľady na výnosnú živnosť, nie sú známe. Jeho úmysel sa dá vysvetliť práve dlhoročnou absenciou kníhtlačiarne v meste, faktom, že Bratislava bola sídlom snemu, kapituly, viacerých kláštorňých škôl a vôbec najväčším a najsilnejším mestom v západnej časti Uhorska, v ktorej už pred sto rokmi pracovala tlačiareň. Z dokumentov v Archíve mesta Bratislavy vyplýva, že sa Ján Pavol Royer usadil v Bratislave ako „*Buchbinder*“ – kníhviazač. Zo Salzburgu si so sebou priniesol aj tlačiarenské zariadenie a jeho zámer vybudovať v meste tlačiareň sa stretol s kladnou podporou bratislavského magistrátu. Ten mu 18. júla 1715 udelil povolenie ku kníhtlačiarkej činnosti. Za občana mesta Bratislavy bol Ján Pavol Royer prijatý 11. mája 1718 na odporúčanie dvoch „*bürgerlichen Zinngießern*“ – „cínolejárrov alebo písmolejárrov“ Mathiasa Hostrera mladšieho a Franza Ignatiusa Prabeka.² Staršie literárne pramene uvádzajú, že Royer začal svoju kníhtlačiarску činnosť v roku 1720. Bolo to však oveľa skôr, pravdepodobne už v roku 1716 alebo 1717, pretože jeho prvé tlače sú v imprese datované rokom 1718.

Keďže sa ešte začiatkom 18. storočia nedajú od seba striktne oddeliť remeslá alebo činnosti spolupôsobiace na vzniku knihy: kníhviazač – kníhtlačiar – vydavateľ – kníhkupec, kníhtlačiar často vystupoval aj vo funkcii vydavateľa kníh a kníhtlačiareň bola vlastne miestom, kde sa realizoval vydavateľský zámer do konkrétnej podoby. Príkladom toho je aj Ján Pavol Royer, ktorý bol nielen kníhviazačom a tlačiarom, ale sám sa nakladateľsky spolupodieľal na vydávaní viacerých titulov. Vydavateľské aktivity Royerovcov determinovali ich obchodné záujmy a boli nakladateľmi hlavne takých diel, ktorých odbyt bol zaručený a ziskový (učebnice, modlitebné knihy, spevníky, kalendáre). V takýchto prípadoch bola ich nakladateľská rola zdôraznená aj v imprese vydávaných tlačí výrazmi *typis et sumptibus, apud, im Verlag, költségével*. Hoci väčšinu vydaní Royerovej kníhtlačiarne distribuovali bratislavskí knihári-kníhkupci, s ktorými Royer úzko spolupracoval, impresá niektorých nemeckých a maďarských vydaní dokladajú, že Royerovci aj sami vstupovali do distribučného procesu (gedruckt und zu finden bei Johann Paul Royer, zu finden bey..., nyomtattatot és tállattak Royer Maradékinál).

Z rôznych prameňov je známe, že Royerov zámer venovať sa kníhtlačiarstvu v Bratislave vyvolal veľké znepokojenie trnavskej Akademickej tlačiarne, v tom období najväčšej a najproduktívnejšej tlačiarne v celom Uhorsku, ktorá v Royerovi videla svojho veľkého konkurenta. Jezuiti dokonca na neho podali 7. marca 1716 sťažnosť Uhorskej dvornej kancelárii vo Viedni, ktorú zdôvodňovali finančnými stratami, ktoré pravdepodobne vzniknú tlačiarňami v dôsledku bratislavskej konkurencie. Jezuiti boli presvedčení, že tlačiareň vznikla za výdatnej pomoci protestantov a jej zámerom je určite vydávanie zakázanej, proti katolíckej viere namierenej literatúry. Boli to však číre dohady, pretože Royer sám bol katolíkom a jeho vydava-

² AMB Mag. Prot. zu 11. Mai 1718.

teľsko-tlačiarenská činnosť bola determinovaná čisto obchodnými zámermi a nie konfesijnými dôvodmi. Štyri roky viedol Ján Pavol Royer ostrý boj s Akademickou tlačiarňou a v spore sa na jeho stranu postavil aj bratislavský mestský magistrát, vďaka čomu získal 23. mája 1720 povolenie vykonávať kníhtlačiarstvu činnosť. Ale až o desať rokov neskôr, 25. mája 1730, získal od kráľa Karola III. na základe svojej osvedčenej tlačiarenskej činnosti tzv. veľké tlačiarenské privilégium s dedičným právom a aj s právom tlačiť všetky druhy tlačí po predbežnej cenzúre. Spor medzi Bratislavou a Trnavou sa tak skončil v prospech obidvoch zainteresovaných strán, pretože Royer mohol tlačiť iba po predbežnej cenzúre jezuitov. Royer získal aj povolenie vydávať niektoré učebnice, hlavne katechizmy a šlabikáre pre základné školy, modlitebné knižky, spisy uhorského snemu a povolenie na vydávanie nemeckých kalendárov s podmienkou, že svoje zásoby písma bude dopĺňať z písmolejárskej dielne Akademickej tlačiarne.

Ján Pavol Royer svoju obchodnú činnosť začal vydávaním vysoko nákladových titulov, predovšetkým katolíckej náboženskej literatúry, na vydávanie ktorej mala dovtedy monopol Akademická tlačiareň. Royer však vo svojom vydavateľskom programe viac zohľadňoval potreby širších vrstiev obyvateľstva, čo sa odrazilo v jazykovom zložení vydavateľskej produkcie, kde je zastúpenie národných jazykov výraznejšie ako u jezuitov. Táto skutočnosť bola výrazom jeho podnikateľských aktivít a vydavateľských zámerov, ktoré neboli determinované ideológiou a konfesionalitou, skôr však komercionalitou a potrebou udržania podniku v konkurenčnom boji, a preto bola v jeho vydavateľskom programe zastúpená tak katolícka, ako aj evanjelická náboženská literatúra.

Pri budovaní svojej existencie v Bratislave sa Ján Pavol Royer tešil nielen priazni mestského magistrátu, ale účinného sponzora našiel aj v osobe známeho a bohatého nakladateľa a vydavateľa početných kalendárov v Bratislave, kníhviazača a kníhkupca, člena mestského magistrátu **Františka Dominika Spaisera**. Tento podporoval Royerovu rodinu aj po zakladateľovej smrti, ako to potvrdzuje aj testament Royerovej manželky. Rodina spolupracovala aj s ďalšími bratislavskými nakladateľmi a kníhviazačmi, ktorí aktívne vstupovali do vydavateľskej sféry a do distribúcie kníh, predovšetkým s **Jánom Michalom Kochbergerom**, **Jánom Jakubom Finsterbuschom** a **Jozefom Gollnerom**. Nadštandardné vzťahy udržiaval J. P. Royer aj s klerom a predstaviteľmi rôznych cirkevných bratstiev a kongregácií, ktoré boli v tom čase významnými zostavovateľmi, nakladateľmi a objednávateľmi niekoľkých druhov vydaní, ktoré bezprostredne súviseli s ich pôsobením, slúžili výlučne vnútorným potrebám bratstiev a členovia ich používali pri rôznych príležitostiach. Vydania cirkevných bratstiev patrili z hľadiska kníhtlačiarstva medzi zaujímavé vydavateľské segmenty, pretože ich vydanie financoval objednávateľ. Uvedomil si to aj Ján Pavol Royer, ktorý v kooperácii s bratstvami vydal viacero titulov. Najväčšiu skupinu takýchto vydaní predstavujú nemecké príležitostné reči členov Bratstva Najsvätejšej Trojice v Bratislave a Komárne, ktoré založili trinitári. Rodinu Royerovcov spájali s bratstvom aj osobné vzťahy, pretože syn zakladateľa podniku, posledný majiteľ

kníhtlačiarne **Ján František Anton Royer** bol sám členom bratstva.³ Úzke kontakty Jána Pavla Royera a jeho rodiny s bratstvami dokladajú testamenty zakladateľa ofíciny z 1. mája 1736 a jeho vdovy Márie Magdalény z 27. marca 1740, v ktorých obidvaja odkázali určité finančné čiastky františkánom, trinitárom a kapucínom.

Výsledky výskumu dejín jednotlivých kníhtlačiarňí dokazujú, že vo väčšine prípadoch vieme veľmi málo o materiálnych, ekonomických a personálnych aspektoch fungovania tlačiarne pre absenciu pramenného materiálu. Isté konštatovania môžeme vyvodiť zo závetov majiteľov tlačiarňí, resp. iných archívnych materiálov (účtovné knihy, sťažnosti a pod.), ktoré však ostávajú neprebádané aj v dôsledku nerspracovaných alebo roky nedostupných (máme na mysli Archív mesta Bratislavy) slovenských archívnych fondov. O Royerovej tlačiarňi vieme, že v roku 1720 kúpil zakladateľ podniku dom pri Rybnej bráne, kde zriadil aj svoju tlačiareň. O zariadení tlačiarne sú informácie z roku 1740, keď zomrela Mária Magdaléna Royerová a tlačiareň v tom čase disponovala s tromi lismi a 59 centami rôznych typov písma. Aby mohol Ján Pavol Royer ďalej rozšíriť kapacitu svojej tlačiarne, nevyhnutne potreboval zakúpiť ďalšie zariadenie. Literárne pramene uvádzajú, že sa mu naskytla možnosť odkúpiť od Chrastinu v Púchove zariadenie jeho tlačiarne. Malo sa to uskutočniť v roku 1730, ale typy písma z tejto tlačiarne potrebám Royerovej kníhtlačiarne nevyhovovali, preto ich dal pravdepodobne preliať. V staršej odbornej literatúre sa síce uvádza, že kníhtlačiareň v Púchove pracovala do roku 1730, ale Daniel Chrastina tlačil ešte aj po tomto roku, dokonca knižná produkcia v rokoch 1730 – 1742, keď vyšiel posledný známy titul tejto tlačiarne,⁴ kvantitatívne prevyšuje knižnú produkciu z rokov 1717 – 1730. Môžeme sa preto domnievať, že Chrastina nepredal celé vybavenie svojej tlačiarne Jánovi Pavlovi Royerovi, ako to uvádza Repčák, ale predal iba časť najopotrebovanejších typov písma a so zvyšnými ďalej tlačil až do roku 1742, kedy pravdepodobne zomrel. Svoje typografické vybavenie prezentovali niektorí tlačiarne prostredníctvom ukážky typov písma – „specimenu“. Royer takýto „specimen“ nevydal a jediným zdrojom informácií o typografickom vybavení tlačiarne je jej samotná produkcia.

Každodenný nerušený chod tlačiarne bezprostredne súvisel aj s personálnym obsadením podniku. Na čele kníhtlačiarne stál spravidla majiteľ podniku, ktorému pomáhal faktor alebo aj viacerí faktori. Po smrti majiteľa viedla tlačiareň vdova alebo pre ňu a pre neploletých dedičov faktor, vybraný spomedzi tovarišov. Tlačiareň zamestnávala aj učňov, ktorí sa vyučili buď za sadzačov, alebo tlačiarov. Mená faktorov ostávajú často v anonymite. Iba vo výnimočných prípadoch sa ich mená

³ 20. mája 1742 predniesol Ján František Anton na slávnostnom zhromaždení Bratstva svoju príležitostnú reč pod názvom *Inscrutabilis Felicitas Die Anergruendliche Glueckseeligkeit ... Lob= und Ehren=Rede ... Vor einer zahlreichen Gegenwart einer Hochloeblichen Englischen Erz=Bruderschafft des Ordens der Allerheiligsten Dreyfaltigkeit .. von ... Juengling Francisco Solano Royer* ako „študent poetickej triedy“ (*Poesos Studioso*) bratislavského gymnázia v kostole konfraterny v Komárne.

⁴ Geitz, Michal. *Weselé Daufánj y w Zármutku*. [Púchov] : [Daniel Chrastina], [1742]. [4] s.

uvádzajú v impresách. Tak je to aj v prípade kníhtlačiarne rodiny Royerovej. Z testamentu majiteľa sa dozvedáme, že počas jeho života pracovali u neho faktori **Philip Altmahr** a **Frantz Haut**. Po jeho smrti zamestnala jeho vdova ako faktora **Karola Jozefa Bauera**, pôvodom z Regensburgu, ktorý istý čas dokonca viedol celý podnik pre neplnoletého Jána Františka Antona. Mária Magdaléna Royerová vo svojom teste mente spomína ako faktora aj istého **Carla Pauera**. Z čias, keď podnik viedla vdova po Jánovi Pavlovi Royerovi, poznáme menovite ešte jedného faktora, ktorého rodina zamestnávala. Bol to **Georg Adam Gaertner**, uvedený ako jediný faktor v impresse vydávaných tlačí.⁵ Mená ostatných faktorov, zamestnaných v Royerovej kníhtlačiarňi, ostávajú v anonymite.

Ján Pavol Royer stál na čele rodinného podniku do svojej smrti 20. mája 1736. Na základe testamentu z 1. apríla 1736 tlačiareň zdedil jeho jediný syn Ján František Anton „die Druckerei solle meinem Sohne Francisco Solano zukommen“, ktorý bol však povinný vyplatiť svoje sestry.⁶ V kníhtlačiarnej činnosti počas neplnoletosti Františka pokračovala vdova po Jánovi Pavlovi **Mária Magdaléna Royerová**, ktorá bola jeho druhou manželkou. Ako faktora zamestnala Karola Jozefa Bauera a tlačiareň viedla do svojej smrti v roku 1740. Po smrti matky tlačiareň prevzali dedičia, pričom jedna z troch dcér, Mária Anna, manželka faktora Karola Jozefa Bauera, viedla podnik už spoločne s matkou od roku 1735. Kníhtlačiareň, ktorá pracovala ako tlačiareň **Royerových dedičov**, riadil v rokoch 1740 – 1748 faktor Karol Jozef Bauer ako majetok neplnoletého syna Františka Antona až dovtedy, kým ten v roku 1748 dosiahol plnoletosť. **Ján František Anton Royer** prevzal tlačiareň v zlej hospodárskej situácii. Pravdepodobne pre nedostatok finančných prostriedkov, pretože z dedičstva musel vyplatiť svoje sestry, dosiaľ produktívna tlačiareň začala upadať. Nepomohli ani objednávky cirkevných inštitúcií, hlavne cirkevných bratstiev a v roku 1750 už František Anton nedokázal zabezpečiť plynulý chod tlačiarne. Preto bol nútený tlačiareň predať svojmu bratrancovi Jánovi Michalovi Landererovi za 11 000 zlatých, čím sa začala nová éra tlačiarne veľmi úspešnej podnikateľskej dynastie Landererovcov. Ján František Anton Royer opustil Bratislavu a v nasledujúcich rokoch pracoval v Biskupskej tlačiarňi v Jágri, potom v Ostrihome, Kalocsi a v Budíne.

Ján Pavol Royer bol skúseným tlačiarom a dal si záležať na svojich tlačoch, tak po typografickej, ako aj po umeleckej stránke a výzdobu svojich vydaní prispôboval aj štýlu doby a vkusu zákazníkov. Knihy z prvých rokov jeho kníhtlačiarnej činnosti sú väčšinou bez typografických ozdôb, postupne však zaraďuje do svojich vydaní stále viac a viac ozdôb. Titulný listy zdobí vinetami, vlysmi, ozdobnými iniciálami a vinetami zdobí jednotlivé kapitoly a najmä koniec textu. Royerove tlače

⁵ Solium Gloriam Altitudinis... Der von Anbegin hohe Thron der Herzlichkeit... / abgeredet von ... Joanne Ignatio Weingruber, Hungaro Comaromiensi Supremae Classis Gramatices Studioso. [Bratislava] : gedruckt bey Maria Magdalena Royerin Wittib / durch **Georg Adam Gaertner als Factor**, 1736.

⁶ GÁRDONYI, A. 18. századi nyomdánk műhelytitkairól, s. 26.

majú zaužívaný svojský spôsob výzdoby: vstupný vlys zaberajúci štvrt strany a pod ním vo štvorci vyplnenom ornamentmi iniciála. Jeho vlysy majú figurálny, kvetinový či zvierací ornament a tento motív je použitý aj pri iniciálach na dosiahnutie harmonického celku. Postupne sa v jeho vydaniach objavujú medirytinové ilustrácie a na výzdobu tlačí začína používať aj celostránkový ilustrovaný predtitulný list a frontispice. Nie všetky medirytiny v tlačiach sú autorizované, preto nemožno identifikovať všetkých umelcov. Najviac pre Royerovcov pracovali Franz Leopold Schmitner, Jeremias Gottlob Rugendas, Abraham Kaltschmied, Bartolomej Grundlin, Joseph a Joannes Klauber a ďalší, z domácich napr. Samuel Mikovíni. Vlastný tlačiarský signet Royer nepoužíval. Tlače z kníhtlačiarne Royerovcov mali pomerne vysokú úroveň, a preto bol o ne veľký záujem. Obchodné kontakty kníhtlačiara prekročili hranice mesta a spolupracoval s kníhkupcami aj mimo hraníc Slovenska. Túto spoluprácu dokladá aj jedno konkrétne vydanie tlačiarne, hoci mená kníhkupcov ostávajú vo väčšine prípadov v anonymite.⁷

Hoci Royerova oficiálna nevydala žiadny tlačený knižný katalóg, jej vydania sú známe aj zo súpisov,⁸ ktoré tlačiareň poslala 11. marca 1726 Kráľovskej miestodržiteľskej rade na základe jej nariadenia z 8. februára 1726. Ján Pavol Royer bol prvým kníhtlačirom, ktorý reagoval na nariadenie a Miestodržiteľskej rade doručil 7 zoznamov obsahujúcich vydania od júla 1719. Súpis vydaní obsahoval názov diela, počet hárkov a formát a pri niektorých tituloch bolo uvedené, že prešli cenzúrou.

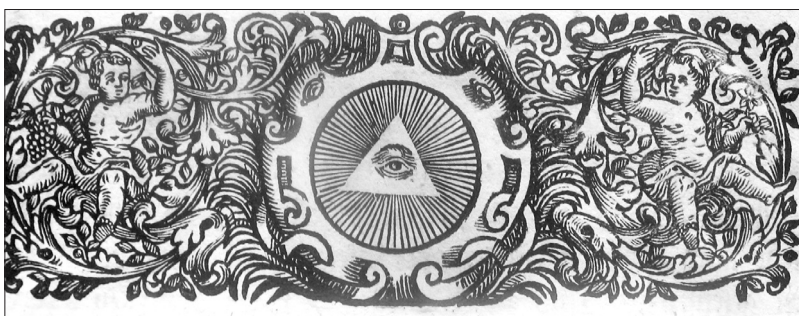
S menom zakladateľa kníhtlačiarskej dynastie je späté aj vydávanie prvého periodika v Uhorsku, latinských novín *Nova Posoniensia* v roku 1721. Hoci od 6. júna 1705 vychádzali v Brewerovskej kníhtlačiarni v Levoči rákociovské latinské noviny *Mercurius Hungaricus*, až *Novu Posoniensiu* možno považovať za pravé periodikum. *Mercurius* vychádzal príležitostne, jednotlivé vydania neboli číslované, ale každé tvorilo samostatný celok. Prinášali vojnové správy a boli skôr akýmsi vojnovým bulletinom. Až noviny *Nova Posoniensia* vychádzali s ustálenou periodicitou, týždenne, so správami z celej Európy veľmi rozmanitého obsahu. Mali aj mesačnú prílohu s názvom *Syllabus Rerum Memorabilium* s obsahom odbornejšieho rázu.

Vzhľadom na to, že sa nezachovali všetky čísla novín (prvé je známe až z júla 1721), v priebehu predchádzajúcich výskumov vzniklo množstvo teórií a hypotéz o redaktorstve a účele novín.⁹ Matej Bel bol pravdepodobne iba ich myšlienkovým otcom a veľmi mu záležalo na tom, aby si noviny našli svojich čitateľov. Preto ich vre-

⁷ Kurze Beweisung Dess Schon vor 1725. Jahren wahrhaftigen angekommenen Mesias Und Heylands Jesu Christi ... von R.P. Christiano Joanne Goetz. Pressburg, gedruckt bey Johann Paul Royer und zu finden bey **Johann Ferdinand Damer Buchfuehrer in Raab** 1725.

⁸ Specificatio deren alhier zu Pressburg nach aufgerichter Buchdruckerei in Druck gefertigten Wercken. – MOL, Kanceláriai Levéltár, Litterae consilii Regii Locumtenentialis Hungarici.

⁹ Tejto problematike sa venuje aj I. Kollárová vo svojej monografii *Vydavatel'ia v 18. storočí*, s. 46 – 47.

Obr. 1 Vlysy a vinety používané v Royerových tlačiach

lo odporúčal svojim známym a priateľom, predovšetkým profesorom, aby ich používali vo vzdelávacom procese a vyzýval ich k ročnému predplatnému – šesť zlatých aj s dopravou, čím by pomohli vydavateľovi novín,¹⁰ ktorým bol práve Ján Pavol Royer. Ten v poslednom decembrovom čísle z roku 1721 poprial čitateľom novín šťastný Nový rok 1722. Nova Posoniensia si bezpochyby našla svojich odberateľov a jej náklad nebol dostačujúci a rýchlo sa míňal. Písal o tom aj M. Bel vo svojom liste Danielovi Hajnócimu 6. októbra 1721.

Rozboru obsahu novín je venovaných viacero štúdií, z hľadiska knižnej kultúry je zaujímavé číslo z 29. júla 1722, v ktorom sa nachádza oznam o dvoch pripravovaných knižných vydaniach, vysádzaný nápadným typom písma. Je to jediný knižný oznam vo všetkých zachovalých číslach novín. Nova Posoniensia napriek svojej úspešnosti nemala dlhú životnosť, jej redakciu prevzali jezuiti, čo viedlo k jej zániku.

S vydavateľskými aktivitami Jána Pavla Royera úzko súvisí aj tradícia vydávania a tlačenia kalendárov v Bratislave. Kalendáre patrili medzi najlukratívnejšie vydavateľské segmenty, preto sa každý kníhtlačiar usiloval o získanie privilégia na ich vydávanie. V 17. storočí vydávanie kalendárov ešte nebolo obmedzované povoleniami a najväčšej obľube sa tešili levočské kalendáre Brewerovcov. Osobitné privilégium na tlač a vydávanie kalendárov Royer nevlastnil, a zrejme preto nepoznáme z jeho tlačiarne súvislé série kalendárov. Je však možné aj to, že sa nezachovali, lebo kalendáre patrili medzi tie tlačce, ktoré neboli predmetom záujmu uchovávaní. Svoju aktuálnosť strácali po roku, a hoci boli najčítanejšou a najpopulárnejšou knihou medzi širokými vrstvami obyvateľstva, práve táto skutočnosť bola príčinou ich zániku. Niektoré kalendáre vydával Royer vlastným nákladom a sám ich aj distribuoval (dokladajú to údaje v impresách), iné v spolupráci s bratislavským knihárom, nakladateľom a kníhkupcom Františkom Dominikom Spaiserom.

Prvé privilégium začiatkom 18. storočia na vydávanie kalendárov levočského typu (ad imitationem) na dobu 15 rokov získal komárňanský kníhviazač a kníhtlačiar **Štefan Töltési** 5. novembra 1705, čím sa začala nová éra vo vydávaní kalendárov. V privilégium je Töltési označený za kníhkupca (bibliopola), hoci bol vyučeným kníhviazačom a tlačiariom a svoje kalendáre vydával už dva roky predtým, ako dostal povolenie. Po jeho smrti pokračovala vo vydávaní kalendárov jeho vdova dovedy, kým toto povolenie odkúpil bratislavský kníhviazač a kníhkupec **František Dominik Spaiser**. Ten získal zároveň od kráľa Karola III. 28. apríla 1728 aj nové privilégium na vydávanie kalendárov na dobu 10 rokov, ktoré bolo v rokoch 1738, 1749 a 1759 predĺžené o ďalších 10 rokov.¹¹ Ďalšie privilégium na vydávanie kalendárov získal **József Streibig**, kníhtlačiar v Győri v roku 1731. Podľa privilégia mohol Streibig vydávať aj nemecké a latinské kalendáre doplnené o schematizmy – zoznamy predstaviteľov cirkevnej, verejnej a štátnej správy. Keď takéto kalendáre začal vydávať aj Spaiser

¹⁰ Belova korešpondencia Jurajovi Bohušovi, Danielovi Hajnócimu a Jurajovi Buchholzovi z roku 1721 publikovaná v Szelesztei, László N. Bél Mátyás levelezés, s. 87 – 100.

¹¹ Gárdonyi, A. A XVIII. Század legkeresettebb könyve, s. 233 – 234.

Obr. 2 Ukážky z kalendárov z Royerovej produkcie

v kníhtlačiarskej dielni Ján Pavla Royera, obrátil sa Streibigov syn József Gergely so sťažnosťou na Kráľovskú miestodržiteľskú radu. Miestodržiteľská rada však dala za pravdu bratislavskej mestskej rade, ktorá sa postavila za Spaisera a zdôvodnila, že v Bratislave ako sídelnom meste sa budú lepšie predávať kalendáre so schematizmami. Spor sa nakoniec skončil v prospech Spaisera, ktorý mohol pokračovať vo vydávaní schematizmov „*additis titulis Hungariae praelatorum, regni item baronum et magnatum supremorumque comitum comitatuum ac civitatum nostrum, necnon aulicorum nostrorum aliorumque dicasteriorum*“.¹² Spočiatku bez privilégia vydával kalendáre aj Royerov nástupca Ján Michal Landerer, ktorý tvrdil, že tlačiarenské privilégium umožňuje vydávať aj kalendáre, čo zdôvodňoval tým, že bez vydávania kalendárov sa ťažko udržuje chod tlačiarne, pretože kalendáre patria medzi najlepšie predávajúce sa artikly. Dokonca bez povolenia vydávala kalendáre aj jezuitská Akademická tlačiareň v Trnave a jej sesterský podnik v Košiciach.¹³

Nakoľko sa z Royerových kalendárov nezachovali súvislé série, nevieme presne, kedy začal s ich vydávaním. Mohlo to byť v roku 1726, pretože Petrikova bibliografia starých tlačí eviduje prvý kalendár na rok 1727, ktorý bol vytlačený rok predtým. Bol to nemecký *Crackauer Schreib=Calender* v redakcii Stanislava Wonomirského a podľa Petrikových informácií by sa mal nachádzať v sopronskom archíve. Najviac zachovalých Royerových kalendárov sa dnes nachádza v Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti, kde sme ich podrobnejšie analyzovali. Ján Pavol Royer vydával súbežne tri kalendárové tituly: *Neuer Hauss= und Schreib=Calender* (zachovalé exempláre z r. 1730, 1737, 1741), *Crackauer Schreib=Calender* – od r. 1746 ako

¹² MOL Acta Miscellanea C 42, Fasc. 58, No. 302.

¹³ MOL Acta Miscellanea C 42, Fasc. 58, No. 302.

Crackauer Haus= und Reise=Calender (zachovalé exempláre z r. 1731, 1732, 1733, 1735, 1736, 1739, 1742, 1744, 1745, 1747) a *Nowý Domownj y Pocestný Kalendář* (zachovalé exempláre z r. 1742, 1745, 1746, 1747, 1748, 1750). Formou, rozsahom a obsahom boli kalendáre viac-menej takmer identické. Pretože hlavnou funkciou kalendára bola orientácia v čase, ich nemenným základom bola kalendárna časť, ktorej súčasťou boli vysvetlivky znakov planét, nebeských znamení a rôzne ponaučenia. Súčasťou kalendára bola pranostika alebo astrologická predpoveď o javoch a udalostiach príslušného roka. Dotýkala sa niekoľkých tematických oblastí: O panujúcej planéte roka, O zime, O jari, O lete, O jeseni, O pohybe Slnka a Mesiaca, O úrode, O vojnách a chorobách, O kovoch a rudách, O tehotných ženách, O uhorskom kráľovstve a pod.

Poučno-zábavnú časť kalendára tvoril zoznam jarmokov v Uhorsku a Sedmohradsku, rady o púšťaní krvi a purgácii, chronologicky zoradené najdôležitejšie udalosti z uhorských dejín a dejín susedných štátov, lunárny kalendár určený poľnohospodárom, cestovný poriadok poštových dostavníkov a sporadicky aj krátke správy zo zahraničia. V slovenskom kalendári na rok 1742 bol priradený chronologický zoznam uhorských a sedmohradských miest, ktoré boli v priebehu 16. – 18. storočia v dôsledku požiarov z časti alebo úplne zničené (zo slovenských miest tu figurujú: Levoča, Trnava, Košice, Sabinov, Bratislava, Prešov, Kežmarok a Skalica). Krakovský kalendár na rok 1731 bol dvojjazýčný, v nemčine a maďarčine so samostatnými titulnými listami. Krakovské kalendáre na rok 1733 a 1743 a slovenský domáci kalendár na rok 1737 boli rozšírené o schematizmy najvyšších predstaviteľov cirkevnej a verejnej správy. Tieto kalendáre boli príčinou sporu medzi Spaiserom a Streibigom, o ktorom sme sa vyššie zmienili. Pre kalendáre zo 17. a 18. storočia je príznačné, že intelektuálna zodpovednosť za ich obsah ostáva vo väčšine prípadov neznáma. Kalendáre z vydavateľskej produkcie Royerovcov predstavujú výnimku, pretože na všetkých zachovalých exemplároch je uvedený zostavovateľ kalendára. Boli ním Stanislav Wonomirsky, Ján Neubart a Ferdinand Czadecky, o ktorých máme veľmi málo biografických informácií.

Typografické prevedenie kalendárov bolo stereotypné, tlač na titulnom liste a v kalendári bola obvykle červeno-čierna a väčšina z nich bola vytlačená bez typografických ozdôb. Royerove prvé kalendáre patrili do tohto stereotypu, slovenský domový kalendár mal už titulný list ozdobený drevorezovou ilustráciou. Titulné listy krakovského kalendára zo 40. rokov boli zdobené drevorezom, ktorý zaberá takmer polovicu strany, zobrazoval astronóma pri práci a s menšími obmenami sa používal až do roku 1750. Dokonca v kalendároch, ktoré prinášali aj schematizmy cirkevných a verejných hodnostárov sa objavujú vlasy, typické pre Royerovu kníhtlačiareň – s figurálnym ornamentom.

Kalendáre predstavovali iba nepatrnú, hoci z hľadiska vydavateľskej a podnikateľskej činnosti nezanedbateľnú časť produkcie Royerovej officíny. Knižná produkcia dosiahla v priebehu existencie tlačiarne počet vyše 500 titulov, čím si tlačiareň zaistila pevné miesto tak vo sfére tlačiarenskej ako aj vydavateľskej a kníhkupeckej.

P r a m e n e

Archív mesta Bratislavy (AMB). *Zoznamy novoprijatých občanov, Cechové knihy knihárov.*

Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL). *Archív Kráľovskej Miestodržiteľskej rady – Acta Miscellanea, Acta revisionis librorum, Litterae consilii Regii Locumtenentialis Hungarici.*

Analyzované tlače: Slovenská národná knižnica Martin, Országos Széchényi Könyvtár Budapest, Egyetemi Könyvtár Budapest.

Z o z n a m b i b l i o g r a f i c k ý c h o d k a z o v

GÁRDONYI, A. A XVIII. Század legkeresettebb könyve. In *Magyar Könyvszemle*, 1941, 65. évf., 3. sz., s. 233 – 234.

GÁRDONYI, ALBERT. 18. századi nyomdáink műhelytitkairól. In *Magyar Könyvszemle*, 1943, 67. évf., 1. sz., s. 24 – 35.

KOLLÁROVÁ, Ivona. *Vydavatelia v 18. storočí : trilógia k dejinám typografického média.* Bratislava : Veda, 2006. 182 s.

SZELESZTEI, László N. *Bél Mátyás levelezése.* Budapest : Balassi Kiadó, 1993. 686 s.

L i t e r a t ú r a

BALLAGI, Aladár. *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472 – 1877.* Budapest : Franklin Társulat, 1878. 248 s.

ECSEDY, Judit. *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473 – 1800.* Budapest : Balasi Kiadó, 1999. 373 s.

KLIMEKOVÁ, Agáta. *Dejiny knižnej kultúry na Slovensku v prvej polovici 18. storočia.* [Dizertačná práca]. Bratislava : FF UK, 2007. 395 s.

REPČÁK, Jozef. 1948. *Prehľad dejín kníhtlače na Slovensku.* Bratislava : Tlač, 1948. 157 s.

The Bratislava Book Printer Ján Pavol Royer and His Activities in Releasing the Newspapers and Calendars

Agáta Klimeková

The article presents the publishing and printing activities by Ján Pavol Royer (native of Salzburg) in the first half of the 18th century in Bratislava and the role he played in the typographic environment of Hungary. Royer's arrival in Bratislava dates back to 1715, he started printing in 1716 or 1717, but has not received permission to work until 1720. Ten years later due to his excellent printing work he won the great royal privilege of Charles III.

The publishing activities of Royer and his heirs were determined by the commerciality and the need to maintain the business in competition with the main rival, The Academy Printing House in Trnava. He used to publish works whose sales were guaranteed and brought profit. He even entered the distribution process, what is directly illustrated by some of his releases.

J. P. Royer was the publisher of the first periodical in Hungary, the *Nova Posoniensia* newspaper, released in Latin in 1721. Although the newspaper, despite the success, did not live long, it found its place in the history of Slovak journalism.

The tradition of printing and issuing calendars in Bratislava is closely connected with the publishing activities of J. P. Royer, even though he had no privilege to issue them. Calendars were among the most lucrative segments in the field of publishing, they were the most popular and most widely read by the broad public. Maybe this was the cause of their demise later. Some calendars were issued by Royer at his own cost and he also distributed them (evidenced by the data imprint), other titles were released in cooperation with another Bratislava bookbinder, publisher and bookseller František Dominik Spaiser.

Úradné noviny Šarišskej stolice (1896 – 1918)

Patrik Derfiňák

Výskum pôsobenia konkrétnych, svojim spôsobom výnimočných osobností, pôsobiacich v rôznych obdobiach a oblastiach každodenného života, je stále aktuálnou úlohou nielen slovenskej historiografie. Nejde pritom iba o zostavenie ich klasického, viac či menej rozsiahleho životopisu, ale aj o začlenenie ich činnosti do širších súvislostí v rámci regiónu, odvetvia alebo spoločenskej vrstvy, v ktorej pôsobili. Zreteľný deficit v tomto smere je badateľný predovšetkým v oblasti poznávania významných obchodníkov, podnikateľov a vedúcich finančných či priemyselných podnikov. Tí predstavovali do veľkej miery nový – pritom veľmi dôležitý – prvok sociálnej štruktúry nielen v rámci Uhorska, ale v celej habsburskej monarchii 19. storočia. Napríklad samotné, v tom čase ešte slobodné kráľovské, mesto Prešov sa pri pohľade späť do svojej minulosti môže pochváliť v tomto smere naozaj výnimočným množstvom pozoruhodných osobností, ktoré sa tu priamo narodili alebo prežili väčšiu časť svojho života. Najmä v posledných dvoch desaťročiach vzniklo viacero publikácií, z ktorých sa dozvedáme podrobnosti o osudoch vojakov, umelcov, učencov či pedagógov, svojou činnosťou výrazne ovplyvňujúcich dianie nielen v rámci dnešného Slovenska, ale často aj v rámci stredoeurópskeho priestoru.¹

Oveľa menšia pozornosť sa však zatiaľ venovala ľuďom, ktorí sa do dejín Prešova i celého Šariša, zapísali na prvý pohľad nenápadnou, no každodennou vytrvalou prácou v hospodárskej oblasti. Medzi nimi majú osobitné postavenie tunajší obchodníci, podnikatelia a zakladatelia priemyselných podnikov. Zaujímavé osobnosti sa objavujú najmä v skupine podnikateľov, ktorí boli súčasne zakladateľmi a väčšinovými majiteľmi vlastných podnikov. Táto, na území dnešného Slovenska veľmi významná skupina, sa vytvárala najmä z neslovenských podnikateľov, a pravdepodobne aj preto im bádatelia zatiaľ nevenovali dostatočnú pozornosť.²

V samotnom Prešove sa pritom v priebehu 19. a na začiatku 20. storočia objavuje celý rad takýchto pozoruhodných osobností. Práve vďaka ich činnosti, možno spomenúť napríklad aktivity podnikateľa Jána Vilhelma Burchardta, Lea Holländera, či stoličného úradníka a tvorca Prešovskej sporiteľne Eduarda Bujanoviča, si Prešov aspoň sčasti udržal svoje hospodárske i kultúrne postavenie nielen v rámci Šariša.³

¹ Bližšie napríklad DERFIŇÁK, Patrik – DOMENOVÁ, Marcela – LYSÁK, Ladislav – PEKÁR, Martin. *Osobnosti Šariša I.* Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010. 116 s.

² HOLEC, R. *Osobnosť a región*, s. 46.

³ DERFIŇÁK, P. *Prešovská sporiteľňa, účastinná spoločnosť (1845 – 1922)*, s. 169 – 197.

V tomto smere medzi významných predstaviteľov novej spoločenskej vrstvy, ktorá svojim vlastným úsilím dosiahla významné postavenie nielen v rámci Prešova a šarišského regiónu, môžeme zaradiť podnikateľa, obchodníka, vydavateľa, a v období pred prvou svetovou vojnou aj majiteľa najväčšej tlačiarne v regióne, **Arpáda Kóscha**. Pochádzal zo známej miestnej rodiny. Už v priebehu 19. a prvej polovice 20. storočia sa do verejného života v Prešove zapojili aj viacerí ďalší Kóschovci, angažujúci sa nielen v hospodárskom, ale i kultúrnom a náboženskom dianí.

Arpád Kósch sa narodil 18. októbra 1860 v Prešove. Jeho otec, Fridrich Kósch, významný tunajší obchodník, i starý otec Ľudovít Kósch, tiež obchodník a navyše dlhoročný správca Prešovskej sporiteľne, ho už od detstva viedli k tomu, aby pokračoval v rodinnej tradícii. Kóschovci v tom čase, okrem obchodu, vlastnili aj cukráreň a menšie podiely vo viacerých akciových spoločnostiach. Okrem cenných papierov Prešovskej sporiteľne investovali napríklad aj do akcií Veľkošarišského parného mlyna vo Veľkom Šariši. I tieto ich aktivity mali nepochybne vplyv na výber povolania Arpáda Kóscha. Po absolvovaní základnej školy, nastúpil síce na vyššie gymnázium, ktoré bolo súčasťou prešovského evanjelického kolégia, no navštevoval ho iba krátko. V každoročne publikovaných záznamoch sa s jeho menom stretávame iba v rokoch 1872 – 1875.⁴ Od roku 1875 prestúpil na Müllеров obchodný ústav v Budapešti. Po absolvovaní tejto školy pokračoval v praktickej príprave na svoje budúce povolanie. Zvyčajnú obchodnú prax, počas ktorej sa nielen oboznamoval s novými metódami obchodovania, ale učil sa aj manipulovať s tovarmi, možnosťami dopravy a financiami, absolvoval postupne v Miškolci, Prešove, Viedni, Budapešti a Šoproni. Ako obchodný pomocník a praktikant tak získaval nielen dôležité vedomosti, ale aj kontakty a možnosť zdokonaľiť sa vo viacerých cudzích jazykoch, čo bolo v mnohonárodnostnej habsburskej monarchii pre ambiciózneho mladého obchodníka nevyhnutnou podmienkou úspechu.⁵

Po návrate domov si v Prešove, roku 1883, otvoril svoju prvú vlastnú obchodnú kanceláriu. Keďže spočiatku nedisponoval väčším množstvom prostriedkov, pracoval ako obchodný agent. Predával a kupoval prakticky všetko, na čom sa dalo rýchlo a s čo najmenším rizikom zarobiť, pričom ale najväčšiu pozornosť venoval papiernickému sortimentu. Takáto forma podnikania, založená najmä na sprostredkovateľských províziách, postačovala na zabezpečenie každodennej obživy. Neponúkala však, predovšetkým vzhľadom na komplikované dopravné spojenia, do budúcnosti v samotnom Prešove väčšie perspektívy. Preto sa Arpád Kósch hneď od začiatku svojho samostatného pôsobenia aktívne zapájal do každej akcie, ktorej

⁴ Eperjesi evang. ker. Collégium 1872/3 tanévi értesítvénye, s. 10. V ročenke z rokov 1875/1876 sa v pravidelne publikovaných zoznamoch študentov už jeho meno neobjavuje.

⁵ Bližšie DERFIŇÁK, Patrik. Arpád Kósch, významný prešovský kníhtlačiar a vydavateľ. In *Z minulosti a súčasnosti knižnej kultúry Prešova*. Ed. Domenová, M. Prešov : ŠVK, 2007, s. 46 – 61.

cieľom bolo zakladanie väčších priemyselných alebo obchodných akciových podnikov. Môžeme ho tak napríklad nájsť medzi organizátormi založenia spoločnosti, ktorej cieľom bolo vybudovať v Prešove prvú väčšiu továreň na výrobu kachlí. Túto myšlienku sa však nakoniec podarilo presadiť až v 90. rokoch 19. storočia a už pod patronátom prešovskej Ludovej banky.

Arpád Kósch nakoniec po krátkom hľadaní našiel oblasť podnikania, na ktorú sa v nasledujúcich rokoch plne sústredil. Pravdepodobne niekedy v závere roku 1884 alebo v prvej polovici roku 1885 prevzal od Prešovskej bankovej jednoty jej stagnujúcu kníhtlačiareň.⁶ Ako sa v priebehu niekoľkých rokov ukázalo, dobre odhadol potenciál, ktorý sa v tomto odvetví podnikania nachádzal. Rýchlo sa rozvíjajúci polygrafický priemysel i neustále stúpajúci záujem o vydávanie nových periodík – kníh, učebníc a príležitostných tlačí – predstavovali pre mladého podnikateľa veľkú príležitosť, ktorej s nadšením chytil. I keď spočiatku presne nevedel, čo všetko si prevádzkovanie tlačiarne vyžaduje, vďaka nesmiernej pracovitosti a ochote učiť sa prekonal prvé ťažké roky. O tom, že mu spočiatku chýbali skúsenosti a nie vždy dokázal ustrážiť neskôr úzkostránne dodržiavanú kvalitu, svedčia chyby, ktoré sa objavujú nielen v textoch ním vydávaných materiálov, ale i na titulných listoch.⁷

Tieto počiatkové problémy sa mu však pomerne rýchlo podarilo prekonať. Pomohla mu k tomu aj jeho schopnosť vcítiť sa do ťažkostí iných a ochota vždy pomôcť tým, ktorí to potrebovali. To spolu s ocenením jeho profesionálneho prístupu k práci viedlo k tomu, že už v roku 1886 ho zvolili za čestného člena Spolku košických kníhtlačiarov. O rok neskôr bol dokonca zvolený aj za čestného člena celouhorskeho spoločenstva kníhtlačiarov. Všeobecnú obľubu medzi nielen vlastnými typografmi dosiahol aj tým, že sa ako jeden z mála vtedajších zamestnávateľov v tomto odbore usiloval o konkrétne zlepšenie ich neľahkých pracovných podmienok. Okrem toho, že sa snažil udržiavať ich mzdy na pomerne vysokej úrovni, zabezpečoval pre nich napríklad účasť na zdravotnom poistení, čo nebolo v tom čase ani zďaleka bežnou praxou.⁸

Vzhľadom na široký záber aktivít predovšetkým v charitatívnej oblasti, i jeho náboženské presvedčenie, môžeme konštatovať, že svojim menej úspešným spoluobčanom i zamestnancom sa usiloval pomáhať všetkými možnými spôsobmi. Robil tak na základe svojho presvedčenia a nemožno v tom vidieť zámer obohatiť sa, ani úsilie presadiť sa výrazne napríklad na poli politickom. I keď súčasne na druhej

⁶ Dokladom zmeny vlastníka sú viaceré tlače, napríklad kým v roku 1883 ešte ročenku prešovského evanjelického kolégia tlačila tlačiareň patriaca Prešovskej bankovej jednote, v roku 1885 ju už tlačila tlačiareň patriaca Arpádovi Kóschovi. Bližšie aj DERFINÁK, Patrik. Prešovská banková jednota (1868 – 1924). In Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003. Ed. Pekár, M. Prešov : Universum, 2003, s. 92 – 105.

⁷ Napríklad v publikácii Eperjesi evang. ker. Collégium értesítője 1884/5 – ik iskolai évről. Közli Hörk József. Eperjes 1885, sa hneď na titulnom liste objavila chyba v mene samotného Árpáda Kóscha, keď sadzač vynechal jeden z dĺžňov.

⁸ DESSEWFFY, I. Kósch Arpád, s. 2 – 3.

strane presne vystihol trend doby. V tom čase totiž najmä v mestách klesal vplyv jedného subjektu, resp. jedného druhu činnosti a aby sa jednotlivec dokázal presadiť v rámci mestského prostredia, potreboval mať nielen širokú podporu, ale i disponovať dostatkom kvalitných informácií.⁹ To vtedy nebolo jednoduché. Väčšina periodík či ročeníek, ktoré v tomto prostredí vychádzali, mala, vzhľadom na ich politické či konfesijné pozadie, rôznu mieru objektivity. Arpád Kósch svojimi aktivitami na konci 80. rokov 19. storočia postupne získal značnú popularitu, nevyužil ju však výraznejšie v rámci svojich osobných ambícií. Skôr sa snažil hľadať nové možnosti ako pracovať pre mesto a jeho obyvateľov v spoločenskej i kultúrnej oblasti. V roku 1891 sa tak napríklad stal kontrolórom účtov Šarišského ženského dobročinného spolku, kde mala významné postavenie aj jeho manželka. Spoločne sa usilovali nielen o zväčšenie sirotinca, ktorý spolok financoval, ale aj o zbieranie príspevkov, a najmä propagáciu spolkových aktivít. Neskôr, keď sa Arpád Kósch stal majiteľom miestnych Eperjesi Lapok, veľká pozornosť sa v nich venovala práve aktivitám tohto spolku.¹⁰

V nasledujúcich rokoch bol zvolený alebo na žiadosť členov menovaný aj do ďalších funkcií. Ako pokladníka si ho vybrali v roku 1893 členovia Spoločenskej jednoty a o rok neskôr aj vedenie Séceniho kruhu v Prešove.¹¹ Od roku 1893 bol členom a neskôr aj predsedom Komisie pre výber daní v rámci celého Šariša. V roku 1896 ho zvolili do miestnej cirkevnej rady evanjelickej cirkvi aug. vyznania, pričom od roku 1902 zastával aj funkciu pokladníka prešovskej pobočky uhorského Červeného kríža.¹²

Je nesporné, že všetky tieto čestné, no súčasne veľmi náročné a zodpovedné funkcie, významne zvyšovali spoločenské postavenie Arpáda Kóscha. Navyše sa k nim postupne začali pripájať aj rozširujúce sa možnosti na poli podnikateľskom. Jedným z prvých dôležitých úspechov bolo jeho zvolenie za člena správnej rady parného mlyna vo Veľkom Šariši v roku 1891. Išlo o veľmi prestížnu záležitosť, pretože tento mlyn bol najväčším súkromným podnikom v rámci celej Šarišskej stolice. Navyše členovia jeho správnej rady, vzhľadom na dobré hospodárske výsledky ktoré mlyn pravidelne vykazoval, získavali každoročne pomerne vysoké odmeny. Tým, že bol zvolený do správnej rady mlyna, bol aj akoby oficiálne prijatý medzi najvplyvnejších a najbohatších predstaviteľov podnikateľov, inteligencie a úradníkov v regióne. Navyše v tom istom roku mu Krajinské priemyselné združenie udelilo striebornú medailu za podporu podnikania na Šariši.

⁹ Konštatujú to viacerí bádatelia venujúci sa problematike 19. storočia. Spomeňme aspoň HOLEC, ref. 2, s. 39.

¹⁰ Bližšie DERFIŇÁK, Patrik. Šarišský ženský dobročinný spolok. In Sociálna práca a jej kresťanské dimenzie. Prešov : PBF, 2005, s. 180 – 182.

¹¹ Je zaujímavé, že v Spoločenskej jednote (Társadalmi Egylet) túto funkciu zastával dlhé roky i jeho otec a po smrti Arpáda Kóscha si za pokladníka zvolili jeho syna Ernesta. Ten po otcovej smrti prevzal funkciu pokladníka aj v prešovskej pobočke Séceniho kruhu (Eperjesi Széchenyi kör).

¹² Prešovská pobočka uhorského Červeného kríža (Magyar Szentkorona Országai Vöröskereszt – egylet) vznikla už v roku 1882 a postupne sa v rámci nej vytvorili pobočky po celom Šariši.

Prvá polovica 90. rokov je obdobím, keď dlhoročná trpezlivá práca začala prinášať svoje výsledky. Arpád Kósch však nepatrí medzi ľudí, ktorý by prudký nárast príjmov premietli do významnejšieho zvýšenia svojej životnej úrovne. Skôr naopak. Zarobené peniaze znovu investoval do ďalších projektov. Postupne ďalej nakupoval akcie veľkošarišského mlyna i Prešovskej bankovej jednoty, kde sa tiež stal členom správnej rady, značné sumy investoval do obnovy, rozšírenia a celkovej modernizácie kníhtlačiarne. Keď po dlhých rokoch v roku 1894 konečne vznikla zakladajúca spoločnosť Prešovskej elektrárne so základným kapitálom 200 000 korún, nakúpil jej cenné papiere v hodnote 5 000 korún a stal sa členom jej dozornej rady.¹³

Napriek všetkým týmto úspechom, jeho dlhodobým zámerom bolo postupne prejsť od tlače novín, kníh a ďalších materiálov, priamo k ich vydávaniu. Vzhľadom na to, že bol súčasne aj obchodníkom s papierom, išlo vlastne o veľmi logické vyústenie celého jeho podnikania. Ako sa čoskoro ukázalo, nesmierna energia a cieľavedomosť, s akou pracoval Arpád Kósch po celý svoj život, mu priniesla pomerne rýchlo úspech aj v tejto oblasti. Už v roku 1895 začal vydávať svoje prvé noviny pod názvom *Výchova detí a ľudu v Uhorsku*.¹⁴ V nasledujúcom roku pridol ďalší titul – *Úradné noviny Šarišskej stolice*.¹⁵ I keď nešlo z finančného hľadiska o výnimočne úspešné projekty, Arpád Kósch – okrem nevelkého zisku – pri ich vydávaní získaval predovšetkým cenné skúsenosti. Tie plne zúročil, keď sa mu v roku 1898 podarilo získať najčítanejšie noviny v regióne Šariša – *Prešovské noviny*.¹⁶ K týmto periodikám postupne v nasledujúcich rokoch pridával vydávanie ďalších. Spomeňme aspoň noviny *Naša zastava* od roku 1907, či *Hospodársky spravodaj*.¹⁷

Spomedzi všetkých týchto periodík si podľa nášho názoru osobitnú pozornosť zaslúžia práve *Úradné noviny Šarišskej stolice*. Jednak išlo o periodikum, ktoré hoci nie vždy úplne úspešne, ale predsa len sa usilovalo poskytovať presné informácie úradného, apolitického charakteru. Súčasne vzhľadom na charakter celého zámeru, bolo jeho vydávanie pod prísnou kontrolou viacerých stoličných výborov, daňového a finančného úradu. To aspoň sčasti umožňuje nazrieť aj do niektorých finančných výkazov, ako menej prezentovanej stránky vydávania periodík na prelome 19. a 20. storočia.

¹³ Spoločnosť vznikla pod doslovne ťažko preložiteľným názvom Eperjesi villamvilágítási és erőátviteli részvénytársaság. Bližšie napríklad: Villamos világítás. In Sárosmegeyi közlöny, 1894, roč. 13, č. 9. s. 2.

¹⁴ Magyar kisdednevelés és népoktatás. Vychádzali v rokoch 1895 – 1918.

¹⁵ Sárosvármegye Hivatalos Lapja.

¹⁶ Eperjesi Lapok, ktoré predtým vychádzali aj pod názvom Felvidéki Szemle. Tieto noviny vlastnil a súčasne tlačil v rokoch 1898 – 1918.

¹⁷ Gazdasági értesítő. Bližšie o jednotlivých periodikách napr.: Sárosvármegyei Kalauz. Szerk. Kósch, A. Eperjes, 1910. s. 139 – 140., resp. Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918. Ed. Potemra, Michal. Martin : Matica slovenská, 1963, s. 328 – 332. O vydavateľskej činnosti A. Kóscha stručne referuje aj DOMENOVÁ, Marcela. Prešovská typografia a ich produkcia vo fondoch knižnic mesta Prešov do roku 1900. In Z minulosti a súčasnosti knižnej kultúry Prešova. Ed. Domenová, M. Prešov : ŠVK, 2007, s. 18 – 19.

Finančná stránka vydávania Úradných novín Šarišskej stolice sa hneď od začiatku stala vecou pomerne širokej diskusie a súťaže. Z viacerých záujemcov bol vzhľadom na vynikajúcu povest' i bezkonkurenčne najlepšiu ponuku vybraný ako vydavateľ práve Arpád Kósch. Podmienky vydávania tohto periodika neumožňovali pre vydavateľa získať väčšiu odmenu. Mal nárok len na minimálnu odmenu za zostavenie periodika, jeho prípravu do tlače a samotnú tlač. Cena, ktorú dlhodobo musel garantovať, však v tomto prípade je tak nízka, že nikto iný ako majiteľ tlačiarne a súčasne veľkoobchodník s papierom, nemohli bez straty vydávať takýto týždenník. Tu je samozrejماً otázka, prečo do tak nevýnosného podniku tak skúsený podnikateľ, akým nepochybne Arpád Kósch bol, vlastne vstupoval. Jedinou odpoveďou, ktorá pripadá do úvahy je konštatovanie, že na podniku profitoval vlastne ako dodávateľ papiera a súčasne efektívne a naplno využíval kapacity svojej tlačiarne a zamestnancov. Ďalším prínosom bolo aj získavanie informácií, ktoré zúročil pri svojich ďalších projektoch a tiež spoločenská prestíž, ktorá pre podnikateľa v tom čase, rovnako ako dnes, bola veľmi cennou devízou.

O štruktúre výdavkov, príjmov a vôbec celého vydávania Úradných novín Šarišskej stolice, sa najúplnejšie informácie dochovali z rokov 1903 – 1908.¹⁸ V prvých rokoch vydávania sa novinám vcelku finančne darilo, keďže sa podarilo vytvoriť istý okruh súkromných predplatiteľov a súčasne sa prostredníctvom osobitného nariadenia medzi predplatiteľov zaradilo nielen všetkých 377 obcí v Šarišskej stolici, ale aj niekoľko desiatok notárskych úradov. Rok 1903 sa však z hľadiska vydávania novín stal prelomovým, keďže napriek všetkým úsporným opatreniam, ich vydavateľ prvýkrát zaznamenal čistú stratu 486,11 K. V správe, ktorú preverili nielen zástupcovia mesta a stoličných orgánov, ale aj úradník uhorského kráľovského finančného úradu, sa konštatovalo, že noviny zaznamenali počas roku 1903 príjmy v celkovej výške 2 435,44 K. Z toho za predplatné zinkasovali 1 974,76 K a z poplatkov za uverejnené oznamy 460,68 K. Celkové účtovne doložené náklady na ich vydávanie však predstavovali sumu 2 921,55 K.¹⁹ Medzi najväčších odberateľov novín patrili vcelku samozrejme šarišské slobodné kráľovské mestá, keď Prešov odoberal 10 kusov, Bardejov a Sabinov po tri výtlačky. Okrem toho po jednom výtlačku v roku 1903 odoberalo 58 obvodných notárskych úradov a 377 obcí. Osobitnú príjmovú položku predstavovali financie získavané za uverejnenie rôznych oznamov. V danom roku jednoznačne dominovali prostriedky získané za informácie o verejných dražbách. Tie tvorili viac ako osemdesiat percent z celkového objemu. Menšie sumy prinieslo uverejňovanie oznamov o výberových konaniach, výročných správ peňažných ústavov,

¹⁸ Materiál nie je evidovaný ako osobitný fond. Jednotlivé dokumenty predstavujú súčasť pomerne rozsiahleho archívneho fondu úradu podžupana Šarišskej stolice. MV ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Podžupan. i. č. 470/1909. kr. 455. Sárosvármegy Hivatalos Lapja.

¹⁹ MV ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Podžupan. i. č. 470/1909. kr. 455. Sárosvármegy Hivatalos Lapja. Zárszamadás az 1903. évről.

cestovných poriadkov na železničnej trati Prešov – Bardejov, resp. o konaní jazdec-
kých pretekov.²⁰

V roku 1903 vyšlo celkovo 53 čísel tohto týždenníka. Jeho rozsah kolísal od štyroch do vcelku výnimočne sa objavujúcich desiatich strán, pričom najbežnejšie boli vydania 4 – 6 stranové. Tak ako v predošlých rokoch za vydanie a distribúciu štvorstránkového vydania, boli účtované náklady 40,50 K, pri desaťstránkovom to bolo 98,50 K. Suma pri jednotlivých číslach týždenníka sa mohla zvyšovať, ak bol požadovaný vyšší náklad, prípadne bolo vzhľadom na väčší počet grafických doplnkov, tabuliek či iných náročnejších výkonoch, potrebné vynaložiť viac práce ako bolo obvyklé. Zvýšenie však nepresahovalo desať percent z dohodnutej sumy.²¹

Stratu iba veľmi neradi videli predstavitelia Šarišskej stolice, v konečnom dôsledku zodpovedajúci za noviny. Preto ju musel vydavateľ pred hospodárskym výborom podrobne vysvetliť. Ako uviedol: „... stratu časopisu v minulom roku na jednej strane spôsobil celkovo väčší počet strán, ako v predošlom roku. K tomu sa pridal aj nárast poštovného a tiež skutočnosť, že od roku 1903, slúžni jednotlivých obvodov a tiež obvodní lekári, dostávali noviny zadarmo...“²²

Práve v tomto prípade sa ukázal trochu nereálny pohľad, ktorý na takú špecifickú činnosť, akou nesporne bolo vydávanie novín, mala stoličná správa. Inak si totiž nemožno vysvetliť odporúčanie podžupana Šarišskej stolice a predstaviteľov hospodárskeho výboru. Tí konštatovali, že „... opätovný návrat k ziskovosti novín je potrebný, pretože vykazovanou stratou nesmú zaťažovať stoličnú pokladnicu, kde niet peňazí.“²³ Ako cestu k tomu videli zvyšovanie počtu predplatiteľov a zvýšenie ceny novín. Tie s účinnosťou od 1. januára 1905 mali namiesto dovtedajších štyroch stáť už šesť korún ročne. Napriek odporu vydavateľa sa stoličným úradníkom podarilo presadiť ďalší – z hľadiska efektívneho fungovania a finančného zabezpečenia novín – nie celkom logický návrh. Podľa neho už nebolo možné zvyšovať a časom sa mal dokonca celkom odbúrať priestor určený pre súkromné správy, výzvy a výberové konania. Strata, ktorú noviny vytvorili v roku 1903, sa mala vyrovnáť z rezervných fondov, ktoré vďaka ziskom v prvých rokoch vydávania noviny vytvorili.²⁴

Hoci bližšie informácie o hospodárskych výsledkoch Úradných novín Šarišskej stolice v nasledujúcich rokoch podáva priložená tabuľka, aj na jej základe možno konštatovať niekoľko základných faktov.

²⁰ MV ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Podžupan. i. č. 470/1909. kr. 455. Sárosvármegye Hivatalos Lapja. Zárszámadás az 1903. évről.

²¹ MV ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Podžupan. i. č. 470/1909. kr. 455. Sárosvármegye Hivatalos Lapja. Költség számlája az 1903. évről.

²² MV ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Podžupan. i. č. 470/1909. kr. 455. Sárosvármegye Hivatalos Lapja. Zárszámadás az 1903. évről.

²³ MV ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Podžupan. i. č. 470/1909. kr. 455. Sárosvármegye Hivatalos Lapja. Výcház zo zápisnica z 21. decembra 1904.

²⁴ Tie k 31. decembru 1903 celkovo dosahovali sumu 949, 42 K. Bližšie: MV ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Podžupan. i. č. 470/1909. kr. 455. Sárosvármegye Hivatalos Lapja. Zárszámadás az 1903. évről.

Tabuľka (Údaje sú v korunách)

Rok	1903	1904	1905	1906
Príjmy	2 435,44	2 210,90	3 084,81	3 047,28
Výdavky	2 921,55	3 089,92	3 069,40	2 651,95
Podiel správ a inzercie	460,68	206,18	143,93	156,10
Dosiahnutý zisk/strata	- 486,11	- 879,02	12,41	395,33

Zdroj: MV ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Podžupan. i. č. 470/1909. kr. 455.

Sárosvármegye Hivatalos Lapja

Hospodársky výsledok sa vďaka prijatému nariadeniu o zvýšení predplatného o päťdesiat percent, zo štyroch na šesť korún, podarilo aspoň nakrátko opäť dostať do kladných čísel. Ako sa však vzápätí ukázalo, takéto nariadenie nedokázalo vyriešiť dlhodobý zásadný problém, ktoré toto špecializované periodikum malo. Tým problémom bol veľmi obmedzený okruh predplatiteľov, pričom noví sa hľadali iba veľmi ťažko.

Aj snaha obmedziť uverejňovanie rôznych správ, výročných bilancií finančných ústavov, resp. dražobných oznamov exekútorov sa rýchlo ukázala ako neefektívna. Iba postupne sa predstavitelia úradu podžupana zmierovali s myšlienkou, že istý objem platených správ bude potrebné ponechať, najmä ak noviny nemajú pravidelne vykazovať stratu. Navyše, keď už rok 1907 napriek dosiahnutému zisku naznačil, že efekt zo zvýšenia ceny novín bude mať len krátkodobý dosah.

Rok 1908 ešte jasnejšie ukázal, že situácia sa bude ďalej komplikovať. Vzhľadom na zhoršujúcu sa hospodársku situáciu v regióne, výraznejšie klesol počet individuálnych predplatiteľov týchto novín. Stále viac sa tak okrem miest, obcí a notariátov medzi predplatiteľmi objavili rôzne finančné inštitúcie, úrady a spolky, ktoré však prepad na predplatnom nedokázali plne nahradiť. Výrazne sa zhoršila aj platobná disciplína. Kým v predošlých rokoch nedoplatky na predplatnom neprekročili hranicu 30 – 40 korún, len za rok 1908 došlo k ich nárastu o 228 K.²⁵ Aj napriek tomu, že náklady na prípravu novín, tlač a distribúciu sa od roku 1903 výraznejšie nezmenili a šetrilo sa na všetkom, dokonca aj na počte strán, keď v priebehu roku 1908 vyšlo iba jedno rozsiahlejšie vydanie,²⁶ vydavateľ opäť musel vykázať stratu vo výške 237,03 K. Tá bola vyrovnaná zaujímavým spôsobom. Stratu si Arpád Kósch uplatnil ako pohľadávku, ktorá mu bola uhradená zo stoličnej pokladnice. Hospodárenie

²⁵ MV ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Podžupan. i. č. 470/1909. kr. 455. Sárosvármegye Hivatalos Lapja. Výtah zo zápisnice za rok 1908, zo dňa 22. marca 1909.

²⁶ Konkrétne išlo o 16 stránkové číslo 43, ktorého príprava, tlač a distribúcia si vyžiadala celkové náklady vo výške 172,70 K. Bližšie MV ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Podžupan. i. č. 470/1909. kr. 455. Sárosvármegye Hivatalos Lapja. Zárszámadás az 1908. évről.

novín tak účtovne bolo v rovnováhe, keďže príjmy i výdavky boli v rovnakej výške 2 876,48 K. Hospodársky výbor dokonca zaevidoval nárast majetku, ktorý noviny vykazovali. Celkovo išlo o 1,17 K, ktoré pribudli ako úrok z rezerv, ktoré v predošlom roku noviny vytvorili zo zisku.²⁷

Napriek niektorým menším ústupkom zo strany zodpovedných úradníkov, keď mlčky tolerovali menšie objemy, napriek zákazu uverejňovaných platených oznámení a k snahe udržať čo najviac čísel týždenníka v menšom štvor- až šesťstránkovom vydaní, ešte pred prvou svetovou vojnou bolo potrebné ešte raz zvýšiť jeho cenu. Nemohlo tomu zabrániť ani postupné zvyšovanie počtu odoberaných výtlačkov jednotlivými mestami. Napríklad v roku 1909 mesto Prešov objednalo väčší počet výtlačkov. Odber tak stúpol z desať na štrnásť kusov, keď okrem starostu a jeho dvoch zástupcov dostávali noviny aj mestský policajný kapitán, vedúci matriky, hlavný lekár, mestský zverolekár, kontrolór, archivár a právne oddelenie.²⁸

Už ako skúsený a úspešný vydavateľ sa Arpád Kósch pokúsil – napriek značným finančným nákladom a ťažkostiam pri zbere potrebných informácií – vydať pomerne podrobného informačného sprievodcu Šarišom. Vychádzajúc aj z informácií získaných pri vydávaní Úradných novín Šarišskej stolice ešte pred prvou svetovou vojnou dokázal pripraviť a vytlačiť celkovo dve publikácie pod názvom *Sárosvármegyei Kalauz*. Prvé vydanie je z roku 1903, no zaujímavé je predovšetkým rozšírené a doplnené druhé vydanie, ktoré sa do rúk širokej verejnosti dostalo v roku 1910.²⁹ Práca obsahuje množstvo cenných a bádatelmi dodnes využívaných informácií nielen štatistického a úradného charakteru, ale aj prehľad o súkromných firmách, podnikateľoch, kultúrnych a spoločenských organizáciách v Prešove, Bardejove a v Sabinove. Značná pozornosť sa venuje i jednotlivým obciam šarišskej stolice. Aj u tej najmenej osady sú uvedené aspoň základné údaje o starostovi, obchodoch, počte obyvateľov, pôvodné šarišské i úradné maďarské názvy, ale napríklad aj výška daní, ktoré obec odvádza. Napriek množstvu reklamy umiestnenej najmä na záverečných stranách publikácie, ktorá zlepšila finančnú stránku celého projektu, ten nepochybne nepatrí medzi mimoriadne ziskové. Aj zo strany vydavateľa sa neraz objavujú zmienky o „finančných obetiach“ pri vydávaní týchto materiálov.³⁰ Pre súčasných bádateľov však ide o veľmi cennú – navyše z odborného hľadiska pomerne spoľahlivú – pomôcku pre poznávanie dejín Šariša na začiatku 20. storočia.

Aj vďaka tejto šírke jeho podnikateľských i spoločenských aktivít sa mu dostalo ocenenia od cisára Františka Jozefa I, ktorý mu v roku 1902 udelil za zásluhy

²⁷ MV ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Podžupan. i. č. 470/1909. kr. 455. *Sárosvármegye Hivatalos Lapja*. Výťah zo zápisnica za rok 1908, zo dňa 22. marca 1909.

²⁸ MV ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Podžupan. i. č. 470/1909. kr. 455. *Sárosvármegye Hivatalos Lapja*. Eperjes sz. kir. város tanácsaból.

²⁹ *Sárosvármegyei Kalauz*. Szerk. Kósch, A. Eperjes, 1910. 240 s.

³⁰ Zmienka o význame tejto práce a o finančných stratách spojených s vydávaním tohto materiálu sa objavila napríklad aj v záverečnej spomienke na Arpáda Kóscha. Blížšie: Kósch Arpád. In *Eperjesi Lapok*, 1912, 37, č. 5, s. 2.

o rozvoj uhorského priemyslu a obchodu rytiersky kríž rádu Františka Jozefa. Nadmerné pracovné vypätie, množstvo aktivít a rôznych funkcií však viedli k celkovému vyčerpaniu organizmu a rozhodujúcim spôsobom prispeli k tomu, že vážne ochorel. Na odporúčanie svojho lekára stihol ešte odcestovať na dlho odkladané liečenie. Krátko na to, 20. januára 1912, vo veku 52 rokov zomrel v San Reme. Jeho smrť vzbudila nielen v Prešove, ale v celom regióne Šariša značnú pozornosť. Z viacerých spomienok a prejavov, ktoré odzneli na jeho počesť, vyberáme aspoň krátky úryvok z jeho nekrológu: „... Zomrel človek, naozajstný človek, ktorý sa dokázal oduševniť za každú dobrú vec a nezištne pomáhať ľuďom vo všetkom a ako sa len dalo. Či to už bola dobrá rada, alebo materiálne výpomoc. Slovom Árpád Kósch bol šľachetný človek.“³¹

Po smrti Árpáda Kóscha podnik, ktorý sa mu s takou námahou a trpezlivosťou podarilo vybudovať, zdedili jeho dvaja synovia, Ernest a Fridrich. Ako vo svojom neskoršom vyhlásení uviedol Fridrich Kósch: „... po odumretí mojeho otca Árpáda Koscha v roku 1912 zdedili sme so svojim bratom Ernestom Koschom kníhtlačiareň a kníhkupectvo a viedli sme tento podnik spolu...“, pričom obom bratom, presne podľa požiadaviek vtedajších zákonov, vydalo na túto činnosť mesto Prešov príslušné živnostenské listy.³² Zdalo sa, že bratia úspešne nadviažu na činnosť svojho otca. Firma navyše v nasledujúcich rokoch ďalej pracovala pod tradičnou značkou Árpád Kósch a vďaka tomu si udržala aj prevažnú časť svojich pôvodných zákazníkov.

No už prvá svetová vojna vážne zasiahla do dovedy bezproblémového chodu kóschovských spoločností. Papiernictvo, kníhkupectvo, tlačiareň i vydavateľská činnosť utrpeli počas prvej svetovej vojny značné straty, čo následne viedlo k obmedzeniu ich činnosti. Navyše, ako je možné aspoň čiastočne určiť z dochovaných rodinných dokumentov, príslušníci rodiny Kóschovcov utrpeli aj značné finančné straty v rámci svojho osobného majetku. Napríklad v prehľade osobného majetku manželky Árpáda Kóscha, Kornélie Kóschovej, rodenej Putschalkovej, možno straty najmä na cenných papieroch vydávaných uhorskou a rakúskou vládou a na valutách, najmä nemeckých markách odhadnúť na niekoľko desiatok tisíc korún. Vela-vravná je aj položka týkajúca sa 5 % uhorských vojnových dlhopisov. I keď za nich zaplatili v roku 1917 celkovo 8 000 korún, v roku 1923 bol už tento balík cenných papierov, neprinášajúcich navyše od roku 1918 žiadne výnosy, vykazovaný ako úplne bezcenný.³³

Finančné straty utrpel celý rodinný podnik. I keď sa postupne podarilo obnoviť vydávanie aspoň niektorých výročných správ, reklamných materiálov, učebníc a kníh, celý tento proces sa výrazne prejavil v obmedzení kapacity tlačiarne i počtu jej zamestnancov. Vysoké náklady si vyžiadalo aj doplnenie nových druhov písma

³¹ Bližšie Kósch Árpád, ref. 30.

³² ŠA Prešov. Fond Krajský súd, firemné oddelenie. A II 974, kr. 5. „Fortuna“ – Tovareň na kalendáre, obchodné knihy a papierové výrobky v Prešove. List Krajskému súdu zo dňa 19. novembra 1940.

³³ ŠA Prešov, pobočka Prešov. Fond Mestský úrad v Prešove 1923 – 1945. 1923, kr. 2.

a aspoň čiastočná modernizácia strojov. Ešte začiatkom 20. rokov 20. storočia zamestnávala tlačiareň bratov Kóschovcov značný počet pracovníkov. Ich počet kolísal medzi 40 – 50. Postupne sa však aj na činnosti tlačiarne, ako najdôležitejšej časti kóschovských podnikov, stále viac začali prejavovať hospodárske, spoločenské a politické zmeny, ktorými prechádzal nielen Prešov, ale i celý región.³⁴ Tunajšie malé a stredné súkromné banky sa stávali súčasťou väčších podnikov pôsobiacich v rámci celého Slovenska, a Československa. Tým zanikla potreba vydávať v miestnej tlačiarňi každoročné výročné správy a výrazne klesol aj odber tlačív, účtovných kníh a reklamných predmetov. Navyše sa výrazne obmedzila najmä jeho vydavateľská činnosť. Periodiká, ktorých prípravu a tlač zabezpečovala ich vlastná tlačiareň prestali po roku 1918 vychádzať, čo bol prípad aj Úradných novín Šarišskej stolice. Ich úlohu v rámci regiónu prevzali viaceré už v slovenskom jazyku písané periodiká, ako boli napríklad Gazdovské noviny, neskôr centrálné vydávané Úradné noviny. V každom prípade však prínos týchto novín pre súčasných historikov venujúcich sa regionálnym dejinám je mimoriadny. Napriek tomu, že obsahujú spravidla iba úradné, stručné a stroho formulované správy a informácie o udalostiach v regióne, umožňujú vysvetliť a pochopiť množstvo udalostí, na ktoré by sa bez ich doplňujúceho výkladu iba ťažko hľadali uspokojivé odpovede.

P r a m e n e

MV ŠA Prešov. *Fond Šarišská župa*. Podžupan. i. č. 470/1909. kr. 455. Sárosvármegye Hivatalos Lapja.

ŠA Prešov. *Fond Krajský súd, firemné oddelenie*. A II 974, kr. 5. „Fortuna“ – Tovareň na kalendáre, obchodné knihy a papierové výrobky v Prešove.

ŠA Prešov, pobočka Prešov. *Fond Mestský úrad v Prešove 1923 – 1945*. 1923, kr. 2.

³⁴ Podnik v dvadsiatych rokoch stagnoval. V roku 1928 dokonca došlo k rozdeleniu firmy medzi bratov Ernesta a Fridricha Kóschu. Starší Ernest vcelku úspešne ďalej podnikal ako kníhtlačiar, až do svojej smrti roku 1938. Mladší Fridrich si založil vlastný podnik pod názvom „Fortuna“ – tovareň na kalendáre, obchodné knihy a papierové výrobky v Prešove. Kvôli hospodárskej kríze, i ďalším udalostiam sa však dostal do vážnych problémov a ním vedený podnik iba prežíval až do znárodnenia v roku 1949. Bližšie napríklad SEDLÁK, I. a kol. *Dejiny Prešova*. Zv. 2. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965, s. 133; resp. DERFINÁK, Patrik. *Arpád Kósch, významný prešovský kníhtlačiar a vydavateľ*. In *Z minulosti a súčasnosti knižnej kultúry Prešova*. Ed. Domenová, M. Prešov : ŠVK, 2007. s. 58 – 61.

Zoznam bibliografických odkazov

DERFIŇÁK, Patrik. Prešovská sporiteľňa, účastinná spoločnosť (1845 – 1922).

In *Annales historici Presovienses 6 (2006)*. Ed. Pekár, M. – Derfiňák, P.

Prešov : Universum, 2006. s. 169 – 197.

DESSEWFFY, István. Kósch Arpád. In *Naša zastava*, 1912, roč. 6, č. 4, s. 2 – 3.

Eperjesi evang. ker. Collégium 1872/3 tanévi éretesitvénye. Közli dr. Vécsey Tamás.

Eperjes, 1873.

HOLEC, Roman. Osobnosť a región (metodologické úvahy).

In *Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*.

Ed. Pekár, M. – Derfiňák, P. Prešov : Universum, 2004, s. 38 – 48.

The official newspaper of the Šariš county (1896 – 1918)

Patrik Derfiňák

The paper is devoted to a regional periodical, which was however an important journal for the research of the Šariš region and his administration. Particular attention is given to the publisher's personality, economic and practical conditions for his business activities and financial results achieved through the newspaper publishing. Although the direct financial support from local authorities has been minimal, the publisher managed to keep this specific periodical, issued with a minimum range of ads, in most years slightly profitable, or at least with a balanced budget.

Odraz rozširovania tlačí v slovenčine na stránkach dobových periodík v druhej polovici 19. storočia

Lívia Kurucová

Každému autorovi, nakladateľovi, vydavateľovi, tlačiarovi či distribútorovi by malo záležať na tom, aby sa kniha dostala ku svojmu čitateľovi. Veď, ako píše Bysterský¹: „literatúra, jejž plody ležia po skladoch, je mŕtvym kapitálom; je podobná svieci zapálenej síce, ale položenej pod nádobu; svieca tá zhorí bez toho, žeby bola dakomu svojím svetlom posvietila, zhorí bez užitku.“

Abý ľudia čítali, je nevyhnutné k nim knižnú a časopiseckú produkciu nejakým, čo možno najjednoduchším, najrýchlejším a najlacnejším spôsobom „dopraviť.“ Potreba dobrej propagácie literatúry a organizácie jej rozširovania je a bola vždy dôležitá aj z toho hľadiska, aby sa do rúk čitateľov dostávala predovšetkým kvalitná spisba.

Problematike rozširovania tlačí v druhej polovici 19. storočia venovali pomerne veľa pozornosti autori rôznych článkov uverejnených v novinách. Príživkovali v nich, že literatúra, ktorá sa ponúkne ľuďom, musí budiť národné povedomie a vzdelávať. Uvedomovali si, že človek číta to, k čomu má prístup. Preto, keď iné nemá, s utajeným dychom číta rôzne „škarniclovské báchorky o duchoch a peštianske dračie vydania (ktoré) nepovznesú (jeho) myseľ.“² Rozširovatelia kníh a časopisov musia byť aktívni, veď „ktože môže od pospolitého človeka očakávať, aby sám dopytoval sa na knižku, sám ju poštou objednával a mal pri jej zadovážení temer tolko výdavkov, kolko sama kniha stojí.“³ Podľa zistení sa literatúra, nezáleží či určená pre ľud alebo pre vzdelancov, predávala lepšie v zime ako v lete.

Čo sa písalo v novinách

Z mnohých príspevkov, ktoré boli v sledovanom období publikované na stránkach periodík vyplýva, že ich autori si uvedomovali nedostatky v spôsoboch distribúcie kníh a zamýšľali sa nad dovtedy nevydarenými pokusmi, ktoré mali tento proces podporovať. Viacerí zároveň navrhovali aj vlastné riešenia.

¹ BYSTERSKÝ [Juraj Janoška]. Naše kníhkupectvo, s.1.

² ŽIAK-SOMOLICKÝ [Žiak Izidor]. Niečo oslovenskej spisbe.

³ BYSTERSKÝ, ref. 1.

Druhá polovica 19. storočia bola obdobím najväčšej maďarizácie, čo sa nepochybne odrazilo aj v rozširovaní tlači vytlačených v slovenčine. Problémy, ako intenzívnejšie rozširovať slovenské knihy medzi najširšími vrstvami slovenského obyvateľstva, sa vyskytli predovšetkým v posledných rokoch činnosti Matice slovenskej, v období, keď knižná produkcia zaznamenala vzrast.⁴ Nebol dostatok kníhkupcov, ktorí by sa starali o rozširovanie slovenskej literatúry, a pokusy o zakladanie slovenských kníhkupectiev narážali na nedostatok kníhkupeckých odborníkov. Karol Hrdlička o tejto situácii napísal: *„My musíme náš ľud, ktorý dosiaľ nebol privyknutý na spisy a knihy vydávať, k tomu novému výdavku priúčať, aby spisba do rozkvetu prišla, musí mať veľa čitateľov a odberateľov. Nuž či by si Slováč radšej nekúpil slovenskú knihu, keby mu ju mal kto odporučiť? Možno, že príčinou tejto ľahostajnosti je strach pred upodostatovaním z panslavizmu. A či táto bojzlivosť má ešte i od rozširovania našich kníh náš ľud odstrašiť? Naša bojzlivosť nie je ospravedlnená. Rozširovať spisy je naša národná povinnosť.“*⁵ Navrhoval, aby bol v každej obci aspoň jeden človek, ktorý sa bude starať o rozširovanie kníh a zároveň bude mať na starosti aj ich predaj. Žiadal posielat každému známemu a osvedčenému národovcovi priamo na dobierku po jednom výtlačku z kníh, ktoré vydávajú spolkové nakladateľstvá ako aj súkromníci a to bez toho, aby sa vo pred prihlásil za odberateľa. Bol presvedčený, že si každý na pošte knihu veľmi rád vymení a ak ju uzná za vhodnú, určite sa prihlási u odberateľa.

S podobnou myšlienkou prišiel aj Herman Tausk.⁶ Podľa neho by mali tlačiarne, nakladateľstvá a kníhkupci nájsť spoľahlivých a schopných ľudí, ktorí by sa venovali predaju kníh. Predpokladal, že by uvedený spôsob rozširovania literatúry umožnil spisovateľom venovať sa svojej práci bez starosti o každodenný chlieb. Radil tlačiť najskôr drobné a lacné knižky, aby sa o pár rokov mohli vydávať a rozširovať náročnejšie knihy, čím by sa rozšírilo vzdelanie ľudu a literatúra by tak získala širší okruh čitateľov. S viacerými autormi podobne zameraných článkov sa zhodoval v tom, že ak by sa ľuďom kniha doniesla priamo do domu, kúpili by si ju. Píše: *„Robme tak, ako robia iné národy, posielajú knihu čitateľom, či už stálym, alebo novým, priamo do domu a založme si kolportáž.“*

Pomery vo vydávaní a rozširovaní literatúry v druhej polovici 19. storočia charakterizuje napr. aj príspevok, ktorý uverejnili Národné noviny v roku 1879.⁷ Autor v ňom navrhoval, aby *„celú záležitosť rozširovania kníh zobrali do rúk mužovia za dobro národa zaujať, ktorí nech vo svojom kruhu v meste a okrese sa postarajú o čím väčší počet takých jednotlivcov, ktorí sa zaviažu, že za rok odoberú slovenské knihy, vydané nakladateľstvom v martinskej kníhtlačiarne.“* Do organizovaného rozširovania kníh však nemali patriť náboženské knihy. Celú činnosť spojenú nielen s vydávaním kníh, ale aj ostatnú manipuláciu s nimi, mala prevziať martinská kníhtlačiareň, ktorej sa mali posielat

⁴ NITRANSKÝ, T. – ČLOVIEČEK, O. Kapitoly z dejín vydávania a rozširovania literatúry, s. 67.

⁵ HRDLIČKA, K. Rozširujme naše spisy, s. 2.

⁶ TAUSK, H. O rozširovaní slovenských spisov, s. 1 – 2.

⁷ Priateľom dobrej veci.

mená jednotlivých prihlásených na záväzné odoberanie kníh. Predplatné nemuseli vyberať dopredu, ale až po doručení objednávky odberateľovi. Aby sa rozširovali všetky dobré knihy, malo nakladateľstvo prevziať do skladu aj spisy, ktoré vyšli v iných tlačiarňach a vydavateľstvách.

Bysterský⁸ vo svojom príspevku, okrem iného, písal o zásadách podelenia práce, podľa ktorých „*pôvodca literárneho diela, spisovateľ nemá byť aj predavačom, rozširovateľom knihy, tá patrí iným.*“ Bol presvedčený, že rozširovanie literatúry by malo byť stále, systematické, nemalo by sa spoliehať na ochotu a dobrú vôľu jednotlivých horlivcov, ktorí vykonávajú v bežnom živote úplne inú prácu. Kritizoval tiež získavanie predplatiteľov kníh prostredníctvom príslubov. Je to podľa neho ťažká a zdĺhavá procedúra, prostredníctvom ktorej sa síce zabezpečí vydanie spisu, no nechá sa vytlačiť iba toľko kusov, koľko sa prihlási odberateľov. Širšie obecnstvo tak nemá k spisu žiadny prístup, nezaistí sa teda trváce prenikanie literatúry medzi ľud. Odporúčal, aby sa šírenie literatúry ponechalo predovšetkým na kníhkupectvo, pretože to nedovolí „*zapadnúť prachom zapomenutia knihe na dač súcej; vykladá ju z času na čas opätovne na knižný trh, upozorňuje na ňu široké obecnstvo i ponúka pri najvhodnejších príležitostiach jednotlivcom. Tým sa napomáha šíreniu literárnych produktov medzi národom a do cieľi sa presakovanie literatúry do života.*“ Pretože kníhkupec predajom získava finančný zisk, obchod s knihami jeho „*chlebovou záležitosťou*“, záleží mu na tom, aby predal čo najviac výtlačkov, a preto je prirodzené, že si dá na ich odbyte záležať. Slovenský kníhkupec by sa podľa Bysterského nemal obmedziť len na slovenské knihy, slovenskej spisbe by však mal venovať poprednú pozornosť, odporúčať ju a rozširovať prostredníctvom svojich komisárov, čím by zabezpečil jej prenikanie aj do vzdialenejších mestečiek a dedín. Povereníkmi by mali byť knihári, ľudia schopní, primerane vzdelaní a národne uvedomelí. Navrhol zriadiť stále sklady kníh aspoň v stoličných a okresných mestách a ak aj nie v kníhkupectvách, tak aspoň u knihárov.

Systém písaných prihlasov kritizoval aj príspevok z roku 1891.⁹ Jeho autor bol presvedčený, že nielen časopisy, ale aj knihy by mali viac predplatiteľov a odberateľov, keby mali možnosť zaplatiť za ne priamo kolportérovi vo vlastnom dome, a nie na pošte prostredníctvom poukážky. Myslel si, že slovenské slovo treba šíriť predovšetkým za pomoci riadne zriadených kníhkupectiev a kolportážou. Ak by sa vraj kníhkupectvám poskytol žiadaný rabat, určite by sa postarali o predávanie slovenských kníh.

V roku 1895 priniesli Národné noviny príspevok z pera Žiaka-Somolického.¹⁰ Napísal v ňom, že rozširovaniu slovenských kníh nestačí venovať iba viac času, ale je nevyhnutné obetovať na to aj peniaze. Prišiel s nápadom nájsť akýchsi mecenášov, ktorí budú rozširovať knižky a časopisy medzi ľudom zadarmo. Vychádzal z presvedčenia, že keď sa nájde niekto, kto pre iného zaplatí predplatné za jeden –

⁸ BYSTERSKÝ, ref. 1.

⁹ BK. Náš knižný trh, s. 1.

¹⁰ ŽIAK-SOMOLICKÝ, ref. 2.

dva roky, ten si na čítanie zvykne a začne si sám predplácať. Keby sa získal väčší počet predavačov, bolo by viac spisovateľov a našli by sa aj nakladatelia. Tvrdil, že sa treba zamerať predovšetkým na vydávanie diel pre ľud, spisy však musia byť lacné.

Belkovič¹¹ súhlasil so Somolickým, že ľudí treba na čítanie navykáť a niekedy poskytnúť knihy aj zadarmo. Dobrú úlohu by v tom mohlo zohrať vytvorenie spolku k rozširovaniu lacných kníh. Odporúčal rozširovať dobré knihy,¹² od zlých vystríhať.

Kníhkupectvá

Kníhkupci začali v druhej polovici 19. storočia postupne nadobúdať pri predaji kníh väčší význam. Ich zárobky však, najmä v prípade drobných kníhkupcov, boli pomerne skromné. Zo stanovenej ceny kníh dostávali iba 10 – 15 %.¹³ Aby ich príjmy stúpili, často dopĺňali predaj kníh o predaj kalendárov, papiernického tovaru, obrazov, rytín, litografií, pohľadníc, novín a časopisov. Niektorí z nich mali aj vlastné knižárske dielne a požičovne kníh a dokonca boli aj ich vydavateľmi. V tomto období sa začalo rozširovať vydávanie tzv. zošitových diel na pokračovanie. Nebol však o ne až taký záujem ako sa predpokladalo, a preto mnohokrát vyšiel iba jeden zošit.

Významnou udalosťou v šírení slovenských kníh v nami sledovanom období bolo predovšetkým otvorenie kníhkupectva v Banskej Bystrici. Otvoril ho v roku 1850 Eugen Krčméry. V roku 1884 sa majiteľom stal Karol Gril z Budapešti.¹⁴ Toto kníhkupectvo nadobudlo väčší význam až vtedy, keď sa stalo matičným kníhkupectvom a majiteľa oficiálne menovali matičným kníhkupcom. Krčméry mal najúplnejší sortiment slovenských kníh.¹⁵ Ďalšie slovenské kníhkupectvo v tomto čase – najmä z dôvodu, že vznik nového kníhkupectva, resp. získanie kníhkupeckej kvalifikácie, narážalo na ťažkopádne nariadenia o rozširovaní kníh – nevzniklo.¹⁶ Snahy o vytvorenie nakladateľských a kníhkupeckých podnikov bolo badať predovšetkým koncom 19. storočia.¹⁷

Väčšinu kníhkupectiev na území Slovenska teda viedli neslovenskí kníhkupci. Tí síce mali vo svojej ponuke aj niektoré slovenské knihy,¹⁸ pre rozširovanie slovenskej spisby však nebola ich činnosť dostačujúca.

¹¹ BELKOVIČ [Karol Bielek]. Vzdelávajme náš ľud!

¹² Mravoučné rozprávky, historické poviedky, príklady zo svetových aj našich dejín, knihy o hospodárstve, cestopisy, životopisy významných mužov, knihy o vychovávaní detí, krásnu literatúru. BELKOVIČ, ref. 11.

¹³ ECKER, J. Bratislavskí kníhkupci od druhej polovice 19. storočia do roku 1918, s. 80.

¹⁴ NITRANSKÝ–ČLOVIEČEK, ref. 4, s. 67.

¹⁵ NITRANSKÝ–ČLOVIEČEK, ref. 4, s. 64.

¹⁶ NITRANSKÝ–ČLOVIEČEK, ref. 4, s. 65.

¹⁷ NITRANSKÝ–ČLOVIEČEK, ref. 4, s. 103 – 104.

¹⁸ Napr. menší sortiment slovenských kníh mal kníhkupec V. Schein v Námestove, A. Maur, kníhkupec v Košiciach, S. Rossenberg v Prešove, Leopold Gansel v Trenčíne, Augustín Joerges v Banskej Bystrici, Nitranský, M. Löw a A. Klimáček v Liptovskom Mikuláši, J. Chorvát v Starej Ľubej. NITRANSKÝ–ČLOVIEČEK, ref. 4, s. 66.

Z tzv. cudzích kníhkupcov sú pre nás zaujímavými napr. František Miškóczi a Jozef Margerberg. Miškóczi založil kníhkupectvo v Martine v roku 1883. Pôvodne sa zaoberal iba predajom maďarských kníh, neskôr sa prispôbil slovenským pomerom až tak, že vlastným nákladom začal vydávať slovenské knihy, ktoré prostredníctvom svojho kníhkupectva aj rozširoval. Dal si vyhotoviť aj slovenskú pečiatku a pri propagácii slovenských kníh používal poslovenčené meno Miškóci. V roku 1884 pripojil ku kníhkupectvu požičovňu kníh s 1 200 zväzkami. Popri kníhkupectve zriadil neskôr aj knihárstvo a špecializoval sa na kompletovanie a viazanie slovenských časopisov, ktoré potom propagoval a predával. Do svojho kníhkupectva dokonca prebral zvyšky nákladov slovenských kníh, ktoré ostávali na sklade u jednotlivých súkromných nakladateľov. Knihy propagoval a rozpredával za znížené ceny.¹⁹

Slovenské knihy mal na sklade aj Margerberg, ktorý založil kníhkupectvo v roku 1883. V prvom roku svojej činnosti dokonca vydal Vajanského Besedy a Dumy, no v ďalšom vydávaní slovenských kníh nepokračoval. Ani propagácii slovenskej spisby nevenoval žiadnu zvláštnu pozornosť.²⁰ Okrem uvedených kníhkupcov mali v ponuke menší sortiment slovenských kníh aj ďalší kníhkupci.²¹

Za zmienku tiež stojí, že o založenie slovenského kníhkupectva v Pešti prejavil snahu v polovici 19. storočia Ján Kadavý.²² Tento svoj plán však nakoniec ne realizoval.

Kníhtlačiarne

Distribúciou kníh sa zaoberali aj viacerí kníhtlačiar. V 19. st. patrila k najagilnejším škarniclovská kníhtlačiareň, ktorej kníhkupecká činnosť bola pomerne rozsiahla. Niekedy figurovala na vedúcom mieste ako kníhkupectvo popri oficiálnom predstaviteľovi kolportovania národnej literatúry, matičnom kníhkupcovi Krčmérym.

Propagácia a predaj kníh mala u škarniclovcov pravidelný systém. Knihy preberali aj do komisie a držali si obchodného zástupcu. Spolupracovníkom ich posielali prostredníctvom pošty a železnice. Dôverníci mali povinnosť zúčtovať knihy a poslať peniaze dvakrát do roka, koncom júna a koncom decembra. Za 10 predaných výtlačkov získali na prídavok 2 knihy zadarmo, t. j. odmenu 20 % alebo 10 % v knihách. Dôverníci pravidelne dostávali z tlačiarne ako propagačný materiál katalógy. Škarniclovci mali jeden z najlepších systémov propagácie a rozširovania literatúry.²³ Ako formu propagácie využívali kníhkupecké zoznamy, oznamy v časopisoch a na obálkach kníh a inzeráty.

¹⁹ NITRANSKÝ-ČLOVIEČEK, ref. 4, s. 106.

²⁰ NITRANSKÝ-ČLOVIEČEK, ref. 4, s. 107.

²¹ Napr. V. Schein (Námestovo), A. Maur (Košice), S. Rossenberg (Prešov), Leopold Gansel (Trenčín), Augustín Joerges (Banská Bystrica), M. Löw a A. Klimáček (Liptovský Mikuláš), J. Chorvát (Stará Turá).

²² VAJANSKÝ, S. H. Ján Kadavý : Životopis.

²³ NITRANSKÝ-ČLOVIEČEK, ref. 4, s. 119.

Z oznamov, ktoré boli umiestnené na vnútorných stranách obálok kníh vyplýva, že knihy, ktoré vychádzali v škarnicovskej tlačiarňi vlastným nákladom autorov, si aj oni sami predávali. Púťové tlače si pravdepodobne škarnicovci rozpredávali sami, ale časť z nich ponúkali aj jarmoční obchodníci.²⁴

Jednotlivci

Nedostatok kníhkupectiev a kníhkupcov pri rozširovaní slovenských tlačí nahrádzali milovníci slovenskej literatúry, zberatelia a jednatelia či knihári. Za jedného z prvých organizátorov literárnych dôverníkov, ktorí sa starali o rozširovanie slovenských kníh, možno považovať Gašpara Fejerpataky-Belopotockého. S knihami chodil najmä na dediny a po jarmokoch. Mal približne sto stálych spolupracovníkov nielen na Slovensku,²⁵ ale aj mimo neho,²⁶ ktorí rozširovali slovenské knihy v mieste svojho bydliska.²⁷

Významnú úlohu na tomto poli vykonal aj napr. Matej Hrebenda Hačavský.

K najhorlivejším a k najaktívnejším rozširovateľom slovenskej knihy patrili Ľudovít Vladimír Rizner. Rizner sa však nezaoberal iba distribuovaním slovenských kníh, ale aj kníh napísaných v češtine. Vo svojom príspevku v Národných novinách z roku 1877²⁸ uviedol, že na Slovensku rozpredal 1 150 rôznych českých kníh. Boli to predovšetkým knihy s poučno-zábavným obsahom a knihy pre mládež. Mal viacerých dodávateľov, pričom iba do roku 1871 mu venoval český kníhkupec František Urbánek knihy za viac ako 300 zlatých, ktorými Rizner doplnil slovenské knižnice.

České knihy mohli záujemcovia získať aj prostredníctvom Štefana Maliaka vo Veľkej Revúcej. Napr. Urbánek si, v snahe šíriť dobré české knihy, zriadil u neho sklad všetkých svojich kníh. Podobné sklady plánoval – údajne na želanie slovenských priateľov českej knihy – zriadiť tiež v Martine, Trnave, Prešove, Pešti, Banskej Bystrici a inde. Tento jeho zámer sa však neuskutočnil.²⁹

Amatérskej kníhkupeckej činnosti sa venovali aj ďalší, medzi inými napr. Bohuslav Nosák, Leopold Branislav Abafi, Štefan Závodník.

Do rozširovania slovenských kníh sa zapájali aj učitelia. Patril k nim napr. Ondrej Kliment z Békešskej Čaby. V liste Kníhtlačiaršemu účastinárskemu spolku³⁰ píše, že ho poverili, aby na začiatku školského roku zaobstaral všetky knihy potrebné pre tamojšie ev. elementárne školy. Zároveň ich prosí, aby im poslali z každej školskej knihy, ktorú vydali, po jednom exemplári na ukážku. Z nich si vyberú čo im bude vyhovovať, ostatné pošlú na vlastné náklady naspäť.

²⁴ NITRANSKÝ– ČLOVIEČEK, ref. 4, s. 116.

²⁵ Lučenec, Kežmarok, Levoča, Prešov, Košiciach, Prešporok.

²⁶ Niredház, Pešť, Viedeň. BYSTERSKÝ, ref. 1.

²⁷ NITRANSKÝ– ČLOVIEČEK, ref. 4, s. 69.

²⁸ RIZNER. L.V. Verejná hovorňa, s. 4.

²⁹ NITRANSKÝ– ČLOVIEČEK, ref. 4, s. 67.

³⁰ ŠPEŤKO, J. Listy slovenských spisovateľov a dejateľov Kníhtlačiaršemu účastinárskemu spolku v rokoch 1869 – 1882, list. č. 34, s. 72 – 73.

Na šírení kníh sa určitou mierou podieľali aj knihári a majitelia papiernických obchodov, u ktorých sa dali kúpiť modlitebné knihy a ďalšie tlače ako kalendáre, jednolistové tlače a pod. Niektorí knihári prijímali od vydavateľov za svoju prácu brožované knihy, ktoré potom predávali. Mali teda vo svojich dielňach akési príručné kníhkupectvá.³¹

Organizovať sieť jednatelov sa pokúšal Kníhtlačiarsky účastinársky spolok. Chceli, aby sa u nich vytvorili menšie, resp. podľa potreby väčšie sklady kníh. Za jednatelov a predavačov sa mali prihlásiť takí priatelia slovenského ľudu, ktorých povolanie by umožnilo predaj kníh a ktorým by spolok mohol dôverovať vo veciach predaja, splatnosti a vyúčtovania pohľadávok.³² Spolok ponúkal aj odmeny. Ak zaplatili v hotovosti alebo dobierkou, ponúkali im 25 % rabat, v prípade, že knihy vzali do komisie a vyúčtovali na konci kalendárneho roku, pohyboval sa vo výške 20 %.³³

Záver

Z mnohých článkov uverejnených v dobovej tlači napr. v Slovenských novinách, Slovenských pohľadoch, v Dome a škole, ale predovšetkým v Národných novinách, z ktorých sme čerpali väčšinu informácií, cítiť nespokojnosť so stavom a s dovedajšími pokusmi o rozširovanie slovenskej tlačenej produkcie. Autori sa v nich zaoberajú a zamýšľajú nad nedokonalými spôsobmi tohto procesu.

Viacerí píšú, že v podstate sa hlavne hovorí ako naozaj aj koná. Uvedomujú si, že to nie je jednoduchá úloha, že na to treba nielen vôľu ale predovšetkým ľudí, ktorí by sa jej naplno venovali a oddali. Autori sa však nesnažili iba kritizovať, ale pričádzali aj s vlastnými nápadmi ako situáciu riešiť.

Podľa niektorých bol problém aj v tom, že sa málo písalo a tvorilo. Ak by sa to zmenilo, určite by toho vychádzalo omnoho viac. Obchodník by mal mať na sklade viac ako kupujúci potrebuje, najskôr však musí mať výber. Ak sa vydáva málo, znižuje sa tým aj šanca, že si knižka nájde dostatočný počet odberateľov. Je podľa nich zložité naučiť obecnosť čítať a odberať, keď nemá v podstate čo. Zároveň sa zhodovali na tom, že ľud nemá dostatočný rozhľad, a ak číta, číta to, čo sa mu dostane do ruky, to čo sa mu ponúkne. Preto ho treba usmerňovať. Dokonca sa objavili aj úvahy, aby sa aspoň na určitý čas dávali spisy ľuďom zadarmo.

Prekážok, ktoré však bránili plynulejšiemu a hromadnejšiemu rozširovanie slovenských tlačí bolo viacej. Okrem neorganizovaného kníhkupeckého trhu, deficitu kníhkupectiev či nedostatočne vyvinutej distribučnej siete, to bol predovšetkým nezájem o slovenskú literatúru. Hoci boli pokusy vydávať časopisy a rôzne ľudové spisy na pokračovanie, často pre nedostatok predplatiteľov zanikli už po

³¹ Jozef Renner v Martine, Michal Peťko v Žiline, Greisinger vo Veľkej atď. NITRANSKÝ-ČLOVIEČEK, ref 4, s. 66.

³² NITRANSKÝ-ČLOVIEČEK, ref. 4, s. 81 – 82.

³³ NITRANSKÝ-ČLOVIEČEK, ref. 4, s. 82.

prvom čísle. Stávalo, že sa za 4 – 5 rokov nepredali mnohé diela, ktoré oceňovala kritika a vyšli v 1 000 exemplároch.

Keďže o knihy nebol záujem, zostávali nepredané ležať na skladoch. Z toho prirodzene vyplynula nechúť spisovateľov a vydavateľov ďalej pokračovať v začatej práci.

Ďalším problém, ktorý sa objavil, bol už v samotnom vzťahu medzi autorom a tlačiarom či vydavateľom. V korešpondencii rôznych predstaviteľov kultúrneho a spoločenského života sa často nachádzajú zmienky o tom, ako im niektorý tlačiar či vydavateľ sľúbil do určitého času vydať, resp. vytlačiť ich knihu či časopis, no buď zostalo iba pri sľuboch, alebo sa celý proces naťahoval.

Na rozširovaní literatúry sa samozrejme prejavilo aj zatvorenie Matice slovenskej. Mnohí, predtým aktívni rozširovatelia slovenskej spisby, spisovatelia publicisti a novinári pre podozrenie z panslavizmu a z obavy pred perzekúciami sa odmlčali.³⁴ Iní sa týchto podujatí postupne vzdali najmä z dôvodu finančného neúspechu.

Zoznam bibliografických odkazov

BELKOVIČ [KAROL BIELEK]. Vzdelávajme náš ľud!. In *Národné noviny*, 1896, roč. 27, č. 186, s. 1 – 2.

BK. Náš knižný trh. In *Národné noviny*, 1891, roč. 22, č. 4, s. 1.

BYSTERSKÝ [JURAJ JANOŠKA]. Naše kníhkupectvo. In *Národné noviny*, 1886, roč. 17, č. 38, s. 1 – 2.

ECKER, Juraj. Bratislavskí kníhkupci od druhej polovice 19. storočia do roku 1918. In *Knihy '93 – '94*. Martin : Matica slovenská, 1996. S. 78 – 88.

HRDLIČKA, Karol. Rozširujme naše spisy. In *Národné noviny*, 1873, roč. 4, č. 28, s. 2.

NITRANSKÝ, Tibor – ČLOVIEČEK, Ondrej. *Kapitoly z dejín vydávania a rozširovania literatúry*. Bratislava : Obzor, 1972. 194 s.

Priateľom dobrej veci. In *Národné noviny*, 1879, roč. 10, č. 126, s. 1 – 2.

RIZNER, Ľudovít Vladimír. Verejná hovorňa. In *Národné noviny*, 1877, roč. 8, č. 98, s. 4.

³⁴ NITRANSKÝ–ČLOVIEČEK, ref. 4, s. 88.

ŠPEŤKO, Jozef. Listy slovenských spisovateľov a dejateľov Kníhtlačiarškemu účastinárskemu spolku v rokoch 1869 – 1882. In *Z minulosti knihy na Slovensku* : Knihovedný zborník. Martin : Matica slovenská, 1959. S. 47 – 98.

TAUSK, Herman. O rozširovaní slovenských spisov. In *Národné noviny*, 1873, roč. 4, č. 148, s. 1 – 2.

VAJANSKÝ, Svetozár Hurban. Ján Kadavý : Životopis. In *Národné noviny*, 1883, roč. 152, č. 94, s. 2 – 3.

ŽIAK-SOMOLICKÝ [Žiak Izidor]. Niečo o slovenskej spisbe. In *Národné noviny*, 1895, roč. 26, č. 109, s. 1 – 2.

Reflection of the Slovak language printings' spread on pages of contemporary periodic journals in the second half of the 19th century

Lívia Kurucová

In the second half of the 19th century several articles discussing the distribution and publishing of Slovak literature have appeared in the newspapers. Their authors pointed out some unsuccessful attempts in support of book distribution and also proposed some solutions. Many representatives of cultural and social life wrote about an imperfect way of distribution in their letters.

There have been few booksellers, in the period we researched, who took real care of distributing Slovak literature. New attempts to found Slovak bookshops failed because of lack of experts. Slovak books have been distributed among people mainly through voluntary market vendors and colporteurs. The lack of booksellers used to be compensated by Slovak literature lovers, collectors, managers and bookbinders. Due to financial difficulties many of them, however, stopped their bookselling activities. Criticism and dissatisfaction with the activities of some publishers and printers rose.

Sliezsky vydavateľ pohľadníc Edward Feitzinger

Ján Gašpar

Dnes sa s jeho menom stretnú predovšetkým tí historici a zberatelia starých pohľadníc, ktorí v túžbe po poznaní ich minulosti hľadajú vo fondoch múzeí, archívov alebo vlastných zbierkach dávne svedectvá vyobrazenia miest, obcí, kúpeľných osád a prírody. Jeho meno sa spája s množstvom pohľadníc predovšetkým zo Sliezska, horného Považia, Spiša a Tatier, ktoré vydával v rokoch 1898 – 1918.

Viaceri z generácií jeho predkov pochádzajúcich z Rakúska sa venovali kníhviazačstvu. Koncom 18. storočia sa jeho dedo Ján Jozef Feitzinger presťahoval do Opavy vo vtedajšom rakúskom Sliezsku, kde pôsobil ako kníhviazač. Tu sa 25. septembra 1808 narodil Edward Cyril Franz Feitzinger, otec Edwarda Feitzingera. Kníhviazačskú dielňu v Opave prevzal starší brat a on sa okolo roku 1840 presťahoval do Tešína. Popri tradičnom rodinnom remesle rozšíril svoju činnosť aj kúpou kníhkupectva bratov Wascherovcov. Bolo najstarším v meste, založené v roku 1831. Pri kníhkupectve zriadil aj požičovňu kníh, ktorá v roku 1862 mala viac než 4 000 zväzkov. Bol spoločensky činný. Už v roku 1840 ho nájdeme na zozname členov Tešínskeho streleckého spolku, v roku 1842 tu spolu zakladal mužský spevokol a v roku 1856 nemecký čítací spolok. Mal 4 synov, z nich všetci boli spätí s vydávaním, tlačou a predajom kníh. Po jeho smrti (17. 3. 1868) prevzal prosperujúcu firmu najstarší syn Karl (1842 – 1872), ale pre zdravotné problémy ju skoro odovzdal mladšiemu bratovi. Heinrich Feitzinger (1848 – 1922) kníhviazačstvo, kníhkupectvo a vydavateľstvo rozšíril o tlačiareň, ktorú postavil na ľavom brehu rieky Olše v terajšom Českom Tešíne. Sídlo firmy však ostalo v poľskom Tešíne na Rynku v dome (teraz č. 4), ktorý kúpil v roku 1872. V roku 1880 sa jeho spoločníkom stal najmladší brat Gustáv (1854 až 1934). Oba sa v roku 1888 presťahovali do Viedne a tlačiareň predali Fritzovi Kutzerovi.

V Tešíne ostal iba Edward Paul Philip Feitzinger. Narodil sa 23. marca 1851 v Tešíne, kde navštevoval katolícke gymnázium. Odbornú prax získal v otcovej firme a neskôr u starších bratov. Samostatne začal podnikať v roku 1876, keďže sa jeho bratia venovali hlavne kníhtlačiarstvu a knihárstvu. Edward prevzal kníhkupectvo, papiernictvo a vydavateľskú činnosť. Jeho firma sídlila vo vlastnom dome na Górnym Rynku (teraz č. 10), ktorý kúpil v roku 1877. V kníhkupectve na prízemí predával aj knihy a brožúry z vlastného vydavateľstva, čo tvorili spočiatku hlavne religiózna literatúra, katechizmy a spevníky.

Významne sa zaslúžil o rozvoj kultúry tešínskeho Sliezska. Napriek tomu, že bol Nemec, vydával lacné knihy v poľštine pre dedinský ľud, rôzne kalendáre, roľnícke príručky, knihy o hospodárení a hygiene. Do roku 1894 vydal svojim nákladom

asi 200 titulov kníh (z toho iba 18 v nemčine, 5 po česky a 2 po maďarsky). Zvlášť obľúbená bola číslovaná séria jeho *Knižnice lacných knižočiek pre ľud a mládež*, v ktorej v rokoch 1884 – 1901 vyšlo 81 titulov. Obľúbené boli aj edície *Knižky grošové* v rokoch 1885 – 1889 a *Knižky ľudové* v rokoch 1885 – 1904. Vydával aj knihy zo svetskej a cirkevnej histórie, cenné diela Aleksandra Boruckého *Naše góry*, práce o Tatrách, Karpatoch, Alpách i Kaukaze Józefa Ignácy Kraszewského (1812 – 1887), poviedky a humoresky rakúskymi orgánmi prenasledovaného Józefa Chocisewského (1857 až 1914) a povesti o zbojníkovi Ondraszekovi z Beskýd. Publikácie tlačil najprv u svojho brata Henricha, neskôr u Fritza Kutzera, Karla Prochasku ml., ale aj u Axtmana vo Fryštáte a Karola Miarku ml. (1856 – 1916) v Mikolówe. S Poliakmi v Sliezsku mal dobré vzťahy, aj všetci jeho zamestnanci museli ovládať ich reč. Keď sa však koncom 19. storočia vyhrotili v tomto regióne národnostné rozpory, bol nútený pod vplyvom politických tlakov orientovať svoje kníhkupectvo a vydavateľstvo viac smerom k tunajším Nemcom, čo zas malo negatívny odraz medzi poľskými čitateľmi. V roku 1898 svoju firmu zaregistroval ako »Ed Feitzinger, Buch – und Papierhandlung in Teschen«.

Veľmi rád cestoval a venoval sa aj vysokohorskej turistike. Ako člen Tešínskej sekcie Beskidenvereinu vydal v roku 1891 turistického sprievodcu po Beskydách a okolí od učiteľa a funkcionára spolku Josefa Matzuru a v roku 1903 sprievodcu po Tešíne a okolí. Vo svojej predajni predával aj fotoaparáty. Sám veľa fotil a svoju tmavú komoru rád prepožičal aj iným záujemcom.

Svoje záľuby – cestovanie a fotografovanie – zužitkoval a od roku 1898 sa venoval aj vydávaniu pohľadníc, ktoré postupne úplne prevýšili jeho pôvodné podnikateľské aktivity. V roku 1898 založil aj vydavateľstvo pohľadníc »Kunst – und Postkarten-Verlag von Edward Feitzinger in Teschen«. Túto jeho činnosť pozitívne ovplyvnila aj „zlatá éra“ pohľadníc a skutočnosť, že v Tešíne bolo aj vojsko s viac ako 2 000 člennou posádkou. Vojaci z iných regiónov posielali blízkym pohľadnice, čo bolo lacnejšie ako listové zásielky. Okrem Tešína a okolia, Beskýd a regiónov Sliezska, robil snímky aj v iných častiach Európy, kadiaľ cestoval a veľa z nich vydal aj na pohľadniciach. Tvrdenie, že vydávanie pohľadníc prevzal po vydavateľstve Stengel&Co z Drážďan, je chybné. To vydávalo pohľadnice až do roku 1945!

Jeho prvé pohľadnice z Tešína a okolia boli perokresby neznámeho autora vydané ako farebné litografie, no už v roku 1899 vydal aj prvé pohľadnice zhotovené svetlotlačou na podklade predovšetkým svojich fotografických záberov. Feitzingerove pohľadnice nezobrazovali iba krajinu, ale aj ľudové typy, kroje, ľudové stavitelstvo a život cigánov. Na pohľadniciach vydal aj 13 reprodukcii umeleckých diel Jastrzembského (ľudové kroje), diela Mariana Trzebińskiego z Varšavy (krajinu okolo Tešína) a Ivana Markovicsa (Spiš).

Do roku 1905 vydal 350 druhov pohľadníc Tešína a okolia a 500 pohľadníc z ostatných častí Sliezska, Moravy a Uhorska. Z územia dnešného Slovenska nafotil mestá a krajinu popri trati Košicko-bohumínskej železnice (Strečno, Vrútky, Kráľovany, kúpele Ľubochňa, Ružomberok, Liptovský Hrádok), ale zašiel aj na Oravu (Oravský zámok, Oravský Podzámok, Suchá Hora), Považie (Trenčín, Trenčianske Teplice)

a do Nízkych Tatier (kúpele Korytnica). Veľa pohľadníc má zo severného Spiša (Podolinec, prielom Dunajca, Vyšné Ružbachy, Kežmarok, Poprad, Kvetnica, Gánovce, Spišská Belá, Veľká, Veľký Slavkov, Huncovce, Veľká Lomnica, Mengusovce, Spišská Sobota), ale aj zo stredného Spiša (Levoča + kúpele, Spišská Nová Ves + kúpele, Spišský Štvrtok, Spišské Podhradie, Spišské Vluchy) a južného Spiša (Gelnica, Turzovské kúpele, Krompachy, Svidník, Smolník, Smolnícka huta, Štefánska huta, Žakarovce). V Abovskej župe fotil v Košiciach, v Gemerí Dobšinskú ľadovú jaskyňu. Jedna séria z roku 1905 (známe je iba č. 1) je dokonca zo Slovinska, z pobrežia Jadranského mora.

Tu vidíme široké pole jeho pôsobnosti ako fotografa – vydavateľa pohľadníc. Azda najviac rozšírené medzi zberateľmi sú jeho tatranské pohľadnice, ktoré začal vydávať v roku 1901 (na podklade snímok zhotovených postupne od roku 1896). Do roku 1918 vydal vyše 2 100 druhov pohľadníc vo viacerých reedíciách a sériách. Od roku 1901 boli číslované v jednotnom číselnom rade (aj keď sa občas niektoré čísla opakujú na odlišných záberoch, alebo totožné zábery majú v novších sériách iné čísla), pričom väčšinu (asi 70 %) predstavujú pohľadnice z tatranského regiónu. Tým sa zaradil medzi najvýznamnejších vydavateľov pohľadníc Tatier pred rokom 1918, predovšetkým z ich južnej strany. Sám ich nevyrábal (nemal vlastnú tlačiareň) a dával ich tlačiť v rôznych grafických umeleckých ústavoch nielen v Rakúsko-Uhorsku, ale aj v Nemecku. Pravdepodobne viaceré prvé ešte mimo tatranské série pohľadníc mu svetlotlačou v roku 1899 vyrobil Fritz Kutzer z Tešína, ktorý aj sám v tom čase vydával pohľadnice z regiónu Sliezska.

Jeho prvú sériu tatranských pohľadníc vytlačil v roku 1901 (potom viaceré série až do roku 1906) vo svojom grafickom reprodukčnom ústave Louis Glaser v Lipsku. Bola vyhotovená kolorovanou kníhtlačou a medzi zberateľmi patrí k najviac ceneným. Táto séria má na okraji vytlačený malý červený plesnivec (najčastejší signet Feitzingera), za ním poradové číslo a písmená »bt« (ich význam je nezistený), za nimi je maďarský nápis »Kiadja Feitzinger Ede, Tschén-ben« (vydal Edward Feitzinger v Tešíne) a maliarska paleta s nápisom AUTO-CHROM, za čím sa skrýva výrobca Louis Glaser. Druhé vydanie tej istej série z rokov 1902 – 1906 má po okraji za červeným plesnivcom uvedené meno vydavateľa, za ním dátum vydania, napr. 1902/12. alebo 1904/14. Poradové číslo je v ľavom rohu dole (bez písmen bt), vedľa neho signet Louisa Glasera. Väčšinou v rohu farebného obrázku (niekedy aj na bielom okraji pohľadnice) je na pohľadniciach z uhorskej strany Tatier v bielom poli umiestnená zeleno-bielo-červená maďarská trikolóra. Na jednofarebnej zelenkavo-sivej až sivohnedej sérii z rokov 1902 – 1906 je na okraji opäť uvedený iba vydavateľ, dátum, napr. 1902/12 a v ľavom rohu poradové číslo s dvojicou písmen »Kr.« neznámeho významu. Aj v tejto sérii (výrobca L. Glaser, avšak bez svojho signetu) sa veľmi zriedkavo vyskytujú kolorované pohľadnice. V niektorých prípadoch tie isté snímky použil pre svoje pohľadnice aj vydavateľ Stanislav Ciszewski, majiteľ penziónu na ulici Krupówki v Zakopanom. Vyrobil ich taktiež Louis Glaser; sú zriedkavé a okrem popisov v poľštine, uvedením Ciszewského ako vydavateľa a s jeho číslovaním, sa na

zbežný pohľad vôbec nelíšia od pohľadníc Feitzingera. Taktiež totožné zábery použil v roku 1901 pre niektoré svoje tatranské pohľadnice aj kníhkupec Šimon Balkányi z Krompách (zberač liečivých bylín, pohľad na Tatranskú Kotlinu, Tatranskú Lomnicu, Huszov park v Poprade). Už na prvý pohľad je u Balkányiho pohľadníc, výrobných svetlotlačou, zrejme použité iného kartónu a pohľadnice majú iné poradové čísla. Ich výrobca, ktorým istotne nie je L. Glaser, zostal v anonymite. Nedá sa presne určiť, kto použil tieto zábery na svoje pohľadnice ako prvý a kto z týchto troch vydavateľov bol ich autorom, ale najviac indícií svedčí v prospech Feitzingera.

Po veľkej námahe, na základe porovnávania niekoľko tisíc pohľadníc a nájdením určitých totožných znakov, sa mi podarilo identifikovať výrobcov niektorých sérií pohľadníc E. Feitzingera, hoci menovite nie sú na pohľadniciach uvedení. S určitou patria medzi nich grafický umelecký ústav Dr. Trenkler&Co z Lipska (1907), Móric Schulz (MSP) z Prahy v roku 1908, Spoločnosť pre grafický priemysel z Viedne (Gesellschaft für Graphische Industrie – GGI) v roku 1910 a Maďarská svetlotlačiarenská akciová spoločnosť z Budapešti (Magyar Fénynyomda Részvény Társaság – MFRT) v roku 1911.

Na škodu niektorých pohľadníc Feitzingera bola „aktivita“ niektorých grafických ústavov, ktoré tlačili jeho pohľadnice a na zábery dokreslovali hrebene Tatier na pozadí aj tam, kde v skutočnosti vôbec neboli, alebo rôzne postavy na bicykloch, mávajúce figúrky na vrcholoch štítov, plávajúce husi po hladine plies a pod. Či to bolo aj s vedomím vydavateľa a aká bola jeho reakcia na tieto pohľadnice, dnes už ťažko zistíme. Takéto, inak kvalitné pohľadnice, ktoré strácajú na dokumentárnej i estetikej hodnote, mu najčastejšie vyrobil ústav MFRT z Budapešti, ale aj L. Glaser z Lipska a M. Schulz z Prahy.

Jeho vydavateľskou značkou (signet) bol najčastejšie plesnivec, ktorý má na rôznych sériách odlišnú podobu, podľa toho, ktorý grafický ústav pohľadnice zhotovil. Na niektorých je aj grafická značka znázorňujúca fotografický prístroj na trojnožke s trojicou písmen E. F. T., čo zvyrazňuje, že autorom snímok bol Feitzinger. Na pohľadniciach zo Sliezska používa aj grafickú značku s neznámou drobnou stavbou. Úplným unikátom je jeho grafická značka – námorný koráb – na pohľadnici z Jadranu.

Na tomto mieste nie je možné podrobne sa venovať viac než 20 sériám tatranských pohľadníc Edwarda Feitzingera, vydaných do roku 1918 v rôznej kvalite u rôznych výrobcov. Všetky však zachycujú tatranské vysokohorské, ba až horolezecké prostredie z oblasti Hrubého vrchu, sedla Váhy, Hincovho plesa, Ladového štítu, Gerlachovského štítu, Lomnického štítu, Rysov, Kopského sedla a všetky doliny, chaty a osady od Kôprovej doliny na západe po Tatranskú Javorinu na východe. Z poľskej strany Tatier ide predovšetkým o Morské Oko, Czarny Staw, Halu Gąsienicowu, dolinu Roztoky, Krzyżne, nie sú však známe jeho pohľadnice Zakopaného. Zachytil aj horských vodcov, poľovníkov, kroje Goralov a Spišiakov, slovenské ľudové typy, aj chatrče Cigánov.

Na základe niektorých pohľadníc sa dá podľa ich poradových čísel určiť itinerár trasy výstupu horolezcov aj samotného fotografa. Takéto unikátne pohľadnice

z horolezeckého prostredia zobrazujú napríklad výstup na Gerlachovský štít cez Velickú próbu.

Jeho pohľadnice sú ozdobou zbierok nielen v súčasnosti, ale ocenenie získali aj v minulosti. Na jubilejnej výstave pohľadníc v Norimberku v auguste 1907 získal za ne zlatú medailu. Po vypuknutí 1. svetovej vojny sa Feitzinger dostal do finančných problémov, lebo za pohľadnice vyrobené (a tým aj zaplatené tlačiarom) a dodané pred vojnou, mu už nie všetci odberatelia zaplatili. V tejto situácii straty jeho firmy dosiahli až 500 000 korún, a preto (už vo vyššom veku) odovzdal jej vedenie synovi Hermannovi Feitzingerovi, no naďalej mu pomáhal až do svojej smrti 30. septembra 1932. Syn vydal pod otcovým menom posledné tatranské pohľadnice v roku 1918 a s jeho pohľadnicami z Tešína, vydanými po roku 1931, som sa doteraz nestretol. Bol vyučeným chemikom, v obchode rozšíril sortiment fotoaparátov, fotografických potrieb a chemikálií. Obmedzil kníhkupectvo a vydavateľskú činnosť, v ktorej mu sporadicky pomáhal aj mladší brat Edward. Hermann Feitzinger sa ako predstaviteľ tešínskych Nemcov politicky angažoval aj počas 2. svetovej vojny, preto bol v roku 1945 internovaný do zberného tábora v Opave, kde následne zomrel.

V tom istom roku zanikla v Tešíne aj jedna viac ako storočná firma rodiny Feitzinger, ktorú dodnes pripomínajú predovšetkým tisíce zachovaných kvalitných pohľadníc Edwarda Feitzingera, jedného z jej majiteľov.

L i t e r a t ú r a

GAŠPAR, Ján. Edward Feitzinger i jego tatrzańskie widokówki.

In *Tatry TPN*, 2007, roč. 20, č. 2, s. 66 – 68.

GAŠPAR, Ján. *História tatranských pohľadníc 1888 – 1950*. 2000. rukopis.

GAŠPAR, Ján. Predstavili mesto Poprad svetu... In GAŠPAR, Ján – MAČURA, Rastislav – ŽIŠKA, Dušan. *Poprad : História mesta na starých pohľadniciach : History of the town on old postcards 1256 – 2006*. Poprad : Mesto Poprad; Vydavateľstvo Region Poprad, s. r. o., 2006. ISBN 80-969381-8-5, s. 240 – 242.

GAŠPAR, Ján. Producenti pohľadníc mesta Poprad (nakladatelia, vydavatelia, výrobcovia). In GAŠPAR, Ján – MAČURA, Rastislav – ŽIŠKA, Dušan. *Poprad : História mesta na starých pohľadniciach : History of the town on old postcards 1256 – 2006*. Poprad : Mesto Poprad; Vydavateľstvo Region Poprad, s. r. o., 2006. ISBN 80-969381-8-5, s. 243.

GOMBOS, Gyula. Po drugiej stronie Tatr. In *Aksjomatyka karty pocztowej II*. Pod redakcją Pawła BANASIA. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004, s. 97 – 107. (Acta Universitatis Wratislaviensis, No. 2377, Prace Kulturoznawcze VIII).

PASTERNY, Antoni. *Cieszyn na dawnej pocztówce 1891 – 1918 = Teschen in alten Ansichtskarten*. Cieszyn : Antoni Pasterny, 1998. 143 s. ISBN 83-908466-3-2.

SEMANČÍK, Maroš. Fotografia ako podklad pre vznik pohľadnice (František Czehula a Eduard Feitzinger mladší). In *Fotografia tatranského regiónu*. Zost. a red. uprav. N. Baráthová. Kežmarok : Múzeum v Kežmarku, 2006. ISBN 80-969581-6-X, s. 70 – 82.

WAWRE CZKA, Henryk – SPYRA, Janusz – MAKOWSKI, Mariusz. *Těšín Český Těšín na starých pohlednicích a fotografiích = Cieszyn Czeski Cieszyn na starych widokówkach i fotografiach*. Třinec : Nakladatelství WART – Henryk Wawreczka, 1999. 178 s. ISBN 80-238-4804-6.

Edward Feitzinger, the Silesian Publisher of Postcards

Ján Gašpar

Collections of topographic postcards play an irreplaceable role in multiple repositories and libraries. Either as graphic art or prints they are valuable documents showing the architecture of towns and villages, their construction and industrial development as well as transport. They are bringing insight into the country and serve as the basis for ethnographic studies. When processing the postcards low emphasis is placed on their producers, editors and photographers. The article seeks to present information on Edward Feitzinger, one of the major publishers of topographic and ethnographic postcards who focused on the production of postcards from the territory of present-day Slovakia. He was their publisher and often photographer. The author points out the reproduction and artistic institutions that participated in the creation of E. Feitzinger postcards and defines the printing and reproduction techniques and various editions of the series. E. Feitzinger was involved in the production of postcards in the years 1898-1918 and his sons continued his work until 1945.

Příspěvek k bibliografii Jaroslava Vlčka

Milada Písková

Dílo Jaroslava Vlčka (1860 – 1930), literárního historika, kritika, univerzitního profesora, správce Matice slovenské, autora prvních syntetických dějin slovenské literatury, nebylo dosud komplexně zhodnoceno. Jeho literární pozůstalost, uložená v Památníku národního písemnictví v Praze, čítá přes dvacet kartonů,¹ další materiály jsou v Matici slovenské aj. K Vlčkovu literárnímu odkazu se hlásí jak slovenská, tak česká kultura. Vlček sám žil a pracoval pro oba národy, věnoval se jak dějinám literatury slovenské, tak literatury české. Do konce života byl přesvědčen o sounáležitosti obou literatur, což je zřejmé i v jeho největším díle, *Dějínách české literatury*, které vyšly kompletně péčí jeho dcery až po jeho smrti.² Poměrně neznámou kapitolou v jeho díle je spolupráce s redakcí *Ottova slovníku naučného*, který začal vycházet v Praze roku 1888. V té době Jaroslav Vlček působil v Praze jako středoškolský profesor.³ Byl už znám jako autor knihy *Literatura na Slovensku, její vznik, rozvoj, význam a úspěchy* (Praha, 1881). V roce 1885 vyšel první sešit jeho *Přehledu dějin literatury české*. Počátkem 80. let 19. století se Jaroslav Vlček věnoval hlavně slovenské literatuře. Přednášel o ní také v pražském spolku Slavia, psal kritiky na slovenské literární novinky do časopisů *Ruch* a *Květy*, roku 1881 otiskl v *Ruchu* stať *O Slovensku literárním*.

Jako literární historik se věnoval především slovenské literatuře 19. století. Recenzoval také tvorbu současných českých autorů (F. X. Procházka, J. S. Machar, M. Jiránek, O. Březina, M. Calma ad.). Nemalý podíl na těchto aktivitách má nepochybně jeho přátelství a spolupráce s profesorem T. G. Masarykem, který byl Janem Ottou vyzván, aby vytvořil koncepci tohoto naučného slovníku, encyklopedie všeobecných vědomostí.

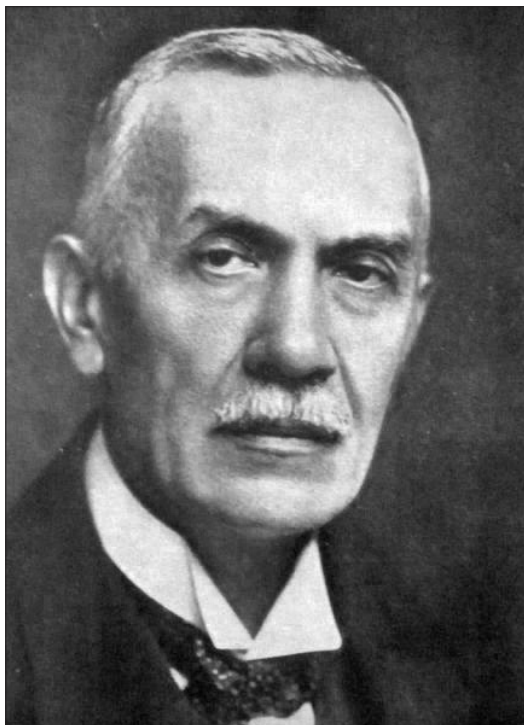
O vydávání naučného slovníku v českém jazyce uvažovala již první generace buditelů národního obrození. První česká všeobecná encyklopedie začala vycházet v 60. letech 19. století pod redakcí F. L. Riegra⁴ (*Riegrův slovník naučný*, 1860 až 1874). Není bez zajímavosti, že myšlenkou na vydávání encyklopedie se zabývaly

¹ BOHÁČOVÁ, E. Jaroslav Vlček (1860 – 1930).

² VLČEK, J. Dějiny české literatury. Praha : SNKLHU, 1960.

³ Učil na Reálném gymnáziu v Ječné ulici v Praze.

⁴ František Ladislav Rieger (1818 – 1903), český politik a právník, zeť Františka Palackého. V roce 1848 člen Národního výboru a prozatímní vlády v Čechách. Poslanec říšské rady a Českého sněmu. Kulturní organizátor, básník a literát. Řídil vydávání první české všeobecné encyklopedie – Riegrova slovníku naučného.

Obr. 1 Jaroslav Vlček (1860 – 1930)

také české vlastenky z okruhu Boženy Němcové, Karoliny Světlé, Bohuslavy Rajske a dalších. V rukopise se zachoval koncept tohoto projektu i několik desítek zpracovaných hesel.⁵

19. století bylo dobou přeměny tiskařského řemesla v průmyslové podnikání. Vydělují a specializují se profese tiskaře, nakladatele a podnikatele. Vznikají velké nakladatelské domy s náročnými vydavatelskými projekty. Mezi nejpodnikavější vydavatele v Praze a v Českých zemích vůbec patří Jan Otto.⁶ Mnohé jeho knihy vyhledáváme a používáme dodnes. Na prvním místě je to Ottův slovník naučný (dále OSN), který v jednadvacátém století vyšel kompletně jako reprint a dostal i svou mediální podobu.

Jan Otto uvažoval o vydání české encyklopedie několik let. Sám o tom říká: „Myšlenkou vydati nový velký slovník konversační zanášel jsem se již odedávna, mnohem dříve, než k uskutečnění jejímu došlo a vždy jsem viděl v ní jakési vyvrcholení své nakladatelské činnosti.“⁷ Vznik ale problém, koho postavit do čela redakce

⁵ Našel je v pozůstalosti K.S.-Amerlinga a vydal tiskem v roce 1998 Vladimír Macura v příloze časopisu Tvar, sv. 5. 32 s.

⁶ Jan Otto (1841 – 1916). Český nakladatel a vydavatel.

⁷ OTTO, J. Některé poznámky o vzniku Ottova slovníku naučného.

díla, proponovaného na řadu let. Zájem o tuto práci měl Jakub Malý,⁸ který byl spoluautorem staršího Riegrova slovníku a sám se Ottovi nabídl. Ten v roce 1884 vypracoval návrh na složení redakce. Navrhl také název nového slovníku – Národní encyklopedie česká. Slovník měl mít šest dílů. Otto přistoupil na tuto koncepci, ale Jakub Malý v roce 1885 zemřel. V souvislosti s vydáváním časopisu *Athenaeum*⁹ se J. Otto seznámil s profesorem Univerzity Katlovy – T. G. Masarykem a uvažovali společně o potřebě takového slovníku: Masaryk svolil, že převezme redakci slovníku a vytvořil také novou koncepci díla.¹⁰ Otto jeho představy uvítal, T. G. Masaryk byl muž v nejlepších letech,¹¹ měl rozsáhlé vědomosti a zkušenosti z působení na vídeňské univerzitě. Do Prahy přišel jako posila pro rozvíjející se českou část pražské univerzity. Byl roduvěrný Čech a vlastenec, zastáncem kritického myšlení. Zdálo se, že nic nestojí v cestě vydávání nového slovníku, ale přišly tzv. rukopisné boje,¹² které českou společnost natolik rozjitřily, že T. G. Masaryk se v zájmu tohoto vydavatelského podniku musel vzdát redakce. Ottovi bylo doporučováno, aby počkal s projektem na příhodnější dobu. Jenže Jan Otto už byl typem moderního podnikatele, který si uměl spočítat výnosy i ztráty a do této akce vložil jak mnoho energie, tak financí. Proto hledal dále vhodného redaktora v univerzitních kruzích a nakonec se mu to podařilo. Na základě Masarykova doporučení se obrátil na prof. O. Hostinského.¹³ Ten podmiňoval své redaktorství podporou univerzitních profesorů. Když si jí nebyl jist, od projektu ustoupil.

⁸ Jakub Malý (1811 – 1885), český spisovatel. Vydával *Bibliotéku* zábavného čtení, spolupracoval s mnoha časopisy. Aktivně se zúčastnil revolučního roku 1848/49, byl členem Národního výboru. Pracoval také jako korektor *Malice české*. Podílel se na tvorbě Riegrova slovníku naučného. Významné jsou také jeho vzpomínkové práce (*Naše znovuzrození*). Psal verše, novely, zabýval se jazykovědou, slovníkářstvím, historií, politikou.

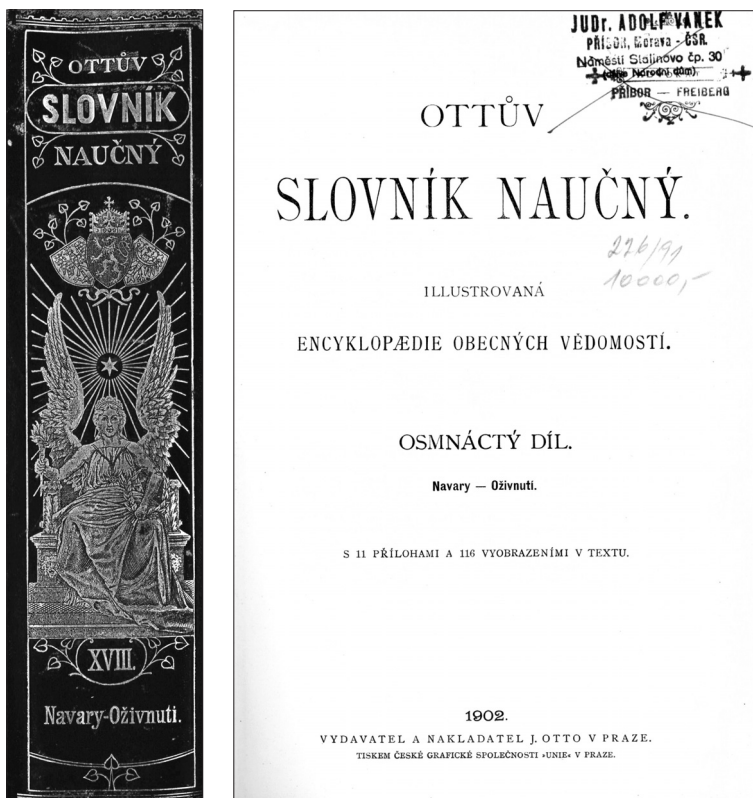
⁹ *Athenaeum*. Literární časopis zal. 1828. V 80. letech 19. století měl nový program z hlediska společenské potřeby podporovat rozvoj české vědy. Od roku 1883 pod redakcí T. G. Masaryka.

¹⁰ OTTO, ref. 7.

¹¹ T. G. Masaryk (1850 – 1937), univerzitní profesor, filozof a sociolog. Redaktor a spisovatel, později prezident ČSR. Do roku 1880 působil na univerzitě ve Vídni. Do Prahy přišel, aby posílil novou českou univerzitu.

¹² Rukopis královédvorský a zelenohorský jsou podvrhy staročeských památek. Padělané zlomky pergamenových kodexů předstíraly původ z 9. – 10. a 13. století. Za padělatele byl označen Václav Hanka. Tyto „památky“ měly doložit vyspělost české kultury před přijetím křesťanství, posílit sebevědomí národa. Pochybnosti o jejich pravosti vyslovil již Josef Dobrovský. V 70. letech 19. století proti pravosti Rukopisů vystoupili A. Vašek a A. V. Šembera. Podstatné revizi byly Rukopisy podrobeny v 80. letech 19. století, kdy se v české kultuře představuje nová kritická generace. Vědecká diskuse o jejich pravosti probíhala na stránkách časopisu *Athenaeum*.

¹³ Otokar Hostinský (1847 – 1910), český estetik a hudební vědec, profesor Univerzity Karlovy. Člen královské české společnosti nauk, předseda Filozofické jednoty. Propagátor české hudby a kultury. Byl jedním z těch, kdo přesvědčili T. G. Masaryka, aby přešel z Vídně do Prahy.

Obr. 2 Ottův slovník naučný

Rukopisné boje vydávání slovníku zkomplikovaly natolik, že Masaryk se dále se na tvorbě tohoto slovníku jako autor hesel neangažoval. Místo redaktora po něm zaujala sedmičlenná redakční rada, složená ze zástupců jednotlivých fakult Univerzity Karlovy, z Vysoké školy technické a dvou teologů. Bylo zvoleno 41 odborných redaktorů a přizváno přes šest set spoluautorů.¹⁴

Koncepce tohoto díla byla velmi šťastná. Na psaní hesel se podíleli vesměs vysokoškolští a středoškolští profesori, kteří považovali za svoji stavovskou povinnost vedle pedagogické činnosti pracovat vědecky. Tak se stalo, že většina hesel do slovníku byla vytvořena na základě pramenného bádání, výzkumů v archivech, přírodních lokalitách.

Jaroslav Vlček napsal do slovníku 105 hesel. Podepisoval je šifrou **Včk.** Podstatnou část (91 %) tvoří medailony slovenských spisovatelů a vzdělanců. Nejobsáhlejší jsou věnovány J. Hollému, L. Štúrovi, J. M. Hurbanovi a M. M. Hodžovi.

¹⁴ V každém svazku Ottova slovníku naučného najdeme seznam osob, které se podílejí na jeho tvorbě. Vedlo toho i seznam zemřelých spolupracovníků. V prvním díle je uvedena redakční rada OSN, v posledním díle pojednání vydavatele o přípravě slovníku.

Stavba slovníkových hesel měla svá pravidla, a tak se i dovídáme, z jakých podkladů J. Vlček čerpal. Vedle vlastních prací o literatuře uvádí nejčastěji Hurbanovu knihu *Slovensko a jeho život literární*, od B. Tablice *Poezye, Slovenské pohľady, Časopis Českého muzea*.

Dále napsal čtyři hesla českých spisovatelů (Hněvkovský, Konáček, Koniáš, Puchmajer). Jedno heslo pojednává o slovenské spisovatelce, a to Eleně Marothy Šoltésové (Soltezové).

Nejrozsáhlejším heslem, které Vlček zpracoval, je *Josefinismus*.¹⁵ Tuto etapu evropských dějin považuje za mimořádnou a pamětihodnou. Dává ji do souvislosti s vývojem západoevropských dějin. Upozorňuje na dosah reforem Josefa II. v hospodářství, náboženství, školství, soudnictví aj. V závěru textu ale konstatuje, že „tato revoluce s hůry nezdolala starého zřízení společenského zcela, jež znovu posilnila následující reakce“.¹⁶

Z literárních osobností nejvíce pozornosti věnoval Janu Hollému, „nejznamenitějšímu básníku slovenskému ze školy Bernolákovy“.¹⁷ Ludovíta Štúra představuje jako předního slovenského spisovatele, organizátora a politika. Nastiňuje jeho život a dílo, zdůrazňuje vazbu na ruskou kulturu: „Spásu slovenskou spatřuje toliko v těsném přimknutí všech kmenů slovanských k Rusku, které, jak věřil, jedině Slovanům dá samobytnou kulturu a samostatný život politický“.¹⁸ J. M. Hurbana považuje za „vynikajícího národovce a spisovatele slovenského“.¹⁹ Upozorňuje na jeho kontakty s českým prostředím, na postoje v letech 1848/49, zdůrazňuje význam jeho literární tvorby, zejména knihy o L. Štúrovi. U M. M. Hodži vysvětluje důvody, které ho vedly k přesídlení do Těšína. Považuje ho za vynikajícího řečníka a organizátora, vědeckého pracovníka a spolutvůrce moderní slovenštiny.

Mezi hesly, které Vlček zpracoval, je jediné věnováno ženě – spisovatelce, a to Eleně Šoltésové. Vlček se s ní osobně znal, jak vyplývá z jeho dochované korespondence.²⁰ Posuzoval její texty, např. román *Proti prúdu*. Považoval ji za velký literární talent. Její práce si cenil, protože vynikají „vroucím citem, sytou barvivostí líčeného prostředí a ušlechtilou tendencí národní“.²¹

V předmluvě v prvním díle Ottova slovníku naučného uvádí zástupce redakční rady prof. dr. F. J. Studnička smysl tohoto projektu: „Národ, kterýž dovede samostatně si poříditi a všeobecně potřebě podati výbor všech vědomostí lidských, národ takový dokazuje co nejjasněji, že se již zmocnil celého pokladu vědeckého, od stáletí nashádaného, a osvědčuje co nejzřejměji, že patří mezi národy kulturní, na výši moderní vzdělanosti stojící.“²²

¹⁵ Ottův slovník naučný, XIII. díl, s. 627 – 628.

¹⁶ Ottův slovník naučný, ref. 15, s. 628.

¹⁷ Ottův slovník naučný, XI. díl, s. 498.

¹⁸ Ottův slovník naučný, XXIV. díl, s. 817.

¹⁹ Ottův slovník naučný, XI. díl, s. 897.

²⁰ Písemná pozůstalost Jaroslava Vlčka uložena v Památníku národního písemnictví v Praze.

²¹ Ottův slovník naučný, XXIV. díl, s. 662.

Vlčkova spolupráce s redakcí Ottova slovníku naučného je v kontextu jeho tvorby dílčí záležitostí. Představuje nám ho ale v novém světle, jako spoluautora díla, které má dosud hodnotu nadčasovou.

P r a m e n e

Ottův slovník naučný. Díl I. – XXVII. Praha : Nakladatelství J. Otto, 1888 – 1908.

Písemná pozůstalost Jaroslava Vlčka, uložena v Památníku národního písemnictví v Praze.

Z o z n a m b i b l i o g r a f i c k ý c h o d k a z o v

BOHÁČOVÁ, E. *Jaroslav Vlček (1860 – 1930) : Literární pozůstalost*. Praha : Literární archiv PNP, 1978. 31 s.

OTTO, J. Některé poznámky o vzniku Ottova slovníku naučného. In *Ottův slovník naučný*. 27. díl. Praha : Vydavatel a nakladatel J. Otto, 1908. B.s.

Předmluva. In *Ottův slovník naučný*. I. díl. Praha : Vydavatel a nakladatel J. Otto, 1888.

L i t e r a t ú r a

MAŤOVČÍK, A. a kol. *Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia*. Žilina : Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2001. 527 s.

ROSENBAUM, K. a kol. *Encyklopédia slovenských spisovateľov*. 2. zv. Bratislava : Obzor, 1984.

VLČEK, J. *Medzi Vltavou a Váhom*. Bratislava : SVKL, 1957. 524 s.

²² Předmluva. *Ottův slovník naučný*. – Tato slova by mohla být současně odpovědí na aféru, která rozpoltila český národ a donutila odstoupit z redakce OSN T. G. Masaryka.

Příloha – Seznam hesel, která napsal Jaroslav Vlček pro OSN

- ABAFFY, Leopold (1827 – 1883)
 ABRAHÁMFFY, Jan (+ 1727)
 ABRAHAMIDES, Izak (+ 1621)
 Baně
 BERNOLÁK, Anton (1762 – 1813)
 BLAHO, Matouš (1772 – 1837)
 Blahoňov
 Boršice
 BOTTO, Jan (1829 – 1881)
 BRAXATORIS, Karel (1806 – 1869)
 CZABEL, Samuel (* 1856)
 ČAJAK, Ján (1830 – 1867)
 ČAPLOVIČ, Vavřinec (1778 – 1853)
 ČERNÁNSKÝ (1759 – 1809)
 ČERVENÁK, Benjamin, Pravoslav (1816 – 1841)
 Čikovka
 Čipkáři
 DULA, Matúš (* 1846)
 DOBŠÍNSKÝ, Pavel (1828 – 1885)
 DOHNÁNY, Mikuláš (1826 – 1852)
 HALAŠA, Ondřej (* 1852)
 HAMULJAK, Martin (1789 – 1859)
 HEČKO, Pavel (1825 – 1895)
 HERKEL, Jan (19. stol.)
 HNĚVKOVSKÝ, Šebestián (1770 – 1847)
 HODŽA, Michal Miloslav (1811 – 1870)
 HODŽA, Ondřej (1819 – 1888)
 Hoja Ďunda
 HOLLÝ, Jan (1785 – 1849)
 HOLLÝ, Ďuro (* 1818)
 HOLKO, Matěj st. (1719 – 1785)
 HOLKO, Matěj ml. (1757 – 1832)
 HORÁRIK, Jan (1808 – 1864)
 HORČÍČKA, David (+ 1706)
 HORČÍČKA, Jan (+ 1682)
 HORECKÝ, Jan (* 1831)
 HOSTINSKÝ, Peter (1823 – 1873)
 HRABOVSKÝ z Hrabova, Petr (b. d.)
 HRDLÍČKA, Jan (1741 – 1810)
 HREBENDA, Matěj (1796 – 1880)
 HROBONĚ, Jan (1859 – 1878)
 HROBONĚ, Samo Bohdan (1820 – 1894)
 HRUŠKOVIČ, Daniel (+ 1748)
 HURBAN, Josef Miloslav (1817 – 1888)
 HVIEZDOSLAV (* 1849)
 HYROŠ, Štěpán (* 1813)
 CHALUPKA, Jan (1791 – 1871)
 CHALUPKA, Samo (1812 – 1883)
 CHERVEN, Tomáš (1793 – 1876)
 CHRÁSTEK, Michal (* 1825)
 CHRASTINA, Jan (18. stol.)
 INSTITORIS, Michal (1733 – 1803)
 Josefinismus
 JOZEFFI, Pavel (1775 – 1848)
 JAKOBEI, Jakub ml. (b. d.)
 JAKOBEI, Pavel (1695 – 1872)
 KALINČÁK, Jan (1822 – 1871)
 KALINKA, Zachariáš (1630 – 1656)
 KLEMENS, Josef Božetěch (1817 – 1883)
 KONÁČ z Hodištkova, Mikuláš (+ 1546)
 KONIÁŠ, Antonín (1691 – 1760)
 KRÁL, Janko (1822 – 1876)
 KRČMĚRY, August Horislav (1822 – 1891)
 KRMAN, Daniel (1663 – 1740)
 KUBÁNI, Ludevít (1830 – 1869)
 LAUČEK, Martin (1732 – 1802)
 LEŠKA, Štěpán (1757 – 1818)
 LICHARD, Daniel (1812 – 1882)
 MÁČAJ, Alexander (18. stol.)
 MATUŠKA, Janko (1821 – 1877)
 MILEC, Eliáš (+ 1757)
 MUDROŇ, Pavel (* 1835)
 NOSÁK, Bohuslav (Nezabudov) (1822 – 1877)
 PALÁRIK, Jan (1822 – 1870)
 PALKOVIČ, Jan (1769 – 1850)
 PALKOVIČ, Jiří (1763 – 1835)
 PAULINY, Ladislav (* 1815)
 PAULINY-TÓTH, Vilém (1826 – 1877)
 PAULINY-TÓTH, Zikmund (* 1865)
 PILÁRIK, Štěpán (1616 – 1674)
 PLACHÝ, Ondřej (1755 – 1810)
 POLÁK, Matěj Milota Zdirad (1788 – 1856)
 PUCHMAJER, Antonín Jaroslav (1769 – 1820)
 RADLINSKÝ, Ondřej (1817 – 1879)
 REUSZ, Gustav (1818 – 1861)
 REUSZ, Samuel (1783 – 1852)
 RUMY, Karel (1780 – 1847)
 RYBAY (RIBAY), Jiří (1754 – 1812)
 SARTORIUS, Daniel (1704 – 1763)
 SEBERÍNÍ (SZEBERÉNYI), Jan (1780 – 1857)
 SEMIAN, Michal (1741 – 1812)
 SIMONIDES, Jan (+ 1708)
 SLÁDKOVIČ (Braxatoris), Ondřej (1820 – 1872)
 SMRTNÍK, Benignus (1650 – 1710)
 SOLTÉSZOVÁ (Maróthy-Soltészová), Elena (* 1855)
 ŠIMKO (SCHIMKO), Emanuel Vilém (1791 – 1875)
 ŠKULTÉTY, August Horislav (* 1819)
 ŠTŮR, Karel (1811 – 1851)

ŠTŮR, Ludevít (1815 – 1856)
TABLIC, Bohuslav (1769 – 1832)
TAMÁŠI, Mikuláš (17. stol.)
Tatran

Tatrín
Tatránka
TOMÁŠIK, Samo (1813 – 1887)

Contribution to the Bibliography of Works by Jaroslav Vlček

Milada Písková

Literary critic and historian Jaroslav Vlček (1860 – 1930) ranks among outstanding personalities who have entered the history of Slovak and Czech culture and literature through their activities. His extensive work was often not fully appreciated, especially the cooperation with the editors of Otto's Encyclopaedia, for which he wrote dozens of passwords mainly on Slovak locations. Since his early literary attempts (Leaves from Slovakia) Vlček deliberately promoted Slovak culture in the Czech environment. Issuance of Otto's Encyclopaedia, timeless work still unsurpassed in Czech literature, completed the efforts of national revivalists, whose first generation resolved to compile and issue such a work.

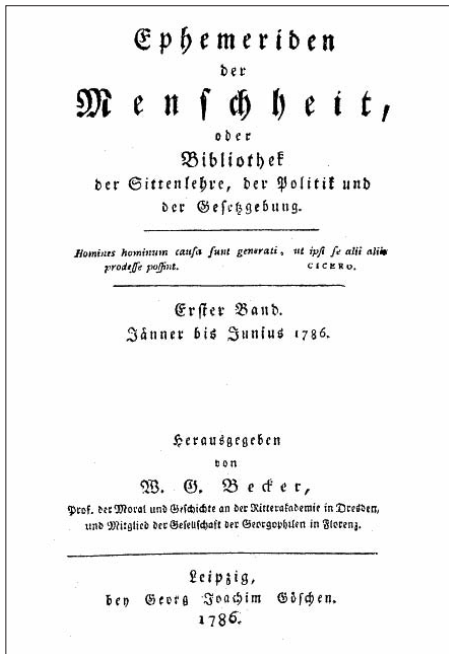
Jaroslav Vlček belonged to the principal staff of this encyclopaedia and undoubtedly was also involved in the formation of its concept, which led to the release of a work still in demand, comparable with similar European encyclopaedias.

Pozitíva a negatíva pretlače – polemiky o neoprávnenej dotlači v 18. storočí

Vlasta Okoličányová

Úvod

Pod termínom pretlač rozumieme neoprávnenú dotlač, pre ktorú nájdeme v odbornej literatúre i ďalšie termíny – nelegálna, čierna, ukradnutá či pirátska tlač (unberechtigte Nachdruck, Schwarzdruck, Raubdruck, Piratendruck). Neautorizované rozširovanie informácií je v našom storočí vďaka internetu a novým médiám veľkým problémom, nie je však výdobytkom našich súčasníkov. Už krátko po vzniku a rozšírení kníhtlače v polovici 15. stor., a najmä v priebehu 16. – 18. storočia, sa stretávame s prejavmi zneužívania tohto nového remesla. Podobne ako v iných oblastiach remesiel a obchodu, i tu sa našli jednotlivci – tlačiar, vydavatel a kníhkupci z radov konkurencie, ktorí pre svoje obohatenie a rýchly zisk využili prácu iných a nečestným spôsobom odcudzili autorom ich napísané diela tým, že ich nechali neoprávnene dotlačiť bez toho, aby im ponúkli a zaplatili patričný honorár. Všeobecne rozšírenou bola mienka, že autori majú byť radi, keď ich diela vôbec niekto vytlačí. Bez úcty a rešpektu voči kolegom tlačiarom a vydavateľom sa v celej Európe vo veľkom meradle vykonávala pretlač – nelegálna tlač, dotlač originálne vydaných kníh, na ktorých vytlačenie nebolo riadne oprávnenie – tzv. privilégium. To vyvolalo nelúbosť u autorov, vydavateľov a kníhkupcov. Nemožno sa tomu diviť, veď originálne vydanie knihy ich stálo nemálo námahy a finančných prostriedkov – výber kvalitného autora a honorár preňho, plat pre tlačiarov a tlačiarenských pomocníkov, umelcov, náklady na papier a i. Čím viac sa nelegálna tlač rozširovala, tým častejšie sa o nej dozvedala i verejnosť a jednotliví tlačiar, vydavatel a kníhkupci sa pokúšali bojovať rozličnými spôsobmi proti tejto nespravodlivosti zo strany ich vlastných kolegov. Tento vtedy páľčivý problém sa snažili niektorí riešiť i publikovaním svojich zlých skúseností s pretlačou, nelegálnym vydávaním – označovaným aj za čiernu, ukradnutú či pirátsku tlač. Horúce debaty o tejto problematike nachádzame v 18. stor. aj na stránkach periodickej tlače. Pre autentický pohľad do ohniska tohto diania dotýkajúceho sa otázok pretlače, knižného vydavateľstva a obchodu, parafrázujeme a publikujeme názory dvoch autorov, ktorých polemika o pretlači sa objavila koncom 18. stor. v nemeckom periodiku *„Ephemeriden der Menschheit, oder Bibliothek der Sittenlehre, der Politik und der Gesetzgebung* (Denníky ľudstva alebo knižnica mravouky, politiky a zákonodarstva), vydávanom v Lipsku v rokoch 1728 – 1786. Polemika sa

Obr. 1 Ephemeriden der Menschheit..., 1786.

dotýka najmä otázok pretlačé v nemeckých, pruských, rakúskych a českých krajinách.

Názory autorov polemiky uvádzame v 1. osobe jednotného čísla, aby sme tým zachovali ich osobitosť chápania a opisovania problematiky nezákonnej dotlačé a ich vlastnú argumentáciu. Používame voľný krátený preklad, do úvodzoviek dávame len doslovne citované výroky autorov.

Prvá nami predložená polemika bola uverejnená v roku 1786 v 2. zväzku tohto periodika v časti júl – december, v rozsahu 25 strán a vyšla pod názvom „Pomienky jedného kníhkupca ohľadom pretlačé svojim pánom kolegom.“¹ Redaktor periodika „Ephemeriden der Menschheit ...“, v ktorom je uverejnený tento článok, vkladal k nemu niekoľko svojich poznámok pod značkou A. b. H., ktoré budeme krátko parafrázovať kurzívou. *(Na úvod vložil redaktor periodika poznámku o tom, že tento článok pochádza od prvotriedneho kníhkupca. Meno autora polemiky neuviedol, jeho meno zostáva teda pre nás anonymné. Redaktor chce obsah príspevku prenechať na posúdenie jeho kolegom a verejnosti. Podáva správu o tom, že s článkom oboznámil jedného z popredných kníhkupcov, ktorý s ním úplne súhlasil.)*

¹ Bola publikovaná i knižne ako samostatná tlač vo Viedni o rok neskôr, toto vydanie je dostupné v Lyceálnej knižnici v Kežmarku: Erinnerung eines Buchhändlers, an seine Herren Kollegen, den Nachdruck betreffend. Wien, 1787. 25 s.

„Pripomienky jedného kníhkupca ohľadom pretlače svojim pánom kolegom“²

V ľudskom živote sú určité spory, ktoré sa pokúšame skryť alebo o ktorých radšej pomlčíme, aby sme toto zlo neurobili ešte škodlivejším. Želal by som si, aby moji kolegovia dbali na túto mravnú zásadu so zretelom na pretlač a zobrali si ju k srdcu. Budú na tom lepšie, ako keď sa len večne sťažujú na toto zlo, ktoré sa vôbec nezmenšuje a prostriedkami, ktoré používajú na jeho odstránenie, ho ešte zhoršia, alebo sa minú účinku. Keď je kniha už raz nelegálne vytlačená, nechýba tomu, kto ju pretlačil už nič, len želať si jej dobrý odbyť. Zabrániť odbytu nelegálne vytlačenej knihy by malo byť prvou starosťou oprávneného vydavateľa. Aké prostriedky ale vydavateľia pre dosiahnutie takéhoto cieľa používajú? Dajú oznam do všetkých novin a časopisov, že im ten a ten „čestný muž“ nelegálne vytlačil knihu a predáva ju za takú a takú výhodnú cenu. Preto sa i oni rozhodli svoje originálne vydanie knihy ponúknuť za takú istú výhodnú cenu a obracajú sa na učeníu verejnosť, aby si kúpila ich originálne vydanie a pretlač nechala nelegálnemu tlačiarovi. Čo z toho vznikne? Stovky ľudí, ktorí o tejto pretlači predtým nič nevedeli, dostanú teraz správu o jej existencii. Zo 100 kníhkupcov sa vždy nájde 80, ktorí si myslia, že predajom pretlače sa im bude lepšie dariť a naozaj na tom budú aj lepšie, ako by na tom boli pri predaji originálneho vydania knihy. Získať pretlač je vždy ľahšie a lacnejšie ako originálne vytlačenú knihu. Aj kníhkupec, ktorý by inak rád podporoval originálne vydanie knihy, sa cíti byť donútený, mať v zásobe nelegálne tlače, pretože sa na ne upriamuje pozornosť vo všetkých novinách a časopisoch. Cena od 4 – 20 grajciarov je úspornejšia a hospodárnejšia ako každá iná vyššia cena. Nelegálne tlače sa teda kupujú bez ohľadu na to, že sú často vytlačené nekvalitne a s mnohými chybami a kvalitné originálne vydania zostanú ležať na sklade nepredané. Spomínam si, že jeden muž, ktorý by bol rád čítal a kúpil všetko, čo bolo vydané z krásnej literatúry, ale chýbali mu na to finančné prostriedky, mi napísal, aby som mu poslal radšej všetky nelegálne tlače, ako by mal mať len málo pekne vytlačených kníh, lebo je pre neho ľahšie opraviť si chyby sám, ako vydať viac peňazí za pekne vytlačené knihy. Celkom zvrátenou morálnou zásadou je to, že keď je kniha nelegálne vydaná, zrazí cenu originálneho vydania a tým sa všetko pokazí. Ajajaj! Vzdychne si milá verejnosť: Keď ten pán kníhkupec môže teraz svoje originálne vydanie knihy ponúkať za takú lacnú cenu, tak to je dôkazom toho, že doteraz od nás bral priveľa.

Žiadny rozumný muž nebude predávať tak, aby mal stratu. Dovtedajšia vysoká cena kníh je pre verejnosť, ktorá je chytivá vedomostí a pritom chudobná, naozajstným zdieraním a pretlače považuje za dobré skutky, a preto si nelegálne vydania zaslúžia podľa nej všetku možnú podporu. A čo z toho získa nakoniec oprávnený vydavateľ, keď zníži cenu svojich originálnych vydaní, lebo pretlači, keď je už raz tu, nemôže zabrániť? Predaju pretlače nemôže zabrániť aj preto, že nelegálni vydavateľia nejdú obchodovať s nelegálne vydanými knihami na hlavné cesty, ale prejdú pešo po všetkých chodníkoch a zákutiach, vo svojich službách majú skoro všetkých farárov a učiteľov, kníhviazačov, kníhkupcov a knižných lichvárov a Boh

² Ephemeriden der Menschheit..., s. 361 – 386.

Obr. 2 Alegorický obrázok od umelca Chodowieckeho, ktorý má výstižný názov „Raubdruck“ – „Ukradnutá tlač“

vie, akých ešte ďalších ľudí, a tak sú si istí svojím odbytom. Ak sa aj nejaký riadny kníhkupec sťažuje u zemskej vrchnosti, zvyčajne ho vypočujú. Sú vydané aj rozkazy na zdanenie tejto neprístojnosti, ale pretože sú len zriedkavo vykonateľné, zostane všetko po starom. Kníhkupec sa cíti proti svojej vôli donútený zasiahnuť a sám začne predávať pretlače kolko mu len silly stačia.

Páni Hegel, Göbhardt, Schmieder, Strobel, Trattner a ako len sa tí všetci šľachetní a nešľachetní páni volajú, si mädlia päste a smejú sa, keď vidia, že bez ich námahy a nákladov sa celé Nemecko dozvie od riadnych vydavateľov o ich pretlačí. Nechajú na seba i nadávať, kolko sa komu páči a pritom si pokojne pchajú peniaze do svojho vrecka. To sú dôsledky toho veľkého kriku, ktorý sa robí vo všetkých verejných periodikách, často aj o najnevýznamnejšej nelegálnej tlači. Tomu zlu sa nedá zabrániť, veď samotné kniežatá nelegálne vydania nielen obhajujú, ale priamo chránia prostredníctvom privilégií.

Nekoná zákonný kníhkupec čo najrozumnejšie vtedy, keď radšej v tichosti strpí to, čo nemôže sám odstrániť, a keď urobí také opatrenia, aby vyšiel z toho neporazený? To v každom prípade bude musieť. Lebo pokiaľ viem, žiadny kníhkupec ešte neskrachoval kvôli nelegálnemu vydaniu, lebo on si bez škody, ak nie je práve neschopný, podrží tolko prostriedkov, ktoré mu zvýšia, že proti nemu nez môžu nič ani všetky nelegálne tlače v Nemecku. A po druhé, riadnemu vydavateľovi nemožno zabrániť, aby bez toho, aby robil okolo toho veľa kriku, predával knihu za takú istú cenu ako nelegálny vydavateľ, hoci pri tom niečo stratí, ale pretože skôr, ako sa objaví nejaké nelegálne vydanie je už polovica originálneho vydania predaná, je riadny vydavateľ poistený väčšou časťou svojich vydaní. Zvyšok vydaných kníh môže riadny vydavateľ rozdeliť medzi svojich dobrých odberateľov za takú výhodnú cenu, za akú sa predávajú pretlače, a vtedy odberatelia dajú prirodzene prednosť jeho originálnemu vydaniu ako pretlačí, lebo majú i tú výhodu, že mu nemusia platiť peniazmi v hotovosti, ale podľa zmluvy na účet. Len zriedkakedy je však potrebné prikrčiť k takémuto najkrajnejšiemu prostriedku.

Mohol by som tu uviesť dlhý zoznam kníh, ktoré boli zároveň nelegálne vydané hneď na viacerých miestach, o čom sa riadny vydavateľ vôbec nedozvedel a dal bez zníženia ceny vydať ďalšie 2 – 4 vydania. Keby takýto muž kričal do všetkých kútov sveta o násilí a zlodejstve, zaslúžil by si, aby ho vypočuli? No predsa, aby som nebol na strane nelegálnych tlačiarov, (a to aby som nechcel, lebo sám som si už svoje vytrpel), musím trocha vysvetliť úžitok i škody, ktoré plynú z nelegálnej tlače a nedá sa o nich mlčať.

Nelegálna tlač má svoju dobrú aj zlú stránku. Najprv povedzme o tej užitočnej stránke, ktorú môže podporiť a už ju aj podporila. Musel by to byť veľký neznalec literárnych dejín Nemecka, keby nevedel, že písanie kníh a ich čítanie a v dôsledku toho aj knižný obchod sa za posledných 20 rokov tak výrazne zvýšili, že možno uviest – dosiahli svojho vrcholu. Žiadny nestranný muž nebude chcieť zamlčať ani to, že k tomu prispela aj pretlač. Nelegálni tlačiar, ktorí svoje pretlače nemohli priniesť verejnosti na trh, teda priamou cestou, museli hľadať vedľajšie cesty. Našli ich veľmi ľahko v ochote zvlášť chudobných vidieckych duchovných, učiteľov, kníhviazačov a v stovkách ďalších osôb, ktoré aby získali pre seba 10. exemplár, radi prevzali na seba tú námahu, že dodali 9 exemplárov pretlači svojim príbuzným a priateľom. Touto cestou sa nelegálne vydané knihy dostali za pár rokov do tých najvzdialenejších a najtmavších kútov všetkých provincií, kam by sa nedostal žiadny kníhkupec, ani keby vynaložil tú najväčšiu námahu. Výborná cena a výber tých najlepších kníh lákali milovníkov kníh. Šesť „babiek“ alebo niekoľko grošov boli ľahko oželené a za to mal čestný muž, ktorého by inak v živote nenapadlo kúpiť si knihu, tie najlepšie poviedky od miláčikov národa alebo knihu, ktorá bola primeraná jeho chuti a remeslu. Takúto knihu každý rýchlo prečítal a začal očakávať ďalšiu, na ktorú si už vopred pripravil svojich pár grošov. Taktu postupne za smiešne malé peniaze dostával človek diela od najlepších spisovateľov. Najprv z oblasti krásnej literatúry, potom postupne aj z iných odborov. Chudobný kúpeľný majster alebo ránhojič sa srdečne potešil, keď mohol do svojich rúk dostať chirurgické spisy, ktoré vôbec nepoznal, alebo by nebol mohol zaplatiť. Dňom a nocou ich študoval, a ľudia, ktorí potrebovali jeho pomoc, boli na tom lepšie ako doteraz, pretože sa rozšírili jeho chirurgické vedomosti a v určitých prípadoch vedel lepšie pomôcť pacientom a neohrozil ich život. Chudobný vidiecky farár s malým platom, ktorý nedokázal ani nasýtiť svoje deti, a pri drahých cenách kníh nemohol na dobrú knihu ani pomyslieť, si odtrhol občas pár grajciarov od úst a kúpil si teologickú knihu, vzdelával tým svojho ducha a svoj vkus a jeho kázne tak boli menej nudné. Ba aj sedliak, ktorý okrem svojej modlitebnej knižky žiadnu inú knihu nepoznal, hoci v jeho duši ležalo skryté semienko viacerých schopností, si začal za malé peniaze získavať vedomosti, ktoré mohli podporiť jeho blahobyt, ba v niektorom zažiarila aj iskierka, ktorá z neho urobila básnika či vzbudila talent, ktorý by bol v ňom bez tohto podnetu zostal naveky driemáť. Toto a ešte iné veci mohla spôsobiť pretlač, ale knižný obchod nikdy, len v prípade, keby v každej dedinke existoval jeden svätý Hieronym, ktorý by pestoval s vidiečanmi výmenný obchod a vymieňal by za knihy zrna, hrach, prasiatka a husi.

Podobne sa správa nelegálna tlač i otedy, keď ide o určitý druh kníh, ktoré sa stali pre to alebo ono územie nevyhnutným tovarom. Sem patria predovšetkým určité všeobecne rozšírené učebnice, vzdelávacie alebo iné knihy pre domácnosť, ktoré môže s úžitkom používať každý či v meste alebo na vidieku, a ktoré, keď sú raz všade známe, budú používané v každej krajine vo veľkom množstve. Predpokladajme, že jedna takáto kniha je najprv vytlačená v pruských krajinách a používa sa vo všetkých školách a skoro v každom dome. Či nemá vydavateľ dostatočný odbyť, keď touto knihou zásobí všetky pruské štáty, môže snáď ešte žiadať, aby aj ostatné provincie Nemecka zaplatili daň pruským krajinám, či skôr jednému jedinému kníhkupcovi? Nie je každé iné knieža nielen oprávnené (ale priam zaviazané pre úžitok svojich poddaných), aby tieto knihy dalo ono samotné vo svojej krajine vytlačiť? Zostane v takom prípade pruskému kníhkupcovi jeho vydanie ležať na sklade?

Alebo si myslí, že si svojím privilegiom kúpil právo vykonávať svoj monopol nad celým Nemeckom? Keď sa pozeráme na túto vec v zmysle zásad politiky s ohľadom na knižný obchod, nemal by vlastne žiadny zemepán udeliť privilegium cudziemu kníhkupcovi na žiadnu knihu, lebo ten spôsobuje jeho poddaným škodu. Za poplatok je možné kedykoľvek dostať cisárske privilegia, platia ale nanajvýš v ríšskych mestách a tam, kde môže cisár rozkazovať v svojich dedičných krajinách. V cisárskych krajinách sa málo starajú o pridelené privilegia cudzím kníhkupcom, hoci je jasné a slovami stanovené, že „privilegovanému, teda oprávnenému tlačiarovi nesmie nikto jeho knihu vo Svätej Rímskej ríši nelegálne vydať alebo dať predávať v žiadnom formáte, ani pod týmto, ani pod iným názvom“.

Pán Trattner tordí proti pánovi Büschingovi, že Rakúske krajiny a České kráľovstvo nepatria k Nemeckej ríši, a tak tam následne cisárske privilegia nemajú žiadnu moc. Radšej by som si želal, aby touto vetou obhajoval svoje pretlačč. Ja so svojím vplyvom, pokiaľ nie sú v Sv. rímskej ríši jasne určené hranice a všetky kniežatá ešte neprijali jednotné zásady, budem pokladať tie pravidlá za oprávnené, podľa príkladu nemeckej vrchnosti, ktoré dajú vo svojej krajine tlačiarom to, čo pre svojich poddaných pokladajú za užitočné a prospešné. Nakoniec je to aj tak len hra. Ja si kúpim cisárske privilegium, právomoc, že mi v celej Sv. rímskej ríši moju knihu, ani pod mojím, ani pod iným titulom nikto nesmie nelegálne vydať pod pokutou 5 mariek zlata a pán Schmieder v Karlsruhe dá nelegálne vytlačiť moju knihu slovo za slovom. Keď sa na to sťažujem, ukáže mi svoje cisárske privilegium, podľa ktorého môže pod názvom „Sammlung“ – „Zbierka“ vydať všetko, čo len chce. Ak toto nie je trestuhodné zneužitie cisárovoho mena, tak na svete neexistuje žiadne zneužitie. Pán Schramm v Tübingene neprestal nelegálne vydávať titul „Kinderfreund“ – „Priateľ detí“, hoci pán Crusius dal vytlačiť v jeho 10. diele v Lipsku svoje rozšírené cisárske privilegium „in extenso“. Ktorý nemecký kníhkupec sa môže pochváliť tým, že u najvyšších ríšskych súdov niečo vyhral proti nejakému nelegálnemu tlačiarovi, keď si zrátal výdavky, ktoré na to musel vynaložiť, aby bol vyhlásený exekučný rozsudok? A tak to bez prekážok pokračuje ďalej. Celkom inak je to s privilegiami, ktoré zemepán udeľuje svojej vlastnej krajine. Tie majú svoj všeobecný úžitok, lebo nimi je kníhkupec chránený voči nelegálnemu tlačiarovi aspoň vo svojej vlastnej zemi a ak je v krajine dobrá polícia, môže sa s jej pomocou chrániť voči tomu, aby bol nelegálne vydaný tovar dovezený alebo v nej predávaný. Vydavateľ sa tak môže uspokojiť s prednosťou, ktorú má vo svojej krajine. Ak mu jeho knihu nikto nepretlačí, teda nelegálne nevydá, o to lepšie.

Čo môže kníhkupcovi na Porýní alebo v Hannoveri uškodiť, keď niekto nelegálne vydá nejakú učebnicu alebo všeobecnú príručku pre každého v Pomoransku alebo Mecklenbursku pre dobro tamojších obyvateľov? Búriť sa proti takému niečomu by bolo, ako keby sa pán Hammer v Manheime sťažoval, že aj na iných miestach zriadili hromozvod bez toho, aby si ho obstarali u neho. Ak by bol sedliak viazaný na to, že si má dať doviezť pluh z inej krajiny, lebo tam vynašli lepší, kúpi si knihu, kde je pluh zobrazený a sám si ho vyrobí. Alebo napr. pán Henke zverejnil tajomstvo, ako možno na želanie splodiť chlapca alebo dievča a dal si za svoju knihu o tom zaplatiť 1 dukát. (Skutočne malá cena za takú dôležitú vec). Ale roľníkovi alebo remeselníkovi často na tom skutočne veľmi záleží, aby mal syna. Napriek tomu ani roľník, ani remeselník často nemôže dať ani ten 1 dukát za objavenie tohto tajomstva. Sú takí, ktorí si túto knihu kúpia, potom zrazu príde táto kniha nelegálne vytlačená a iný ju dostane za pol dolára,

so svojou zákonitou polovičkou splodí niekoľko zdravých synov, urobí tým dobrú službu sebe i štátu. Bola takáto nelegálna tlač škodlivá?

Dotknem sa ešte jednej stránky, ktorá vyznieva veľmi v neprospech pretlačce. Chcel by som uviesť príklad o nechváľyhodnej snaživosti niektorých mojich pánov kolegov, ktorí žiarlivo sledujú vydavateľský sortiment iných, a keď vyšpehujú autora, hneď mu napíšu a poslušne mu ponúkajú svoje peňažné dary, alebo tých, ktorí v prípade, že autor dobrej knihy je na titule uvedený, nešetria námahu ani peniaze, aby ho k sebe prilákali a od toho čestného muža, ktorý sa najprv odvážil tohto spisovateľa predstaviť verejnosti a vynaložil na vydanie značnú sumu peňazí, teraz tento autor odstúpi a dá za vyššiu cenu prednosť jeho sokovi.

„*Exempla sunt ochiosa*“ – „Príklady sú nepríjemné“. Toto vskutku nízke a sebecké správanie niektorých našich najslávnejších kníhkupcov by si zaslúžilo verejné pranierovanie. Pre tentokrát mi stačí, objaviť v ich nešlachetnom spôsobe myslenia ďalší dôležitý dôvod, ktorý hovorí v prospech oprávnenej pretlačce, ten komu bolo tým ublížené, zmýšľa príliš ušlachtilo na to, aby sa pomstil prostredníctvom nejakej pretlačce.

Nech je mi dovoľené, urobiť ešte jednu poznámku, ktorá, ak sa nemýlim, je tu na pravom mieste. Keď sa vo Frankfurte nad Mohanom dovoľí pánovi Schmiederovi z Karlsruhe verejne na trhu predávať jeho zbierku pretlačí a na jej predaj môže mať v tomto slobodnom ríšskom meste aj svojich sprostredkovateľov – komisionárov, môže mať svoj dôvod, že má jediné cisárske privilegium, podľa ktorého môže pod všeobecným názvom „*Sammlung*“ – „Zbierka“, nelegálne vydať všetko, čo pokladá za dobré. Frankfurt nad Mohanom je slobodné cisárske mesto Rímskej ríše a musí teda rešpektovať cisárske privilegium, ale chcel by som vidieť, ako by sa mesto Frankfurt nad Mohanom správalo, keby Schmieder nelegálne vytlačil niečo od jeho občanov a priniesol by tieto pretlače na trh. Bol by to skutočne kritický prípad. Mesto by muselo chrániť vlastníctvo svojho občana a ešte by sa nechcelo pritom dotknúť cisárskeho privilegia. Už by bolo potom z toho len jedno východisko – ponížené sa opýtať cisárskeho majestátu, akým násilným alebo slobodným spôsobom by sa tento rozpor mohol dať čo najlepšie zjednotiť.

Ešte pozoruhodnejšou je ale zásada, ktorú prijala lipská knižná komisia, chrániť kvôli nelegálnej tlači len tých kníhkupcov, ktorí si dajú u nej zapísať svoje vydania kníh. Keby sa to týkalo len saských kníhkupcov, nedalo by sa voči tomu nič namietat, lebo tento zápis zastupuje do istej miery miesto ríšskeho saského privilegia a nebolo by na zahodenie na výstrahu pred konkurenciou. Ak ale chcú všetkých kníhkupcov, ktorí navštívia trh donútiť odoviesť tento poplatok, zdá sa mi to proti všetkým obchodným zákonom a veľmi sa to podobá na monopol – výhradné právo výroby, nákupu a predaja. Lebo oblečenie, ktoré si kúpim za hotové peniaze (a je jedno na akom mieste), je mojím vlastníctvom a nikto v Lipsku nemá právo mi ho počas trhu vyzliecť, ak nepôjdem pred kúpou najprv na radnicu a nedám si ho u nich zapísať.

Podľa mňa je v neporiadku aj to, že len jeden kníhkupec má právo na lipskom trhu predávať preklad nejakej zahraničnej knihy a to právo bude priznané tomu, kto si ho dá u lipskej knižnej komisii zapísať skôr. Kniha, ktorá bola vytlačená v Anglicku, Francúzsku, Taliansku atď. je, keď príde k nám do Nemecka, „*Res nullus*“ – „vec nikoho“, a každý má právo sám ju preložiť alebo dať preložiť tak dobre, ako len chce, alebo vie bez toho, aby to bolo možné pri hocijakom súde vyčítať ako konkurenciu. Udeliť len jednému kníhkupcovi výlučné právo

priniesť na trh preklad knihy z iného jazyka vydanéj v zahraničí by bol monopolom – výsadným právom, ktoré by bránilo rozvoju vied. Nech sa každý pokúša o svoju záchranu na svoje vlastné nebezpečenstvo. Kto môže vopred určiť, kto zo všetkých tých prekladateľov z rozličných provincií Nemecka dodá ten najlepší preklad nejakej cudzej knihy? Nemôže byť tým najhorším práve ten, ktorý je zapísaný u lipskej komisie? Celé Nemecko bude teda používať zlý preklad, lebo jeho vydavateľ ho nechal v Lipsku zapísať o jeden deň skôr, ako ten druhý, ktorý by bol dodal lepší preklad.

Chcem uviesť len jeden príklad. Je známe, že saskí a najmä lipskí kníhkupci, tlačiarci a vydavatelia si chcú zachovať prevahu nad všetkými tamojšími kníhkupcami, ktorí navštevujú trh. Na to im poslúžia aj preklady. Často udržiavajú vysoko nákladnú korešpondenciu s najvýznamnejšími miestami v cudzine, aby dostali čo najskôr správu o každej dôležitej knihe, ktorá sa tam objaví. Bez toho, aby bližšie poznali hodnotu tej či onej knihy, dajú len na podnet svojho dopisovateľa zapísať preklad knihy, ktorý plánujú, u knižnej komisie za určitý poplatok a touto ich obozretnosťou stratí každý iný kníhkupec v Nemecku právo uskutočniť preklad danej knihy. Už viackrát dali lipskí kníhkupci len provizórne zapísať u knižnej komisie také preklady francúzskych, anglických a talianskych kníh, ktoré sa nikdy neuskutočnili. Ale keby niektorý iný kníhkupec, z inej nemeckej provincie priniesol na trh v Lipsku preklad niektorej takto provizórne zapísanej knihy, naložili by s ním ako s tým, kto urobil neoprávnené vydanie a jeho preklad by zadržali. Sľúbil som však uviesť príklad pre vysvetlenie mojej poučky, tu je: Keď bolo vydané dielo Filangiera o zákonodarstve Talianska, poslal mi jeden priateľ z Bologne niekoľko prvých hárkov tejto knihy a radil mi, aby som ju dal preložiť do nemčiny. Moje obchody mi to vtedy nedovolili, a tak sa to neuskutočnilo. Predpokladajme, že by som bol dal toto dielo preložiť, potom by sa na lipskom trhu objavili dva rôzne preklady. Ktorý by ponechali ako platný? Ak by vydavateľ z Anspachu bol obozretný a dal si zapísať u lipskej knižnej komisie jeho preklad, mne by pravdepodobne predaj môjho prekladu zakázali, hoci som o druhom preklade nevedel a ani nepokladal za potrebné vedieť. Čo iného z toho vyplýva, ako to, že knižná komisia v Lipsku si myslí, že má právo donútiť všetkých nemeckých kníhkupcov, aby prišli pred ňu a dohodli sa s ňou o dovození vytlačiť nejakú knihu. Podľa mojej mienky prináša knižný trh Lipsku tolko predností, že by mesto malo oveľa viac hľadať možnosti ako všetkými možnými spôsobmi knižný obchod podporovať, a nie ako ho podkopávať.

To ale ešte nie je všetko! Nelegálna tlač vo všeobecnosti knižnému obchodu pomohla a bez nej by knižný obchod nebol tým, čím teraz skutočne je. Kolko tisícov ľudí v najvzdialenejších kútoch Nemecka, ktorí doteraz vôbec nemysleli na knihy, si postupne zadovážilo malú knižnicu. Tým si po prvé, zvykli na čítanie a z desiatich iste štyria v tom našli takú záľubu, že sa im čítanie čoskoro stalo potrebou. Keď už všetko zo svojej malej zbierky prečítali, čítali každý zväzok znova. Túžba po čítaní tým ešte narastala, preto vznikli najprv na vidieku čitateľské spoločnosti. Tým sa uspokojili ich potreby. Čitateľské spoločnosti zase podporili odbyt správ, učených spisov a časopisov. Tento väčší odbyt vyvolal činnosť kníhkupectiev a chuť spisovateľov do písania. A tak narastal postupne počet mesačníkov, novín a týždenníkov, ktoré obsahovali i správy o knihách, tých je už nespočetne veľa. Tým bola aj čitateľská verejnosť oboznamovaná so všetkým, čo dobré alebo zlé sa prinieslo na lipský trh na predaj. Aj tieto ukazovatele preukazujú nespochybniteľné zásluhy knižnému obchodu. U niektorých ľudí vzbudila chuť

kúpiť si knihu, o ktorej by sa inak počas svojho života nedozvedeli. Prírodná túžba človeka nezostať stáť, ale ísť vpred, ho vedie k tomu, aby za knihu, ktorú nekúpi za 6 „babiak“ vydal aj 1 gulden. Kúpa kníh sa pre neho stane stálym ročným výdavkom a kníhkupec má z toho úžitok. Ale ak sa do hry zamieša ješitnosť, ako sa to žiaľ často stáva, knižnica čoskoro narastie do značnej veľkosti a potom už sa knihy kupujú len preto, aby sme mali knižnicu, a nie aby sme ju čítali. Keď už sme raz na tomto bode, ideme ďalej, lebo naša ťažiadostivosť je urazená, keď sa o nás hovorí: Ten muž má vo svojej knižnici len nekvalitné prelače. Chceme potom, často i v neprospech svojej rodiny, postupne ozdobiť svoju knižnicu drahými originálnymi vydavkami kníh a vytvoríme miesto pre pekné knihy ilustrované s vinetami a medirytinami, napr. Chodowieckým, a tak dostane náš najbližší kníhkupec jedného zákazníka za druhým, s ktorým by vo svojom živote nebol počítal.

Nelegálna tlač, ktorá je na jednej strane užitočná, na druhej strane je však práve tak škodlivá, nielen pre kníhkupeca, ale aj pre verejnosť. Pokiaľ viem, z tohto pohľadu nelegálnu tlač nikto neskúmal. Kníhkupec by musel byť úplný hlupák, ktorý by pri podnikaní s vydavateľstvom nepočítal so všetkými možnými prípadmi. Prelač sa za posledných niekoľko rokov totiž tak rozmohla, že si pred ňou nie je isté vydanie žiadnej komédie. Rozumie sa teda samo sebou, že vydavateľ pri vypočítavaní výdavkov, už vopred musí rátať s neoprávneným vydaním jeho knihy a určovať cenu knihy podľa toho. Ak má to šťastie, že jeho kniha nájde odzvu a nebude nelegálne vytlačená, získa tým tak veľa, že môže celkom zabudnúť na prelače inej knihy. Ak mu ju ale medzitým vydajú, zotaví sa, keď knihu predá za polovičnú cenu. Preto sú už viac rokov také vysoké ceny kníh, hoci je stále vyšší ich odbyt. Kto teda trpí prelačou? Kníhkupec nie, ale práve verejnosť! (Redaktor periodika dodáva poznámku, že trpí i spisovateľ – autor.)

Predpokladajme, že zo 100 nových vydaných kníh bude 10 nelegálne vytlačených (to sa asi nikdy nestane). Milovníci kníh kúpia teda, ak sa správajú ekonomicky, nelegálne vytlačenú knihu za polovičnú cenu, ale pritom zaplatia za 90 kníh o 25 % drahšie, akoby za ne zaplatili, keby neexistovala prelače. Kde je teda domnelá prednosť? Majú verejnosť a kniežatá právo podporovať prelače? Kto pritom získa a kto stráca? Nelegálni tlačiarri bohatnú, kníhkupec sú na tom tiež celkom dobre a tá časť verejnosti, pre ktorú sú knihy nevyhnutné pre ich povolanie, potrebné pre potravu ich ducha, rozširovanie ich vedomostí a pre výchovu detí, tí sú zdieraní a len niekoľkí pritom ziskajú. Ak toto je tá skutočná politika, tak potom sa rád rozhodnem, že takejto politike nechcem rozumieť.

Ale niekto môže namietať, že si od tohto zla pomôžeme tým, keď v každej krajine čo najprísnejšie zakážeme prelače a každým možným spôsobom budeme brániť jej predaju. Budú knihy preto lacnejšie? Bude možné bez prelače spôsobiť všetko to dobré, za čo sme práve prelače pochválili? Musím úprimne priznať, že by som hovoril celkom proti svojmu presvedčeniu, keby som chcel navrhnúť, aby sme prelače celkom odstavili. Tak, ako si na tom teraz stojí knižný obchod, bolo by to preň škodlivé pravidlo tak, ako keby som chcel obhajovať, aby bola prelače povolená bez žiadnych obmedzení.

Sú iste prípady, kde je prelače nielen dovolená, ale zaslúži si aj všetku ochranu a podporu. Ale iste sú na to potrebné určité zákony, aby sme sa nedopúšťali nespravodlivosti. A pokiaľ všetky nemecké kniežatá nespája jednotný záujem a chápanie oprávnenosti alebo ne-

oprávnenosti pretlačé, z celej veci nebude nič, ale knižný obchod bude z jednej strany poháňaný právom pástí, kde každý môže zdierať koho chce a v tomto prípade je tou zdieranou časťou verejnosť. Ba aj tí najväčší páni, ktorí si zakladajú alebo udržiavajú knižnice, musia k tomu prispieť svojím dielom. Ako inak by sa to mohlo alebo malo robiť, aby všetky časti zostali zdravé a boli spokojné, by som tiež mohol nakoniec povedať, ale cítim sa na to málo povolaný a som presvedčený, že všetky podobné návrhy odveje vietor, ak nebudeme mať vôľu, aby sme ich uskutočnili. Mojm úmyslom tento krát bolo upozorniť kníhkupcov na ich vlastné prednosti a dať im priateľskú radu, aby sami nevytrubovali správu o tom, že ich tovar bol nelegálne vytlačený.

Viem si ľahko predstaviť, že mnohí, možno aj väčšia časť mojich kolegov, nebude mať tú istú mienku ako ja. Tú nestrannejšiu a nezaujatú časť budem mať iste na svojej strane. Keď príde na to, povedať pravdu, musíme vlastné záujmy dať bokom. Aj mne by bolo často veľmi nepríjemné, a mal by som z toho škodu, keby mi niekto nelegálne vytlačili tie druhy kníh, ktoré mali ten najlepší odbyť. Ale keď som premohol mrzutosť, s chladnou hlavou pokladám pretlač pri súčasnom stave knižného obchodu za nevyhnutné zlo.

Odpoveď na prvú polemiku

V tom istom čísle periodika „Ephemeriden der Menschheit...“ na s. 562 až 575, bola uverejnená polemická odpoveď na predchádzajúci článok s poznámkou redaktora časopisu o nestrannosti každého vydavateľa takéhoto spisu. Rozhodnutie uverejniť tento článok nesúvisí s tým, že by redaktor osobne bol presvedčený o jeho celom obsahu, čo dokazujú aj jeho niektoré poznámky, ktoré budú nasledovať, ale pokladá ho za nový podnet na doplnenie a vysvetlenie predmetu polemiky, ktorý ešte nebol podľa neho celkom vysvetlený tým, ktorí si berú za svojho radcu len svoj morálny pocit. Reakcia anonymného kolegu na prvý článok bola uverejnená pod názvom: List autorovi „Pripomienok kníhkupca svojim pánom kolegom ohľadom pretlačé“, ktoré nechal uverejniť v 10. čísle „Ephemeriden der Menschheit...“.³

Môj pane !

Na konci svojich pripomienok sám hovoríte, že sa mnohým nebudete páčiť. Mali ste predpokladať, že sa nebudete môcť páčiť mnohým, ktorí sú zvyknutí posudzovať podľa prirodzeného práva a pravého stavu vecí. Dovoľte mi, aby som Vám i verejnosti priniesol svoje myšlienky tou istou cestou, ktorú ste si zvolili Vy.

Kníhkupec na Porýní sa pozerá na pretlač samozrejme podľa pomerov v jeho bydlisku a s tým je spojený aj spôsob obchodovania, teda z celkom iného uhla pohľadu ako kníhkupec zo severu, voči ktorému sú múzy viac priaznivé. Takému obchodníkovi, ktorý nie je čestným mužom, to môže byť jedno, či nájde svoju obživu prostredníctvom kradnutého alebo riadne získaného tovaru. Ako ale príde ku svojmu právu vydavateľ, ktorý podniká pre verejnosť, aby nebol

³ Ephemeriden der Menschheit..., ref. 2, s. 562 – 573.

chránený a nedostal podporu, keď mu jeho obchodovanie môže priniesť škodu a neúspech? Nelegálny tlačiar si zvolí to, pričom mu nehrozí žiadne nebezpečenstvo. Nezaplátí žiadny honorár, v ríšskom kurze získa ešte aj rabat na materiál a pracovné mzdy, a tak môže svoj tovar predať za lacnejšiu cenu ako riadny vydavateľ.

Nepokladám za pravdivé, čo uvádzate, že nejakého tlačiaru, keď sa objavila nelegálna tlač, ešte žiadajú o ďalšie vydanie a niektorí dajú vyhotoviť ešte 3 – 5 vydaní, ako nepokladám za premyslený príklad o bleskozvode a riadnom vydaní. U knihy rozhoduje o jej hodnote vnútorný obsah a duch autora, u bleskozvodu a iného tovaru materiál a odmena za prácu. Ten, kto vec napodobňuje musí pri výrobe vynaložiť toľko času a nákladov, ako ten, k to vec vynášiel. Knihy je však možno rozmnožiť za krátky čas na tisíce exemplárov s oveľa menšími nákladmi. To, že by bola dala pretač knižnému obchodu viac života, a preto by sme ju mali ospravedlniť, je pre mňa nepochopiteľné, potom by sme museli predpokladať, že aj zloději a zbojníci sú potrební na to, aby sa mohli dať peniaze do pohybu. Podľa mňa sa práve tak správa to slávne osvietenstvo, ktoré vraj pretač podporila.

Povedzte mi ale, ctený pán kolega, kde ste študovali túto morálku? Vo svojej mladosti, ako sa domnievam, ste študovali. Ja som študoval naproti tomu len seba a ľudí a snažil som sa tým polepšiť a zisťujem, že tak ako pri knihe je duch autora to podstatné, u človeka je to srdce a tu by sa teda malo začať, aby sme vychovali pre budúcnosť dobrých otcov a matky. Bez tejto obozretnosti sa naše dcéry nimi nikdy nestanú, aj keď prečítajú všetky romány a svoje úlohy v komédiách by hrali čo najlepšie. Každému čestnému mužovi lepšie poslužíme rozumnou ženou, ako nejakým vtipným a citlivým stoorením, po boku ktorého by musel hladovať. Obávam sa, že v našich časoch toľko toho z človeka obrusujeme a pilujeme, že nakoniec zo samotného človeka zostane len veľmi málo.

Z tohto prameňa pramení aj obhajoba nelegálnej tlače pre poddaných jedného jediného štátu. V takých prípadoch by bolo potrebné najprv sa spýtať oprávneného vydavateľa na lacnú cenu a dať mu návrhy a potom sa prinajmenšom postarať o to, aby pretače nešli mimo krajinu. Samotná skúsenosť nás učí opaku: niektorý neoprávnený tlačiar, keď sa sám bojí vyjsť na svetlo, odváži sa vyjsť práve na 1. mieste tlače, alebo sa stáva, tak ako nedávno, že na náklady niekoľkých priateľov a v zastúpení tých bohatších, vsadí na titul a pod touto maskou zaplaví týmto tovarom celé Nemecko. Čo má v takom prípade urobiť oprávnený tlačiar? Mlčať, hovoriť, aby toto zlo ešte nezväčšil! Vy sám nám oznamujete, že títo čisti páni, čierni tlačiaru prekutrali všetky kúty a tým podporili oslavované osvietenstvo! Načo má slúžiť naše mlčanie? Aby sme sa vyhli odsúdeniu „že sme konali nespravodlivo pri určení prvej ceny?“ Veru, takéhoto poľutovaniahodného konca by sme sa neboli nazdali pri nikom, kto má čo len trochu hlavu a srdce. Prostredníctvom núdzovej ochrany si sami spôsobujeme bolesť, keď prenasledujeme svojho nepriateľa a zaslúžime si teda podporu, a nie výčitky.

Práve taká neopodstatnená sa mi zdá ešte poznámka, že by túžba po vedomostiach bola uspokojila tak mnohých nemajetných prostredníctvom pretače, pretože originálne vydania boli príliš drahé! Tento konečný účel by sme teda mali dosahovať okrádaním svojho blížneho? To, keď budeme veľa vedieť, nás ešte neurobí šťastnými, ale vykonávať právo a konať spravodlivo, to poskytuje nášmu srdcu pokoj, a nebudú viacerí ľudia šťastnejší, keď sa o blaho svojej rodiny postarajú svojou usilovnosťou, ako keby čas na to potrebný by premárnili čítaním? Sofistika –

chytráctvo nie je žiadnym dôkazom! Ak by sme mali prijať vašu úvahu a oslabiť tak právo zákonného vydavateľa, ktorý svoje vlastníctvo vyhlasuje za slobodné, musel by sa nutne prestať obetovať pre verejnosť. Kto by potom ale najviac utrpel? Tá najušľachtilejšia časť ľudí, učenci, lebo potom by nemohli požadovať a očakávať už nič za svoje práce, a tak by sa aj osvietenstvo dostalo do slepej uličky. Mali by sme chcieť obetovať tieto dôležité, od prírody zakorenené predmety tej najnižšej triede – ľudským vyvrhelom – nelegálnym tlačiarom? Lebo ako môže obstať nejaký vydavateľský obchod popri pretlačí, tomu tak málo rozumiem, ako tomu, že náklady na knihu si musím určiť už na začiatku tak, aby som z nich mohol zraziť tolko, ako by mohlo byť potrebné, aby som sa poistil pred škodou v prípade, že mi knihu niekto nelegálne vytlačí.

Najmilší pán kolega! Vo Vás je asi aj trochu závidia. Nepremýšľate ale o tom, že každá krajina má svoje zvláštnosti a že zákon všetkých zákonov požaduje, aby som ja iným činil to, čo chcem, aby sa mne preukazovalo?. Za vaše vína vám platíme, prečo chcete, aby nám náš tovar bol ukradnutý? Žalujete sa na despotizmus, na saskú knižnú komisiu, na korupciu autorov, na zdieranie cenami a na protekciu pri prekladoch. Máte na to skutočne oprávnené právo? Nikto nepožaduje vykonávať despotizmus, ale v takom meste, akým je Lipsko, boli zákony potrebné, kde sa stretáva knižný obchod celého Nemecka a tieto zákony vydal pán krajiny.⁴ Bez zákonov by bol povstal neporiadok. Preto bolo potrebné, aby ten, kto sa prihlasuje k nejakému prekladu, bol pri tom chránený. Zároveň je tam jasne určené, že tento preklad musí byť dobrý a musí byť vydaný v stanovenom čase, ak chce požívať vydavateľské prednostné právo. „Áno“, hovoríte, „niektoré kníhkupecké obchody udržiavajú nákladnú korešpondenciu, aby sa dozvedeli o všetkých dobrých knihách, ktoré boli vydané v Anglicku a Francúzsku atď. a tým získavajú náskok.“ Kto vám bráni, aby ste to robili podobne, veď k Parížu ste bližšie ako my! Pokladalo sa to snád' niekedy kníhkupcovi za priestupok, keď sa svojou činnosťou snažil rozšíriť svoj knižný obchod, a tak získal prednosť pred svojím nečinným či lenivým susedom? Je celkom iná vec, keď sa nejaký kníhkupec snaží pomocou nečestných prostriedkov prilákať nejakého spisovateľa v neprospech svojho kolegu. Spravodliví muži budú takýmto mužom pohrdáť, prinajmenšom poznám aj prípady, kedy takýto autor poslal listy späť. Napriek tomu sa môže vyskytnúť výnimka, ktorá ale nikoho neopravňuje urobiť si zlý úsudok o celku. Práve tak málo môžeme podozrievať brandenburských alebo saských kníhkupcov, keď sa na nich obrátia učenici v ríši (kvôli lepším podmienkam alebo z iných dôvodov) a oni prijmú ich návrhy. Toto patrí k obchodovaniu a prednosti, ktoré získame prostredníctvom spravodlivých zákonných ciest, nie sú žiadnym priestupkom.

V pohľade na vysoké ceny kníh som s vami zajedno, je to zdieranie, ako tomu hovoríte, ale v otázke ich zlacnenia dúfam, že „pri kúpaní nevyležete s obsahom vane aj dieťa“. Priamym rokovaním o cenách a ich vypočítaním podľa správnych pravidiel budete v tej istej triede, ako hociktorý z tých, čo tieto pravidlá prekračujú. Čím vznikajú tieto vysoké ceny a kvôli nim pretlačé? Nechcem sa dotýkať toho, prečo majú knihy často vytlačené s menšími nákladmi

⁴ Redaktor pripája poznámku, že pokladal za dobré pri príležitosti týchto sporov nechať uverejniť saský kniežací „Mandát“ – „Príkaz“, ktorý sa týka knižného obchodu Churfürstlich-Sächsisches Mandat den Buchhandel betreffend, de dato Dressden, den 18.Dec. 1773. Viac v Ephemeriden der Menschheit..., ref. 2, s. 641 – 650.

také vysoké ceny, niekedy snáď i vyššie ako tie naše, pretože ich príčiny musíte práve tak dobre poznať, ako ja. Ja si to ale nechcem s nikým pokaziť, ale chcem žiť s každým v pokoji, aj keby som si musel veľa vytrpieť.

Musím uviesť ešte aj inú vec – kníhkupci, ktorí podporujú pretlač, konajú proti svojím vlastným záujmom. Nechcem spomínať svedomie alebo zle chápanú politiku alebo dokonca závišť a pokúšať sa potlačiť vyššie chápanie veci. Každá pretlačená kniha je pre obchod smrteľná a prednosti určené predávajúcejmu zhltnie samotný nelegálny tlačiar, a teda nie je pravdepodobné, že nakoniec príde rad aj na Vás? Lebo ten, kto vidí horieť dom svojho spoluočana a nepomôže mu, ba dokonca si pomyslí to, čo odpovedali prizerajúci sa susedia pri požiare v meste Gera môjmu priateľovi, keď im ponúkal peniaze, aby mu pomohli hasiť: „Naše domy už zhoreli, tak môže zhorieť aj ten Váš!“, to nie je rozumný človek a už vôbec to nie je čestný muž! Taký patrí do blázince alebo prinajmenšom do nápravného zariadenia a ja ho tam nechcem nasledovať.

Aby sme si mohli pomôcť od všetkého tohto zla, na to je potrebná spoločná dohoda všetkých nemeckých kniežat a k tomu príde, keď sa cisársky majestáť, milujúci spravodlivosť, pozrie na tento predmet z tej pravej strany. S týmto želaním a nádejou končím.

Dodatok redaktora periodika k druhej polemike⁵

Tento článok bol letmo načrtnutý už počas uplynulého veľkonočného trhu, jeho uverejnenie sa oneskorilo, lebo mu boli kladené prekážky. Medzitým boli do 8. čísla tohtoročného nového všeobecného literárneho časopisu ľudovej kultúry vložené veľmi dobre odôvodnené názory o knižnom obchode a pretlačí, rád by som pridal ešte pár dodatkov. Aj keď postavenie nemeckého knižného obchodu vykreslil celkom správne, zdá sa mi, že sa mýli, keď sa domnieva, že jediné prostriedky, ktoré by mohli zabrániť pretlačí majú mať v rukách brandenburskí a saskí kníhkupci. Podľa jeho plánu by trpel nevinný za vinných a spolok, ktorý spája čestných ľudí, by sa celkom rozpadol. Ktorý dobre zmyšľajúci kníhkupec by sa mohol rozhodnúť, že bude zdierať nejakého dobrého muža vo Švajčiarsku alebo v Rakúsku, alebo na akomkoľvek inom mieste, len preto, že jeho krajanovia sú šelmy, ktoré mu pretlačou spôsobili škodu? Nelegálny tlačiar nemá nič, na čom by sa dalo vykonať právo odplaty. Snáď sme už ale blízko okamihu, že si pomocou určitých prostriedkov predsa len pomôžeme od tohto zla, potom, čo doterajšie spôsoby nepri-niesli ovocie. Autor snáď nevedel o tom, že už pred 24 rokmi sa spojila významná časť nemeckých kníhkupcov, aby proti tomuto zlu spoločne bojovala. Ale vkradli sa medzi nich zradcovia a budova sa zrútila. Hneď nato sa spojil aj menší počet kníhkupcov, ktorí chceli stáť všetci za jedného a jeden za všetkých. Zriadili si spoločnú pokladňu, z ktorej každý z nich mal dostať tolko, aby nemal škodu, keby mu niekto pretlačil ním vydanú knihu, ktorú by musel rozpredať v krajine „nepriateľa“ za cenu papiera a vytlačenia. Aj tento projekt sa dostal do slepej uličky, aj keď mohol byť účinný. Teraz sa spojilo 12 mužov, sú to muži, ktorí majú hlavu, srdce a meš-

⁵ Ephemeriden der Menschheit..., ref. 2, s. 571 – 575.

ce a vsadím sa, že týmito prostriedkami porazia celé armády šeliem. Musí tu spoluúčinkovať správne posúdenie celej problematiky, najmä obchodu a z toho plynúcich následkov, vlastnectvo a spravodlivé konanie. Čo by som ale chcel položiť na srdce každému, to je: aby zostal pri metóde našich otcov a svoj nový vydavateľský sortiment prepočítaval podľa starých mera diel, nie podľa nových politických úmyslov, ktoré nechávajú niekoho v štichu. Pretože sme sa odchyľili od predchádzajúcich zvyklostí a za podstatné sme pokladali tieň, vzniklo veľa zla, na ktoré sa teraz sťažujeme. Nech sa vydavateľ správa voči kníhkupcovi a spolupracovníkovi ako čestný muž! Ešte pred 30 rokmi sme nič nevedeli o 33,3 % rabate kníhkupcovi a ešte menej o 10 %, ba dokonca až 16 % pre nezávislého spoluúčastníka. Kníhkupci, ktorí konajú podľa týchto správnych zásad, nekonajú podľa príkladu týchto ničivých útokov, keď na konci nikto nevyhráva, pretože každý, kto používa takéto slepé prostriedky si nechá svoj tovar oveľa drahšie zaplatiť. A tak len ľudia, ktorí radi všetko strhnú na seba, hľadali svoje udržanie sa pred škodou zvýšenými nákladmi, tým sa ale celá budova zbavila dverí a zárubní a otriasla sa v základoch. Vznikli mnohé nové kníhkupectvá, prostredníctvom nich i mnohí nezrelí spisovatelia a hromada bezvýznamných kníh. Dobre etablované kníhkupectvá márnootratne zaobchádzali s poskytovaním úverov a staré obchodné domy tým boli oslabené, naše práce boli donekonečna neoprávnene rozmnožované a nakoniec sme sa všetci pokladali za oklamaných. Týmito zvýšenými cenami sa rozmnožila pretlač, k čomu prispeli najmä domáci, ale aj niektorí cudzinci. Tým, že neboli spokojní so zvyčajným rabatom a že my sme si rozdelili finančnú škodu s nimi, pridali ešte ďalších 20 alebo viac percent na naše knihy. Podľa rady, že majú brať ohľad na seba a svoje rodiny, podporovali nelegálnu tlač zo závidia. Nehovorím to o všetkých cudzincoch, spravodlivosť si ctím všade, kde ju nájdem a viem, že sa vydala na cestu aj pri riekach Mohane a Rýne, snád len v malom počte, aby sa udržala po prúde. Prostredníctvom odvahy a dobrého správania sa dajú prekonať aj veľké prekážky. Spravodlivo konajúceho muža odmení jeho vlastná pochvala, lebo vie, že ten, kto si nectí sám seba, nemôže očakávať česť od nikoho iného, tak ako nie je hoden žiadnej úcty ten, kto sa nebráni pred klamstvom a darebáctvom.

Touto časťou končia polemiky o pozitívach a negatívach pretlačé očami kníhkupcov 18. storočia uverejnené v nemeckej periodickej tlači i s poznámkami redaktora daného periodika. Načrtnuté problémy by sa dali pomenovať i modernými výrazovými prostriedkami, my sme si zvolili spôsob ich vyjadrenia dobovým jazykom predstaviteľov knižného vydavateľstva a obchodu, čím sme chceli dosiahnuť autentickosť ich výpovedí často ilustrovaných príkladmi z ich praktického osobného a profesionálneho života.

Obr. 3 Lipský kníhkupec Philipp
Erasmus Reich

Odhalenie identity autora druhej polemiky a jeho postavenie na nemeckom knižnom trhu

Podľa informácie z uverejneného digitalizovaného nemeckého periodika „Ephemeriden“ bolo autorstvo druhej polemiky pripísané pánovi Philippovi Erasmusovi Reichovi (1717 Laubach/Solms-Wetterau v Hessensku – 1787 Leipzig), nemeckému kníhkupcovi a vydavateľovi.⁶ Túto významnú osobnosť nemeckého knižného vydavateľstva a obchodu krátko predstavíme, aby sme mohli lepšie porozumieť postoju, ktorý prezentoval v polemike.

P. E. Reich vyrastal v duchu náboženskej tolerancie a občianskeho sebavedomia. Jeho starý otec bol protestantským farárom a otec promovanejším lekárom, odkiaľ pramení aj jeho príklon k moderným, exaktným prírodným vedám – medicíne a farmácii. Na jeho prvé kontakty s knihou mala významný vplyv zrejme i veľká knižnica s objemom 60 000 zväzkov kníh, ktorú vlastnil ríšsky góf zo Solmu – Laubachu, do ktorej mohol mať jeho otec ako lekár prístup. Reich sa vyučil v rokoch 1732 – 1744 u kníhkupca J.B. Andreaeho vo Frankfurte nad Mohanom, ktorého vydavateľstvo Andreae a Hort v tom čase požívalo úctu, vydávalo najmä právnickú, historickú a teologickú literatúru a čiastočne aj knihy tlačilo. Po skončení štúdia pracoval

⁶ K tejto osobnosti a jeho činnosti viac napr.: Kurtze, Gerhard. Philipp Erasmus Reich. Erster Buchhändler der Nation. In Vera Hauschild (Hrsg.). Die großen Leipziger: 26 Annäherungen. Frankfurt/Main & Leipzig : Insel Verlag, 1996, s. 144 – 154. Ďalej aj: Rosenstrauch, Hazel. Buchhandelsmanufaktur und Aufklärung. Die Reformen des Buchhändlers und Verlegers Ph. E. Reich (1717 – 1787). Sozialgeschichtliche Studie zur Entwicklung des literarischen Marktes. In Archiv für Geschichte des Buchwesens, 1985, 26, 1. Halbband, s. 1 – 129.

Obr. 4 Berlínsky kníhkupec
Joachim Pauli

v Štockholme pre tamojšiu filiálku, s ktorou mal jeho frankfurtský majster príbuzenské vzťahy. V roku 1744/45 prišiel do Lipska a prijal miesto vo Weidmannovom kníhkupectve. V roku 1775 sa ako 58 ročný oženil s Friderikou Heyl a v roku 1776 získal zámoček Sellershausen pri Lipsku, v ktorom nasledujúce letá udržiaval známy a veľmi navštevovaný salón. Osobne sa poznal a priatelil s takými významnými osobnosťami nemeckej literatúry, ako boli J. W. von Goethe, J. K. Lavater a iní. Potom, ako sa stal vedúcim vydavateľstva, založil filiálky aj vo Varšave a Štockholme. Nadviazal veľa kontaktov s novými mladými, ešte neetablovanými autormi. Neskôr sa stal spoločníkom vydavateľstva, v ktorom dávali tlačiť svoje diela významní nemeckí spisovatelia – CH. F. Gellert, CH. M. Wieland, J. G. Sulzer a J. K. Lavater. Reich vypredal všetky staré zásoby kníh vydavateľstva, vytvoril okolo seba okruh spolupracovníkov, poradcov a dôverníkov, čo prispelo neskôr k pomenovaniu tohto vydavateľstva „Vydavateľstvo autorov“. On sám sa vo vydavateľstve zameriaval na technicko-organizačnú oblasť, staral sa o kvalitu tlače a papiera, výzdobu vydavateľských produktov, ich odbyt a reklamu a bol činný ako komisionár – spolupracovník pre zahraničných vydavateľov. Reich sa stal významným dovozcom anglickej (vydaním diel popredného anglického autora Samuela Richardsona) a neskôr i talianskej literatúry. V roku 1759 nastal významný posun v Reichovej vydavateľskej činnosti, keď prevzal tlač katalógu lipského trhu – „Catalogus universalis“. Tento katalóg bol vydávaný dvakrát ročne, bol zoznamom všetkej vydávanej literatúry v nemeckej jazykovej oblasti (po prvýkrát vyšiel už v 16. storočí u Henninga Grossa), bol najdôležitejším kníhkupeckým informačným nástrojom tých čias a Reich mu hneď dal i novú štruktúru. Prevzatie vydávania tohto nadregionálneho diela vytvorilo Reichovi na nemeckom knižnom trhu významné postavenie. V čase od roku 1762, keď bol už partnerom vo Weidmannovom kníhkupectve, bolo vydaných vo vydavateľstve Weidmannových dedičov a Reicha okolo 1 600 diel. Reich je pokladaný aj za významného reformátora nemeckého knižného trhu 18. storočia preto, že bojoval pro-

ti tzv. „Selbstverlag“⁷ a proti tzv. „Raubdruck“ („ukradnutej“, neoprávnenej dotlači, pretlačí).

Tu je konkrétny príklad, kto a aký titul knihy od akého autora Reichovi – napriek jeho získanému nielen saskému, ale i cisárskemu a pruskému privilegiu – dotlačil na základe tiež obdržaného privilegia na tlač.

Ide o Gellertove spisy, ktoré Reich spolu s Fritschom vydali v roku 1763 v Lipsku a Joachim Pauli (1733 Stettin – 1812 Berlin) tiež na základe privilegia dotlačil Gellertove spisy, pod podmienkou, že svoju dotlač vydanú v Berlíne a Štetíne v roku 1765 bude predávať za polovicu saskej ceny.⁸

Ako príklad toho, že i neoprávnený tlačiar sa mohol stať obeťou iného kolegu a mať škodu z pretlače svojho diela, uvádzame pretlač 129 zväzkov (z celkového počtu 242) ekonomickej encyklopédie „Oeconomische Encyclopädie“ od J. G. Krünitza, ktorú začal J. Pauli v Berlíne vydávať v roku 1773 a brnenský tlačiar, kníhkupec a vydavateľ Josef Georg Trassler (1759 Viedeň – 1816 Brno)⁹ ju neoprávnene vydal v rokoch 1787 – 1815).

Reich roku 1764 zrušil ako vodca skupiny nemeckých kníhkupcov svoju účasť na dovtedy 250 rokov trvajúcim knižnom trhu vo Frankfurte nad Mohanom a predstavil svoje vydané diela len na knižnom trhu v Lipsku. Namiesto tzv. „Tauschhandel“ – výmenného obchodu, ktorý bol dovtedy praktizovaný, zaviedol tzv. „Barvekehr“ – predaj za hotové, teda priamy predaj. Na podporu svojich opatrení zhromaždil okolo seba viac ako 50 firiem a utvorili tzv. „Buchhandelsgesellschaft“ – „Spoločnosť knižného obchodu“, ktorá sa stala predchodcom burzového spolku nemeckých kníhkupcov, založeného v roku 1825 („Börsenverein“). Odhlásenie sa Reicha a jeho kolegov z knižných trhov vo Frankfurte nad Mohanom malo viacero dôvodov. Trhy sa vo Frankfurte nad Mohanom i v Lipsku konali viackrát ročne. Vydavatelia na nich prezentovali svoje najnovšie vydané diela a ponúkali ich na výmenu. Obidve miesta sa ale odlišovali v ponuke. Vo Frankfurte n/M boli vymieňané najmä latinské diela a pretlače severonemeckých vydavateľov a Lipsko dávalo stále viac priestor pre nemecký jazyk a ponúkalo viac súčasné diela. Tieto rozdiely urobili knižný trh vo Frankfurte n/M pre lipských vydavateľov stále menej atraktívnym voči lipskému knižnému trhu. Ďalším dôvodom bolo, že cisárska knižná komisia vo Frankfurte n/M bránila distribúciu diel severonemeckých vydavateľov, lebo mali často reformačno-náboženský obsah. V roku 1764 sa preto rozhodlo 12 lipských vydavateľov na čele s Reichom z knižného trhu vo Frankfurte n/M odísť. Ešte predtým, v roku 1760 na veľkonočnom trhu, oznámil Reich, že zaviedol nový spôsob platenia. Tento nový spôsob obchodovania, tzv. „Nettohandel“ bol základom pre rozhodujú-

⁷ Snaha autorov osamostatniť sa od závislosti na vydavateľoch po tom, čo Klopstock v r. 1774 vystúpil vo svojom spise „Die Gelehrtenrepublik“ za to, aby boli autori emancipovaní od vydavateľov a kníhkupcov prostredníctvom „vlastných vydavateľstiev“

⁸ GEORGI, A. Die Entwicklung des Berliner Buchhandels ..., s. 127.

⁹ TRASSLER, Josef Georg.

Obr. 5 Pretlač diela Oeconomische Encyclopädie od J. G. Krünitz.
Brno : Josef Georg Trassler

Obr. 6 Brnenský tlačiar a kníhkupec Johann Georg Trassler

ce zmeny voči dovtedy bežnému výmennému obchodu v Nemecku. Znamenalo to, že všetky vydané diela Weidmannovho vydavateľstva bolo treba zaplatiť hneď v hotovosti, tovar nebolo možné vrátiť späť vydavateľstvu a bol dovolený len nízky rabat – 15 % pre kupujúceho. Ako dôvod uviedol Reich kvalitu svojich výrobkov a pruským obsadením Lipska v roku 1756 – 1763 vyvolané všeobecné zvýšenie cien a daní a menšie možnosti odbytu. Táto zmena z výmenného na čistý obchod bola na nemeckom knižnom trhu konečným prechodom od výmenného hospodárstva ku peňažnému. Bola to reforma, ktorá mala rozhodujúci vplyv na vznik kapitalistického konkurenčného myslenia, ktoré vzniklo v knižnom sektore v nasledujúcich rokoch a viedlo i k rozdeleniu vydavateľstva a sortimentu kníh.

Po tom, ako Reich obrátil chrbát frankfurtskému knižnému trhu, žiadal spolu so skupinou iných kolegov kníhkupcov v jednom liste saskému kurfirstovi (knie-

žaťu) o posilnenie istoty vlastného podnikania („Sicherheit bei unsern eigen Unternehmungen“). Podľa nich neboli existujúce privilégia už viac postačujúce a vyžadovali si prepracovanie tak, aby boli zabezpečené obchody a investície saských vydavateľov. Žiadali všeobecné zákony pre vydavateľské právo, predchodcu dnešného autorského práva.

Postavenie knižného obchodu a vydávania v 2. pol. 18. stor. v Rakúsku a činnosť Johanna Thomasa Edler von Trattnera

V rakúskych krajinách vydala cisárovná Mária Terézia v roku 1775 zákaz pretlače domácich diel, zahraničné diela mohli byť naďalej bez problémov pretláčané a rozmnožované. Za cudzinu boli pokladané všetky „nehabsburské“ krajiny. Týmto nariadením sa cisárovná snažila znovu oživiť rakúske písomníctvo, ktoré od čias protireformácie veľmi upadlo, preto podporovala pretlač cudzích diel, zatiaľ čo domáci autori a vydavatelia boli pred pretlačou chránení.

Táto politika priaznivo ovplyvnila aj hviezdny vzostup kníhtlačiar a kníhkupca Johanna Thomasa von Trattnera (11. 11. 1717 – 31. 7. 1798). Trattner si v roku 1748 kúpil za požičané peniaze jednu tlačiareň v dezolátnom stave vo Viedni. Jeho dobré vzťahy s rádcom jezuitov mu umožnili získať prvé zákazky. Vďaka priazni cisárskemu dvoru sa čoskoro stal univerzitným a dvorným tlačiarom. Pri príležitosti korunovácie cisára Jozefa II. bol v roku 1764 za svoje zásluhy povýšený do šľachtického stavu. Postupne si zabezpečil privilégia na tlač všetkých školských a univerzitných spisov v Rakúsku, na náboženskú literatúru a slovníky. Dodával aj všetky druhy tlačív a nariadení vlády, mal privilégia na množstvo kalendárov a na liatie písma. Na vrchole svojho podnikania udržiaval viacero kníhkupectiev a tzv. „Typographischen Palast“ – „Tlačiarenský palác“ s viac ako 100 zamestnancami vo Viedni. Vlastnil továreň na výrobu papiera a patrila mu celá sieť filiállok vo všetkých habsburských krajinách, v dnes chorvátskom Záhrebe, (vtedy Agrame), v rakúskom Linzi, Grazi a Innsbrucku, v maďarskej Pešti, moravskom Brne a v českej Prahe či v talianskom prístave Trieste. Okrem toho mu patrilo 18 kníhkupectiev, medzi nemeckým Hamburgom a sedmohradským Sibiu, (vtedy Hermannstadt, dnes Rumunsko), ukrajinským Lvovom (vtedy Lembergom, sídlom Poľsko – litovského štátu, od roku 1772 časťou habsburského Rakúska) a poľskou Panszowou (vtedy Panczowa v Prusku). Táto výnimočne duchovne i telesne obdarovaná osobnosť sa riadila heslom, ktoré zdobilo jeho tlačiarenský signet: „labore et favore“, čo sa dá voľne preložiť „prostredníctvom práce a priazne“.¹⁰ Trattner bol veľmi obratný v obchodovaní a nepodceňoval ani reklamu: niekoľkokrát ročne posielal svoje vydavateľské katalógy do mnohých európskych kníhkupectiev, v ktorých boli knihy uvedené podľa jazyka a od-

¹⁰ MAYER, A. Wiens Buchdruckergeschichte..., s. 31 – 43.

boru i s údajom o cene. Popri nemeckých knihách vydával i knihy v ďalších najdôležitejších jazykoch – francúzštine, taliančine, angličtine, hebrejčine, ruštine, maďarčine, češtine a v chorvátčine. Mnoho osobných obchodných kontaktov nadviazal počas svojich ciest po Nemecku, Belgicku, Holandsku, Francúzsku a v Anglicku. Trattner nepredával len svoje produkty, ale aj novinky iných vydavateľstiev, od ktorých objednával veľa exemplárov, a preto žiadal nízke kúpne ceny. Ak mu nevyšli vydavateľstvá v ústrety, hrozil im pretlačou ich originálnych vydání.¹¹

V júni 1775 inicioval Trattner so svojím bývalým učňom, kníhkupcom a vydavateľom vo Frankfurte n/M, Franzom Varrentrappom spolu s ríšskymi kolegami v hesenskom meste Hanau knižný trh určený špeciálne na výmenu neoprávnených tlačí v tom čase populárnych severonemeckých vydavateľských diel ako protitrh voči lipskému knižnému trhu s povolením dedičného princa hesensko-kaselského. Tento trh nesúci názov „Hanauer Bücher-Umschlag“ („Hanauský knižný obal“) bol však ešte v tom istom roku zakázaný a k jeho úplnému zastaveniu prišlo v roku 1778.¹²

Dlhé obdobie bol Trattner považovaný za podvodníka, zbojníkeho, najpovestnejšieho a najobávanejšieho nelegálneho európskeho tlačiaru 18. storočia, iste i preto bol terčom kritiky viacerých významných osobností a jeho meno a nečisté praktiky sú – popri iných nemeckých a pruských nelegálnych kníhtlačiaroch a vydavateľoch – niekoľkokrát uvedené i v nami uverejnených často veľmi ostrých a emotívnych polemikách o pozitívach a negatívach pretlače v Európe 18. storočia. Trattnerova činnosť bola ocenená až neskôr, najmä za jeho príspevok k masívnemu rozšíreniu osvieteneckej literatúry v Rakúsku, ktoré bolo možné len prostredníctvom rýchlej pretlače. Uznanie dostal aj za jeho podporovanie tzv. „Leihbibliotheken“ – knižníc, ktoré slúžili na čítanie i požičiavanie kníh, ktoré prispeli k rozšíreniu čítania a ku kultúrnemu vývoju. Prvú takúto knižnicu zriadil v roku 1771 vo Viedni, neskôr i v Pešti a v Bratislave.¹³

Počas vlády cisára Jozefa II. (1780 – 1790) bola rozšírená sloboda tlače. V roku 1781 boli vydané nové pravidlá pre knižnú cenzúru „Grundregeln zur Bestimmung einer ordentlichen künftigen Bücher-Zensur“. Jozef II. pozeral na knižný obchod a pretlač ako na „púhe negatívum“ a postavil ho na jednu úroveň s obchodom. Tlačári mohli bez zábran tlačiť, mohli vynechať impresum (údaje o mieste a roku vytlačenia, tlačiarovi a vydavateľovi), tzv. Permittitur alebo neuchádzať sa o tlač dovoleného, tzv. Admittitur. Od roku 1786 smeli tlačári začať tlačiť z rukopisov skôr, ako im dala k tomu súhlas komisia pre cenzúru. Pri zákaze diela muselo byť dielo z tlače stiahnuté.

¹¹ GARBER, W. Johann Thomas Edler von Trattner, s. 4 – 15.

¹² VARRENTRAPP, Familie.

¹³ GARBER, ref. 13, s. 14 – 15.

Obr. 7 Viedensky tlačiar, kníhkupec a vydavateľ Johann Thomas Trattner

Na začiatku vlády Leopolda II. (1790 – 1792) platili pravidlá rozšírenej slobody tlače naďalej. Tlak odporcov slobody tlače však narastal, a tak bola sloboda cenzúry zrušená dvorným dekrétom zo dňa 20. 1. 1790 („Hofdekret“). Boli zakázané spisy, ktoré boli zamerané proti náboženstvu, mravom, štátu alebo kniežatám.

Za vlády cisára Františka II. (Františka I.) (1792 – 1835) bolo vydané obnovené nariadenie o cenzúre. V ňom je určená povinná cenzúra ešte pred zadaním diela do tlače. V marci 1806 vydal cisár nariadenie pre kníhkupcov a antikvárov – „Ordnung für Buchhändler und Antiquare“ – ním by sme sa však ocitli v 19. storočí, ktoré už prekračuje vymedzený priestor našej štúdie.¹⁴

¹⁴ PEHAM-ZECHA, Ch. Nachdruck und Buchhandel in Wien im 18. und 19. Jahrhundert.

Zoznam bibliografických odkazov

- Ephemeriden der Menschheit, oder Bibliothek der Sittenlehre, der Politik und der Gesetzgebung* / Hrsg. Von W. G. Becker. 2. Band. Jul.–Dez. [online]. Leipzig : bey Georg Joachim Göschen, 1786 [2010-02-05]. Dostupné na internete: <<http://www.ub.uni-bielefeld.de/cgi-bin/navtif.cgi?pfad=/diglib/aufkl/emhemeridenmensch/21786.html>>.
- Erinnerung eines Buchhändlers, an seine Herren Kollegen, den Nachdruck betreffend.* Wien, 1787. 25 s.
- GARBER, Walter. Johann Thomas Edler von Trattner. Magnat und Raubbuchdrucker aus Wien. In *Kulturelemente : Zeitschrift für aktuelle Fragen* [online]. 1999, Nr. 17 [2010-02-12], s. 14-15. Dostupné na internete: <<http://www.ehb.it/139d343.html>>.
- GEORGI, Arthur. *Die Entwicklung des Berliner Buchhandels bis zur Gründung des Börsenvereins deutscher Buchhändler.* Berlin, 1926. 127 s.
- MAYER, Anton. *Wiens Buchdruckergeschichte 1482 – 1882.* 2. Bd.: 1682 – 1882. Wien : In Commision bei Wilhelm Frick, k.k. Hofbuchhändler, 1887. 427 s.
- PEHAM-ZECHA, Christina. *Nachdruck und Buchhandel in Wien im 18. und 19. Jahrhundert: Referat im Rahmen des Seminars.* Dostupné na internete: <<http://www.murrayhall.com/content/thesen/nachdruck2.pdf>>.
- TRASSLER, Josef Georg. In *Encyklopedie dějin Brna – Profil osobnosti.* [online]. [cit. 2010-03-16]. Dostupné na internete: <http://www.bna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=5004&literature=1>.
- VARRENTRAPP, Familie. In Rudolf Schmidt. *Deutsche Buchhändler. Deutsche Buchdrucker.* Band 6 [online]. Berlin/Eberswalde, 1908 [cit. 2010-03-16], s. 1077 – 1081. Dostupné na internete: <<http://www.zeno.org/Schmidt-1902/A/Varrentrapp,+Famielie>>.

Pros and Cons of Reprints – Controversy on Illegal Reprints in the 18th Century

Vlasta Okoličányová

The study deals with the reprints – unauthorized reprints in the 18th century in Europe. The pros and cons of reprints are illustrated by the opinions of several German and Austrian publishers and booksellers published in the German periodicals in the form of a controversy taking place on the pages of the periodical „Ephemeriden der Menschheit ...“ in 1786. The study points out the inconsistency in understanding the harms or benefits of reprints by German and Prussian princes and Austrian emperors granting the printing privileges. The harmfulness of reprints particularly for authors, publishers and booksellers is analyzed. The effects of reprints on general dissemination of reading, affordability for the poorer segments of the population and its contribution to the Enlightenment are considered positive. The author deals with the status of the book trade and publishing in the 18th century in German speaking countries and characterizes the book markets in Frankfurt and Leipzig. The Leipzig Book Commission regulations for granting the privileges for printing and translating works are also covered. The author of the other controversy, the German publisher and bookseller J. E. Reich and activities by the ill-reputed „black printer“ J. T. Trattner are described and briefly also the issues of censorship and freedom of the press in the Habsburg monarchy.

Kalendár – ego-prameň v kultúrnych dejinách

Tersch, Harald. *Schreibkalender und Schreibkultur. Zur Rezeptionsgeschichte eines frühen Massenmediums*. Graz : Wolfgang Neugebauer Verlag, 2008. 120 s. ISBN 978-85376-283-7

Ivona Kollárová

Monografia Haralda Terscha uvádza čitateľa do mikrosвета novovekého kalendára ako média, prostredníctvom ktorého môžeme vnímať prienik niekoľkých teoretických konštruktov kultúrnych dejín. Akokoľvek banálne nám dnes termín poznámkový kalendár znie, je nielen pre tohto autora prameňom výskumu dejín médií, čitateľskej kultúry, kultúry písania či dejín masovej komunikácie. Ako reprezentanta tzv. ego-prameňov (ego-dokumentov) a toho, čo autor nazýva „Selbstzeugnis“, ho kladie na tú istú úroveň ako denníky a autobiografie, a preto jeho významné postavenie napríklad v rámci New cultural history nie je potrebné ďalej preukazovať.

Pri písaní recenzie sa hneď na začiatku vynoril elementárny prekladový problém. Termín *Schreibkalender* nemá dosiaľ zavedený slovenský ekvivalent, hoci máme k dispozícii literatúru o vydávaní kalendárov a tiež územné retrospektívne bibliografie poukazujúce na to, že „*Schreibkalender*“ bol mohutne vydávaný aj na slovenskom území. Nahradzujem ho slovným spojením poznámkový kalendár.

Harald Tersch nevynechal obsahly úvod do problematiky. Sumarizuje v ňom to, čo o kalendári už viac-menej vieme: jeho vznik sa v Európe datuje inkunábulo-vým obdobím a jeho úpadok (úpadok poznámkového kalendára ako špecifickej formy) osvietenstvom. Jeho dejiny sprevádza štátny dozor a nástroje disciplinizácie typografického média, predovšetkým vydavateľské privilégia.

Autor vychádza z aktuálneho stavu poznania poznámkového kalendára vo vnímaní autentického autografu. Upozorňuje, že tzv. pluralita média – poznámkový kalendár je zároveň tlačou a autografom – si vyžaduje aj špecializovaný prístup pri katalogizácii s cieľom dosiahnuť možnosť efektívneho vyhľadávania a využitia ako prameňa pre etnológiu, dejiny mentalít, ako významného zdroja odpovedí na otázky, ktoré si kladieme v súvislosti so vzdelávaním, alfabetizáciou a literalizáciou spoločnosti.

Na základe autentických dobových vyjadrení zostavovateľov (napr. Johann Kepler) poukazuje na to, že kalendár sa v spoločnosti stal nielen najúspešnejším typografickým produktom vydávaným v obrovských nákladoch (*Erfolgsgeschichte eines Massenmediums*), ale zároveň sa v rukách používateľov transformoval na niečo,

čo stálo mimo zámeru pôvodcov, resp. že došlo k akémusi nepochopeniu medzi zostavovateľmi a používateľmi. Tvorcovia vkladali do historických a astronomicko-astrologických častí svoju vedeckú erudíciu, v rukách používateľov bol však kalendár až do konca 19. storočia akýmsi symbolom minimálneho vzdelania, resp. médiom dostupným pre najmenej vzdelané vrstvy. Aj napriek nechceným efektom, resp. vďaka nim niekoľko storočí úspešne niesol svoju trojrolu: bol praktickým pomocníkom pre orientáciu v čase (Ratgeber), historickou a astrologickou čítankou (Lesestof) a nakoniec, v čase keď papier nebol v domácnosti taký bežný ako dnes, priestorom pre vlastné kratšie či obsiahlejšie písanie (Schreibraum). Výskum ukázal, že samotné vpisovanie poznámok na voľný nepotlačený priestor poznámkového kalendára (ale aj na iné časti, napr. na predsádku) bolo doménou vzdelanejších vrstiev ovládajúcich aj niečo viac ako vlastný podpis (schreibgeübte) – šľachty, lekárov, učiteľov, klerikov, úradníkov, služobníctva.

Poznámkový kalendár mal v priebehu storočí aj rôzne formy a názvy: Diarium, Tagebuch, Almanach. V habsburských dedičných krajinách a v Uhorsku je asi najznámejším reprezentantom Krakauer Schreibkalender.

V časti Almanach a Schreibkalender sa Harald Tersch už sústreďuje na moment vzniku poznámkového kalendára. Jeho predchodcu vidí v Melanchthonovom *Calendarium historicum*, ale aj v Lutherových modlitebných knižkách, ktorých súčasťou bol aj kalendár. Spojenie náboženskej a praktickej časti bolo pre masové rozšírenie kalendára mimoriadne dôležité.

Analýza samotných poznámok vedie k niekoľkým všeobecným konštatovaniám o „private Schreibdisziplin“. Tersch ich formuluje ako historicko-antropologické témy. V záznamoch prevažujú zápisy týkajúce sa súkromia osoby alebo jej rodiny – narodenie detí, krsty, úmrtia a pod. Kalendár tak nadobúda charakter rodinnej kroniky a stáva sa tak prameňom pre „familiengeschichtliche Modelle“. Možno v nich nájsť pripomienky dátumov púťí, sv. prijímania a iných náboženských povinností (Selbstkontrolle). Na ich základe možno vnímať aj vnútorný a emocionálny život (napríklad strach zo záplav). Neraz sa v zachovaných kalendároch objaví kontinuita zapisovania viacerých generácií plynúca desiatky rokov (Schreibdisziplin). Poznámkový kalendár je prameňom pre interpretáciu „Geschenkultur“ najmä vďaka venovaniam, ktoré sa v nich objavujú. Rovnako môže predstavovať osobné pamäťové médium (Persönliches Gedächtnisprotokol), pokiaľ sa v ňom zaznamenávali rôzne udalosti z osobného a profesionálneho života, čo autor preukazuje na príklade viedenského dvorného knihovníka Daniela Nessela. Nemožno si nevšimnúť aj emocionálny náboj zachovaných poznámok. Kultúrno-historické zhodnotenie ponúkajú aj provenienčné a individuálne znaky, akými sú väzba a supralibros.

V 18. storočí sa poznámkový kalendár mení na tzv. „Taschenkalender“ a postupne ho nahrádzajú denníky. Osvietenská kritika kalendára, resp. jeho „ľudového obsahu“, idey vzdelancov rozpracované neraz do projektov, ktoré z neho mali vytvoriť médium pre vzdelávanie širokých vrstiev obyvateľstva, prípadne žien, predznamenávajú definitívny koniec tejto formy kalendára.

Ako jeden z najvýznamnejších zdrojov svojho poznania uvádza Tersch šľachtické archívy a pripomína paradox: napriek mohutným nákladom máme dnes k dispozícii len veľmi málo zachovaných poznámkových kalendárov.

Monografia je inšpiratívna v zmysle ďalšieho výskumu poznámkového kalendára aj na našom území. Existujúce retrospektívne bibliografie sú pre ne dobrým základom a produktívne môžu byť tiež sondami do zachovaných šľachtických a osobných zbierok na slovenskom území. Sám Tersch niekoľkokrát cituje aj *Calendarium Tyrnaviense*.

Výskum poznámkových kalendárov predstavuje relatívne náročné terénne a bádatelské úsilie nie vždy vedúce k očakávaným výsledkom a závery monografie nemôžeme považovať za prevratné. Z istého pohľadu tu možno skôr vnímať niečo nedopovedané, a preto aj inšpiratívne. Za inšpiratívny a moderný možno považovať nepopisný, podpovrchový a analytický prístup autora. V našich zemepisných šírkach neexistuje dosiaľ podobný výskum, hoci (aj podľa citovanej literatúry) sa mu v Európe venuje v posledných rokoch istý priestor. A preto vnímam monografiu aj ako inšpiráciu smerom k hľadaniu nových tém pre dejiny knižnej kultúry na Slovensku.

Problematika historických a vzácných knižních fondů 2009

Sborník z 18. odborné konference. Ed. Rostislav Krušínský. Olomouc : Vědecká knihovna v Olomouci; Brno : Sdružení českých knihoven, 2010. 264 s. ISBN 978-80-7053-258-0

Miriam Poriezoová

Najmä odbornej, ale i širšej verejnosti sa opäť po roku dostal do rúk zborník Vedeckej knižnice v Olomouci (VKOL), venovaný téme historických knižných fondov. Historické knižnice, ich torzá či zachované jednotliviny, sú neoddeliteľne prepojené s dejinami knižnej kultúry a napriek dlhoročnému výskumu (v Čechách, na Slovensku, v Maďarsku atď.) a bohatým výsledkom, nepatrí táto oblasť ešte stále k vyčerpaným zdrojom bádania. Reštitúcie, pohyby vo fondoch knižníc, múzeí a analýzy archívnych prameňov poskytujú stále nové podnety k výskumom, rozborom či rekonštrukciám historických knižníc.

Zborník konferencie obsahuje 26 príspevkov domácich i zahraničných (Slovensko, Maďarsko) účastníkov, ktoré možno zaradiť do dvoch základných tematických blokov s chronologickým záberom 16. – 20. storočia.

Prvým sú štúdie priamo o historických fondoch, zamerané na osobné, šľachtické a inštitucionálne zbierky. Priniesli základné informácie a profil fondu súkromnej knižnice profesora a diplomata Vlastimila Kybala (Dagmar Spáčilová) a opis najstarších hudobno-teoretických spisov zo 17. storočia v zbierke skladateľa a organizátora hudobného života Ondřeje Horníka (Dagmar Štefancová). Katarína Ileninová predstavila osobnosť súkromného zberateľa Vavrinca Čaploviča, osudy jeho rozsiahlej zbierky darovanej Oravskej stolici, ako i súčasné aktivity a plány v rámci Čaplovičovej knižnice. V zbierkach Moravskej zemskej knižnice (MZK) sa nachádza niekoľko historických fondov. Najväčšou kompaktnou knižnicou je bývalá zámocká knižnica rodu Chorynských, ktorej vznik, formovanie a rozbor pripravila Lucie Heilandová. Z fondov MZK vychádzala i Jitka Machová pri analýze zámockých knižníc rodu Kübeck von Kübau, Khuen-Belasi ako i základnej identifikácii ďalších zachovaných knižníc, príp. ich torz (knižnica 1. nemeckého gymnázia v Brne, fond zámockej knižnice Lysá, knižnica jihlavského chirurgického grémia, Múzejná knižnica z Uherského Brodu). Cirkevné knižnice sa stali témou štyroch príspevkov. Kto boli čitatelia kláštornej knižnice benediktínskeho opátstva v Rajhrade a o aké tituly mali záujem, analyzovali na základe výpožičnej knihy a jej záznamov z druhej polovice 19. a začiatku 20. storočia Petra Křívová a Jindra Pavelková. Vznik a formovanie

historickej knižnice Arcibiskupského gymnázia v Trnave a predovšetkým jej osudy po roku 1950 sa stali námetom ďalšieho príspevku. Autorka Erika Juríková vo svetle nových archívnych dokumentov a korešpondencie priblížila nevyhovujúce umiestnenie historického fondu, jeho dočasné rozdelenie, opätovné spojenie a spracovanie v 60. a 80. rokoch 20. storočia, ako i základné informácie o jeho súčasnom stave. K zaujímavým prameňom pre dejiny knižnej kultúry patria i kanonické vizitácie. Okrem zaznamenania stavu farností sa v nich nachádzajú i zoznamy kníh. V príspevku Marty Dobrotkovej boli zmapované a analyzované kanonické vizitácie dvoch farností v súčasnej Trnavskej arcidiecéze s chronologickým, posesorským a obsahovým rozborom zaznamenaných knižných položiek. Tretím príspevkom z trnavského prostredia je analýza tlačí 16. storočia vo fonde knižnice Spolku sv. Vojtecha (Katarína Karabová). Vzájomné vzťahy uhorských a českých jezuitov na základe vybraných knižných katalógov siedmich kolégií v Uhorsku priblížila Eszter Kovács. Autorka v nich sledovala výskyt tých titulov vydaných na území českej jezuitskej provincie, ktorých autorom bol Čech alebo sa obsahovo týkali tohto územia.

Relatívne samostatnú podskupinu tvoria príspevky venované vybraným častiam fondov knižníc z tematického a typologického hľadiska. Týkali sa témy hebraík a judaík vo fondoch VKOL (Olga Sixtová), atlasov a geografickej literatúry v zámockej knižnici v Kroměříži (Cyril Měsíc), prvých máp a turistických sprievodcov v Jeseníkoch (Jiří Glonek) či zastúpenia hispaník v šľachtických knižniciach z konca 16. a prvej polovice 17. storočia (Jaroslava Kašparová). Fond VKOL sa môže pochváliť i unikátnou mapou Filipín španielskeho jezuitu Pedra Murilla Velardeho (Oldřich Kašpar). Postavu barokového právnika Johanna Jakuba Weingartena, jeho odborné diela a ich zastúpenie vo fondoch VKOL predstavil Lubomír Novotný. Václav Bartůšek priblížil učebnicovú literatúru používanú na piaristických gymnáziách a jej výskyt vo fonde knižnice pražských piaristov.

Typologicky a obsahovo špecifické dokumenty si vyžadujú aj špecifický prístup pri spracovaní. Nielen na tieto aspekty poukázali vo svojich príspevkoch Iva Bydžovská (Mariánske pútné piesne v zbierkach KNM) a Zdenka Bosáková (Výročné správy stredných škôl z 19. storočia a ich spracovanie v NK ČR). Josef Kremla podrobne predstavil dva exempláre Kutnohorskej biblie, deponované v kutnohorskom múzeu. Na problematiku Kralickej biblie a jej tradícií ako i potreby ďalších jazykovo kritických výskumov upozornil vo svojom príspevku Robert Dittmann.

Druhý samostatný blok tvoria štúdie zamerané sa nové služby a projekty v súvislosti s historickými fondmi: službu EOD a jej možnosti vo Vedeckej knižnici v Olomouci podrobne predstavil Rostislav Krušínský, klady a zápory digitálnych kópií v prostredí historických dokumentov zhodnotila Františka Vrbenská. V 90. rokoch 20. storočia prebiehal medzinárodný projekt Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa, ktorý znamenal významný krok pri vytváraní odborného registra historických fondov. O jeho výsledkoch v Čechách (59 spracovaných fondov z územia Čiech a Moravy) informoval Vincent Streit. Projekt Manuscriptorium, ako medzinárodný zdroj rukopisov a starých tlačí netreba odbornej verejnosti zvlášť

predstavovať. Jeho posun k podobe distribuovaného integrovaného zdroja priblížil Zdeněk Uhlíř. Prečo sa kradnú knihy? Túto otázku si položil vo svojom príspevku Petr Mašek. Na konkrétnych príkladoch poukázal na vynaliezavosť zlodejov i možnosti ako eliminovať ich činnosť.

Zborník poskytuje predovšetkým pestrý a obsahovo mnohostranný pohľad na rozmanité historické fondy z územia Čiech, Moravy a Slovenska, ich osudy, stav a spracovanie. Svojím zameraním pravidelne významnou mierou dopĺňa spektrum odborných publikácií v tejto oblasti a zároveň rôznymi tematickými okruhmi prináša nové uhly pohľadov i podnety k ďalšiemu bádaniu. Okrem klasického zborníka je záujemcom o plné texty k dispozícii aj elektronická verzia príspevkov na stránke knižnice (www.vkol.cz).

Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert : Das Beispiel der Habsburgermonarchie

Herausgegeben von Johannes Frimmel und Michael Wögerbauer. – Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2009. – 401 s. – (Buchforschung : Beiträge zum Buchwesen in Österreich, B. 5). – ISBN 978-3-447-05918-3

Petronela Bulková

V minulom roku vyšla vo vydavateľstve Harrassowitz ďalšia rozsiahla publikácia z edície prác venovaných výskumom z oblasti dejín knižnej kultúry pod názvom – *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert*. Zostavovateľská dvojica J. Frimmel a M. Wögerbauer sa zhostila neľahkej úlohy a na stránkach zborníka sprístupnila odbornej verejnosti viac ako tri desiatky príspevkov renomovaných autorov. Tie odznali v dňoch 26. – 28. apríla 2007 na rovnomennom seminári usporiadanom na pôde Wienbibliothek im Rathaus a Österreichische National Bibliothek.

Publikácia sa nesie v duchu výskumov šírenia poznania a distribúcie informácií v špecifických podmienkach 18. storočia. Takto zamerané výskumy naplňajú súčasný zahraničný trend v historických vedách, orientovaných na výskum kultúrnych transferov v širšom geografickom, jazykovom a v ďalších priestoroch. Okrem iných, sú to výskumy šírenia osvietenských ideí, reformných prejavov v rôznych sférach života ľudskej spoločnosti – napr. formovanie meštianskej spoločnosti, vzostup vzdelanosti, vied atď. Nadväzovanie aktívnych interkultúrnych kontaktov, vznik vedeckých spoločností, iniciatívny a čínorodý knižný obchod, spolu so vznikom čitateľských krúžkov, knižníc a narastajúcim množstvom periodík ponúkajú bádateľom množstvo inšpiratívnych impulzov k takýmto výskumom.

Zborník prináša aktuálne výsledky bádání v „komunikačnom priestore“ krajín Habsburskej monarchie, no nie v zmysle národnostnom (na ktorý sa kládol dôraz najmä v 19. a v 20. storočí). Autori sa zamerali predovšetkým na výskum rozmanitých väzieb a prepojení v oblastiach systémov vzdelávania, hospodárstva, legislatívy atď., ktoré v dobovom chápaní 18. storočia boli „ďalekosiahlo nezávislé od náboženských, jazykových či etnických hraníc.“¹ Čiastkové výskumy tak otvárajú dosiaľ stále nedostatočne prebádané sféry dejín knižnej kultúry, upozorňujú na nepovšim-

¹ Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert. Einleitung, s. 14.

nuté súvislosti. V širokom kontexte kultúrnych transferov – presunu ideí, formovania knižnej distribúcie, komunikovania informácií prostredníctvom periodického média, ale i právnych aspektov a cenzúrnych procesov – dokumentujú i sféru tzv. „každodennosti“ v jednotlivých sférach knižného trhu a „fázy komunikačného cyklu“ od autora k samotnému čitateľovi. Publikované príspevky vychádzajú z výskumov širokej pramennej základne a sú prehľadne usporiadané do šiestich tematických okruhov:

- *knižná produkcia a kultúrny transfer*
- *vydavateľstvo a obchod*
- *nákup kníh a recepcia literatúry*
- *„utajenie“*
- *„osveta“*
- *periodiká ako médiá sprostredkovania poznania*

Prvý blok príspevkov sa nesie v duchu významu knižnej produkcie pre kultúrny transfer v európskom i mimoeurópskom priestore. Úvodný príspevok *Moritza Csákyho* (Viedeň) na príklade jozefínskej Viedne poukazuje na význam kníhtlače ako činiteľa ovplyvňujúceho všetky sféry každodenného života a zároveň i na prelínanie hovorených, písomných, tlačených a iných komunikačných médií. *Frédéric Barbier* (Paris/Villeurbanne) prináša analýzy parížskych archívnych zbierok a predstavuje osobnosť viedenského tlačiara, kníhkupca – vlastníka mnohých filiállok po celej monarchii – Johanna Thomasa Trattnera ako významného importéra francúzskych kníh. Na tomto príklade dokumentuje kníhkupecké vzťahy medzi Parížom a Viedňou. Do širokého spektra Trattnerových aktivít patrila i spolupráca s ľubľanskými (Laibach) kníhkupcami, ktorej sa venovala *Anja Dular* (Lublana). Predstavila nový rozmer jeho pôsobenia – produkciu slovinských kníh.

Nezastupiteľné médium výmeny informácií medzi kníhkupcami predstavovala vzájomná korešpondencia. Na základe analýz tohto prameňa – nástroja komunikácie medzi hallským vydavateľom Johannom Justinom Gebauerom s viedenskými kníhkupcami – nám *Hans Joachim Kertscher* (Halle) umožňuje nahliadnúť do ich komunikačnej siete a približuje každodennú prax v knižnom obchode. *Gertraud Marinelli-König* (Viedeň) predstavuje dosiaľ menej prebádaný, avšak významný prameň pre dejiny knižnej kultúry – monografiu Franza Sartoria – *Übersicht der wissenschaftlichen Cultur ... des österreichisches Kaiserthums* z roku 1830. *Geoffrey Roper* (Londýn) sa zameriava na oblasť arabsko-európskych vzťahov a úlohu, ktorú v tejto oblasti zohrala kníhtlače. Vzájomné relácie približuje na príklade arabského žaltára, ktorý vyšiel u viedenského kníhtlačiara a vydavateľa Josefa Lorenza von Kürzbocka. V tejto línii výskumov pokračuje i *Orlin Sabev* (Sofia). Venuje sa osudom a pôsobeniu islamského konvertitu Ibrahima Muteferrika, ktorý v roku 1726 založil v Istanbule prvú osmanskú kníhtlačiareň.

Nákup kníh a recepcia literatúry

Otázku cirkulácie barokovej literatúry, mechanizmy jej získavania, výmeny a nákupu v katolíckom kultúrnom priestore kapucínskeho rádu ilustruje *Franz M. Eybl* (Viedeň) na základe analýz katalógu kláštornej knižničnej zbierky. Na jej príklade dokumentuje možné distribučné trasy, internacionálnu či regionálnu orientáciu fondu, tematický i provenienčný rozptyl. Veľmi zaujímavou je aj štúdia *Ilony Pavercsik* (Budapešť), v ktorej autorka analyzuje pokladničnú knihu peštianskej kníhkupeckej firmy Weingand – Köpf. Umožnila nahliadnúť do chodu tohto významného podniku, aj čitateľského vkusu jeho zákazníkov. Na základe kvantitatívnej analýzy ponúka *Jiří Pokorný* (Praha) pohľad do pražských meštianskych knižníc a predkladá rozbor českých tlačí v týchto zbierkach z aspektu chronologického, topografického a tematického, pričom čitateľa oboznamuje aj s vydavateľským programom a stratégiami Václava Matěja Krameria.

Kníhkupec ako právny subjekt predstavuje nosnú tému príspevku významného bádateľa a teoretika dejín knižnej kultúry – *Roberta Darntona*. Právnej stránke praxe na knižnom trhu sa venuje i Ernst Grabovszki (Viedeň). Analyzuje obe právne úpravy kníhkupeckej profesie – tereziánsku (1772) i nariadenie z roku 1806 vydané za vlády Františka I.

Vydavateľstvo a obchod: organizácia a siete

Sféru knižného obchodu v Grazi a široké spektrum jeho vzťahov načrtáva *Andreas Golob* (Graz). Poukazuje na dôležitú funkciu kníhviazačov, obchodníkov i súkromníkov v predaji tlačovín, presahujúcom tento región. Dôležité postavenie Viedne v oblasti dovozu francúzskej literatúry do krajín monarchie na konci 18. storočia ilustruje *Olga Granasztói* (Budapešť) na príklade šírenia pornografického románu. Vzťahy kníhkupcov so šľachtickou klientelou vo veci kúpy francúzskych kníh približuje *Claire Mádl* (Praha). Aspekt spolupráce vydavateľov a ilustrátorov si všíma *Júlia Papp* (Budapešť). V tejto oblasti sa venuje najmä almanachom ako médiám, na stránkach ktorých zohrávala práve spolupráca textu a ilustrácie podstatnú úlohu.

„Utajenie“

Ďalšiu sériu príspevkov tvoria štúdie orientované na tematiku cenzúrnej praxe, jej motívy a prejavy, ale i stratégie vydavateľov pri obchádzaní nariadení, dovoze a distribúcii zakázanej literatúry. Týmto témam sa venovali *Norbert Bachleitner* (Viedeň), *Christine Haug* (Mníchov) a *Hellmut G. Haasis* (Reutlingen), *Judit Vizkelety–Ecsedy* (Budapešť) a *Dietmar Weigl* (Viedeň).

„Osveta“

Problematiku šírenia poznania, sprostredkovania a transferu informácií z rôznych pohľadov spracovali viacerí autori. *Louise Hecht* (Viedeň) približuje v zrkadle židovského školstva vývoj a postoje ortodoxného židovstva v tejto oblasti, ale i osviev-

tenské vplyvy, ktoré doň zasahovali. *Eduard Maur* (Praha) sa zameriava na tematiku šírenia poznania a „sedimentácie“, resp. usadzovania informácií o udalostiach európskej politiky v českých ľudových kronikách, letopisoch v období okolo roku 1800. Kladie si otázky v súvislosti dosahu tohto komunikačného média a problematiku rozširuje i o úvahy o miere vplyvu českých novín a kníh na široké čitateľské publikum. *Reinhard Siegert* (Freiburg i. B.) na príklade populárnej osvietenskej literatúry poskytuje prehľad knižnej produkcie v krajinách habsburskej monarchie (aj vo vzťahu k Uhorsku) i na územiach ďalších nemecky hovoriacich krajín za roky 1701 až 1870. *Anton Tantner* (Viedeň) predstavuje prvú informačnú inštitúciu (Frag- und Kundschaftsamt) pre verejnosť. Takéto úrady boli postupne od roku 1707 (Viedeň) zriaďované v mestských sídlach habsburskej monarchie (Praha, Brno, Bratislava a Budapešť atď.). V nadväznosti na ne vznikali aj podobne zamerané periodiká.

Periodiká ako médiá sprostredkovania poznania

Blok príspevkov venovaných rôznym aspektom existencie periodického média v 18. storočí a jeho významu pre šírenie poznania otvára *Ágoston Zenó Bernad* (Viedeň) so štúdiou o jednom z najstarších odborných periodík v strednej Európe – *Ungrisches Magazin*. Vychádzal v Bratislave v rokoch 1781 – 1787 a k prioritám jeho redaktora K. G. Windischa patrila distribúcia informácií nielen v rámci monarchie, ale aj za jej hranicami. Autorka poukazuje na formovanie siete vzdelancov v Uhorsku práve na príklade aktivít dôležitého prispievateľa do *Ungrisches Magazinu* – sedmohradského duchovného Johanna Seiverta (1735 – 1785). *Annamaria Biró* (Kluž) prezentuje programovú orientáciu i tematické zameranie periodika *Siebenbürgische Quartalschrift* (1790 – 1801). Problematike recepcie a preberania zahraničných vplyvov a vzorcov na báze analýz niekoľkých titulov almanachov sa venuje *Romana Filzmoser* (Viedeň). *Helga Meise* (Remeš) uvedie čitateľa do komunikačného priestoru pražských „týždenníkov pre morálku a dobré mravy“ (*Moralische Wochenschrift*) v období 1770 – 1785. Tomuto špecifickému prameňu sa venuje i *Jozef Tancer* (Bratislava). Predstavuje bratislavské týždenníky ako sprostredkovateľa literárnej tvorby v kontexte druhej polovice 18. storočia. *Andrea Seidler* (Viedeň) prezentuje vo svojej štúdií Viedeň ako východiskový bod uhorskej odbornej žurnalistiky v polovici 18. storočia. Ústrednými bodmi jej záujmu sú: prvé vedecké uhorské periodiká v nemeckom jazyku, avšak aj významné osobnosti, ktoré iniciovali vznik odborného publikovania a stáli v jeho vydavateľskom pozadí. Sériu štúdií uzatvára *Alfred Stefan Weiß* (Salzburg). Dokumentuje na príklade *Medicinisich-chirurgischen Zeitung* distribučnú stratégiu tohto odborného salzburského periodika.

Kvalitné a informačne bohaté štúdie dopĺňajú dosiaľ málo prebádané oblasti knižnej kultúry. Autori akceptujú rozmanité kultúrne i ekonomické aspekty zložitých procesov distribúcie a sprostredkovania informácií. V súlade s modernými výskumami dejín knižnej kultúry odhaľujú skryté súvislosti, kladú nové otázky. Od-

krývajú informačné siete a kanály, pričom využívajú rozsiahle spektrum historických prameňov. Na základe tejto kvalitatívne rozmanitej pramennej základne prispievajú v rámci stanovených tematických okruhov k vytvoreniu komplexnejšej predstavy o vývoji informačného transferu v širokom komunikačnom priestore Habsburskej monarchie.

Zoznam autorov

Mgr. Petronela BULKOVÁ

Univerzitná knižnica v Bratislave

PaedDr. Patrik DERFIŇÁK

Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Mgr. Milota FLOREKOVÁ, PhD.

Katedra slovenských dejín, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

PhDr. Eva FRIMMOVÁ, CSc.

Historický ústav SAV, Bratislava

JUDr. Ján GAŠPAR

Štátna vedecká knižnica v Košiciach

Mgr. Karol HOLLÝ, PhD.

Historický ústav SAV, Bratislava

Mgr. Agáta KLIMEKOVÁ, PhD.

Slovenská národná knižnica, Martin

Doc. Ivona KOLLÁROVÁ, PhD.

Lyceálna knižnica – Ústredná knižnica SAV v Bratislave

Mgr. Lívia KURUCOVÁ

Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Lucia LICHNEROVÁ, PhD.

*Katedra knižničnej a informačnej vedy, Filozofická fakulta,
Univerzita Komenského v Bratislave*

Prom. knih. Vlasta OKOLIČÁNYOVÁ

Univerzitná knižnica v Bratislave

Doc. Milada PÍSKOVÁ, CSc.

*Ústav bohemistiky a knihovníctví, Filozoficko-přírodovědecká fakulta,
Slezská univerzita v Opavě*

Mgr. Miriam PORIEZOVÁ, PhD.
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Peter SABOV, PhD.
Slovenská národná knižnica, Martin

Mgr. Angela ŠKOVIEROVÁ, PhD.
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Bratislava

Mgr. Marta ŠPÁNIOVÁ, PhD.
Škola knižníckych a informačných štúdií v Bratislave

STUDIA
BIBLIOGRAPHICA
POSONIENSIA
2010

Vydala Univerzitná knižnica v Bratislave
Prvé vydanie. Počet strán 232.

Sadzba: Roman Piffel – Global.sk, s.r.o.
Tlač: EXPRESPRINT, s.r.o.

ISBN 978-80-89303-24-3
ISSN 1337-0723